

KALAPÁCS

KÖNYV

MUZSIKA

[Erdélyi Magyar Adatbank]

VERESS PÁL
KALAPÁCS, KÖNYV, MUZSIKA

[Erdélyi Magyar Adatbank]

VERESS PÁL

**KALAPÁCS, KÖNYV,
MUZSIKA**

EGY IFJÚMUNKÁS ÉLETE

**KRITERION KÖNYVKIADÓ
BUKAREST 1972**

BEVEZETŐÜL

Félszázados pályáívek dokumentációját kezdtük meg, s most Veress Pálé a szó. Illegális pártharcos, a román s a magyar burzsoá-világ börtöneiben egyaránt megkínzott és fogva tartott áldozat, részese az antifasiszta ellenállásnak, a felszabadulás után szaktanácsi vezető, munkáspolgármester, egyetemi tanár, majd pályatöréssel újra géplakatos, rehabilitálva üzemigazgató, s ma emlékeit gyűjtő nyugdíjas. Egy-egy vallomása mozgalmi múltjáról közben is megjelent, sőt volt idő, amikor Móricz Zsigmond közölte hozzászólását a közügyekhez Nagy István, Kovács György, Asztalos István és Böződi György írásaival egyetemben, talán még munkásversekkel is kísérletezett, mégsem írónak, hanem közéleti férfiúnak rögződött a köztudatban. Kolozsvár és Marosvásárhely munkásainak „Veress Pali”-ja ő, aki sohasem irodából, hanem a munkában élen járva, közvetlenül intézkedik közrendről és termelésről, köztisztaságról és gázbevezetésről, avagy éppenséggel a közvélemény, a munkáskultúra alakításáról. Önéletírása most ennek a közéleti pályának a keletkezéséről vall: egy leroskadó kisiparos-család válságáról, félbeszakadt diákoskodásról, inaskodásról kezdetleges kócerájban, segéddé emelkedésről vasúti műhelyben, s közben a munkásöntudat beéréséről, a szakszervezeti mozgalomba s végül a kommunista ifjómunkások szervezetébe való eljutásról. Lehetne minderről regényt írni (nemegyszer megpróbálták már), itt azonban semmi szerepe az irodalmi játéknak, helyzetek és jellemek költésének, stiláris fogásoknak. Egyszerű tényközlésről van szó, a közélet emberének emlékiratáról, de éppen ez a hitelesség figyeltet fel s emeli ma az írásművet közérdekűvé.

Van azonban az egész emlékiraton végigfutólag egy válogató elv, egy csoportosító törekvés, amely áttör a krónikaszerű adatfelsoroláson, s a korrajz és életismertetés hűségén túl magyarázatot is ad a közlő személyiség önmegteremtéséről. „Amikor hozzáfogtam gyermekkorom fontosabb eseményeinek és életem, jellemem kialakulásának leírásához, elhatároztam, hogy semmit el nem tagadok,

semmit nem próbálok szépítgetni...” – írja Veress Pál, s ha jelentős is az igazmondás fogadalma, még fontosabb számunkra, hogy tudatos a jellem kibontása. Egy munkásmozgalmi pályáiv bennünket elsősorban azért érdekel, mert tisztán akarjuk látni, hogy számos gazdasági, társadalmi és politikai tényezőn túlmenően, belülről mi készítetett kellő döntésre, vagyis a magatartás hogyan igazít be egy hányatott sorsú embert a történeti fővonalra. A kezünkben lévő önéletírás valóban meggyőző arról a bonyolult folyamatról, mely a képlékeny, talán túlságosan is érzékeny ifjút a szürke szerénység és a feltörő érvényesülési vágy végletei közt, a nyers fizikai munka és az állandóan új fogalmakat szerző képzeletcsapongás mindennapi egymásrahatásában, végül is elvezérli a kor megértéséhez és az osztályharc vállalásához, egy új társadalom kivívásához.

És éppen ez a sablontalan egyedi fejlődésmenet igazol törvényt. Meg kell már egyszer érteni, hogy a tömeg egyedeiből áll, s kinek-kinek a sorsképében másként teljesül be a statisztikailag is felmérhető, megszociologizálható általános eredmény. Veress Pál minden ismert elődje és rokona kisiparos. Csizmadiák, bádogosok, kovácsok és építőmesterek (kivételként az első munkás: egy mozdonyvezető) ma már idillinek ható családiasságában, munkával szerzett jólét, hagyományos kisközösségi szokások közepette nyiladoznak az első benyomások, a szülői ház tágas udvara s jó szomszédság öleli körül a zajos gyermekhadat, csak a Kossuth-szakállas nagyapa 48-as meséiből, egy-egy viharos korteshadjáratból s az otthon ápolt humanista erkölcsiségből, melynek jelképe Elek apó meséskönyve, majd a *Tamás bátya kunyhója* s jónéhány Jókai-kötet, sejlik fel egy népi alapállás minden elnyomással szemben. „Nem szabad hazudni!” – az apai intés bele is ivódik a fiúi lélekbe, s egyik eredendő eleme a későbbi életformának. A háttérben a század elején gyors ipari fejlődésnek indult Marosvásárhely áll, egyelőre az építkezéseknél vállalkozói konjunktúrához jutott kisiparosság szemszögéből érzékelve a társadalmi változásokat s haladást. Mindennek szét kell omlania, családi tragédiába fúlnia, nyomorba roskadnia, hogy a Veress-gyermekek lemaradjanak kezdeti pályáivükről. A világháború kitörése 1914-ben, a ragacsos hadi-

kenyér s az utca romlása, a csődbe jutott vállalkozás (családi emlékezés szerint a megtollasodott munkaadó családja), a végrehajtók fenyegetése és a kenyérkereső apa halála, a gyors elszegényedés mély nyomot hagy a zsenge lélemben. Az emlékiró vallomása szerint az akaratos, kissé zajos fiúcskát bátortalanság, szégyenlősség fogja el, a teljes társadalmi osztály- és tudatváltást azonban egy időre még elfedi az értelmiségi rokonok segítsége: az özvegy gyermekeivel Nagyenyedre húzódik, s a népdalgyűjtő Veress Gábor oltalma alatt, az ugyancsak zenetanár Veress István házánál kísérel meg új életet.

Semmi sem sikerül, de az emlékezés egy fordulatot örökít meg, ez sajátosságában beletartozik már a munkásmozgalmi kifejelethez. Az értelmiségi pálya vagy a munkássá válás egykorú dilemmája olyan ellentmondást, oly izzó feszültséget rejt magában, melyből már egyenesvonalúan következhet a minket olyannyira érdeklő politikai karrier. Az édesanya elvesztése, a teljes árvaság még nem döntő. A kis Pali kollégiumi diák lesz, be is válik, s amit Berde Máriáról, Áprily Lajosról elmond, nemcsak a híres iskola írótanáraitra jellemző, hanem a kisdíák finom ítélőképességére is. Értékes művelődéstörténeti adalék Barcsay Jenő megjelenítése: egy Veress Gáborral folytatott párbeszédéből tudjuk meg, hogy a neves festőművész Nagyenyeden még a zene és a festészet között ingadozott... Minderről azonban bizonyára sokkal többet tudna elmondani az osztálytárs, Vita Zsigmond (ha megírná ő is emlékezéseit). A mi hősrünk – önjellemzése szerint: „hangtalan kisfiú” – teljes árvaságában inkább az utca, a piac hangulatára, a tengerész-cipész meséire, orosz hadifoglyok barátságára, az őszi forradalom zajló tömegjeleneteire s a már előtte lakatosnak ment Karcsi bátyja gépalkatrészeire figyel. Nem minden sértődöttség nélkül – egyik nagybátyja, a gyám megalázásai elől menekülve –, végül otthagyja ő is az iskolát. „Még gyermekfejjel, de már tudatosan más világba vágytam, egyszerűbb, de szabadabb világba” – vallja egykori önmagáról, s ezzel magyarázza, miért követte bátyját.

Dac és gyűlölet tölti el a kis lakatosinast (ismerjük ezt a háborgást Nagy István „önéletrajzi regény”-ének történetesen szintén Nagyenyeden lejátszódó részletéből is), de

ezzel senki sem törődik. Az autójavító kisüzemben, ahol napi egy kifli árért dolgozik, s ahol kellő védelem hiányában egymást érik a véres balesetek, mégis új világba lép: a szerszámok, gépek érdeklik, valahol egy műszaki könyvtárba is benyit, mindenre kíváncsi, boldog, amikor először kerül gyalugéphez, de hamar megsejti, hogy itt a technikának még csak a peremére érkezett. A Veress-család deklasszálódása teljes, s egy regényíró is megdicsérenénk, ha a mélypontról olyan újabb fordulattal lendíti tovább a cselekményt, mint itt a memoáriró. A „kicsi Veress”-t a kóceráj nagyképű gazdája nem engedi el a vágyott elektrotechnikai tanfolyamra, s amikor falhoz vágja a szíjtárcsa védőburkolat nélkül forgó fejes éke, hetekig fetreng, még az orvos sem látogatja meg. Most már nemcsak rokonaira haragszik vagy volt iskolatársaira, akik nem köszönnek neki, hanem lázadni kezd minden „gazdag ember” ellen. A baleset után meg is sértik. „Nem lesz belőled lakatos, menj szabónak...” – kiált rá a gazda, s a fiú bánki sértődésébe belejátszik az összes iparos-ösök büszkesége. Hová menjen? A nagyüzem – legalábbis az előtte annak tűnő vasúti műhely – mellett dönt, s a mozdonyvezető rokon be is segíti Marosvásárhelyen a fűtőházba. Itt találkozik korának gép-eszményével, a mozdonnyal (típusait úgy fűjják a tanoncok, mint ma az autómárkákat a fiatalok), s itt lép barátságra a Bebelt olvasó gépésszel, akitől megkapja az első kommunista röpiratot. Vele megy az első tüntetésre: a börtönből hazatérő Köblös Eleket várják a munkások gyári szirénák bűgása közben.

Veress Pál többször is céloz arra, hogy a mai tanoncoknak, segédnek mennyire javult viszonyok közt lehet pályáját elkezdenie, s talán el sem képzelik már, min kellett – milyen nyomorúságon, állandó megaláztatáson, életveszélyen – neki 1926-ig átésnie, míg elsajátíthatta mesterségét. Hogy ez ma meggyőzően hat-e? A fiatalok az ő idejében sem maguk tehettek róla, milyenek a körülményeik, s a maiak is készen kapják a fejlődés magasabb fokát. Az osztályharc történelmi példái is – sztrájkok, illegális gyűlések, agitációs színdarabok és röpcék, forradalmi dalok, tüntetések – már csak mint hagyományok hatnak, amikor a mai rend előzményeként mutatják

be a múlt emberséges törekvéseit. Ahol azonban kétségtelenül most is hatékony lehet az emlékirat, az a szakmai rajongás és a kisközösségi összetartás konkrét hozzájárulása a munkásönéretet formálásához. A munkásolvasó számára különösen érdekes lehet mindaz, amit Veress Pál a század húszas éveiben mint tanulni vágyó géplakatos különféle gyárakban tapasztalatilag átélt, régi, ma már teljesen elavult berendezések közt is keresve mindig a legjobb gyártási lehetőségeket. És a fiatalok bizonyára megszívlelhetik mindazt, ami a társaséletben – bent a műhelyben, a szakszervezeti otthonban, a tánciskolában és zenekarban, tanfolyamokon és műkedvelő estéken – erkölcsi atmoszférát, szolidaritást, új nemzedéki optimizmust, bátorságot sugalmazott, helytállást mozgalomban és családban, testvéri együttélést nemzeti különbség nélkül. Ez az őszinte példamutatás: a munkásmozgalmi személyiség életének egészére emlékezik, nem szigetelve ki a mindennapok teljességéből a csak-mozgalmit, hanem a társasösszefüggések összképébe helyezve mindazt, ami az ő korában a társadalmi és politikai rokonszenvet embertől emberig, családirag, baráti körben és a közéletben egyaránt kiváltotta.

A legtöbbet azonban az ilyen dokumentumírásból a kor és művelődésrajz meríthet, ez esetben különlegesen a munkás- és párttörténet vonatkozásaiban. A szépíró általánosíthat, keverhet helyet és időt, szimbolizálhat és különböző módon beállíthatja a témát műfaj és mondandó sokfélesége szerint, itt azonban a nyers tények, a megtörtént dolgok bizonyító anyaga sorakozik egy emberélet tanúságtételében. Szép? Nem szép? Így volt. Vele így történt. S éppen ebből a hűségéből adódnak a történetírás dialektikájába beemelhető, ott felfénylő s az egészet bevilágító konkrétumok. Veress Pál úgy mutatkozik be kommunistává fejlődésének első szakaszában (a későbbi szakaszok újabb köteteket ígérnek), mint Simó Géza tanítványa. A forradalmárok képét Dán Istvánról és Soós Józsefről alakítja ki magában. A hazai munkásmozgalom ismert nevei ezek, összefonódtak a marosvölgyi famunkások 1925-ös hősi harcaival, a Városi és Falusi Dolgozók Blokkjával és a kommunista-perekkel. A belső harcok a szakszervezetiek közt, a cukorgyáriak sztrájkja Marosvá-

sárhelyen, a vasasok megmozdulásai éppen úgy hiteles megvilágítást kapnak, még ha egy zsendülő ifjú látás-szögéből is, mint ahogyan értékes irodalomtörténeti adalék Kahána Mózes egyfelvonásosainak szerepe az ifjúmunkások kulturális eszmélkedésében, vagy éppenséggel az ismeretlen „Kormos Éva” verses monológjainak és a vörös karácsonyi kántálók munkássegélyakciójának felidézése. S mindez mégsem száraz bibliográfiai felsorolás, nem napihír-válogatás, hanem egy gondolkodó, a „kispolgári gőg vagy az öntudatos munkás önérzete” között hanykolódó, érzelmes és dühös ifjúra való visszaemlékezés. Rajtunk múlik, hogy a mezőségi kisvonal-szerelvény robbogásának szilaj örömet, az ékszerdoboz-remeklést vagy a gyémántacél kémiai vitáját éppen úgy a kommunista jellem kialakulásába illesszük, mint az italba fojtott, céltalan élet visszautasítását és az első bizalmi szerepet hatvan munkás képviselőjében.

Irodalomtörténészünk, Kántor Lajos nevezte el a múlt évet az emlékiratok esztendejének. A már régebben megindult folyamat tényleg tavaly tetőzött, Nagy István immár harmadik önéletrajzi kötetével, Kacsó Sándor visszaemlékezéseivel, no meg a Korunk emlékirat-mutatóványaival (Szemplér Ferenc, Salamon László, Horváth István, Köblös Elekné, Kós Károly tollából, egy-egy újabb memoár-kötet ígéretét adva). Második kiadásban jelent meg Tamási Gáspár székely emlékirása, sikere volt Antal Dániel dokumentumának. A készülő újabb munkáknak és folytatásoknak se szeri, se száma. Szerepük világos. Romániai magyar létünk első félszázadának haladó tapasztalatait adjuk tovább az új nemzedéknek, hogy tudja: nem a semmiből indul, hanem felgyülemlett értékeket fejleszthet tovább.

Kolozsvár, 1972 elején.

BALOGH EDGÁR

[Erdélyi Magyar Adatbank]

ELSŐ RÉSZ

[Vákát oldal]

ZAJOS UDVAR

Amikor 1906. július 22-én Marosvásárhelyen megszülettem, apám már jónevű építőmester volt. Csak nemrég költöztek át a bérelt házból Sándor János utcai saját házukba, és én, a harmadik fiúgyermek, már ott láttam meg a napvilágot.

Nagyobbik fiútestvéremet apám apja után tiszteletből Lászlónak, a kisebbiket anyám apja példájára Károlynak, engem pedig – nem tudom, miért – Pálnak kereszteltek.

Édesapám Veress László csizmadiamester második fia volt, édesanyám pedig Kézel Károly bádogosmester ötödik gyermeke. Mind apai, mind anyai nagyapámat tekintélyes mesterként becsülték, különösen anyai nagyapámat, akinek a mai városháza helyén volt bádogosműhelye. A hajdani műhely színes üvegeképe ma is látható az első emeleti ónkarikás ablakok egyikében. Mindkét nagyapám vezető tisztséget töltött be a korabeli Vásárhely iparosegyesületeiben. Kézel nagyapám élete végéig a bádogosok egyesületének elnöke volt, ő őrizte a régi céhtáblát, a brokátselyemből készült díszes céhzászlót és más tárgyakat. Jelen voltam, amikor sok-sok évvel halála után az akkori iparosegyesület megbízottai átvették mostohanagyanyámtól a zászlót, s a nagy pántos céhládát a benne lévő iratokkal együtt, azzal a céllal, hogy a városi iparmúzeumban helyezték el. Amikor a megbízottak az átvételi jegyzőkönyvet eléje tették aláírás végett, nagyanyám csupán keresztet csinált a tintával, s rányomta jobb mutatóujját. „Hát nagymama nem tud írni?” – kérdeztem, mire ő csak annyit mondott: „Menj, ne mind faggass!” Később tudtam meg, hogy állítólag valaha váltót írtak alá mint kezesek, és a bank úgy végrehajtotta őket, hogy ha nem lett volna dédnagyanyám szőlője és szántóföldje, a legnagyobb nyomorúságba jutottak volna.

Apai nagyapám, Veress László, tekintélyes iparos, de szegény ember volt. Apja – dédapám – az Ugocsa megyei Csonkapapiban élt; amolyan kuruc időkben ne-

mesített, hétszilvafás, bocskoros nemesi családból származott. Annyi vagyona sem volt, hogy gyermekeit eltartsa. Nagypámat Miskolcra adta csizmadiainasnak, de a tanulni vágyó gyermek mihamar megszökött a „bankli” mellől, és a sárospataki kollégiumba bejutott „szolgadiáknak”, ahol a régi szokás szerint mint szegény kisfiú valamelyik felsőbb éves módos diáknak a küldönce lett, lakását takarította, csizmáját pucolta. Ezért a szolgálataért némi ennivalót kapott s meghúzódhatott a gazdag diák lakásának sarkában.

Hogy történt, hogy nem, az apa csak két év elteltével jött rá, hogy a fia a csizmadiaság tanulása helyett a pataki kollégium „cipóját rágja”... Egy szép napon megjelent hát a kollégium udvarán, fülön fogta fiát, s miután elnászpángolta, hazavitte Csonkapapiba. Később, a cári hadsereg betörésekor – a 48–49-es szabadságharc idején – ez a fiú bátyjával együtt elmenekült Csonkapapiból. Előbb Dévára kerültek, ahol az idősebb beállott honvédek, nagypám pedig Marosvásárhelyre került, és elszegődött csizmadiainasnak. Ha később is tehát, de az apai akarat végül érvényesült. A két évi kollégiumi tanulás azonban olyan tekintélyt biztosított számára a helyi csizmadiamesterek előtt – akik jó része akkor még a nevét sem tudta leírni –, hogy a csizmadia iparegylet jegyzőjévé választották, s harminc évig töltötte be ezt a tisztséget.

Édesanyám családja nagy, szerteágazó iparoshad volt. Hogy mikor telepedtek meg Marosvásárhelyen, nem kutattam soha, de a család legidősebb tagja ereklyeként őrizte azt a németül, magyarul és románul (még cirillbetűsen) írt „valcoló”-könyvet, amelynek alapján megállapítható, hogy Kézel Frigyes szattler-segéd, miután három éven át bebarangolta az akkori Ausztriát és Magyarországot, s dolgozott Bécsben, Linzben, Pesten, Pozsonyban, Debrecenben és Kassán, letelepedésre kért engedélyt és kapott – 1750 táján – a kolozsvári hatóságoktól. Hogy mennyi ideig dolgozott Kolozsváron, nem tudom, de bizonyos, hogy a „kalapos király” idején a Kézelek már Vásárhelyen laktak. Volt köztük kocsigyártó, kovács, bádogos is. Dédapám kovács volt, nagypám bádogos, két fiát ugyancsak a bádogosmesterségre taníttatta. A kisebb-

bik azonban – Feri bácsi – beiratkozott a század elején nyílt ipariskolába, és mozdonyvezető lett. Ő az első munkás a mi kisiparos családjunkban, és noha később a vasút vontatási főellenőre lett, érzésben, gondolkodásban megmaradt munkásnak. Az 1920-as általános sztrájk idején a vásárhelyi vasutasok főbizalmija volt, a sztrájk egyik vezetője.

Édesapámék öten voltak testvérek. Gábor, a legidősebb zenetanár lett, és a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban tanított. Pista szintén zenetanárként tanított ugyanott.

Édesanyámék nyolcan voltak. Albert bácsit nem ismertem, de a családban mesélték róla, hogy az iparos ifjúság „táncos Kézel”-nek nevezte. Szépen öltözködött, s amikor sétálni ment, könnyű, gombfogantyús sétabotot viselt, melyet járás közben előre-hátra illegetett. Természetesen, erős ember volt, jó fél fejjel magasabb a legnyurgábbaknál is.

Józsi bácsi, a következő fiú, szorgalmas, jó szakember volt. Mikor nagyapám felhagyott az iparral, Józsi bácsi saját műhelyt nyitott, s a családi hagyomány szerint ő hozta Vásárhelyre az első bádogos szerszámgépeket. Viszonylag fiatalon halt meg, még nagyapám előtt, négy árvát hagyott maga után. Mind a négyből munkás lett, köztük Kézel Jóska unokatestvérem, aki a győri vagongyárban tanulta a vasesztergályos szakmát.

Szüleim korán meghaltak, így hát gyermekkori, fiatalkori életükről, egyáltalán egész életükről keveset tudok. A másoktól hallottak rögzültek tudatomba, s csak halvány személyes élményekre támaszkodhatom visszaemlékezésemben.

Édesapámat még kisgyermek korában kőművesinasnak adták, és csak legénykorában végezte el az építőipari szakiskolát. Mint mondták, jeleskedett a szakrajzok ismeretében, és már fiatalon pallérja lett egy Müller nevű régi építőmesternek, majd önállósította magát, s harmincéves korában már háza volt, ipartelepnek alkalmas nagyudvarral.

Szavatartó, megbízható embernek ismerték, ezért is hívta meg művezetőül Bustya Lajos nagyvállalkozó. Emellett azonban apám megtarthatta az önálló vállalkozás jo-

gát, s kisebb házak egész sorát építette, miközben Bustya vállalásában több nagy középület építési munkálatait is vezette. Ilyen volt például a Tábla épülete, amelynek építéskor bizonyára nem gondolta volna, hogy termeiben alig huszonöt év múlva legkisebbik fiát kommunista tevékenységéért – nem is egyszer – itt vonja majd felelősségre a burzsoázia osztálybírósága.

Apám és anyám házasságát a szülők jó szemmel nézték. Apám vidám, jó megjelenésű fiatalember volt, s ha a barátokkal poharazgatás után nyári éjszaka elmentek éjjelizenét adni, a szomszédok is kinyitották az ablakokat, úgy hallgatták kellemes tenor hangját. Fiatalkoromban mesélte nekem Olasz Antal bácsi, az ismert kovács, majd vendéglős, hogy „többen is próbáltunk udvarolni Kézel Katikának (édesanyámnak), de amikor Katika megismerte Veress Lacit, láttuk, hogy nekünk befellegzett. Mert sem táncolni, sem énekelni, sem emlékkönyvbe verset írni egyikünk sem tudott úgy, mint Veress Laci.” Ugyanakkor apám jól kereső iparosfiú volt, aki előtt „szép jövő állott”.

Valóban, néhány év múltán a fiatalok jómódú polgárai lettek a városnak; a két családi házzal, a három fiúval és egy leánnyal örömeire voltak nagyapámnak.

Ma is megvan a fénykép, amelyet esküvőjük alkalmával készíttettek szüleim. A képen szelíd nézésű, karcsú, menyasszonyi ruhás leány mellett vidám tekintetű, magas férfi áll.

Első gyermekkori élményeim elmosódtak. A legrégebb talán az, amikor egy szép tavaszi délelőtt kisurrantam anyám szoknyája mellől a konyhából, s megbámultam a nagyvilágot. A nagyvilág a zöldre festett, faragott oszlopú, mintás deszkájú veranda volt, közepén a kovácsoltvas lábakra szerelt nagy asztallal. Az asztal körüli könnyű székeket megtaszigáltam, és kikukucsáltam a veranda deszkáinak kivágásai között a kiskertbe. Az ott zöldellő négy tujacserje faóriásoknak tetszett. Letotyogtam a négy lépcsőfokon és kíváncsian, de félve, megálltam a tarkabarkára festett szakállas, mosolygó kertitörpék és a gipszgolya előtt. Megbámultam őket, ahogy állnak mosolyogva és nem beszélnek.

A kiskertből a nagyudvarra értem. A békés álmából felébredt Bubi kutya hűségesen követett. A szivattyús kút

vaskarját nem értem el, bármennyire is csipeszkedtem, de megcsodáltam a sárkány kitátott száját, amelyen – persze nem tudhattam – öntötte a vizet. Az udvar egyik sarkában, a homokrakás mellett talált rám kétségbeesett anyám és a kifulladás lány, aki már az utcát is összeszaladgálta miattam.

Hatvan év múltán is világosan emlékszem e néhány perc eseményeire. Valószínűleg anyám kiabálása, sírása tette ilyen emlékezetessé az „ismeretlen” világról szerzett benyomásomat.

Sok örömet és sok bánatot okozott nekem az, hogy két nagyobb fiútestvérem is volt. Addig, amíg a játék az udvaron folyt, én is részt vehettem mindenben, vagy bámulója lehettem a „nagyok” erőjátékainak. Az udvar egyik felében több száz köteg stukatúr-nád négy-öt méter magasságra halmozódott fel, akár a piramis. Az volt a „vár”, játékaink csúcsa. Megmászni a nádcsomót, kitűzni elsőnek a zászlót – ez volt a játék lényege. Részt vett benne több szomszéd gyermek, a bátyáimmal egyidősök. Az első években én csak szemlélője voltam a nagyobb fiúk játékának, torkom szakadtából biztattam bátyáimat, s velük együtt örvendtem, ha győztek.

A nagy udvar azonban gerenda-, téglá- és deszkarakáisaival, valamint a meszes-szín s mellette a kideszkázott mészoltó gödör, a szerszámkamrák új meg új játékok kitalálására nyújtottak lehetőséget. Később pedig, amikor az utcát aszfaltozták, más szórakozásra kaptunk rá. Például a golyózásra. Lujza nénitől, aki a Bucher és Schuster vaske-reskedésben dolgozott, néha-néha színes üveggolyókat kaptunk. A sima járdán véget nem érő golyózásba kezdtünk, s nem ritkán úgy belefeledkeztünk a játékba, hogy a délut már rég elharangozták, s mi még mindig az utcán golyóztunk.

Voltak veszedelmes játékaink is. Miután kifogyott a gödörből a mész, meggyülemlett benne az esővíz, olykor másfél méter magasra is. A munkások – hogy ki tudja szedni a meszet – két szál hosszú fosznideszkát egymáshoz szegeztek, és arra állva dolgoztak. A mész kivétele után a deszkák tutajként lebegtek a vízen. Ha rájuk álltunk s léccel eveztünk, körbe tutajozhattuk a nagy gödört. De ügyelni kellett, hogy középen álljunk, különben

ingadozni kezdett, megbillent, s menthetetlenül a vízbe estünk.

Legizgalmasabb játékunk az volt, amikor vasabroncsot fadarabkával ütögetve lekarikáztunk a szomorúfűzfáig, amely egy útszéli kocsmá előtt álldogált. Jókora porfelhőt vertünk fel, ahogy libasorban szaladva mint ördögfiókák vertük a vasabroncsot.

Nagyobbik bátyám – joggal – *cölönknek* nevezett, mert mint kisebb, nem bírtam az iramukat, s lemaradtam. Ő pedig ilyenkor az elsőségért való rohanásban meg kellett hogy álljon és bevárjon engem. „Látod, Burci (így kényeztetett), miért jöttél velünk, nem bírod, csak cölönk vagy.” Fájt, hogy olyan kicsi vagyok, izgatott a nagyok játéka, s bátyám akárhogyan is kért, nem fordultam vissza. Csak futottam az abroncs után, de mire megérkeztem a fűzfához, a nagyobbak már kipihenték magukat a fa árnyékában, s készülődtek a visszafordulásra.

1911 őszén írtak be az óvodába. Apámnak sajátos módszerei voltak a gyermeknevelésben. Igyekezett önállóságra nevelni, apróbb csínytevéseinkért nem vert meg, csak megdorgált. De jaj volt annak, aki hazudni próbált. Ha összeverekedtünk az utcabeli gyermekekkel, megfenyegetett: „Vigyázz, úrfi, már sok van a rováson... Vigyázz!!” Egy alkalommal megvertük az ipariskola igazgatójának a fiait. Nem volt komoly verekedés, csak amolyan lökdösődés, megfutatás... Az igazgató panasza jött apámhoz. Mi megszeppentünk, apánk nagyon mérges volt, s valami olyanfélét mondott az igazgatónak, hogy „mi, felnőttek ne avatkozzunk bele az ilyen kis gyermekdologba, a gyerekek maguk között elintézik az ilyesmit”... „De ha az én gyermekeim verték volna meg az ön gyermekeit, mit szólna hozzá?” – kérdezte az igazgató... „Biztosíthatom önt, hogy nem mennék panaszra...” – felelte apám. Persze azért megtalálta mindig a módját, hogy érezzük, hibát követtünk el, és amit csináltunk, nem helyes.

Viszont azt is hangsúlyozta, hogy „ne hagyd magad legyőzni”. Bátorságra, önállóságra nevelt. Az a tendencia, hogy „ne hagyd magad legyőzni”, kétségtelenül vezérfonal lett életemben, s végső fokon az igazságtalanság ellen – az igazságért – megszámlálhatatlan esetben harcra ösz-

tökét még akkor is, ha világosan láttam, hogy számomra szenvedés származik belőle.

Nem mondhatnám, hogy nagyon szerettem az óvodát. Két nagyobb bátyám mellett annyi mindent tanultam már, hogy az óvodai tanulást pockoknak valónak tartottam. A verseket, énekeket már előre tudtam, otthon megtanultam, és az olyan játékokat, mint „Bújj, bújj, zöld ág, zöld levelecske...”, nem akartam értékelni, hiszen otthon a nagyobb fiúkkal csendőr-tolvaj-szegényembert játszottam már. Ami pedig az elméleti oktatást illeti, ezt még jobban untam. Hiszen a Nyárad mentéről való szolgálólányaink, a csibai Regina, a káposztásszentmiklósi Ágnes, a torboszlói Eszti dal- és mesekincse olyan hatalmas volt, hogy amellet Hintz óvónéni meséi már nem keltették fel figyelmemet.

Persze az óvodába járásnak is megvolt a maga haszna. Az emberi társadalomnak e kis közösségébe való beilleszkedésem a közösségi érzésnek, a később kifejlődő tudatnak nyitott kaput. „Szófogadó, jó gyermek” – mondotta az óvónéni édesanyám kérdésére, pedig én csak fegyelmezett gyermek voltam. Nem bőgtem, ha egy kicsit fáj a hasam, ha leestem karikázás vagy játék közben. Pontos voltam, és csak akkor hiányoztam, amikor számárköhögésben megbetegedtem.

Marosvásárhely ugrásszerű építészeti és kulturális fejlődését éltük; a víz bevezetése, a csatornázás, a villanytelep építése, a turbinaárok ásása, az utak aszfaltozása és más közművesítési munkálatok mellett olyan nevezetes középületeket emeltek, mint a városháza, a Kultúrpalota, iparkamara, városi könyvtár, tanoncotthon, kadétiskola – most klinikai épület –, közüzemi műhelyek és sok-sok szép kivitelű magánház szerte a városban, de főleg az akkor létesített tisztviselőtelepen. Bernády György polgármester városrendező-városfejlesztő tevékenységéről nemegyszer hallottam beszélni apámat. Noha a nagyobb építkezéseket mind budapesti vállalatok kapták meg, a kicsiknek is jutott a „morzsából”, és a helybeli vállalkozók, kisiparosok szépen megtollasodtak. Az építész Csiszár, Busztya Lajos, Váradi, a vízvezetékszerelő és bádogos Nagy Károly, az asztalos Tótfalusi, az épületlakatos Both Sándor

és még sok vállalkozó és kisiparos húzott hasznot a nagy építkezésekből.

Ebben az időben a szakmunkás-hiány olyan nagy volt, hogy Vásárhelyre özönlöttek a szakemberek az ország minden részéből. Sőt, olasz útépítők is dolgoztak az alföldi kubikosok mellett az utcák aszfaltozásánál. Rendkívüli élmény volt számunkra, ahogyan az alföldi kubikosok két-kerekű taligáikon hordták a földet. Egyetlen húzással kioldották a ló hasáról a hevedert, és a nagykerekű taligák rúdjai a magasba emelkedve kiborították tartalmukat a földre. Sok szidást kaptunk az utcai ácsorgásért, néha még anyám fakanala is kopogott rajtunk, de mi volt az amellett, hogy végignézhettük, hogyan készítik bográcsban, nyílt tűzön a gulyást a kubikosok, vagy hallgattuk az olasz útépítők veszekedésnek tűnő vidám, hangos beszédét.

A lendületesen fejlődő munkásmozgalom hullámai Vásárhelyre is eljutottak. A nagy munkaalkalom ellenére a munkáltatók igyekeztek a béreket letörni, nagyobb haszonra szert tenni. A munkások ellenálltak. Szervezkedtek, és megfogalmazták követeléseiket. A sztrájk oly heves és határozott volt, hogy ahhoz hasonlót eddig nem láttak a vásárhelyi munkaadók.

Én csaknem két évtizeddel később nemegyszer hallottam a Munkásotthonban öreg kőműveseket vitatkozni, akik a vita hevében olyasmiket mondtak egymásnak: „Ne engem agitálj, te... tudom én, mit kell csinálni... Hol voltál te akkor, amikor én a kadétiskolánál egy saroglya féltéglát hajigáltam a sztrájktrőrkre?!” A harc valóban éles volt, a sztrájkolóknak nemcsak a munkaadókkal, a beavatkozó rendőrökkel, hanem a munkásság soraiból kikerülő sztrájktrőrökkel is fel kellett venniük a küzdelmet... és győztek.

Ez a harc – a vásárhelyi építők nagy tűzkeresztsége – kitörölhetetlenül élt a munkások tudatában évtizedeken át.

Az alkalmas kulturális épületek szélesedő művelődési tevékenység lehetőségét teremtették meg. Vásárhely rendelkezett ugyan már olyan országhírességgel, mint a Teleki-téka, de ez a híres könyvtár a tömegek számára hozzáférhetetlen volt. Viszont az új városi könyvtár sokkal szélesebb rétegek részére teremtett művelődési lehetősé-

get. Megnyílt a Kultúrpalota nagytermében a mozi is, széles kaput nyitva mindenki számára. Különösen a zenei élet bontakozott ki addig nem ismert lendülettel. Olyan koncerttermek álltak a muzsikusok rendelkezésére, és olyan anyagi lehetőségeket teremtettek, hogy az ország legkiválóbb muzsikusait vonzották Vásárhelyre. Ennek a nagyvonalú zenei életnek és zenetanításnak a spiritusz rektora, az országos híró Metz Albert, olyan zenei tekintélyek meghívásával, mint Zsizsmann, László, Haják, Kozma és más tanárok, nagyban hozzájárult a zenekultúra fejlődéséhez.

Mi közvetlen szomszédai voltunk a Metz és László családnak, és nem egy esetben jártam Metzéknél. Nem tudnám megmondani, miért küldött édesanyám vagy apám Metzékhez, de örömmel mentem mindannyiszor a rejtélyes „kastélyba”. A Metz villa a Sándor János utcában magasan a domboldalra volt építve, bent a kertben. Nekünk gyerekeknek úgy tűnt a villa, mint a titkok titka. Egy Csonka nevű fényképész építtette annak idején, és a régiek Csonka villának nevezték, de én csak a Metz családot ismertem lakójának; mellette ugyanazon a telken lakott egy szép családi házban László tanár úr. Az ő házukat, úgy tudom, apám építtette. A Metz villa előtt szépen gondozott park volt, fagyalbokorral szegélyezett út vezetett a villáig. A kapu mindig zárva volt. Az is már élvezetet jelentett, ha megnyomhattuk a csengőgombot, és vártuk, hogy a szolgálólány lejöjjön, beengedjen. De a fő élvezetet a szerpentes út nyújtotta. Több mint ötven év távlatából is magam előtt látom Metz néni finom alakját... cvikker szemüveggel, ezüstös hajával. Mindig kedves volt, soha el nem engedett volna, hogy gyümölcsöt ne adjon. Húsvéti öntözéskor narancsot is kaptunk, amit akkor nem minden polgárházban adtak az öntöző gyermekeknek.

A Metz családban három gyermek volt, István, a későbbi orvos, Piroska, az országos híró organaművésznő, és László, aki velünk majdnem egykorú volt. A két nagyobb gyerekkel nem voltunk kapcsolatban, túl nagy volt közöttünk a korkülönbség, de Lacival a kerítésre felmászva sokat társalogtunk, sőt játszottunk is együtt. Dr. Metz Istvánnal 25 évvel később, az illegalitás nehéz éveiben kerültem barátságba. Lelkesebb, becsületesebb, áldozatké-

szebb kommunista értelmiségivel munkásmozgalmi tevékenységem alatt nemigen találkoztam.

A két muzsikus család közvetlen szomszédsága nyári estéken a koncertek sorozatát szolgáltatta nekünk. Különleges akusztikája volt a hátsó udvarnak, és a dombtetőről az esti csendben oly tisztán hallatszott a zongorajáték, hogy a leghalkabb futamokat is meghallottuk. Persze, volt ennek a paradicsomi helyzetnek árnyoldala is. László tanár két lánya öt-hat éves korában kezdhette meg a zongoratanulást. Szegény anyámnak órákon át kellett hallgatnia, amint gyakoroltak.

Másik szomszédunk, László Gyula, iparkamarai vezető volt. A szép nagy, négyablakos magasföldszintű házat nagy udvar és gyümölcsöskert vette körül. A két gyermekhez – Gyulus Laci bátyámmal volt egyidős, és Mancsi szép serdülő szőke lány volt – már naponta átjártunk játszani. Különösképpen vonzott egy mély gödör, amelyet a nagyobb fiúk ástak, deszkadarabokkal fedték le – egy nyílást kivéve –, és földdel takarták be. Nekem mint legkisebbnek ritkán engedték meg, hogy a bűvőhelyre menjek. A 12–13 éves fiúk itt olyan dolgokról suttogtak, amikhez én még igen kicsi voltam.

László Gyulust katonaiskolába adták, úgy tudom, Pesten a Ludovikában tanult. A forradalom azonban kettétörte karrierjét. Hazajött Vásárhelyre, és éveken át munka nélkül élt, amolyan „aranyifjú” módra. Laci bátyám járt a házukhoz. Neki dicsekedte el, hogy részt vett a ludovikások „lázasában” 1919-ben. Éveken át, ha találkoztunk, szervusz-szervusz, ennyi volt a köztünk fennálló kapcsolat. 1931-ben aztán egyszer megszólított az utcán, és zavaros mondókába kezdett, amiből az világlott ki, hogy szimpatizál a Szovjetunióval, valamit tenni akar és kéri a segítségemet... Egész beszéde olyan zagyva volt, hogy provokációnak tekintettem, és visszautasítottam a beszélgetést.

László Gyula bácsinak nagy tekintélye volt apám előtt. Nemegyszer emlegette apám, hogy az öreg az iparkamara révén kapcsolatot teremtett az ország nagyobb üzemeivel, ahol már rendszeres tanoncképzés folyt a század elején, s oda küldött és képeztetett szakmunkásokká sok székely árva gyereket.

Második szomszédaink Lászlóék után Páll tanító néniék voltak. Három fia volt Páll néninek. Páll bácsit, aki szintén tanító volt, nem ismertem, korán meghalt. A legnagyobb Páll fiú katonatisztként az első világháborúban még 1914-ben orosz fogságba került. Legendás hír járta be a várost, hogy súlyosan sebesült tisztiszolgája – akit kicseréltek – zsebkendőre írt levelet hozott tőle, amit úgy tudott elrejteni, hogy sebesült lábára kötötte. A két kisebb fiú, a hallgatag Gyula és a vidámabb Zoli a legjobb, legigazibb pajtásunk volt. Gyula ügyvéd lett és kiment Pestre. 1943-ban az erdélyi nagy kommunista perben értékes segítséget nyújtott nekem. Zoli, miután elvégezte a kollégiumot, nyomdász lett. Feleségül vette Lázár Mariát, a több évi börtönt szenvedett kommunista Lázár Ödön húgát. Kommunista meggyőződését a legbátrabb és legértékesebb tettekkel bizonyította.

Ha a mi udvarunk volt a zajos, más helyen le nem bonyolítható játékok színtere, úgy a Pállék udvara a nyugodt, szép, komoly játékok helye volt. Az udvar nem volt ugyan nagy, de elégséges ahhoz, hogy hat-nyolc gyerek magasugró képességeit fejlessze. A Páll fiúknak volt ugrómércéjük dobogóval és valódi svéd ródlijuk gurtival. A nyári sportjátékok zöme: futball, méta, piszkázás nálunk folyt le, itt kiabálhattunk, ahogy a torkunkon kifért.

Egy nyári délután többen gyűltünk össze Pálléknál, mint szoktunk. A két Páll fiú, László Gyula, Gárdos Aladár, a Schwartz fiú, a három Veress fiú, Wolf Lala és még mások. Sorban ugrottunk, egymás háta megett állva vártuk a sorunkat. Mivel növésre és időre én voltam a legkisebb, leghátul állottam, előttem Wolf Lala. Amikor ő is nekifutamodott és már csak két-három lépésre volt a mércétől, hirtelen elkanyarodott, és kétségbeesetten megállt. A többiek biztatták: ugorj hát, miért nem ugrasz? De Lala a földre szegezte tekintetét... Odaszaladtam én is, hogy lássam, mi térítette el az ugrástól... A homokban rajzolt kereszt látszott. Hogy ki rajzolta a homokba, nem tudom, de most, ha visszagondolok rá, nem lehetett más, mint László Gyulus, annál is inkább, mert pár percre reá papírba csomagolt disznózsíros kenyeret vett elő, egyik is, másik is tört belőle, s Gyulus vihogva szólt Lalához: „Lala, nem eszel?” Mikor Lala tiltakozott, Gyulus, aki öt

évvel idősebb volt nála, hátulról lefogta karjait, és a zsíros papírral megtörölte a száját. Lala rémült arccal, sírva elrohant. Míg az első „tréfán”, a keresztben a gyerekek nevettek, a zsíros papíron már nem nevetett senki. Még volt két zsidó fiú közöttünk, úgy hiszem, Gárdos Aladár már ki volt keresztelkedve, ő mindenesetre megette a disznózsíros ételt, de mégis felháborodott Gyulus durvaságán.

A magam tapasztalatán nem tudom felmérni, hogy az első világháború előtti években a szervezett antiszemitizmus a mi épülő vidám városunkban hogyan nyilvánult meg. Mi gyerekek ismertük a zsidó-gúnyoló énekeket. Reszketve hallgattuk a tiszzaeszlári vérvád kísértetként visszajáró rémmeséjét. De senki sem akadályozott meg abban, hogy zsidó gyerekekkel játszódjunk, barátkozzunk. Lalával egy iskolába és egy osztályba jártam, volt idő, amikor mindennap nálunk volt. Nagyobbik bátyám Gárdos Aladárral járt együtt az iskolába, és éveken át, amíg Vásárhelyen éltünk, Gárdos Palival, Hersch Manóval, a Schwartz fiúval, Wolf Lalával barátságban voltam. S ma is kedves gyermekkori emlékeim jutnak eszembe, hogy ha a kolozsvári ügyvédnővel, Wolf Máriával – Lala testvérhúgával – az utcán találkozom.

Szüleink nem szóltak bele abba, hogy kivel barátkozunk, így aztán a baráti körünkbe, helyesebben játszópajtási körünkbe tartoztak a hosszú Sándor János utca összes gyerekei, Csiszár építész fiaitól – akiknek német nevelőnőjük volt, és tenispályán játszottak az udvarukon – a gyári munkás Péntek velem egykorú fiaig.

CSALÁDI FÉNYKÉP

1912-ben beírtak az iskolába. Boldogan mentem. Két nagyobb bátyám mellett óvodás voltam, nagyon bántott, s úgy gondoltam, azáltal, hogy iskolás leszek, kinövök az örökös „kicsi pocok” helyzetemből. De milyen csalódás ért már az első nap! A szünetben az ordítózó, hadonászó, futkározó tömegben egy hozzám hasonló növésű gyermek megszólított: „Gyere, fussunk versenyt a kerítésig!” Társa csúfondárosan felkacagott: „Te egy első osztályos pocokkal akarsz versenyezni?”

Mielőtt iskolába mentem volna, nagyobbik bátyámnak, Lacinak elbeszélései Baka Béla tanító úrról néha szorongással töltöttek el, s a jövőbeni iskolába járás örömét megkeserítették. Mert nádpálcájával nemcsak a törvényesített tenyereket osztogatta és fenekelt, amikor megvadult hanem adott „kőrmösöket” is. A csomóba fogott öt ujra olyanokat ütött a nádpálcával, hogy a vér kiserkent, és a köröm megfeketedett. Mint mondják, még fokozottabb mértékben alkalmazta a verést az esti inasiskolában... mindaddig, amíg a mészáros- és kőművesinasok jól el nem verték.

Milyen más volt Hartli János igazgató-tanító, aki engem az első és második osztályban tanított. Szigorú, régi-módi tanító volt, de nem vert, ritka eset volt nála a tenyeres. Módszerei közé tartozott a dicsérés és a megszégyenítő büntetés. Ha a gyermek jól felelt, átültette az első padsorokba. Ha nem tudott, „szedd a holmidat, és menj hátra a szamarak padjába...” – kiáltotta. Alacsony, széles vállú ember volt, felfelé fésült kefehajat viselt, és mindig fekete ruhában járt.

A tanulás elég könnyen ment, a betűknek egy részét már ismertem iskolába menés előtt, a verseket együtt tanultam meg nagyobb testvéreimmal. Két különösebb eseményre emlékszem vissza, amelyek első és második osztályos éveimre esnek.

Egy reggel Hartli igazgató úr felállt az asztal mellől, lejött a padosorok elé, és fátyolos hangon elmondotta, hogy Czintos Gábor kis osztálytársunk már soha többé nem jár iskolába, meghalt... Arról beszélt, hogy legyünk jók egymáshoz, szüleinkhez, és segítsük egymást. Felszólított, hogy amelyikünknek több uzsonnája van, ossza meg azzal, akinek az édesanyja nem tudott semmit csomagolni... Jellemző a gyermeklélekre, hogy egyesek sírva fakadtak, és azt hiszem, hogy Hartli, a szigorú igazgató úr is könnyezett.

Otthon elmondtam a hallottakat, és édesanyám azon a télen mindennap duplán csomagolt.

A Czintos gyermek sápadt, hallgató fiúcska volt, agyonfoltozott ruhában járt, s az történt vele, ami száz meg száz földhözragadt proligyermekkel megtörtént abban az időben. Meghült, tüdőgyulladást kapott, s a gyengén táplált gyermektést nem tudott megküzdeni a betegséggel. Életemben először hallottam úgy beszélni a halálról, ahogy Hartli igazgató úr szólott, s ez mély nyomot hagyott bennem.

Egy másik esemény ebben a két évben, amire világosan visszaemlékszem, egy iskolai verekedés volt, amelynek én voltam véletlen hőse.

Hetenként kétszer Bogdán tiszteletes úr a református vallás igazságaira, Isten mindenhatóságára, a keresztyéni megbékélésre, jóságra, felebaráti szeretetre és sok-sok minden másra tanított. Büszkén beszélt református mivoltunkról... de az inkvizíció módján kínozza a gyerekeket. Amelyik nem tudta a leckét, mint a „vízfolyás”, úgy elverte, hogy másnap nem tudott a kemény iskolapadon ülni. „A vallás az első... ha ezt tudod, ember lesz belőled, más-képp elveszel” – ismételte. Hogy megszerettesse a gyerekekkel a bibliát, idézeteket íratott le velünk. Amelyik gyermek megtalálta a bibliában, annak „református szentképet” adott... Úgy féltünk tőle, mint az ördögtől, és hogy elkerüljük a verést, inkább minden szabad időnkben az Újtestamentumot bújtuk.

Egy kora tavaszi délután nevetve, kiabálva, egymást lökdösve tódultunk ki a vallásóráról a folyosóra. Az is-

kola kapujában a nagyobb osztályosok törtek maguknak utat a kijárat felé. Hogy a zshivajban mi készítette Nagy Boldizsár osztálytársamat, egy szabómester félénk fiát arra, hogy a valláskönyvvel a fejemre üssön, nem tudom. Talán az öröm, hogy vége van az órának és nem kapott ki, talán a kacagó tavaszi nap varázsa. Arcon ért az ütés, nem fájt, nem éreztem haragot, de mert láttam, hogy ki ütött, visszafordultam, és feléje csaptam. Az is lehet, hogy meglöktek, mert olyan erősen ütöttem a szájára, hogy egy fogát kivertem. Boldizsár köpte szájából a vért, és ordítva szorongatta a markában kiütött fogát. Megrémülve álltam a kapu alatt. Akkor döbentem rá, hogy mit csináltam. Úgy éreztem, hogy a szívem a torkomban ver, szinte öntudatlanul megindultam hazafelé. Édesanyám nem volt otthon, apám csak vacsorára szokott hazajönni. Leültem az ágyam szélére és hallgattam. Nem kellett sem uzsonna, sem játék, nem fogott a tanulás. Fejemben kavarogtak a gondolatok... Mi lesz, ha hazajön édesapám – megmondjam, hogy mit csináltam? Meg kell mondanom, hiszen holnap úgyis megtudja... Mit fog tenni apám? Megver? Nem visz el a cirkuszba, amelynek öles plakátjai már hirdetik jövetelét. És mi lesz az iskolában? Kicsapnak?

Ahogy megérkezett édesanyám, mindjárt látta, hogy valami baj van velem. Magához vont, és babusgatni kezdett... – Mi van az én kicsi fiammal? Nem tudta a leckét? Kiállították? Beteg vagy? Fáj a fejed? – Idáig bírtam, de ekkor kitört belőlem a sírás... igen, fáj a fejem!

Anyám megnyugodott, adott egy aszpirint, s nedves zsebkendővel bekötötte a fejemet.

Megérkezett apám is. Szokás szerint azonnal vacsorához ült a család.

– Hol van Pali? – kérdezte apám.

– Fáj a feje – mondta anyám –, lefektettem.

Apám felállt, odajött az alkóvhöz, ahol a három fiú gyermekágya volt, és rám nézett.

– Megütötte valaki a fejed? – kérdezte. Egyetlen szó nem jött ki a számon, csak rémülten néztem apámra, aki közömbös hangon ezt mondta: – Én nem tudom, mi van

a Régibaromvásár utcai gyerekekkel. Az egyiknek fáj a feje... a másiknak kiverik a fogát... Igen, ma délután kiütötte valaki a fogát egy gyermeknek. Nem tudod, Pali, ki volt a verekedő?

Felkeltem az ágyról, és apám elé álltam. Már nem sírtam, de beszélni nem tudtam, lehajtottam a fejemet és hallgattam. Úgy rémlett, hogy messziről hallok édesanyám hangját.

- De hát az istenért, Laci, mi történt?

- Nem hallotta? – szólt apám kissé ingerülten. Az úrfi verekedett, és kiütötte egy osztálytársának a fogát...

Hogy honnan tudta meg apám olyan hamar a verekedést, nem tudom. Amikor harmadnap behívtak a tanítók szobájába engem meg Boldizsárt, a szigorú Hartli igazgató úr inkább egy erkölcsi prédikációt tartott, mint szidott vagy verekedett volna. Boldizsár nem hazudott, megmondta, hogy a hátamra akart ütni és az arcomat érte... én nem mondhattam, hogy nem a fejére akartam ütni...

A Boldizsár-ügy lezárása után olyan voltam egy darabig, mint a kezes bárány. Ahova küldtek, oda mentem, nem brünnögtem, hogy miért nem küldik Karcsit...

Az iskolai év véget ért, Kézel nagyanyám rózsából, liliomból, csokros violából, rezgőfűből olyan „pukétot” kötött az évfárró vizsgára, hogy a karom szakadt le, amíg az iskoláig vittem. Kék matrózból és hozzávaló nadrágot kaptam a vizsgára. Nagy vizsga volt, megjelent a tanfelügyelő is. Édesanyám kísért el. Szegény jobban izgult, mint én.

Otthon mondta el apámnak, hogy „menten meghaltam volna a szégyentől, ha a gyermek nem tud”. Pósa Lajosnak egy versét szavaltam el, és kiszólítottak a táblához egy összeadást megoldani. A tanfelügyelő diktálta a számokat, gyenge kis számtanfeladvány lett volna. Az igazgató sűgött valamit, és a tanfelügyelő új számsorokat diktált, nagyobb számokkal. Vettem a szivacsot, és két-három számot kitöröltem, de azokat, amelyek szerepeltek az előbbi feladatban, ott hagytam, és az új számokat melléjük írtam.

Úgy látszik, a tanfelügyelőnek tetszett a dolog, mert nevetve jegyezte meg: „Bravó, praktikus ember leszel.” Anyám odavolt a boldogságtól, hogy a fiát maga a tanfelügyelő dicsérte meg, és hazafelé menet két csokoládégombócot vett, ezekkel alaposan összemaszatoltam a kezemet. A jó iskolai eredmény titokban táplálta a reményemet, hogy édesapám megveszi a pónilovat s a kis zöld szekeret.

Nem hiszem, hogy ma egy fiatalasszony jobban kívánjon egy 850-es FIAT-ot vagy egy DACIÁ-t, mint én akkor a pónilovat és a kicsi szekeret kívántam.

Both Sándor lakatosmester vett a gyermekeinek egy pónilovat – piros hámmal – és zöldre festett kis szekérkét. Amikor láttam az utcán, a szívem szakadt meg a vágytól, hogy nekünk is legyen pónilovunk. Különösen amikor a Buffaló-cirkuszban láttam, hogy a lovacska mit művel a hordó tetején... Még éjjel is lóról álmodtam. Csakhogy apám nem állt úgy anyagilag, hogy ilyen luxust megengedhetett volna gyermekeinek.

Apám életszemléletében a központi helyet a munka foglalta el. Gyermekeit munkaszerepre nevelte. A spekulációt elvetette. A hivatalnoki pályát nem szerette. A katonait „cifra nyomorúságnak” nevezték a családban.

Nyolc-kilenc éves korban már befogták nagyobb bátyáimat. Naponta két-három órát dolgozni kellett – megseperni a hatalmas udvart, felválni és szépen elrakni télire a lebontott régi házaktól maradó, tüzelésre alkalmas deszkákat, gerendákat.

Hét-nyolc éves koromban engem is befogtak. Targoncával hordtam a fát a fáskamrába. Nagyon büszke voltam, hogy már én is tudok dolgozni, mint a nagyobb testvéreim, akik fejszével vagy fűrészsel vagdalták a lécet, deszkát, gerendát. De a büszkeségen kívül – különösen az első héten – kimondhatatlan izgalom fogott el minduntalan... Mi lesz szombaton? Mit fogok kapni?

Édesanyám velünk könnyezett, mikor apám szigorúban büntetett és mi bőgtünk; ha azonban a késsel vágott vagy szeggel felhasított kezünkből, lábunkból vér csörgött, miután kimosta a sebet és bekötözte, tettett szí-

gorral megvigasztalt: „Semmi baj! Mire katonának mész, meggyógyul!” A kényeskedésnek, nyafogásnak helye nem volt, arra semmit sem adtak.

A fegyelmezetlenséget nem tűrték, ha valamivel megbíztak, hogy csináljuk meg, vagy küldtek valahova, apámnak még csak egy mukkanással sem mertünk ellentmondani. Ezzel szemben édesanyánknál néha – egy csábító játék vagy a betakarított szántóföldeken való izgalmas kószálás kedvéért – megpróbáltuk kimondani az „én nem megyek”-et. Anyám nem kiabált, nem toporzékolt, csak kedélyesen így szólt: „A kecske sem menne a vásárba, de ütik hátul, és azt mondja... meeeek” – és megindult a stelázi felé, ahol egymás mellett sorakoztak a különböző fakanalak.

Drága jó anyámnak a kezéből szinte ki nem esett a fakanál. Kezében volt, ha főzött a családnak, kezében volt, ha várt reánk, akik néha bizony elcsatangoltunk. S magam előtt látom, ahogy később a nagy asztalnál ül, szép fiatal arcára sápadt színt lehelt négy gyermek felnevelésének gondja, és a hatelemis polgárosszony a harmadik kollégista fiánál már bele sem néz a latinkönyvbe, amikor az a „terra magna”-t ragozza. Szinte fülemben cseng most is, ahogyan fátyolos hangon kérdi: „Genitivus? accusativus?... az, az, ablativus! Én az accusativust kérdeztem!” – Igen, édesanyám, akinek fogalma sem volt róla, hogy mi a genitivus és mi az ablativus, gépiesen tanulta meg a minden esti kikérdezések alkalmával, s apám halála után is volt lelkiereje kikérdezni fiait. De ölében ott feküdt a fakanál, amely minden téves válasznál fenyegetően a levegőbe emelkedett, kétszer, háromszor megremegett... Ritkán, nagyon ritkán csapott le, s akkor is inkább csak emlékeztető volt.

Egy héten át hordtam talicskával a fát. A mészoltók vékonyabb gurniból kötést csináltak a talicska fogantyújára, és azt a vállamra akasztották, ahogyan a kubikosok csinálják. Kezem tele lett szálkával, anyám alig győzte kipiszkálni, de én a fájdalom ellenére is dolgoztam és vártam a fizetés napját.

Szombaton délben az udvari munkások megmosakodtak és várták apámat. Miután mindenki megkapta a pénzt, apánk felénk fordult: „Na lássuk, mit dolgoztatok a hé-

ten?!” Bementünk a fáskamrába, és apám nagyon komolyan, mérőszalaggal megmérte a vörös krétával megjelölt vonaltól felvágott fát. Aztán szorzott, osztott, kiköbözte... és kimondta a várva várt határozatot: Laci 25 krajcár, Karcsi 20 krajcár, Pali 12 krajcár, és leszámolta a markunkba a fényes rézkrajcárokat, nekem életemben az első „fizetést”.

A kőművesek híresek voltak csúf szájukról, trágár beszédjükéről. Nem volt köztünk senkinek rendes neve, még később a munkásmozgalomban is, amikor beszéltek valakiről, maguk között csak úgy emlegették, Kakálhatnám, Kukkanymisi, Csillagvizsgáló, Kapanyél, Ásónyél, Sósnyakú, Kuli, Kicsi Kuli. Elképzelhető, milyen társalgás folyt az udvaron „biológiai ismereteink” gyarapítása végett. Mindenesetre nyolcéves koromban annyit tudtam már a „világról”, hogy egy kamasz sem többet. A férfiak versbe foglalt káromkodó rigmusokra tanítottak, és akarva, nem akarva, meg kellett hogy tanuljuk. A lányok úgy akartak kedveskedni, hogy hívtak a meszesszín háta mögé megmutatni a „gólyafészkét”.

Voltak napok, amikor nem dolgozhattunk, mert hordták a meszet, a nádat vagy a homokot, és a nagy telepudvar tele volt szekérral. Lacit ilyenkor a rováshoz tette apám, mi kisebbek pedig egyik szekérről a másikra ugráltunk. Egyik-másik lovas szekér kivitt a Marosig, ahol a fővenyt szedték ki a vízből. Az ilyen kirándulások nem voltak megengedve, és ha apám megtudta, bizony megbüntetett.

Nyelcéves lehettem, amikor a nyíl, vízipuska, bodzafapuska, kicsi szekér faricskálása mellett elkezdtem virágokat rajzolni. Nem voltam jó rajzos, de kedvvel foglalkoztam a rajzolással, büszkén mutattam édesanyámnak „remekműveimet”. Persze rajzaim bemutatása rendszerint a konyhában történt, ahol édesanyám nagyon el volt foglalva, így aztán rövid oldalpillantással meg „szép, szép... rajzolj még egyet”-tel el volt intézve az értékelés. Sokkal lelkesebb volt Regina, a mi bronzvörös hajú káposztás-szentmiklósi lányunk, aki elgyönyörködött a piros pipacs, kéknefelejcs mázolzmányaimban, és egy délután cakkosan kivarrt zsebkendőt mutatott nekem, amelynek az egyik sarkában piros szegfű, margaréta és kéknefelejcs volt kivarr-

va, aztán megkérdezte: „Palika, rá tudná rajzolni így az én zsebkendőmre?” Nagy figyelemmel rajzoltam a zsebkendő sarkába a virágokat, és Regina el volt ragadtatva. Sőt a zsebkendőre még a szeretője nevét is ráírtuk... Gyuri kapta, egy Nyárad menti szép szál legény, aki akkor a Vásárhelyen székelő 5-ös tűzéreknél szolgált. Édesanyám szépen kézimunkált, és a nálunk szolgáló leányokat megtanította csipkét kötni, selyemmel, pamuttal hímezni, és sok más kézimunkára. Az egyfalusi lányok összejártak, és Regina hímezett, névvel ellátott zsebkendője után legalább öt-hat lánynak rajzoltam virágokat a zsebkendőjére, megismerve a lányok „szeretőjének” a nevét is.

Kíváncsi gyermek voltam, és lemondtam az izgalmas játékról, ha a nagyok beszédjét hallgathattam. Amikor barátnők jöttek édesanyámhoz, s a beszélgetés „olyan” fordulatot vett, minket kiküldtek a szobából, de én mindig szöszmötöltem, kerestem valamit, csakhogy elkaphassak egy-két szót abból, amit nekem nem volt szabad hallani. Néha előfordult, hogy valakinek a szerelmi ügyét kitergették, s ilyenkor hallottam a lebecsmérlő megjegyzést: „Az egész város beszél, hogy jóba vannak... mindenki tudja, hogy a szeretője”... Ha valaki valakinek a szeretője volt, ez azt jelentette, hogy „jóba is van vele”...

A lányoknál számtalanszor hallottam ilyenféle kérdéseket: „Te Eszti, múlt vasárnap láttalak két csibai legénnyel... mejik vót a szeretőd?” S Eszti boldogan, szinte büszkén válaszolta: „A magasabbik, amelyik hajadonfűtt vót”...

Míg a polgároknál a nő kétségbeesetten tagadta, titkolta szeretői mivoltát, a parasztlányok büszkén, szinte dicsekedve vállalták. Persze hogy nem voltak teljesen világos fogalmaim, de azt már megértettem, hogy a polgárnál a „szerető” és a „rosszféle” azonos értelmet jelent, míg a lányoknál a szerető csupán vonzalmaik kifejezését... tetszik a lánynak a legény, vele jár, ölelgetőznek, csókolóznak, de a lány józanul vigyáz magára. Mégis sok lány elbukott, de nagy részük a fiatalúr vagy a gazda kibírhatatlan támadásainak lett áldozata. A lányok „eszményképe” a „jódógú”, szálás, jó énekes, jó táncú falubeli vagy szomszéd falusi katonaviselt legény volt.

Emlékszem, sorozáskor, mint a madarak, úgy csicse-regtek a falusi lányok, hozták, vitték egymásnak a híreket, mikor melyik falu legényei jönnek be a városba. A három-négy nap is tartó sorozáskor bizony többet ültek a kapuban – várva, mikor jönnek a falubeli legények –, mint a konyhában...

A sorozás nagy cécóval folyt le, különösen a hazatérés. A közeli falvakból gyalogosan jöttek a legények, a távolabbi falvakból szekerekkel. A szépen felszerszámozott, piros bojtokkal díszített apró székely lovacsák idegesen rázták a fejüket, ahogy végigrobogtak a kurjongató-énekelő legényekkel a Sándor János utca aszfaltján.

Látom emlékezetemben még ma is: a legények nyolcan-tízen összefogódzva haladnak, csaknem megállítják az utca forgalmát. Elöl megy a bíró, komolyan, akkurátusan lépeget... mellette az esküdt vagy a kisbíró, hóna alatt a „lustra”-könyvvel. Utána az összeölelkező, bortól, pálinkától kaptos legények fekete, fényes, keményszárú csizmájuktól élesen elüt a lábukra feszülő vitézkötéses fehér székelyharisnya. Gyolcsingük bő ujját lobogtatja a szél, ahogy kurjongatnak, énekelnek, hadonásznak a levegőben. Az ing felett színes vagy fekete kis „lajbi”, fejükön hetykén félrevágott kalap, színes csinált virágú „rezgőbokrétával”.

A három-négy gyengén öltözött cigány fáradhatatlanul húzza az ismert nótákat...

Már minálunk babám, már minálunk babám
Az jött be szokásba...

Amikor odaérnek: „S lehajlik a legény, de letörik a legény rezgőbokrétája...”, úgy verik lábukat a sima aszfalthoz, mintha nem az övék volna a csizma, s nem szolgált volna egyik-másik egy fél évig is érette.

Az első sorban mentek „a piros cédulások”, a hangosabbak, cédulájukat kérkedve harmonikaformává hajtogatva tűzték kalapjukba, a rezgőbokréta mellé, hadd lássa ország-világ... „be vagyok sorozva huszárnak, tűzérnek, bakának”. Hátral mentek a fehér cédulások... a katonának alkalmatlanok, hallgatagon, bizonyos szégyenérzettel. A nagy zajra, cécóra szaladnak a lányok ki a kapuba, s

odakiáltanak a gőzfejű legényeknek: „Szervusz, Jóska! Hát Gyuri hol maradt? Bévették?” „Bé” – kiáltják vissza. Jaj annak a lánynak, akinek a szeretőjét nem vették be...

Évszázadokon át így nevelték bele a fiatalokba ezt az ostoba büszkeséget. (Megvallom őszintén, ha 1928-ban, amikor sorozásra álltam, nem vettek volna be katonának, nagyon szégyelltem volna magam... pedig, te jó ég, milyen katonáskodást szenvedtem végig.)

A testi erővel, az elpusztíthatatlan egészséggel való kérkedés meg-megújuló verekedéseknek volt okozója. Elég volt, hogy valamelyik pálinkagőzös, piros cédulás legény felkurjantson:

Zsindelyezik a kaszárnya tetejét,
Mind elvitték a legények elejét.
Maradt itthon kettő-három nyomorult...
Rátok, lányok, még az ég is beborult.

Hogy kire borult be az ég, nem lehetett előre tudni, mert máris kézben volt a veszedelmes „kacor”, s az éneklő piros cédulások s a gúnnyal szíven talált fehér cédulások között olyan bicskázás keletkezett, hogy csak fegyveres őrség tudta szétválasztani őket.

De láttam szép dolgot is, gyönyörűt, amit soha el nem tudok felejteni.

A Sándor János utcában, szemben a szakiskolával volt akkor egy kocsmá, a „Jó komához”: zsúfolásig tele volt hazatérő legényekkel, néhányan józanabbak kint állingáltak, várták, hogy duhajabb társaik kijöjjenek. Az egyik legényt biztatták a társai: „Táncolj, Marci, egy kicsit, né, itt vadnak a cigányok is.” A legény nem sokat kérette magát, kiállt a széles járda közepére... A cigányok elkezdtek cincogtatni hegedűiket, a legény illegette magát, kényesen emelgette a lábát... rakta-cifrázta, a két kezével pattintgatott, mind szaporábban és szaporábban, a fejét néha hátravetette, majd lehajolt, és a csizmaszárát verte, olyan taktust diktálva a cigányoknak, hogy egymás után szakadtak le a húrok megviselt hegedűikről. Már csak a klarinétos fújta, de az fújta teljes tüdőből, olyan futamokat csalva ki a klanétájából, mint egy géppuska

sortüze. De Marci, a legény, járta... verte a csizmaszárat... magasba szökött, aztán úgy megdöngölte lábával az aszfaltot, hogy még a talián munkások sem tudták különbül.

A járókelők odagyűltek, nevettek, biztattak, a legény meg csak járta. Csurgott róla az izzadság, de rezgőbokréta kalappal a fején, mint élő perpetuum mobile, mely soha nem áll meg, döngölte cifra lépteivel az aszfaltot. Rendőr jött a nagy tumultus láttára, és rászólt. „Ejsze elég lesz a táncból, legény.” A klanétás elhallgatott, a legény megállt, nagy fekete szemével végigmérte a rendőrt. „Hagyja, biztos úr, táncoljam ki magam... – mondta lihegve –, ezután úgysem fogok táncolni jókedvemből... me ott táncoltatni fognak.” A báméskodók szétoszoltak, a kocsmából hangos kurjongatással egymást lökdösve, virtuskodva, félrészegen jöttek ki a legények. Most, hogy visszagondolok erre a sorozásra, fölteszem a kérdést, vajon e bővérű, egészséges fiatalemberek közül hányan tértek haza a rövidesen kitört első világháborúból?

Kézel Károly nagyapám társadalmi tevékenysége gazdagabb volt, mint Veress László nagyapámé, ugyanis az önkéntes tűzoltóknál is vezető szerepet töltött be. Erről tanúskodott az a csaknem életnagyságú mellkép, amelyen teljes tűzoltói díszben – kitüntetéssel a mellén harciasan nézett le az egyszerű szoba fehérre meszelt faláról. Nagyapám katona is volt. Feri bátyám elbeszéléséből tudom, hogy az 1866-os osztrák–porosz háború előtt besorozták, és hét évig katonáskodott. Csak a háború után engedték haza. Bécsből mindenféle bádogosszerszámot hozott magával. Ezekből a szerszámokból iparművészeti munkáimnál ma is használom a százévesnél is régiebb domborító kalapácsokat.

Hatéves voltam, amikor Kézel nagyapám meghalt, kevés emlékem maradt meg róla. Egy megismétlődő kép azonban elevenen él bennem. Minden év március 15-én reggel korán az összes fiú unokák lementünk nagyapámhoz, és izgatottan vártuk, hogy feltűzze a kokárdákat a mellünkre. Nyolc fiúgyermek büszkélkedett a mellére tűzött – nem Bécsben készült – kokárdával, s nagyapám mosolygott... bizonyára ő is büszke volt a nyolc fiú unokájára.

Kézel nagyapámtól nem hallottam soha semmilyen elbeszélést a régmúlt időről, de annál inkább Veress nagyapámtól; mesészerű elbeszélései ma is élnek bennem. A hunokról és magyarokról, Isten ostoráról, Attila haláláról, Csaba királyfőről, a Csodaszarvasról, Botondról, Lehel kürtjéről szóló mondákat tőle tanultam. Tőle hallottam a kuruc hősök vitézi tetteit. Vak Bottyán, Bercsényi s a bocskoros kurucok vitézségéért lelkesedni, az áruló Ocskayt, Károlyit s a labancot gyűlölni is tőle tanultuk. De fő témája a 48-as szabadságharc volt. Petőfi, Táncsics, Bem apó, a vörössapkások és fehértollasok hősiességét, a 13 aradi vértanú gyalázatos legyilkolását, Damjanich, Klapka bátorságát, Görgey árulását, a világosi fegyverletételt először tőle hallottam. Ő oltott belénk gyűlöletet az elnyomó osztrák rendszer ellen, ő tanított Kossuth háttalan tiszteletére.

Veress nagyapánk természetre a közepesnél valamivel alacsonyabb volt. Hófehér Kossuth-szakállt viselt, majd minden délután lejött hozzánk a Gecse Dániel utcából. Mi gyermekek rajongásig szerettük, hiszen elfoglaltsága miatt apánk nem ért rá nekünk mesélni. Nagyapánk boldog volt, ha mesélhetett, és mesélt is. Dús fantáziája kiszínezte a dolgokat, egy-egy parányi történelmi igazság óriásivá nőtt az ő „mesemondásában”, de átsugárzott mindenben az igazság- és szabadságszeretet, a zsarnokság gyűlölete. Szokása volt az öregnek, hogy miután figyelmesen meghallgattuk egy-egy „meséjét”, hirtelen a zsebére ütött, azután ravaszkásan így szólt: „Na né, szinte elfelejtettem... van itt valami” – és előhúzta a dohányos zacskó mellől a barna papírba csomagolt malátacukrot. Éveken át hozta nagyapánk a dohányszagú malátacukrot, és kitergetett papíron azt igazságosan osztotta el közöttünk. Azután újra mesélt, egészen lámpagyújtásig...

Kedvenc témája volt még „a Bodor kútja” és építőjének, Bodor Péternek a története. Ebből a történetből nekünk az a rész tetszett a legjobban, amikor a bíró felelősségre vonja Bodort a pénzhamisításért, s ő ravaszul így válaszol: „Nem én nyomtam a bankót, bíró úr, hanem a zsandárok, amikor ki s bé koslattak a küszöbön át, én csak a gépet csináltam, a bankót a zsandárok nyom-

ták.” A pénzhamisító gép ugyanis a küszöb alá volt elhelyezve.

Egy március 15-e után eldicsekedtem nagyapámnak, hogy apám elvitt „a törökök sírjához”. Az öreg megcsóválta fejét, és kiigazított, hogy nem a törökök sírja az, fiam, hanem a *Törökék* sírja, és elbeszélte Török János, Gálfy Mihály, Horváth Károly 1850-beli osztrákellenes forradalmi szervezkedését, a szervezkedés elárulását és a hazafiak kivégzését a Postaréten. Hogy Veress nagyapám fiatalabb korában részt vett-e a politikai küzdelemben, azt nem tudom, de meggyőződéses 48-as függetlenségi volt. Nem afféle, a 67-es kiegyezést követő időszak kapitalista „jólét”-ben születő ferencjós-kás „függetlenségi”, hanem a meggyőződése mellett konokul kitartó, amolyan „nem enged a 48-ból” jellegű függetlenségi volt, aki a „jó királyt”... az aradi 13 gyilkosának nevezte.

Apám is „48-as függetlenségi” volt. Karcsi bátyámmal nemegyszer voltunk párttagsági díjat fizetni – amikor apámnak nem volt rá ideje.

Csak nagyon homályosan emlékszem egy választási küzdelemre. Apám nemzetiszínűre festett tollakat adott nekünk, amelyeknek az összetartó részére rá volt írva a képviselőjelölt neve. Ostoba kortes-rigmusokat hallottunk:

Jobb a májas, mint a véres,
Éljen doktor Sebes Dénes...

Hogy melyik pártnak volt a jelöltje az a bizonyos Sebes Dénes, nem lényeges. De lényeges az, hogy a kormánypárti nagyurak ellen írt gúnyverseket utcahosszat harsogták. A Tisza István ellen írt gúnyvers utolsó sora még most is a fülemben cseng: „Kötelet a, kötelet a Tisza Pista nyakába...”

Az események nem követték egymást oly boszorkányos gyorsasággal, mint korunkban. Egy-egy nagy eseményt tíz évvel később is úgy emlegettek az emberek, mintha tegnap történt volna, persze mindenki kiszínezte a maga fantáziája szerint. Hogy Tisza Pistát vásárhelyi látogatásakor hogyan dobálták meg záptojással, azt legkevesebb három változatban hallottam. A mészárosok maguknak

vindikálták a hőstettet, ők testületileg voltak Tisza-ellenesek. A jómódú polgárok a csizmadia- és kőművesinasok csínytevésére próbálták redukálni a tényt. Ezt az eseményt, meg a Szent György téri gyilkosságot – a csendőrök belelőttek a gyülekező-tüntető tömegbe, és megölték egy asszonyt és egy kisgyermeket – Schreimer bácsi, a vasúti reszelővágó mester még 1922-ben is úgy beszélt el nekünk, mintha csak tavaly történt volna. Oly gyűlölettel beszélt Tisza Pistáról, mintha még ő kormányozta volna az országot.

A kispolgárság haragudott a Bánffy-, a Fejérváry-Tisza- s más kormányokat támogató helyi politikusokra. A város fejlesztésében és gazdasági fellendítésében oly kiváló, de mindig az akkori kormányt támogató Bernády polgármestert sem kímélték támadásaiknál.

Bernádynak nagy pártfogója volt báró Bánffy Dezső, egykori miniszterelnök. Erről gúnyverset is költöttek, melynek utolsó sorai így hangzanak:

Bernádynak Bánffy Dezső barátja,
Bánffy-magot főz a patikájába'...

Célzás volt ez arra, hogy a patikus Bernády a Bánffy-féle politikai elveket akarja megvalósítani.

Gyermekkori „politikai benyomásaimat” azonban mégsem mind otthon szereztem, hanem egy részét Szilágyi Imre sógorunk csizmadiaműhelyében. Imre bácsinál vegyesen folyt a társalgás magyarul és románul. Emil, az első segéd és Dolcoş Izrila románok voltak. Imre bácsi főleg Izrilával románul beszélt. Sokan jártak a műhelybe és sokszor a kliensek a „fleck” elkészülésére várakozván épületes politikai vitákat folytattak. Bosznia–Hercegovina annektálását utólag, majd a Balkán-háborút úgy megtárgyalták és olyan következtetéseket vontak le belőle, hogy lúdbőrözött a hátam. Politikai ismereteiket a hírhedt *Kis Újságból* szedték, amelynek első lapja szörnyű képekkel illusztrálta az eseményeket.

A politikai rémhírek összeolvadtak a rémtörténetekkel. Különösen a „politikai uborkaszezonban” előkerültek a lomtárból a vérfagyasztó gyilkosságokról szóló tudósítások, vagy régiekről való megemlékezések szemérmetlen

„újságírói kacsza” formájában: a „tiszzaeszlári pör”, a felvidéki „emberevő cigányok”, a „cinkotai bádogos” rémtettei.

A fiatalabb segéd egyszer, amikor ott voltam, jól megkavarta az aranycsirizt a tálban, aztán a keverőfán levő csirizt kétszer-háromszor megszagolva fura fintorokat vágott.

– Mi az? – kérdezte Imre bátyám komolyan.

– Mester úr, a csiriznek különös szaga van...

Aztán nagy akkurátusan végigszagolta mindenki a csirizt, és roppant csodálkozó képet vágott. Égetett a kíváncsiság, én is szerettem volna megszagolni a csirizt. Amint a fejemet odatartottam, „véletlenül” a csirizes fát elhúzták az orrom elől, de úgy, hogy orrom, szám megtelt csirizzel... ezen aztán félórán át kacagtak. Kiengeszteléseképpen megengedték, hogy lakkbőrből vágott szíjából kicsi korbácsot fonjak magamnak – amire Béla tanított meg, a nagy inas.

A politizálás fő mestere azonban a nagy vagyonú, de gyenge jellemű Bustya Lajos vállalkozó volt. Ő nem a *Kis újság*ból merítette politikai ismereteit, hanem a hivatalos nagyságoktól. Apám Bustyának munkavezetője volt és amolyan csendestársa. A szabadkőműves Bustya Lajos Bodola ügyvéd után a város legnagyobb harácsolója volt. Ipartelepén s a rajta levő házán kívül emeletes háza, villája, malma, számtalan kis családi háza és egész utcát kitevő házhelye volt ott, ahol a városi tanács parcellázásra és építkezésre engedélyeket adott ki. 1913-ban gépkocsit vásárolt. Úgy tudom, ő volt az első vásárhelyi autótulajdonos.

Nos, ez az ácsmesterből lett kapitalista nagyon is világosan látta a dolgokat s bár furcsának tűnhetik, hogy 8–9 éves koromban hallott dolgokra visszaemlékszem, fenntartom, hogy az első világháború kitörésének napjaiban Bustya Lajos, aki feleségével elég gyakran volt családunk vendége – Laci bátyámnak volt a keresztapja –, kijelentette: „Marhaság azt hinni, hogy a háború Ferenc Ferdinánd meggyilkolásáért tört ki... Egy fenét... a németek Elzász-Lotharingiát akarják megtartani és a még szabad területeket megkaparintani, az angolok és a franciák a német gyarmatokat akarják, és félnek a német

ipartól.” Apám hallgatott, az asszonyok rémüldözve kiáltották: „De Lajos, hogy mondhat ilyet!” És Lajos mondott még sok-sok mindent, amire persze nem emlékszem. Éppen ilyen hangosan nyilatkozott a bibliai Mózesnek a kősziklából való vízfakasztásáról – amit csalásnak minősített, Jézusról, akit egyszerű embernek tartott, Szűzmária szeplőtlen fogantatásáról olyasmiket mondott, hogy az asszonyok nem tudtak szóhoz jutni. Mikor elmentek, anyám ezt mondta: „valóságos istentagadó”.

Mi gyermekek az alkóvban levő ágyunkban felkőnyökölve hallgattuk a függöny mögül a harsogó beszédet, és annak a vallásos szellemnek ellenére, amelyben az iskolában és otthon is neveltek, tetszett nekünk ez az eddigi ismereteinknek mindenben ellentmondó beszéd. Apám istenhívő volt, de nem járt templomba, az egy húsvét vasárnapját, esetleg karácsonyt kivéve, amikor úrvacsorát vett. Engem a Boldizsárral való verekedés után – valószínűleg a hittant tanító Bogdán papnak a tanácsára – beíratott a vasárnapi iskolába. Vasárnap délután két órát kellett hallgatnom valamelyik kispap vagy diakonissza „erkölcsnemesítő” előadásait, aminek meg volt az a haszna, hogy nagyon megúntam a vallásos tanítást. Apám azonban nem vette komolyan a vasárnapi iskolát és lassan kimaradtam a látogatásából.

A rokonságban apámnak volt a legnagyobb háza, így aztán érthető, hogy ünnepnapokon, főleg húsvétkor, nálunk gyűlt össze az egész nagycsalád. Mi gyerekek örvendtünk ennek, tetszett nekünk a nagy vendégjárás – annál is inkább, mert ilyenkor mindenki hozott nekünk cukorkát, néha csokoládét, sőt pénzt is. A sok édességgel rendszerint elrontottuk a gyomrunkat, a pénzt azonban nikkelezett fémdobozba tettük.

Szüleink takarékoságra tanítottak, és szinte minden krajcárt – apám haláláig – a spórkasszában őriztünk. Ezt annál is inkább tehettük, mert mindenünk megvolt. Igaz ugyan, hogy sok minden csábított bennünket, például a forinthúzas revolver vagy valamilyen bicskaféle, amelyen kis fűrész is volt. De a forinthúzasért apánk nagyon megnadrágolt volna, a bicskákból pedig egy láncra kötött halnyelű bicska is megtette a magáét.

Apámnak – amíg az első házban laktunk – mindig volt bora a pincében. Sőt, apám „rácürmöst” is csinált. Sorokba rakta a hordó fenekén a fekete szőlőgerezdeket, sárgacukrot, egy-két cső kukoricát is tett bele, aztán üromszárat, és ezt a matériát feltöltötte fehér borral. Becslésem szerint 100–150 liter bora is lehetett apámnak, de sohasem láttam, hogy ivott volna.

Fiatal korában jókedvű, mulató gyerek volt. Bizony megízlelte a jó bort, különösen amikor a „vörösben kész” épületre felrakták a „pallérágot”, meg az átadási áldomásokon, de miután megnősült, soha nem ivott. Mesélték a családban, hogy egyszer egy építkezésnél az áldomás után apám az irodabarakban aludt, az éjszaka nagyon hűvös volt, és soha ki nem gyógyítható reumát szerzett. Talán ez alkalommal tett fogadalmat, hogy nem iszik – nem tudom, de amíg a többiek vígan poharazgattak, apám inkább énekelt.

A családi összejövetelekkel kapcsolatosan beszélnem kell arról a nagy eseményről, amikor a pesti Veress László bácsi feleségével, Matild nénival meglátogatott. Éveken át tartott az ígéretés, hogy lejönnek Vásárhelyre öreg nagyapámat és ismeretlen családját meglátogatni. Végre 1912 nyarán meg is érkeztek a pesti rokonok. Érthető, hogy nálunk szálltak meg. Hetekkel előtte készülődött a család a rokoni fogadtatásra. Mi, gyerekek, új ruhát kaptunk, napokon át folyt a nagytakarítás az amúgy is pedánsan tiszta házban, és napokkal azelőtt megkezdődött a sütés-főzés, hogy a pestiek mindennel elégedettek legyenek. Természetes is, hiszen egy kedves rokonnak mindenki igyekszik a kedvébe járni. Érdekes és jellemző volt a vendégjárásban, hogy elutazásuk előtt az összes Veresek vagy Veress-leszármazottak közös családi fényképet akartak csináltatni. Kispolgári családunk minden egyes tagjának leghőbb vágya volt, hogy a főtisztviselő pesti Veressel egy fényképen feszítsen! Igen ám, és megindult a vita, ki lehet rajta a képen, ki tagja a Veress családnak. Akik Veress nevet viseltek, azokkal nem volt baj. A Telmann családdal sem, hiszen Telmann András kórházi kishivatalnok, a lőrincfalvi gazdag paraszt gyermeke és felesége, Róza néni – Veress László nagyapám leánya –, valamint gyermekeik természetesen a Veress családhoz tartoztak.

Volt azonban nagyapámnak egy nevelt lánya, akit kicsi korától nevelt, s akit édesanyja után Páskuj Annának hívtak. Noha mindenki úgy tudta, hogy Veress leány, mégis az ostoba kispolgári gőg Erisz almáját dobta be a családba. Hogy kik voltak, akik akarták és kik nem akarták, hogy Anna néni – akit nagyapám nagyon szeretett és haláláig kitartott mellette – rajta legyen a családi képen, nem tudom. Két napig vitatkoztak ezen, sírtak, ájultoztak... de Anna néni mégis rákerült a fényképre, s ha pillanatnyilag helyre is állt a béke, a viszály magva kikelt, és Anna nénit nagyapám halála után teljesen kirekesztették a családból.

Felnőtt koromban tudtam meg – amit az ostoba ál-szemérem előttünk sokáig rejtegetett –, hogy Anna néni nagyapámnak törvénytelen gyermeke volt és az édesanyja nevét viselte, aki állítólag cselédlány volt nagyapáméknál. Nagyapámnak az volt a szándéka, hogy adoptálja, de a család tagjai úgy felhördültek, hogy nem merte tervét végrehajtani.

Hát ilyesmi is volt családukban.

ELDURVUL A JÁTÉK

Vásárhely akkortájt fokozatosan nemcsak Maros–Torda megye, de az egész Maros mente és a Székelyföld ipari és kulturális központjává fejlődött. Az ipari fejlődés egyik előmozdítója a Nyárad menti és a mezőségi keskenyvágányú vasút megépítése volt. A vasútépítők pestiek voltak, de az állomásépületeket, az őrházat és más építményeket kiadták alvállalkozásba. Bustya Lajos összekötetései folytán megkapta ezeket az építkezési munkálatokat, és maga mellé vette apámat a munkálatok vezetésére. Hogy milyen megállapodás volt Bustya és apám között, azt nem tudta meg soha senki a családban. Apám meghalt, s Laci bátyám, ámbár 30 éven át kitartóan kereste, kutatta, soha egyetlen írásos megállapodás nyomára nem akadt.

Ez a nagyszabású vállalkozás apámnak balul ütött ki, és lényegében a család teljes anyagi összeomlását okozta. Nekem azonban szép emlékeim maradtak ebből az időből. Apám hetenként kétszer lovas kocsin végigjárta a Nyárad mente és a Mezőség épülő állomásait és őrházait. A nyári szünetekben majd mindig magával vitt. Nyíres, a kimustrált huszárló és a sárga kocsi olyan ismert volt már ezen a vidéken, hogy még a pendelyes gyermek is kiáltotta, amikor beértünk valamelyik faluba: „Itt az építész!” Rengeteg keserűséget és anyagi gondot okozott apámnak az építkezés. 1912 és 1913 nyara olyan esős volt ezen a vidéken, hogy a Nyárad szinte minden héten kiöntött, és sok helyen magával sodorta a kihordott építőanyagokat. A rossz idő miatt a munka rossz minőségűre sikerült, sok helyen mindent újra kellett megcsinálni.

Nemegyszer voltam fültanúja az olyan jelenetnek, amikor a jelentést tevő pallér széttárta két karját, s így kiáltott fel: „Tiszta átok ül rajtunk, építész úr.” Apám ebben az időben már beteg volt. Kiújult a reumája, és iszonyú fájdalmai voltak. Ilyenkor megállította a kocsit, levetette a kabátját és fájó vállait dörzsölgette. Még negyvenéves sem volt, de a sok fájdalom úgy eltorzította arcát, hogy

ötvenévesnek tűnt. Ilyenkor mindig nagyon megijedtem, azt hittem, apám menten meg fog halni. Félelmemet még az is táplálta, hogy Jóska, a kocsis, aki a bakon peckesen ülve végigfűtyölte a szaladó kilométereket, elhallgatott és nagyon komoran meredt maga elé.

Jóskával nagyon összebarátkoztam ezeken az utazásokon. Titkos „összeesküvők” voltunk. Amíg apám a barakk-irodában ellenőrzött, utasított, veszekedett, addig Jóska kifogta Nyírest a kocsiból, és egy jó füves helyet kiválasztott, kezembe adta a kötőféket és az ostort, s ő elment „házalni”. Így mondta: „Palika, én elmegyek házalni, ha jön az építész úr, mondja, hogy csak most mentem el bajomra...” Néha apám hamarabb visszajött, mint Jóska számította, és tovább akart menni, de Jóska nem volt sehol. Apám dühös volt, de csak ennyit mondott: „Mi az Isten, Jóska, te minden faluban szeretőt tartasz?” Jóska hallgatott, nem fűtyölt jó darabig, pedig szerettem hallgatni.

Az is igaz, hogy Jóska tudta, hol lehet fűtyölni és mikor. Ahogy a faluhoz közeledtünk, azonnal elhallgatott. Bent a faluban Szalma Jóska úgy ült a bakon, mintha nyársat nyelt volna. Pirossal kivarrt Nyárád menti mellényét begombolta kalapját megigazította, az ostort egyenesen tartotta kezében, és meg-megemelgette egy-egy szembejövő szekeresnek. Amikor apámnak nem voltak fájdalmai, egész úton magyarázott. Megmondta a falvak nevét, megálltunk a templom előtt. Egyik faluban – egy fabódé körül – sok cserépedényes asszony meg gyermek álldogált. Apám itt elmagyarázta, hogy sóskút körül várnak, minden héten kétszer vihetnek sósvizet; leteszik ülepíteni, és a só, amely nehezebb, leszáll az edény fenekére. Apám magyarázatai harmadik elemista társaimmal szemben nekem nagy előnyt biztosítottak.

Egy alkalommal Fülöp Samu tanító úr kihívott a táblához, amelyre Maros–Torda vármegye térképe volt felakasztva. Anélkül, hogy a térképre néztem volna, úgy mondtam el, mint a vízfolyás: „Ha a Vácmányi-tetőről leereszkedünk, ott találjuk Ákosfalvát... Továbbmenve következnek Lőrincfalva, Lukafalva, Ilencfalva, Fintaháza...” – és soroltam „Murokország” falvait, amelyekben csak zsúpfedeles házakat lehetett látni.

Olyan murek, káposzta, petrezselyem, zeller termett itt „Murokországban”, amilyen nem tudom, még hol. De a rossz közlekedési viszonyok, a nagy távolságok Vásárhelytől s más városoktól a jó termőföldet szorgalmasan művelő földműveseknek csak sanyarú életet biztosítottak. Csak az első világháború kitörése után indult meg a forgalom a Nyárad menti és mezőségi vasutakon; ezek a vonalak nagyban hozzájárultak a vidék gazdasági felemelkedéséhez, elősegítették a mezőgazdasági termék jobb értékesítését.

A Nyárad menti és mezőségi vasútvonalakhoz nemcsak gyermekkorom gondtalan évei kapcsolódnak. Később, mint vasúti lakatosinas, nemegyszer tettem meg az utat Nyárad-szeredáig, de főleg a Mezőségen Bándig. Ekkor azonban már nem a barázdabillegetőket néztem az út mentén. Nem szedtem piros pipacsból, margarétából, kék búzavirágból, mezei szarkalábból hamar hervadó csokrokat, hanem a zakatoló mozdonyból kihajolva figyeltem a hajtórúd és a csatlórudak csapágyainak csattogását és a megállóknál nagy olajos kannákból itattam a hevült csapágyakat. A háborút megelőző évben egy kicsit elkanászosodtunk. Játékaink közönségesebbek lettek. Míg azelőtt augusztus, szeptember hónapokban a karikázást, golyózást, piszkázást és más játékainkat kiegészítette a nyilazás, vadgesztenyegyűjtés és célba dobás, most valamelyik nagyobb fiúnak a befolyása alatt csatangoltunk a mezőkön, tököt loptunk, és groteszk emberi maszkokat készítettünk belőle.

Nyárad menti szolgálólányainktól, a kocsislegényektől, a Kézel nagyanyánkhöz járó gyalakuti vénasszonyoktól hátborzongató meséket hallottunk a kísértetekről, a fehér-emberről, szellemekről, a hazajáró lelkekről. Este a nagyobbak sárga tökből óriás szájú és fogú torz figurákat csináltak. Karóba dugtuk a kivájt tököt, és fehér lepedőt akasztottunk egy keresztkaróra. A tökbe égő gyertyát helyeztünk, és felállítottuk a verandarácsra, szemben a konyhaajtóval. Halkan megkopogtattuk az ajtót, és gyorsan elbújtunk, várva a hatást. Jóska, a kocsis jött az ajtóhoz, s amikor meglátta a fehér rémet, akkorát ordított, hogy összeszaladt a ház. Az ostoba csínyt hamar leleplezték, és apánk mindhármunkat elnadrágotl érte.

Később, amikor már leszedték a kukoricát, tovább folytattuk a csatangolást. Kézel nagyanyánknak volt egy öreg

lova, amellyel a „szőlőbe” járt. Haton-nyolcan kísértük a lovat a „legelőre”. Inkább járatása volt ez a lónak, mint legelés. A csomóba rakott kukoricakóré zsúpok alatt száz meg száz kiséger meg mezei pocok tanyázott. Feldöntötünk egy-egy kórécsonót, és botokkal ütöttük az egereket. Gazdasági szempontból ez hasznos dolog volt. De mi vad sportként üztük. Egy kis elembertelenedés volt az is, amikor valamelyik nagyobb fiú kezdeményezésére egy poceget megperzseltünk és elengedtük. Máskor felgyújtottunk néhány kórécsonót. A tűzre odaszaladtak a mezőn dolgozó szomszédok is. Persze apánk ezt is megtudta, és a nadrágozás megismétlődött.

Ezekben a játékokban eldurvultunk, és későbbi játékainkban már nem elégedtünk meg a szánkázással, korszolázással, hanem a fagy beállta előtt kimentünk a Kövesdomb túlsó felére, ahol Váradi építésznek évekkal azelőtt nagy tégláégetője volt. A tégláégető cigányok részben még ott laktak, nem messze a nagy gödörtől, amely ősszel színültig megtelt vízzel. A téglavető kemence és a „tó” között egy keskeny – alig két-három méteres – földcsík volt. Ide szorítottuk be az ott lakó cigányok agyonéhezett kutyáit. A szegény kutyák néha belevetették magukat a vízbe, csakhogy szabaduljanak a feléjük vetett botoktól.

Egyszer aztán vége lett kutyapecérkedésemnek. Egy öreg, fekete kutya került be a szorítóba. Amikor rá akartam hajítani a botomat, észrevettem, hogy a kutya nem morog, nem vicsorít, csak reszket, rettenetesen reszket, és öreg, fáradt szemeivel olyan rémulten néz, hogy minden erőm elhagyott, és nem dobtam rá a botomat. Attól kezdve nem mentem többé kutyavadászatra.

Lehet, szerepet játszott elvadulásunkban az is, hogy apám a „bakalódásnak” nevezett gyermekverekedéseket nem vette túl szigorúan, s bizony mi nemegyszer megtépázva kerültünk haza, vagy más gyerekek mentek haza megtépázva. Ha valaki verekedni kezdett, nem szaladtunk el. Azt hiszem, apám a gyáva elszaladást sokkal inkább rosszalotta volna.

Úgy kilencéves koromban történt, hogy Lujza néninek ebédet vittem az üzletbe egy csütörtöki napon. Bigi néném kérte meg anyámat, hogy vigyem el az ebédet. Amikor ha-

zafelé jöttem, egyik kezemben a kosztoscsészével, a másikban egy kis tarisznyában száraz fuszulykával, amit Lujza néni küldött haza, éppen akkor jöttek ki a barátapok iskolájából a gyerekek. Egy csoport – az én korosztályombeliek lehettek – körbefogott, vezérük egy hirtelenszőke, selypítő gyerek, sapkámat a fejembe húzta, a többi pedig nevetve kiáltotta:

– Na mondd, hogy katolikus kutyahús!

Négyen vagy öten voltak, s azt hiszem, mindenik adott nekem egy-egy nem fájdalmas „döngőt”. Ártatlan voltam, és rettenetesen fájt, hogy még csak védekezni sem tudtam. Való igaz, hogy a vallási gyűlölködés – amit végső fokon a gyerekek csak a nagyoktól tanultak – a gyerekeknél úgy nyilvánult meg, hogy ezt a csúfokodó rigmust kiáltották a református gyerekek a katolikusok felé: „Mia te, barátok szamara?” (Célzás a ferencrendi barátokra, akik tanították őket.) A katolikus gyerekek visszakiáltották: „Háp-háp – református récehús.”

Hogy ezek a „barátok szamarai” honnan tudták, hogy én református voltam, nehéz lenne megmondani. Lehet, hogy rájuk bámultam, öntudatlanul... Nagyon nehéz szívvel mentem haza – hiszen nem is kötődtem velük, mégis megütöttek. Azzal vigasztaltam magamat, hogy felismerem én a selypítőt, s amikor egyedül lesz, visszaadom neki. Ez a gondolkodásmód, hogy „egyedül” visszaadjam neki, úgy hiszem, az apám felfogásának hű gondolatmása volt. Ha bandát gyűjtöttem volna, és úgy támadjuk meg a selypet, apám biztosan rosszalotta volna, és nadrágolás lett volna az ára, de szemtől szemben állni, elégtételt venni a sérelemért, ezért csak egy formai intés járt. „Megint verekedtél, úrfi, vigyázz, mert hátrakötöm a sarkodat.”

Voltak kis verekedő bandák, még az élő fába is belekötöttek, és boxerrel, bicskával verekedtek már az ötödik és hatodik elemiben.

Egy szép napon aztán szembekerültem a selypítővel. Ketten jöttek a főtéren, könyvestáskáikat lóbálva a kezükben. Eléjük álltam, és nagylegényesen mondtam: „Na, te barátok szamara, most verekedj” – és behúztam egy döngőt a hátára. A társa megijedt és elszaladt. A selypítő földre dobta a táskáját, egymásba akaszzkodtunk, de a piac kellős közepén voltunk, egy férfi a gallérunkat megragadva

szétválasztott. Láthatta, hogy én kezdtem, mert a selypítőt elengedte. A férfi, egy szemüveges ember, neveletlen, rossz gyerekeknek nevezett, s azt mondta, most megérdemelném, hogy apám helyett egy jó taslit adjon.

Amikor hozzáfogtam gyermekkorom fontosabb eseményeinek és életem, jellemem alakulásának leírásához, elhatároztam, hogy semmit el nem tagadok, semmit nem próbálok szépítgetni egykori csínytevéseimből. Jók voltunk, elérékenyültünk és sírtunk, ha valaki szép, okos szóval a lelkünkre beszélt, de égetni való rosszak voltunk, amikor erre valami izgató alkalom adódott. Felmentünk például a padlásra, és bürökszárból készült vízpuskáinkkal a padlásablakból lespriccoltuk a vásárból szekéren hazafelé igyekvő Nyárad menti parasztokat. Vihogtunk, ha bodzafa puskánk kendergolyójával eltaláltunk egy-egy kis székely lovat, amitől a csendesen bandukoló állat ijedten rázta meg a fejét, és utána hallottuk az öreg székely borízű hangját: „Nyughass! Már megint esz a fene?..” vagy ha vízpuskánk néhány cseppje eltalálta a szekéren bóbiskoló vénasszony arcát, s az hirtelen felkiáltott: „Juli te! add a kendőmet, mert es!”...

A Sándor János utca és a Régibaromvásár utca sarkán volt a híres Kőfogadó. Az udvaron fuvarosok, parasztok lovai, szekerei álltak, itt itta le magát a sárga földig vásár után a Nyárad menti gazdák egyike-másika, hogy aztán hazafelé tartva az ivócimborákkal az újvárosi „Az utolsó garasig” fogadóban – tényleg az utolsó garasukat is ott-hagyva – holtrészegen vigyék haza gazdájukat a sokkal „értelmesebb” kis székely lovaik.

A Kőfogadó mindig tartogatott valami meglepetést számunkra: egy magával tehetetlen részegét dobtak ki, a nyitott ajtón át hallhattuk a megvadult részegek ordítózását, vagy éppen véres verekedésnek lehettünk szemtanúi. A Kőfogadóban állandóan szólt a zene, itt muzsikált az alacsony növésű, félszemű cimbalmos is, a kisöreg Picidár. Nagyon haragudott gúnynevéért; zsebe mindig tele volt kővel, hogy a csúfolkodó gyerekeket dobálja. Egy Szabó Sándor nevű váluskúti gyerek volt a legmerészebb a csúfolkodásban. Amikor elhallgatott a zene, felmerészkedett a lépcsőkön, és a nyitott ajtón bekiáltotta: „Picidár, Picidár, neked szarik a madár...” Szegény Picidár a méregtől

kivörösödve totyogott az ajtóhoz, és onnan dobálta felénk a zsebéből előszedett köveket.

Egyszer aztán olyan érzelmi pofont kaptam Szaló Sanyitól, hogy soha el nem felejem. Ez a pof nagyobb hatással volt reám, nagyobb mértékben váltotta ki szégyenérzetemet addigi csúfokodásaimért, mint tizenkét értelmes magyarázat. Egy téli délután hógolyózva, egymást hóval mosdatva mentünk hazafelé. A Poklos-patak tájékán szembe jött velünk Veress nagyapám, szép fehér Kossuth-szakállával, bottal a kezében olyan volt, mint egy bibliai apostol. Szaló Sanyi, amint meglátta, felkiáltott:

– Gyertek, dobáljuk meg hóval a vén zsidót!

Ezt Szaló Sanyi mondta, az osztály réme, a verekedős váluskúti fiú, aki úgy földhöz vágott volna engem, ha birokra megyek vele, hogy csak úgy nyekkentem volna. A rémület megvadított, megragadtam Sanyi kabátját a mel-lén, és úgy ordítottam:

– Nehogy megdobjd nagytatámat, mert meghalsz... – A meglepett gyermek meglökött, hogy a hóba estem, de nem dobott hógolyót nagyapámra. Torkomat sírás fojtogatta, odaléptem nagytatámhoz, megfogtam a kezét, és vele mentem egész a Baromvásár utca sarkáig... Nagy lecke volt nekem ez az eset. Megértettem, hogy ami nekem fájdalmat okoz, másnak éppen úgy fáj.

Az első négy-öt tanuló között végeztem az elemi osztályokat. Szüleimnek szégyent nem okoztam. Már nemcsak ismertem, de meg is értettem apám felfogását a hazugságról. Apám azt tartotta, hogy csak a gyáva hazudik, és hogy nemcsak azért nem szabad hazudni, mert ha az embert hazugságon kapják, az a legnagyobb szégyen, és a hazug ember elveszíti mások megbecsülését, hanem mert a hazugság megalázó, az embernek szégyellnie kell magát önmaga előtt.

Természetesen későbbi életemben, amikor bekerültem az illegális pártmozgalomba, ez a felfogásom formailag módosult. A kapitalista társadalom erőszakszervei: a rendőrség, bíróság előtt nem lehet a kérdést formálisan venni, hogy „bátran mondd meg az igazat”, mert ez néha a dolgozók igaz ügyének elárulását jelentette volna. De én itt sem hazudtam, legfennebb az elnyomottak érdekében, magasabb erkölcsi szempontból, letagadtam például, hogy is-

merem a párt szervezeti felépítését és a mozgalomban résztvevő elvtársak nevét.

A gyermekek nagy része önző. Ez többek között a másik gyermek játékanak megkívánásában és a maga játékaiknak kizárólagos használatában nyilvánul meg. Az ilyen nyafogást: „Ne járj vele, az az enyém”, vagy „Nem adom oda...”, apám nem engedte meg. Nem emlékszem vissza az ilyen esetben használt módszereire, de az például, hogy a kapott pénzt nem külön-külön cserépmalac-perselybe raktuk, hanem közösen egy nagyobb fémperselybe, eléggé kifejezi az *enyém* tudatának elvetését.

De nemcsak apám, hanem édesanyám is végtelen jólelkű, önzetlen gondolkodású volt, s ez valószínűleg apám hatása alatt fejlődött tovább. Már nem voltam olyan kicsi gyermek, amikor dédnagyanyám halála után édesanyám megkapta a gyümölcsösből a maga részét. Ha összehasonlítjuk a többi résszel, bizony feleannyit sem ért, mint amazok, mert két nagy diófán kívül csak fent a tetőn szomorkodott néhány szilvafa, míg a többi részeken hatalmas alma- és barackfák teremtek olyan bőven, hogy szekerekkel hordták haza a termést. Hogy ne legyen vita a testvérek között, szüleim a legértéktelemből a választották. (Apám aztán szépen beültette a legnemesebb enyedi gyümölcsfákkal a puszta helyet.) Mi gyerekek talán csak éreztük szüleink gesztusának nagyságát, és nagyon büszkék voltunk erre.

Házunknál mindig nyolc-tíz személy részére főztek, és ezt anyám végezte egy lány segítségével. De édesanyám varrta a „hurboló” ruháinkat is, sőt önmaga részére is a háziruhákat. Emlékeimben anyám sohasem jelenik meg ölbe tett kézzel. Még ha vendégeink is voltak, akkor sem ült tétlen; csipkét kötött. A cérnagombolyagok százait horgolta fel különféle csipkéknek. Csipkebetétesek voltak a terítők, a vendégtörülközők, kézicsipke volt a női alsóruhákön, zsebkendőkön, és ha szép csipkét látott a divatlapban, mindjárt hozzáfogott horgolni és tette félre Cica húgunk kelengyéjébe.

Szegény kelengye! Nem tudom, mire húgom férjhez ment, maradt-e két-három méter a rengeteg csipkéből és kézimunkából? Szüleink időbeli velünk való foglalkozásuk hiányát, elfoglaltságát többé-kevésbé pótolták a jól meg-

választott könyvek, amelyek gondolatvilágunk helyes ki-formálásához – Veress nagyapánk lángoló szabadságszeretetet sugárzó meséi, apánk okos intelmei mellett nagyban hozzájárultak. Még kicsi voltam, nem tudtam olvasni, amikor Laci bátyám karácsonyi ajándékképpen megkapta Beecher-Stowe *Tamás bátya kunyhója* című munkáját. Tartalma sok-sok hónapon át beszédtema volt a családban, mert nemcsak mi gyerekek kommentálgattuk magunk között, de szüleink is magyarázták és magyarázatukból az ember megbecsülését, szeretetét, az egyenlőség gondolatának magvait hintegették fogékony lelkünkbe.

Nehezen tudnám felmérni apám politikai elveit, most, több mint ötven évvel halála után, de az a tény, hogy hat-hét éves koromban a nagy francia forradalom dalának, a Marseillaise-nek nemcsak dallamát, de magyar változatát otthon énekelgettük – ez nemcsak sejtet, de bizonyít is valamit apám demokrata érzelmeiről. Természetesen a Himnuszt és a Szózatot is ismertük, mielőtt még iskolába kerültünk volna.

Az első könyv, amit verses-képeskönyveken kívül kaptam, a *Csutora Jancsi kalandjai* volt. A belső égésű motorok gyakorlati alkalmazásának kezdetén az író úgy viszi be a gyermek tudatába e nagyjelentőségű eseményt, hogy Csutora Jancsi az élő ló használata helyett „vasparipát szerkeszt, abba benzinmotort szerel, és órák alatt beszáguldja az országot. Aztán következtek Benedek apó meséi, Benyovszky Móric utazásai, de ki is emlékezne vissza annyi könyv címére?

Harmadik elemibe jártam, amikor kitört a háború. A Ferenc Ferdinánd trónörökös ellen elkövetett merénylet lázba hozta a várost. A háborús uszítás alapos romboló munkát végzett. Az örökké ellenzéki vásárhelyi polgárság is a háborús uszítás martalékává vált.

Két nagyapám akkor már nem élt. Nem tudom hát felmérni, hogy Habsburg-gyűlölő nagyapám mit mondott volna arról a propagandáról, amely elégtételt követelt a Habsburg-trónörökösért. Hogy apám a háborúért nem lelkesedett, azt láttam hallgatag, szinte letört viselkedésén. Mint építésznek nem kedvezett a háború, hogy politikailag és erkölcsileg hogyan ítélte meg, nem tudnám megmondani.

Lehet, hogy őt is elkapta a háborús láz, de ez nem tarthatott sokáig. Anyagi oldalról kapott mihamar ütést.

A Nyárad menti és mezőségi vasúti munkálatok befejezés előtt állottak, de az építőanyagok árának emelkedése sok gondot okozott apámnak. Hogy nem volt oda Ferenc Ferdinándért, arra most, több mint ötven év után is visszaemlékezem. A temetés idején, országos rendelet értelmében, meg kellett kondítani a harangokat, minden járműnek, embernek öt perc megállással kellett kifejeznie a végtisztességet. A temetés napján apámmal kint voltunk a Nyárad mentén. Az egyik falunak épp a közepén voltunk, amikor megkondultak a harangok. Jóska tudta a rendeletet, megállt, és tisztességtudóan levette fejéről a kalapot... Apám kétszer is megnézte az óráját, aztán csak megszólalt:

– Indulj már, Jóska, meg akarod várni, amíg eltemetik?

A háború előrehaladásával apám gondjai fokozódtak. A legnagyobb baj, amely a családra szakadt, apám egészségének állandó rosszabbodása, a gyógyítási költségek növekedése volt. Már nem ültetett maga mellé és nem dúdolta kedves dalát, a „Juhászlegény, szegény juhászlegény”-t, meg azt, hogy „Beszegődtem Tarnócára bojtárnak”...

A család anyagi helyzetének rosszabbodása arra készítette, hogy a nagy lakást bérbeadja egy pesti mérnök családjának, és mi hátra költöztünk a kis lakásba, amelyből Kezel Feri bácsiék nemrég elköltöztek. Apám a hátulsó házat átalakította: kiegészítette egy nagy szobával és fürdőszobával. A ház elé szép verandát építtetett, szemben a kis gyümölcsöskerttel. Az első ház nagyobb és tekintélyesebb, a hátulsó barátságosabb és csendesebb volt, ami édesapám megromlott egészségi állapota szempontjából sokat számított. Noha már a háború második évében jártunk, apám betegen is előteremtette a legszükségesebbeket. 1915 telén disznót vágtunk, a padláson még volt kukorica, a dédnagyanyámtól örökölt földről.

A család minden tagja érezte már a közeledő tragédiát. Apám sokszor napokig ágyban feküdt. Amikor kissé szűntek a reumatikus fájdalmak és fel tudott kelni, akkor is szótlán, ideges volt. Édesanyámat mind gyakrabban láttuk komor arccal, kisírt szemmel. Már erre sem,

arra sem telt. Télire nem kaptam új csizmát. Egy darabig a régit használtam, aztán kaptam egy pár hadicipőt, ezt már nem Imre bácsi csinálta. Hol volt Imre bácsi, a Bigi néni kosztján elhízott csizmadiamester, akit egy hétig nem tudtak beöltöztetni az egyenruhába, mert nem találtak neki való bő nadrágot? Valahol a havasokban „védte a hazát”, és szerzett magának olyan vesebajt, hogy a háború után csontra-bőrre fogyva, hosszas betegeskedés után meghalt.

Még volt egy-két vállalkozása apámnak, amit be kellett fejeznie. Egy bodoni földbirtokosnak, Tövissinek dolgozott, és innen kapott egy kis zsák lisztet. Ez volt az utolsó pótlék, utána már csak a hadi fejadagból éltünk és pótoltuk puliszkával. A háború harmadik évében negyedik elemibe jártam. A felejthetetlenül kedves és szép Ritz Katinka tanító néni tanított. A háború okozta elvadulás, a családnál növekvőben levő anyagi bajok ellenére, talán ebben az évben tanultam a legjobban, s ebben fő szerepe volt Ritz Katinka varázsának. Úgy hiszem, szerelmes voltam a fiatal, alig húszéves, szép szőke, halk szavú tanító nénibe.

Akadtak csibész gyerekek, akik visszaéltek fiatalságával, női mivoltával. Zajongtak, rendetlenkedtek és nem tanultak. Cseppet sem féltek tőle. Megtörtént, hogy a tanító néni már nem bírta idegekkel, és szinte könnyekkel a szemében kihívta egyiket-másikat és tenyerest adott nekik, amire a gyerek szemtelenül odanyújtotta a másik tenyerét is: „Kérek ebbe is, olyan jólesik.” Én úgy néztem rá, mint földreszállt angyalra. Egyszer lovat rajzoltatott velünk a rajzórán. A két padsor között sétált, meg-megállt és magyarázott egyiknek is, másiknak is. Megállt mellettem is, és nézte, hogyan rajzolok. Éreztem finom illatát, és jelenléte olyan zavarba hozott, hogy a plajbász reszketett a kezemben. Hozzám szólt valamit, de nem értettem, hogy mit, csak bámultam reá.

– Félsz tőlem? – kérdezte, és megsimogatta a fejemet.

– Nem félek – mondtam, és azt hittem, menten megfulladok, míg ezt a két szót kinyögöm.

Két rendkívüli látogatásra emlékszem vissza ebből az évből.

Az első az „állam” látogatása az iskolában. Tudtam, hogy a kollégiumi elemi iskolát így nevezik: *református elemi*, ugyancsak jól ismertem a „barátok” udvarán működő *katolikus elemi* is, de nem jutottam el addig, hogy tisztázódjék tudatomban, miért hívják a Régibaromvásár utcai iskolát *állami elemi iskolának*. Az alkotmányt az ötödik elemiben kezdték tanítani, így hát a IV. elemiben az államról semmilyen fogalmam sem volt. Azaz voltak valamelyes fogalmaim, de az ország, az állam, a birodalom fogalmak összekeveredtek tudatomban, hogy aztán a tanfelügyelő és az „állam küldöttje” (valószínűleg minisztériumi inspektor lehetett) látogatása alkalmával tótárgast álljon minden a fejemben. Egy napon Katinka néni kissé idegesen bejelentette:

– Gyerekek! Legyetek csendben, mindjárt itt lesz a tanfelügyelő úr és az állam kiküldöttje. – Tízévesek voltunk, a tanfelügyelő úr látogatásait már ismertük az előző évekből, a vizsgákról, de az „állam”... az még nem volt soha az iskolában.

Valósággal megdöbbsentem, amikor Urszuj Dénes válsukúti parasztyerek – az osztály egyik legjobb tanulója, padtársam – a fülembé súgta, kérdezve: – Te, mi az az *állam*? – Semmit sem tudtam felelni.

Aztán néhány perc múlva, az igazgató és a tanfelügyelő úr társaságában megérkezett az „állam”, ahogyan gyermekesünkkel értelmeztük: egy magas, sovány, idős, szemüveges úr, hosszú ferencjóska kabátban. Az ijedség és a csalódás érzése váltogatta egymást: hát ez az „állam”, hiszen ez ember! Na, most mindjárt vizsgáztatni fog, hogy mit tudunk! Nem így történt. Jó ideig egymás közt beszélgettek... Az „állam” hol az igazgató úrtól, hol Katinka nénitől kérdezett valamit. Szegény Katinka néni minden kérdésnél elpirult. Aztán egyszer csak felénk fordult az „állam”, és nagyon mély hangon azt mondotta:

– Nyújtsa fel a kezét, akinek az édesapja a háborúban van. – A gyerekek nagy többsége felnyújtotta a kezét. Azután meg azt mondotta: – Nyújtsa fel a kezét az, akinek az édesapja hősi halált halt! – Vagy négy-öt felnyújtotta a kezét; és akkor jött a csalódás, az „állam” nagyon mély hangján, nagyon halkán azt mondta: – Ti hősök gyerekei vagytok, akik meghaltak a haza védel-

mében... az állam gondoskodni fog rólatok... – Aztán az igazgató úr, a tanfelügyelő úr és a hosszú ferencjós-kás „állam” kimentek a teremből.

Teljesen elképedtem, amikor Urszuj Dénes felém fordulva mondta:

„– Te, ez nem az állam volt... – Hát ki? kérdeztem. – Nem tudom – okoskodott Dénes –, de nem az „állam”, mert azt mondta, majd az állam gondoskodni fog rólatok... – Akkor hát nem ő az állam. Nem ő az állam! – villant át nekem is az agyamon, de hát ki az állam? és akkor kié a mi állami elemi iskolánk? Otthon apám próbálta megmagyarázni az állam fogalmát, de nem értettem meg. Még legalább tíz évnek kellett eltelnie, amíg megértettem annak az államnak a lényegét, amelyben éltem, de aztán azt is megtanultam – a saját bőrömmön – hogy *kik* azok, akik irányítják.

A másik látogatás néhány héttel később történt. Éppen felolvastunk az olvasókönyvből, amikor a pedellus néni kopogtatás nélkül boldog arccal benyitott a tanterembe.

– Katinka nagysága, tessék kijönni, valaki keresi.

A mi kedves Katinka nénink először falfehér lett, aztán pillanatok alatt tűzrózsák gyúltak az arcára. – Zoli – szólt oda Csiki Zolinak –, olvassatok! – Én az ajtóval egy vonalban ültem, és ahogy Katinka néni kilépett, egy magas, szakállas katonát láttam. Amikor Katinka néni meglátta a katonát, halkán felsikoltott: „Istenem!” – és két karjával átölelte a borzos-szakállas katona nyakát. Többet nem láttam semmit, mert a pedellus néni becsukta az ajtót. Kis idő múlva visszatért Katinka néni, olyan volt, mint az alvajáró, szemében könny csillogott, az arca nevetett. Amikor vége volt az órának, így szólt:

– Gyerekek, az a bácsi, akit az ajtóban láttatok, a férjem. Most jött haza a frontról szabadságra.

Nem tudom, hogy a háború után Katinka néni viszontlátta-e a férjét, hiszen olyan sokan ott maradtak a harcterek jeltelen sírjaiban. Azt sem tudom, hogy Katinka nénivel mi lett, de előttem áll a kép ma is, ahogy örömtől piros arccal átöleli a szakállas katona nyakát.

Benne voltunk jól a háborúban. Nem múlt el nap, hogy a széles, újonnan aszfaltozott Sándor János utca nyugalalmát ne verte volna fel a katonabanda csinnadrattája. Az

elején még a felvirágozott, becsípott fiatalok énekeltek, kurjongattak, tréfás, néha trágár szavakat kiabáltak az utca két oldalára kicsődülő lányok és fiatalasszonyok felé. Harsogott a katonabanda, az ittas katonákkal együtt ordította a tömeg: „Megállj, megállj, kutya Szerbia!” Mi, gyerekek, ott meneteltünk a katonabanda mellett, és lekísértük az állomásig. Sokszor ott is maradtunk és végignéztük a bevagonírozást. A katonák küldözgettek, kulcsaikban vizet hoztunk, egyik-másik sebtiben levelezőlapot írt, és mi versengtünk, hogy melyikünk dobja be a postaládába. Későn mentünk haza ilyenkor, anyánk idegesen szidott, de halkán, hogy ne hallja meg apám. – Apátok beteg – mondta síró hangon –, és ti bosszantjátok tekergeseitekkel! – Ilyenkor magunkba szálltunk; mint a farkaskölykök, gyorsan megettük a vacsorát, és hozzáfogtunk elkészíteni másnapi leckénket.

Nagyobbik bátyám, Laci már elszakadt a gyermekcsoporttól. Édesapám lemondott régi álmáról, hogy legnagyobb fia építész legyen. Beírták a felsőkereskedelmi iskolába. Kiesett édesanyánk leckeellenőrzése alól, de Karcsi meg én még továbbra is az ő és a fakanál ellenőrzése alatt maradtunk.

Igaz, sokszor megfigyeltük, hogy édesanyánk maga elé bámul, és talán nem is hallja, mit mondunk, de a kikérdés és a dolgozatbemutató minden este elmaradhatatlan volt. A lecke felmondása után anyánk bement a hálószobába, és apám nyögéseiből tudtuk, hogy sósborszesszel dörzsöli vállait. Lefekvésig, néha még az ágyban is, olvastam – nem tudnám megmondani, honnan kaptam May Károly és Cooper könyveit, a *Gulliver utazásait*. *Robinson* megvolt nekünk is.

Néha az olvasás úgy lekötött, hogy még játszani sem mentem ki, csak akkor csaptam le a könyvet, amikor felhangzott a frontra induló katonákat kísérő rezesbanda örült csinnadrattája.

Megváltozott az utca képe, az emberek élete is megváltozott, a háborúhoz idomult. Új szavak, fogalmak kerültek közhasználatba, amelyeket azelőtt sohasem hallottunk: hadianyag, hadisegély, zsírjegy, hadimunkások, felmentettek, helyben mozgósítottak, hadiözvegy, hadiesküvő, tábori levelezőlap, hadifogság, vöröskereszt, lógósok, front-

katonák, hadikölcsön, aranyat – vasért, vaskereszt, kis- és nagyezüst, hadifogoly, fogolytábor, internálótábor, internáltak...

A Sándor János utcai Baruch Jeremiás kőolajfinomító gyáranak ismert képe is megmásult. Lázás építő-bővítő munka folyt benne hónapokon át. Már a háború kitörésekor megkezdődött a barakktábor építése az Újvárosban, a Teleki utcában. Egész kisvárost építettek duplafalú fabarakkokból. Aztán megérkeztek a galíciai internáltak, hosszú fekete kaftános, szakállas zsidó férfiak, ijedt arcú asszonyaikkal és rengeteg éhes gyermekükkel. Az internált férfiakat hadimunkára fogták a petróleumgyárban, azoknak a munkásoknak a helyébe tették, akiket kivittek a frontra.

Elöttem áll a kép, ahogyan reggel-délben-éjjel vonultak a galíciaiak tízei, két-három öreg népfelkelő kísérte őket szuronyos fegyverrel. Munkaruhát nem kaptak... Kaftánjukról szinte szotyogott le a vastag olaj-degeny, ami munka közben rátapadt. Sovány arcukból végigpásztázta riadt tekintetük az ismeretlen várost és az ismeretlen, ellenséges érzületű embereket. Munkától fáradtan, éhesen és mocskosan vánszorogtak öregek és fiatalabbak – a háború áldozatainak egyik szomorú csoportja.

Szemben a petróleumgyárral volt a „Garage”. Valamilyen vállalkozócsoport építtette, nem sokkal a háború kitörése előtt, az autópark fejlődésére számítva. A garázsba most egy huszárszázadot szállásoltak el. A katonák nem a fiatal korosztályhoz tartoztak, nagy részük nős volt, akik állandóan küldtek és vártak leveleket. Reggelenként kivonultak gyakorlatozni, délután csutakolták, kefélték a lovaikat, tisztították a nyergeket, fényesítették a csatokat, kengyeleket. Először csak bámészkodtunk, aztán bemerészkedtünk és segítettünk nekik a szíjak tisztításában.

Először csak két-három rongyos-éhes gyermek állt meg a vasrácsos kerítés előtt. Nem kértek, csak nézték, hogyan osztják sajkába az ételt, amelynek illata messze terjedt. A huszárok adtak egy-egy darab kenyeret vagy húst a gyerekeknek. Nem is ették, lenyelték éhségükben. Aztán jöttek másnap is, testvéreikkel, később anyjukkal, drótfülű fazakaikkal körülállták a szakácsot, aki a maradékot szétosztotta...

Sokszor én is megkívántam a jóillatú húslevest, de nem kértem soha, nekünk még volt otthon. Ellenben mikor friss „prófont”-ot adott egyik-másik huszár, örömmel fogadtam el.

Meleg napokon hetenként kétszer a lovakat levitték a Marosra fürösztteni. Ámbár nekünk a legszigorúbban meg volt tiltva a Marosra járás, mégis lementünk a huszárokkal.

Egy kedves, hallgatag idősebb huszár nagyon megszeretett. Napról napra ott lábatlankodtam körülötte és mindent megcsináltam, csak hogy engedjen a lóra felülni. Egy fürösztés alkalmával fel is ültetett, és a garáztól egészen a Mészáros-rétig „lovagoltam”. Vérszemet kaptam, és máskor is kimentem a fürösztéshez, ahol vászonvederrel hordtam a vizet a csutakoláshoz; talán a harmadik-negyedik lovaglásom alkalmával történt, hogy a ló egyenesen belegázolt a vízbe. Lehet, hogy csípték a legyek és azoktól igyekezett megszabadulni, de lehet, hogy ösztönösen ment tovább, mert nem állítottam meg. Először a sekélyebb vízbe lépegetett bele nyugodtan, aztán a hasig érőbe jutott. Gyermekefejjel élveztem, ahogyan a langyos víz először, a talpamat nyaldosta, azután mind feljebb-feljebb ér, egyszer csak a ló a mély vízbe ért és úszni kezdett. Nagyon megijedtem, kiáltani akartam, de a félelem összeszorította a torkomat. Éreztem, hogy a víz megemel, és sodor le a lóról. Talán akkor szakadt ki az ijedt kiáltás a torkomból: „Segítség!” Elengedtem a ló kötőfékét és feje alatt átöleltem a nyakát. Szorításommal akadályozhattam lélegzését, mert rázta a fejét, nyerített, prüszkölt. Erre figyeltek fel a huszárok. Hogy mi történt, azt már csak az elbeszélésekből tudom. Két huszár ingben-gatyában lóra ugrott, hogy kimentsenek. Az egyik előmbe, a másik hátam mögé került, de mielőtt leszedtek volna a ló hátáról, az én lovam a híres „nagybolygóhoz” ért. Sok ember esett már áldozatául ennek a Maros közepén képződött örvénynek, amely legyűrhetetlen erővel forog, mint egy ördögi „ringlispi”. Ember és állat, akit a bolygó elkap, nem menekül onnan élve.

Véletlen volt-e, vagy ösztönösen megérezte a ló, de mielőtt még a sodrásba jutottunk volna, oldalt fordult, és iszonyú erőlködéssel nyerítve-prüszkölve a part felé úszott.

A halálfélelemtől megbénult karokkal szorítottam a ló nyakát akkor is, amikor már kijutott a mély vízből, s lábára állt. Az egyik huszár, mint egy macskakölyköt, lekapott a ló hátáról és maga elé ültetett. Amikor partra értünk és egy kicsit magamhoz tértem, újra rémület fogott el. Most megvernek, hogy engedély nélkül bementem a vízbe, de nem, a huszároknak megvolt a maguk baja, egymással osztozkodtak, mi lett volna, ha a gyermek belefut a vízbe...

Lassan elsomfordáltam, és a part menti bokrok között lefeküdtem. Nadrágomat, ingemet ágra akasztottam, hogy száradjanak. Ott feküdtem csórén a forró homokban, s a szívem kalimpált a félelemtől, mi lesz, ha otthon megtudják az esetet. Magamban fogadkoztam, hogy soha többet nem jövök egyedül a Marosra.

Betartottam, de nem is tanultam meg soha életemben úszni.

HADIKENYÉREN

1915 nyaratól kezdve apám már alig tudott dolgozni. Ez persze nagyon megéreződött a család helyzetén. A keserű, ragacsos fekete hadikenyeret ettük, gyakran főztünk „csurdé gulyást” meg más, a családnál eddig nem ismert ételt. Cipőinket agyonfoltozták, ócska darabtalpakkal javították.

Ősz felé apámnak megoperálták az állkapcsát („csontszű” – mondták az orvosok...). Az operáció miatt nem tudott enni és nagyon legyengült, lassanként elfogyott az ereje, teljesen ágynak esett.

Olyan lett a ház, mint mindenütt, ahol haldokló van. Csaknem fél évig tartó haldoklásá vált az apám élete. Anyám arcáról rég eltűnt a mosoly, a mi ajkunkról bent a házban nem hallatszott nevetés. Lassanként elmaradtak a barátok és barátnők, akik, míg a család jólétben élt, olyan szívesen fogyasztották édesanyám mesterien készített körte-, barack-, és cseresznyebefőttjeit. Magára maradt a család a pusztulás lejtőjén, a halállal viaskodó apámmal.

A háború okozta nyomorúság a rokonságot szorosabban összefogta. Bigi néni majd mindennap nálunk volt.

– Katika – mondta édesanyámnak –, kell mennem a hadisegélyért, engedd el Palikát, hogy ügyeljen Erzsi-kére, mert Piri délután jár iskolába.

Fél évvel azelőtt még dohogtam volna, hogy én nem megyek pesztrálni, mert a leányka mindig bepisil. De most... szó nélkül vettem a könyveimet, irkáimat, és mentem. Mikor megjött Bigi néni, ki nem fogyott az átkozódásból:

– A fekete fene enne meg a testit s a lelkit annak, aki kitalálta ezt a háborút. Menjenek a nagykutya és háborúzzanak ők... de azok itthon vannak, jár a pofájuk, és még ők fenyegetőznek, hogy az Isten szakasztaná meg a nyakukat... Na nézd meg Palika, mit kaptam?! – s elémbé tartott néhány rongyos papírpénzt –, ezért álltam egész délután; bezzeg a kalapos naccságákat előre vet-

ték vagy a külön ajtón engedték be... Na, mondd meg, mit vegyek ebből? Váltsam ki a kenyeret? Vegyek fát? Vagy a zsírnakvalót vegyem ki? Hát mit adjak Erzsikének? Van két hete, egy csepp tejet nem ivott az a szegény gyermek. Imre bátyádat a fronton éheztetik halálra, minket meg itthon...

Szegény Bigi néni, a haja kibomlott, s nehéz dőcögő mozgásával, ahogy céltalanul járt ide-oda a konyhában, úgy nézett ki, mint aki megőrült. Össze sem lehetett hasonlítani a jóétvágyú csizmadiamester kedélyes feleségével, aki nem ismert fáradságot, amikor sütni-főzni kellett. Hol van az elégedett, mosolygós arc, amelyet annyiszor láttam, valahányszor Imre bácsi ebéd után kétfelé törölve a bajuszát megjegyezte:

- Még az is huncut-gazember, aki máma jobban lakott, mint én. - Emil, az első segéd rákontrázott: - Hát úgy bizony nem is tud főzni fuszulykalevest csülökkel senki, mint a ténsasszony... - Hol van az az életvidám, gondtalan hang, amellyel „püpos napján” kínálgatta a finom cukorporral, dióval behintett kürtöskalácsot meg a vanília-illatú, halványrózsaszín csörögét, amelyek a hatalmas tálakon úgy tornyosultak, mint kisebbfajta szénaboglyák.

- Egyetek, úgysem tudjuk, meddig élünk - kínálgott mindenkit, s kissé kérkedve válaszolt a segédek dicséretére: - Hát szegények vagyunk, de jól élünk, s az a mienk, amit megeszünk.

A magunk nyomorúsága még mindig eltörpült az övé mellett. Mert mihez kezdetett volna egy kisiparos asszony a maga konzervatív élet- és társadalmi felfogásával, három kicsi gyermekével? Vásárhely akkor még iparilag gyengén fejlett kispolgári város volt, ott munkaalkalom nemigen adódott. A háztartás vezetésén kívül semmihez nem értő háromgyermekes asszonymak Feri bácsi, aki mozdonyvezető volt akkor, segített, ahogy tehetette, de neki is öt kisgyermeket kellett eltartania.

Nem minden asszony, akinek az ura a háborúban volt, élt úgy, mint Bigi néni. Sok fiatalasszonyt, aki nyomorba került, magával ragadott a háború fertője. Volt, aki titokban adta el testét péknek, mészárosnak, beszerző őrmesternek, hadi spekulánsoknak, „lógós feketézőknek”, de akadtak olyanok is, akik félretették a női szemérmét és utca-

lányokká süllyedtek. A nagyállomás mellett, a Honvéd utca végében volt a Hirsch kocsmá. A háború alatt még mocskos lebujszó volt, később építtette ki a tulajdonos emeletes házzá. Kora tavasztól késő őszig kihallatszott a részeg örmesterek és pénzes feketézők duhaj éneke, amelyet megszakított a velük mulatozó nők nevető visongása.

1916 nyarán itt hallottam a nyitott kocsmáajtón át a dorbézolóktól először a „Nyomd meg a gombot...” című ízléstelen sláger variációját: „Nyomd meg a kereket, kapsz egy hadigyereket...” Ugyancsak itt hallottam egy részeg „hadityúktól” a nótát:

Húzd rá cigány! Kapom a segítyt...
Isten, az uram haza ne segéld –
Míg az uram itthon volt,
Sárga cipőm sose volt...

Kíváncsian bámultunk be a kocsmába, ahol alkoholbűzben, gomolygó cigarettafüstben ölelgették a részegségükben tehetetlen nőket.

Az a segítség, amit édesanyám adott Bigi néninek, Imre bácsi berukkolásától kezdve mind kisebb és kisebb lett. Az orvosok tiszteletdíja, az operáció, a sok gyógyszer felemésztette a család gyenge tartalékát, és már nekünk is csak a legszükségesebbekre telt.

A tél folyamán apám szenvedései elviselhetetlenné váltak. Anyám kétségbeesve tördelte a kezét és könyörgő tekintettel nézett az orvosra. Az orvos lehajtotta a fejét és halkán mondta: „Itt már csak az Isten segíthet...” És ekkor engedett anyám a közeli és távoli rokonaink állandó unszolására, és elhívatta a „vénasszonyt”. Égetni való kuruzsló volt. Családunkban a javasasszonyokat lemosolyogták, sem apám, sem anyám nem hitt bennük. A „vénasszonyt” sem úgy ajánlották, mint aki kuruzslással gyógyít.

– Katika drága – mondta Ilka néni (Kézel nagyanyámnak talán unokatestvére volt) –, a vénasszony nem kuruzsol: gyógyít! Olyan gyógyszerei vannak, hogy már olyanokat is meggyógyított, akiről a leghíresebb orvosok is lemondtak.

Alacsony, sovány szipirtyó volt a „vénasszony”, ropant bőbeszédű, gondosan tisztán tartott fekete ruhában járt. Valamilyen szeszben keverte meg a mustárlisztet, és abból rakott pakolást édesapámra. Fogadkozott, hogy apánk három hét múlva makkegészséges lesz. Apám emberfeletti kínokat élt át, karjai és vállalai nem bírták a szörnyű borogatást. Néhány pakolás után nem is engedte tovább kínozni magát. Hogy ezt a néhányszori pakolást is megengedte, csak azzal magyarázom, hogy a nagy fájdalom már megtörte akarateréjét, és látva szegény anyám kétségbeesését, nem állott ellen a próbának. A „vénasszony” nagyon ravaszul nem kért pénz előre a „gyógykezelésért”, csupán a „gyógyszer” árát fizettette meg jó borsosan, és valahányszor vacsorával kínálták, szerényen elutasította azzal, hogy itt most nem tudok enni, drágám, de ha akarja, csomagolja be, amit ad.

Szegény anyám háromszoros adagokat csomagolt be a vén méregkeverőnek.

– Kiszedtem, drága nagyságám, a beteg idegeket az urából, ez az én gyógyszerem kiszívja a beteg idegeket, és az ura egészséges lesz... – mondotta a küszöbről is.

Laci bátyám, aki ekkor 15 éves volt, felháborodott, amikor hallotta ezt az ostoba beszédet, de szegény édesanyám csak tördelte a kezét, és úgy nyögte: – Hát próbáljuk meg még ezt is, hátha jó lesz, ne hagyjuk elpusztulni apátokat.

A „vénasszony” eltávolítása után édesapám már csak csillapítóval élt... alig evett, csak akkor nem szenvedett, amikor aludt. Aztán 1916 februárjában bekövetkezett a vég – de ez sem gyorsan.

A hónapok óta tartó rettenetes szenvedés, az operáció okozta seb apám szép férfiarcát eltorzította. Egy lélegző holttest feküdt az ágyban, aki szenvedett és nyögött, de nem beszélt. Néha lázálmában kedvenc dalát – Beszégődtem Tarnócára bojtárnak... – dúdolta elhaló hangon, vagy érthetetlen szavakat suttogott: „...hol a kicsi galambom?” Papp nénitől, a Kézel ház egyik lakójától tört szárnyú galambot kaptam. Dédelgettem, babusgattam, amíg meggyógyult. A konyhában élt, édesanyám is meg-

túrte... Anyám azt hitte, apám tud a galambról. Kijött a szobából és kiküldött, hogy hozzam be.

Két kezembe fogva, remegve léptem be a szobába, ahol apám feküdt, hiszen napok óta nem jártunk be, hogy ne zavarjuk nyugalmában. Édesanyám megpróbált mosolyogni a könnyei alatt.

- Apám, itt a kicsi galamb, nézd, Palikának a kezében van...

A szakállas, csontra-bőrre fogyott, holt-színű arcból két szenvedő szem bámult rám értelmetlenül. Ki tudja, haldokló apám „kicsi galambja” a múlt mélyéből milyen értelemmel tört utat magának a kedves emlékek halmozásából. Talán a 19 éves Kézel Katika feledhetetlen első csókjának emléke villant meg halódó tudatában, s a szavak – amit ekkor a fülébe súgott a ragyogó szemű lánynak: „kicsi galambom” – vagy talán egy más lány röpke szerelme mint hulló csillag gyújtott pillanatnyi fényt kihunyó értelmében.

A semmibe bámult szép-fájdalmas-szomorú szeme, láttam, hogy nincs magánál és nem ismer meg.

Aztán egy hideg februári napon teljesen elhagyta az öntudata. Hörgő lélegzés tört elő a melléből, először erősebben, majd mind halkabban. Este volt már, amikor édesanyám kiszaladt a szobából...

- Jaj, meghal apátok... hol van Róza mama?

Egész éjjel hörgött apám, és anyám egész éjjel mellette virrasztott.

- Ne menjenek a gyermekek iskolába! – mondta anyám reggel.

- Jobb lesz, Katika, ha elmennek... – válaszolta nagyanyám – hidd el, jobb lesz...

Anyám sírt: – Gyertek be, csókoljatok kezét apátoknak. – Bementünk mind a négyen, letérdepeltünk az ágy mellé, és sorban kezét csókoltunk. Apám nem lélegzett. Anyám észrevette, és szívettepő sikoltással ölelte át. Jajgatott, sírt, két kezét összekulesolva térdelt apám mellett, és hangosan zokogta:

- Miért versz, Isten? Mit vétettünk, hogy így büntetsz? Mit vétett ez a négy gyermek? Isten! mi a vétkem, mi a vétkem? – sikoltotta kétségbeesetten. Rette-

netes érzés markolt szívünkbe és sírva kiáltottuk: – Édesapám! Édesapám, jaj, meghalt édesapám!

A jajveszékelésre bejöttek a szobába az ott tartózkodó rokonok, mi még jobban sírtunk. Aztán egyszer csak újra hörgés tört fel apám melléből. Kint nagyanyám szinte önmagának mondta: „Felsírták, de már nem fog sokáig élni.”

Míg apám haldokolt, történt egy olyan eset, ami gyermeklelkemben talán az első gyűlöletet váltotta ki felnőttel szemben, aki a család barátjának adta ki magát, de embertelen módon kifosztott minket.

Ez az ember Bustya Lajos volt; karrierjének csúcspontjára a húszas években jutott el. Már az első világháború előtt a város vagyonosabb polgárai közé számított, nem volt tanult építész, ácsmester volt, de a „szerencse” ölébe vette... Addig, amíg valóban dolgozott is, a szerencse nem hagyta el. De aztán megpróbált nagystílusú spekulálni, és halála után az özvegye már csak a vagyon romjain tengette életét. Apám ennek a Bustya Lajosnak volt építésvezetője, és egyes munkáknál társa. Bustya kitűnően értette az önreklamírozást. Életnagyságú festett képét Vásárhely lelegegánsabb üzletének kirakatába tette hatvanadik születésnapja alkalmából. Újságcikkek hirdették, Bustya Lajos, a nagy építész, a nagy filantróp, aki mindig az első, amikor valamilyen jótékony célra adni kell. Bustya Lajos a becsület és szorgalom mintaképe, példás gazda... és sorolhatnám még tovább, hogy ez a hirtelen felemelkedett nagypolgár hogyan illesztette fejére az elismerés és megbecsülés koszorúját.

Ez a Bustya Lajos, aki minden hozzáértés nélkül a vásárhelyi szanatórium építését elvállalta, az előirányzatnál kevesebb cementtel és vassal – viszont az előirányzat szerint felvett összeggel – felépítette a szanatóriumot, de falai megrepedeztek és vég nélküli huzavonával akarta eltussolni azt, amit az utolsó malterhordó cigányasszony is tudott. A szanatórium-ügy kissé megtépázta a Bustya-glóriát. A nagy ember lelkére vette a dolgokat, és idegeit gyógyíttatni Svájcba ment. A kúra alatt átlépett Monte-Carlóba szórakozni, de Monte-Carlo nem Vásárhely, s a croupier-k nem vásárhelyi polgárok. Itt nem ő kopasztott,

őt kopasztották meg. Ha egy nagypolgár vagyoniilag összeomlik, oda a tekintélye is. Nos, Bustya Lajos lényegében vagyoniilag összeomlott.

Édesapám halálakor azonban még mind a vagyona, mind a tekintélye felfelé ívelőben volt. Mi elmentünk az iskolába. Mikor hazajöttünk, ott volt a háznál Bustya Lajos. Egész délelőtt nálunk ült. Szegény anyám a jó barátot látta benne, és sírva mesélte a felnőtt rokonoknak, hogy valami végrehajtófélék jöttek, és Bustya milyen erélyesen küldte el őket.

- Hát emberek maguk? Nem látják, hogy szegény ember haldoklik... menjenek! Majd beszélek én az adófőnökkel!

Anyám kétségbeesetten kérdezte:

- Miféle adóért akartak árverezni, Lajos? Laci nem mondott semmit nekem... Sohasem mondta, hogy adóhátraléka van.

Bustya megnyugtatta anyámat, hogy valamit össze zavartak a hivatalban, ő majd utánanézi a dolgoknak.

- Ha szegény Laci magához térne – mondta Bustya –, nem kell említeni semmit, csak felizgatná, s az tragikus következményekkel járna.

És apám magához tért, rövid fél órán át halkán beszélt anyámmal, nyögve-kínlódva, de mégis beszélt, és ha szaggatottan is, de értelmesen. Anyám nem szólt semmit, hogy ne izgassa. Apám hagyakozott. Ő is bízott Bustyában, és azt mondta, Lajos segíteni fog. És Lajos segített is! Elkergette a végrehajtókat, akik tizenegyezer korona betegséglyző-hátralékot akartak rátáblázni családi házunkra. Azt a tizenegyezer koronát, amit Bustya Lajos a közös munka nyomán reá jutó részként nem fizetett ki. Apám az ő részét kifizette, de Bustya csürte-csavarta a fizetést a végelszámolásig. Viszont az összes munkásoknál apám volt megjelölve, mint vállalkozó. Nos, hát azért volt olyan nemeslelkű a nagy emberbarát... Azért kergette el a végrehajtókat, nehogy megtudja a család, hogy ez az ő adóssága.

Mai napig is teljesen érthetetlen előttem, hogy édesapámnak hogy lehetett akkora bizalma Bustyában, és hogy miért nem mondotta el anyámnak, hogyan áll anyagilag.

Édesanyámnak halvány fogalma sem volt arról, hogy apámnak mi kapnivalója vagy adnivalója van... Apám halála után Bustya megcsinálta az elszámolást, szinte semmit sem kapott a család. Amit Bustya adott, azzal maradtunk. Aztán a temetés után kijöttek a végrehajtók, és a házat megterhelték tizenegyezer koronával. Bustya pedig megvonta a vállát, és bika hangján kijelentette.

– Nem tudom, mit csinált Laci!

Másnapra apám meghalt. Édesanyám már anynyit szenvedett, hogy nem is tudott sírni. Mi sem aludtunk egész éjjel, szinte mindenki megérezte, hogy apám nem éri meg a reggelt. Kora hajnal lehetett, amikor megszűnt dobogni a szíve. Nagyanyám felkötötte az állát, édesanyám kijött hozzánk. Szemében halálos fáradság és kimondhatatlan fájdalom tükröződött. Könnyes arcához szorította fejünket, úgy suttogta: „Nincs már apátok, gyermekeim, imádkozzatok a lelki üdvéért...” Leült egy székre, és révült szemekkel maga elé bámult. Harmadnap volt a temetés. A házban, a nagy szobában ravatalozták fel. Díszes, nagy temetést rendeztek, ahogy az akkori felfogás megkívánta. És összegyűlt az egész rokonság, a vásárhelyi és enyedi Veressek, a Kézelek, Szathmáriak, Csekmék, Telmannok, Bukurestiek. Ott volt Seidel néni – aki már akkor öreg volt –, testvére, Berta néni s a családja, és a sok oldalági rokon mellett megjelentek az iparkamara és iparosegylet tagjai, barátok, munkatársak és a munkások, akik sok éven át apám mellett dolgoztak.

Alig emlékszem a pap búcsúztatójára, de annál jobban az iparkamara képviselőjének beszédére. Hatáskeltésre épített beszéd volt, dicsérte az elhunyt érdemeit, jó tulajdonságait, és sajnálkozott az árvák felett. Mutogatott ránk, úgy sajnáltatott. Nagy pátozzsal kijelentette, hogy az iparostársadalom nem fog megfélemlézni az árvákról... Kenetteljes, üres szavai véget nem érően szárnyaltak a koporsó felett, s mi hajadonfőtt, félig megfagyva álltunk apánk holtteste mellett, gyermekszívünket tépte a fájdalom.

A sok jómódú barát sorban járult anyánk elé, és együttérzéséről biztosította a családot. A temetés után eltávoztak, és soha egyet sem láttunk többet a családnál.

Hangzatos ígérte az iparostársadalom segítségéről úgy elfelejtette az Apponyi-szakállas iparkamarai szónok, mintha soha el sem mondta volna.

A díszes temetéssel lezárult a család „jómódja”, és a nincstelenség gondjai szakadtak ránk.

Nem tudom, édesanyám honnan szerzett pénzt eltartásunkhoz, miután a Bustyával történt önkényes elszámolás után kapott csekély összegből a temetési és más fennálló költségeket kifizette. Semmilyen jövedelmi forrásunk nem volt. Igaz, édesanyám örökölt dédnagyanyánktól valami szántóföldet, ami azonban ki volt adva árendába egy gazdának. Kaptunk is valamennyi kukoricát, de azt mi ettük meg puliszkának, mert ebben az évben már nem vágtunk disznót. A régi Vásárhelyen nagy dolog volt ez. Az öregasszonyok így szokták mondani: „Nagy lehet ott a szegénység, még disznót sem vágtak ezen a télen.”

Bustya, akinek malma volt, megígérte, hogy időnként ad laskának való lisztet... de annyi becsület és tisztesség nem volt benne, hogy elküldje, noha a háború ellenére saját kocsija s lova volt; az elszámolás után a mi Nyíres lovunk húzta a Bustya kocsiját.

Szegény anyám röstelkedett, de legyűrte szégyenét, hogy gyermekeinek jobb ételt főzhessen, és egy kis tarisznyával elküldött Bustya malmába a főzőlisztért. Karcsi és én mentünk el érte, a város másik végére, a Koronkai útra. A molnár megnézte a cédulát, amit Bustya adott, és néhány kiló lisztet mért a tarisznyába. Izzadva cipeltük bátyámmal a lisztetarisznyát a Koronkai úton, a Teleki, Szántó, Sándor János utcákon végig. Otthon aztán kiderült, hogy Bustya nekünk nem is fehér lisztet, hanem barna lisztet adatott.

A gyermek hamar felejt. A sors vágta sebei hamar gyógyulnak, de a heg ottmarad.

Akaratos, kissé zajos gyermek voltam, gondtalanul életem, s noha belém nevelték a felelősségtudatot és a fegyelmet, nem foglalkoztattak olyan gondolatok: mi lesz velem, hogyan alakul életem?

Apám halála után nagy változás ment végbe bennem. Olyan gondolatok kezdtek foglalkoztatni, amelyeket addig nem ismertem. A fokozódó nincstelenség a családban,

édesanyám ideges kétségbeesése jövőnket illetően, elgondolkozóvá, képzelődővé tett. Valami megmagyarázhatatlan bátortalanság, szégyenlősség fogott el. Az egy-két évvel nagyobb fiúk és lányok elől zavartan félrehúzódtam, gyermeki önbizalmam, biztonságérzetem meggyengült. Úgy éreztem néha, ügyefogyott vagyok. Ez még a kisebb baj lett volna, de apám betegsége alatt kiestünk eddigi nevelési módszere alól, és én a szolgálólányunk hiedelmeinek befolyása alá kerültem.

Az első babonás félelem akkor kerített hatalmába, amikor a lány egy este a félelemtől remegve megfogta a kezeimet és azt mondta:

- Jöjjön, Palika, nézze meg a halálbagolyt!...

Már azelőtt is hallottam a kuvik haláljövendöléséről, de apám véleménye alapján én is buta babonának tartottam. A lány kezeimet el nem eresztve húzott kifelé a házból, és a szomszéd ház tűzfalán megmutatta a halálbagolyt.

- Jaj, ha megszólal, itt meghal valaki!

És a bagoly megszólalt, háromszor-négyszer kuvikolt. A lány felvisított és berohant a házba. Rémüldözése és a bagoly furcsa hangja megijesztett, eszeveszetten futottam a lány után. Nem lett volna semmi következménye az egész bagoly-mesének, ha a szomszédunk, László Gyula bácsi – aki már jó ideje súlyos beteg volt – két-három nap múlva nem halt volna meg. Mint a szú a fába, úgy ette be magát a babona a képzeletembe.

Ha a bagoly kuvikol, meghal valaki; ha a kutya csúnyán vonít, meghal valaki; ha régi házat megbontanak és újjáépítenek, meghal valaki... ilyen és ehhez hasonló dolgokat mesélt a lány fogvacogva, és én rémülten hallgattam, próbáltam cáfolgatni, de a László bácsi halála minden bizonytalan ellenérvemet megdöntötte. Szavakban nem hittem, néha még ki is nevettem a lányt, de sötétben a legkisebb zaj vagy egy fényvillanás is rémülettel töltött el.

Édesanyám megpróbált mindent, hogy anyagi helyzetünkön könnyítsen. Mintegy két hold földön kukoricát termeltünk, amit alkalmi napszámosasszonyok kapáltak meg. Anyám is beállt közéjük, egy darabig versenyt kapált ve-

lük, de aztán kifulladásra, fáradtan ült le a sorok közé. A nagyszobát is bérbeadta, annál is inkább, mert akkor már rekviráltak a katonatisztek részére. Az első bérlő egy önkéntes volt, aki szinte minden holmi nélkül költözött be. A kis éjjeliszekrény-fiókba befért mindene. Még a nevét sem tudtuk meg, máris továbbállt.

Sokáig izgatta fantáziámat az önkéntes kiléte, mert nem minden ok nélkül lépett meg. Harmadik vagy negyedik napon beköltözése után civil ruhás tábori csendőrök keresték. Mikor édesanyám megmondta neki, hogy keresték, elsápadva válaszolt valamit, elindult „megérdeklődni”, ki és miért kereste, de soha vissza nem jött. Egy borotva, mosdószappan s más apróság maradt utána, azt sem kereste soha senki. Találgatni kezdtük, vajon ki volt. Szélhámós, aki tisztnek adta ki magát? Katonaszökevény? Vagy éppen kém? Nekem a kémhistória tetszett a legjobban, néhány héttel azelőtt ugyanis a csendőrök egy megkötözött férfit kísérték az utcán – valószínűleg katonaszökevény volt –, de a nyakába volt akasztva egy fényképezőgép, és az utca szájáról szájra adta: elfogtak egy francia kémeket! Hogy miért éppen franciát, nem tudom; valószínűleg annak, aki elindította a kém-mesét, ez a variáció tetszett a legjobban.

Utána egy „megbízható” lakót kaptunk Léh József zágrábi származású katolikus tábori pap személyében. Világias magatartású, fiatal, szép szőke férfi volt. Úgy állt öles természetén a papi szoknya, mintha vidám parasztleány farsangi mulatságra öltötte volna magára. Behízelt beszéddel mindenkit leszedett a lábáról; két-három hét múlva a tisztelendő úr úgy viselkedett, mintha a családhoz tartozott volna. A Kézel és Szilágyi leánykák szentnek nézték, és ő úgy nyújtotta a kezét csókra, mint egy kokott a gavallérjának. Laci és Karcsi bátyám gyűlölték a minden lében kanál papot, és persze én is, akinek nagyobb testvéreim magatartása példaképem volt. Karcsi bátyám egyszer nagyon megsértette, és azt kívánták tőle, kérjen bocsánatot. Karcsi konokul megtagadta a bocsánatkérést, sőt még csak nem is köszönt neki. Én bámultam bátyám konokságát. Tizenhárom évet sem töltött, és dacolni tudott a nagyok követelözésével.

Édesanyám törekvése, hogy a család létfenntartásához a legszükségesebbeket előteremtse, nem sikerült. A betegsegélyzői tartozás a kamatokkal növekedett. Nem volt más mit tenni, el kellett adni a házat vagy a földet, hogy a reánk háritott adósságot törleszthessük. Áruba bocsátotta hát anyám a dédnagyanyánktól örökölt földet. 1916 tavaszán nem tudom, milyen ára volt, de voltak „előrelátó”, merész emberek, akik kockáztattak a háború utáni busás haszon reményében. Páll Gusztáv kollégiumi igazgató úr ilyen merész ember volt. Potom áron megvette a kövesdombi földet, s amikor a háború után kiparcellázta, több mint tízszeresét kapta a befektetett összegnek... És mellesleg készpénzét, amelyet a devalválás semmivé zsugorított volna – a földvásárlással gazdagon kamatoztatta. Szinte mind fel tudnám sorolni, kik vettek házhelyet Páll Gusztáv igazgató-tanártól 1920 körül. Nagyrészt vasutasok akik nagy nehezen fizették ki a kis telekért a 15–20 ezer lejeket, amelyek nem hiszem, hogy Páll tanár úrnak – átszámítva – többre kerültek volna, mint ezer-ezeröttszáz lej.

A mi problémánkat azonban a föld eladása nem oldotta meg, és édesanyám úgy határozott, hogy költözzünk át Enyedre, apám testvéreihez, Gábor és Pista bácsihoz.

Utolsó vásárhelyi nyarunkon sokat csatangoltunk a városban főleg az állomáson, de hasznos munkát is végeztünk; kukoricát vittünk a malomba. Kijártunk a szőlőbe is, nagyanyánk kajszibarackját őriztük. Mi álltunk sorba a negyedkilónyi zsírnakvalóért, a kenyérért.

Maradt azért elég időnk a játéokra is. A kertben, a hegyoldalban, Karcsi bátyám vezetésével deszkával bélelt bunkert ástunk. Nyílpuskákat, pajzsokat készítettünk. Tíz-tizenkét tagú csoportunk bekerítette Schielf mérnök-igazgató gyermekeinek csoportját, s „hadizsákmány” fejében elvette a fiúk alumíniumhegyű dárdáját és harci bárdját. Schielf igazgatónak másodszor is el kellett jönnie hozzánk panasztételre. Az öregúr lopásfélének nevezte a dárda és a harcibárd zsákmányolását, és visszakövetelte. Karcsi bátyám, a „vezér”, a pléhfedelen állva papondekli pajzsával a kezében, visszautasította a lopás vádját, s azt kiabálta a dühös mérnök felé, küldje ide a fia csapatját és vegyék vissza harcba a fegyvereket.

Édesanyám idegrohamot kapott a jelenet hatása alatt, és megparancsolta, hogy azonnal adjuk vissza a holmit. Karcsi a magasból a földre dobta a dárdát meg a bárdot, s a tiszteletreméltó mérnök-igazgatónak össze kellett szednie. Nem tudom, Schielf Miklós zongoraművész és Zoli, az ügyvéd, visszaemlékeznek-e ezekre a „gyermekháborúkra”? A konfliktusok ellenére néhány nap múlva már többedmagammal ott ültem a Schielf-kertben, és kíváncsian bámultam a Miki rendezte színielőadást, amelyben ő mint „rendező” és „színész” jeleskedett.

Játékaink a háborúhoz idomultak.

Csiszár Zoli – Csiszár építész fia – egy alkalommal vagy harminc-negyven kiégett villanykörtét hozott. Kimentünk a Kövesdombra, és a régi homokbányában – akkor még nem volt felépítve Kézel Feri bácsi és sok más vasúti munkás kis családi háza – valóságos „bomba-csatát” rendeztünk.

Amikor Románia és az Osztrák–Magyar Monarchia között kitört a háború, a Vásárhelyre vezényelt katonáktól kevés gyümölcsért annyi puszkagolyót kaptunk, amennyit akartunk. Karcsi bátyámból már akkor kiütközött a későbbi műszaki tehetség. Addig keresgélt az ócskavashalomban, míg egy olyan csodarabot talált, amelybe pontosan beleilleszkedett a Mannlicher-golyó. A csövet talpra erősítette; olyan volt, mint egy kicsi ágyú. A töltény kapszija alá gyertyát gyújtottunk, és biztos fedezékből figyeltük a robbanást. Előre-hátra robbant, s mi csatáiáltással rohantunk megkeresni a becsapódás helyét...

Ezekről a veszedelmes játékokról nem tudott anyám. A Vásárhelyen átözönlő székely menekültek áradata megzavarta, és csomagolni kezdett. Mindenikünknek kis balyut csinált... aztán sírva kicsomagolt, s azt mondta:

– Lesz ami lesz, inkább itt haljunk meg, mint hogy idegenben pusztuljunk éhen.

Ezek a hetek tele voltak izgalommal. Mi, gyerekek, az utcán csatangoltunk, vagy a hegyoldalban ásott bunkerünkben tárgyaltuk a látottakat. Éjjel és nappal vonultak át a városon a német katonák. Gépi vontatású ágyúszörnyetegeik feltörték Vásárhely aszfaltos útjait, fülsiketítő dübörgéssel és égett gázzal töltötték meg a levegőt.

Veress Gábor nagybátyám ebben az időben Vásárhelyen töltötte nyári vakációját. A szenvedélyes népdalgyűjtő muzsikus naponta órákon át sétált a Sándor János utcán, hogy a gyakorlótérről hazatérő katonák dalait hallhassa. Ebben az időben az ország különböző részeiből vontak össze ide ezredeket, főleg népfelkelőket, akik már nem a „Megállj, megállj, kutya Szerbiá”-t énekelték, hanem saját dalaikat. Gábor bátyám észrevette, hogy az összes katonadalok szövegét és dallamát is hibátlanul tudom, és noha nem volt valami rendkívüli hangom, mégis befogott, és két héten át mindennap énekeltetett.

Az első házból Dobránszky mérnökék elköltöztek, de bútorukat a mi nagyszobánkba zsúfolták össze, köztük egy kitűnő zongorát is. Mindennap délelőtt Veress Gábor leült a zongorához, és én bizonytalan gyermekhangomon énekeltem a katonadalokat. Gábor bátyám egyik cigarettát a másik után szívta, határtalan türelemmel pöcögte a zongora billentyűit, kísérve kornyikálásomat, és kottapapírra jegyezte a kihámozott dallamot. Egyszer megkérdezte :

- Te Pali, nem ismered azt a dalt, hogy „Besorozott a császár katonának?...” – Intettem a fejemmel, s már énekeltem is. Gábor bátyám kivette a szájából a cigaretaszipkát, úgy bámult reám...

- Nem tudod, melyik ezred katonái énekelik? – Megmondtam, hogy a 306-osoktól hallottam, akik dunántúliak... Intett kezével: – Lehet, hogy ők éneklük most, de tanulhatták másoktól is.

Két délelőtt kornyikáltam a dalt, amíg Gábor bátyám kihámozta az eredeti dallamot. Akkor még nem értettem meg, miért kínoz engem az énekléssel, de három év múlva az enyedi kollégiumban tátva maradt a szám, amikor egy iskolai ünnepélyen a „Kakasok” (a tanítóképző növendékei) Veress Gábor összeállította népdalválogatásban a „Besorozott a császár katonának...” részeit felismertem.

Nem kedveltem Veress Gábor nagybátyámat, ő sem kedvelt engem. Később meg is tagadott, de el tudom választani személyes érzelmeimet attól a megbecsüléstől, ami joggal illeti meg. Egész életén át szorgalmasan és tudatosan végzett népdalgyűjtő és feldolgozó munkát. Nem a háború alatt kezdte a népdalgyűjtést, de sokkal

korábban. A századfordulót követő években szabadsága nagy részét a Székelyföldön töltötte, faluról falura járt, jegyezte a székelység ősi dallamainak szövegét, dallamát. 1917-ben még megvolt a kis viharvert hengeres fonográf-masínája, felvette reá a reszketős hangú öregasszonyok, rekedt hangú öregemberek dalait. Családunkban tudták, hogy Gábor bácsi kapcsolatban állott a nála fiatalabb Bartók Bélával, és nem egy népdal szövegét és kottáját vagy éppen az értékes fonográf-hengert küldte el Bartóknak tanulmányozás végett. Édesanyámtól hallottam, hogy Gábor bácsi egy ilyen népdalgyűjtő útja alkalmával súlyosan megbetegedett. Hónapokig ápolta édesanyám, s akiről már-már lemondtak az orvosok, azt gondos ápolással megmentette az életnek. Gábor bácsi hálás is volt ezért, s talán ez volt az oka annak, hogy szüleink halála után vállalta a gyámságot felettünk.

1916 őszén beírtak a kollégiumba. Kopottas ruhában, de új könyvekkel léptem be a kollégium kapuján. Bátyáim révén már ismertem a tanárok nevét és szokásait. Remegve vártam a tornatanárral való találkozást, aki az elbeszélések szerint így mutatkozott be:

– Zágoni Dezső vagyok, a tudómet nem loptam, egy dolgot csak egyszer mondok meg, másodszor a nádpálca beszél.

Szerencsémre már nem tanított. Lehet, hogy a harc-téren volt.

A másik tanár, akiről a rém-mesék szóltak, az öreg Kóbori, a református vallás paptanára. Az a hír járta, hogy fel-felönt a garatra. Mániája volt a zsoltárok tanítása. Ha valamelyik gyermek egy kicsit dadogva mondta el a vallásleckét, azt nem nagyon bánta, de a zsoltárokat úgy kellett nála tudni, mint a vízfolyás. Ha a gyermek dadogni kezdett, odahívta, és nagy döngőt ütött a hátára... „Bütyek”-nek hívtuk, a szavajárása nyomán: – Nem tudod? Na, gyere ide, hadd bütykeljelek meg – és mint a nagydob, úgy szólt a gyermek háta a döngöktől.

Bütyek különben rokonszenves ember volt; a hittan-óráknak – a zsoltárokon kívül – nem sok köze volt a vallástanításhoz. Inkább a székelyekről beszélt. Gábor Áron ágyúiról olyan történeteket mondott, hogy a fülünk kétfelé állt a kíváncsiságtól. Roppant büszke volt székely

származására, és amelyik gyermek tudta Petőfi *Székelyek* című versét, az akkora kegyben állt előtte, hogy még a zsoldár nemtudását is megbocsátotta neki.

Tanáraim közül az öreg Supakra emlékszem vissza a legjobban. Természetrajzot tanított, és ellenezte a magolást. Amelyik gyermek a könyvből bevágva akarta mondani a leckét, azt minduntalan megzavarta kérdéseivel. Szerette, ha a diák a maga szavaival magyarázza el, mit tud az oroszlánról, a tevéről, a farkasról...

Első fejeletem az öregnél a farkasról szólt. Miután megmondtam tudományos nevét, és megjegyeztem, hogy van réti farkas is, amely valamivel kisebb, mint az ordas farkas, az öreg a homlokára tolta az okulárét, és úgy hallgatta a mesét. Mert én elmondtam mindent, amit valaha is hallottam a farkasról. Fejeletem után az öreg felemelte a kezét, és nyomatékosan mondta:

– Aki tanul, az tud! – és akkora egyest írt be a jegyzetébe, hogy látni lehetett a keze járását.

Sok élményem a vásárhelyi kollégiumból nem maradt. A háború okozta nélkülözések, apám halála, a családi élet felborulása elevenebb nyomokat hagyott emlékeim között, mint a kollégiumi tanulás.

[Vákát oldal]

[Erdélyi Magyar Adatbank]

MÁSODIK RÉSZ

[Vákát oldal]

ENYEDI DIÁKÉVEK

Apám halálával nemcsak polgári jólétünket veszítettük el, de családi létünk is összeomlóban volt. Miután át-költözködtünk a Kézel-féle közös ház egy kis szobájába, már nem is volt együtt a család. Karcsi és én a bútorral teletömött parányi szobácskában aludtunk egy díványon... Arra már nem emlékszem, hogy a család többi tagja hol lakott.

Az étkezés is rendszertelen volt – hol Bigi néni főzött nekünk krumplipaprikást, hol Feri bácsiéknál ettünk. Édesanyánk egész nap futkosott, hogy a háborús viszonyok között megkapjuk a költözési engedélyt.

Közben a család újra megfogyatkozott. Skárlátban meghalt Lujza nagynénénk. Özvegyasszony volt, senki sem maradt utána, kevés ingóságát testvérei örökölték. Nem akarom sérteni senkinek az emlékét, mindenki halott már, aki örökölt, de borzalom tölt el most is, ha arra gondolok, hogy néhány gyűrű, bross, óra és lánc fölött milyen gyűlöletes vita, veszekedés támadt... Napokon át marakodtak, hogy melyik darab kié legyen, s aztán, mintha mi sem történt volna, megbékültek. Érzékeny és igazságszerető gyermeklelkemben mély nyomot hagyott ez az osztozkodás, és már gyermekfejjel olyan következtetést vontam le, amelyet nemigen kellett módosítanom felnőtt koromban sem.

1917 nyár elejére készen álltunk a költözködéésre. Anyám úgy határozott, hogy Karcsi bátyámat és engem előre küld a majorsággal. Volt néhány tyúkunk és kakasunk, és azt kellett a háborús szállítási viszonyok között egy ketrecben Enyedre vinni. Ez volt életem első „illegális” útja. Kézel Feri bácsi elintézte egy mozdonyvezető barátjával a tilos szállítást. A ketrecet felraktuk a szerkocsira, minket pedig bezártak egy személykocsi fülkéjébe, amely a tehervonathoz volt akasztva. Lapulnunk kellett, nehogy észrevegyenek a katonai vagy vasúti ellenőrök, akik állandóan ott koslattak a folyosón.

Enyeden Karcsi bátyám bement a városba Veress Pista nagybátyámhoz, én pedig az állomáson több mint két órát vártam, amíg Pista unokaöcsémmel, egy kis zöldre festett szekérral megérkeztek. Szomorú szívvel nézegettem a vásárhelyi állomás környékéhez viszonyítva majdnem falunak nevezhető akkori Enyed állomásának környékét. A tiszta, aszfaltozott vásárhelyi és a gödrös-sáros-poros enyedi utcák között olyan nagy volt a különbség, hogy nem is tudtam összehasonlítást tenni.

A gödrös utakon úgy cammogtunk hárman a kicsi szekérral, mint a málhás szamarak, és holtfáradtan érkeztünk „haza” új otthonunkba, Pista bácsinak a Gyár utca 1 szám alatti háromszobás, nagy udvaros házába.

Édesanyám Cica húgommal néhány nappal később érkezett meg. Aztán megérkeztek a bútorok és beköltöztünk Veress Pista nagybátyánk egyik szobájába. Többféle terv született családi életünk megszervezésére, de mindenik légüres térben mozgott. Semmink sem volt – az a néhány ezer korona, ami a házeladás és az adósság kifizetése után maradt, nem alkothatta egy öttagú család életének anyagi alapját olyan időben, amikor az államháztartás „szilárd” alapja is felborult, és az akkori Magyarország katasztrofális csőd felé haladt.

Enyeden nem volt önálló családi életünk. A két család összecsapva – összesen hét gyermek és két asszony egy házban – nem kecsegtetett szép kilátásokkal. Édesanyám és Lilla néni – aki súlyos reumában szenvedett – nem tudtak összebarátkozni. Noha veszekedésre nem került sor, a két asszony között oly nagyok voltak az ellentétek, hogy hosszabb együttéléstről szó sem lehetett.

Édesanyám, míg apám élt, jómódú polgárasszony volt, nagy háztartást vezetett, szolgálólányt tartott. Családunk tekintélyben is és anyagiakban is központja volt a rokonságnak. Itt, Enyeden, édesanyám úgy érezte, hogy gyermekei eltartásáért cselédje lett egy rokon családnak. Ez persze nem volt igaz... de az önálló családi élet hiánya édesanyánkban ezt az érzést váltotta ki.

Anyámnak örömtelenül teltek a napjai, és a szíve szakadt meg, úgy vágyódott vissza Vásárhelyre, ahol életének 37 és fél esztendejét leélte, ahol gyermekeit örömmel hozta a világra és nevelte. És noha életének utolsó két éve

súlyosan beteg apám ápolásával telt el, mégis Vásárhely és előző életének minden napja földi paradicsomnak tűnt az „idegenben” lévő állapota mellett. Az új környezet viszont s a bizonytalanság, az önálló családi élet hiánya, özvegységének fájdalmas súlya lelkileg megtörte. Ez a gyötrődés is hozzájárult talán ahhoz, hogy szervezete nem tudta legyűrni a rátörő betegséget, s alig három hónappal Enyedre való érkezésünk után anyánk meghalt. Az 1917-es nagy spanyolnátha-járvány vitte el. Úgy emlékszem életének utolsó napjaira, mintha csak a tegnap történt volna.

A komor, lila-arany színekkel festett, lefüggönyözött szobában Pista bátyám vadászpannója – a fegyverekkel, törökkel és más felszerelésekkel – idegenül hatott. És habár a mi bútorainkkal volt bebútorozva a szoba, mégsem juttatta eszünkbe az otthont. Két hatalmas ágy egymás mellett, a falon két rámás kép, Kossuth és Apponyi, az ágyban édesanyám fekszik halotthalvány arccal. Aztán lázrözsák gyúlnak a sápadt arcra, a néma ajkak halkan suttognak valamit, kinyílnak a csukott szemhéjak, és rémült tekintettel néz körül anyánk.

– Megyek... megyek... nem maradok itt – lihegi elfulladva, és iszonyú erőlködéssel felül az ágyban. Harrisnyáját keresi és próbálja felhúzni. Fehér hálóingben, gesztenyeszínű, kibomlott hajával, lázasan csillogó barnászöld szemével ül az ágy szélén, kezében a fekete harrisnya, de nincs sem ereje, sem tudata, hogy felhúzza. Rémülten nézem anyámat. Kezemben a zöld akácfaág, amellyel a legyeket hessegetem róla. Csak állok, segítségért akarnék kiáltani, de a nyelvem megbénul. Oda szeretnék borulni anyám mellére, hangosan sírni, de megbénít a félelem. A kibomlott-kuszált haj, a révült lázas tekintet oly szörnyű... a halál előjelét látom arcán.

Félek, iszonyúan félek, sohasem láttam ilyen betegen anyámat, érzem, meg fog halni; szinte eszemet veszítem el a félelemtől.

Valaki bejön a felnőttek közül, és segít anyámat visszafektetni az ágyba. Behunyt szemmel fekszik, önkívületben. Néha megvonaglik az ajka, és érthetetlen hangfoszlányok buggyannak ki rajta. Nem ismer meg senkit.

Szomorúan megyek ki az udvarra, leülök a padlás-feljáró lépcsőjére, és magam elé meredve hallgatok. Édesanyám mellett a másik szobában halotthalványan fekszik Karcsi bátyám, tüdő- és mellhártyagyulladás, mondta az orvos, és nagyon csóválta a fejét, amikor megvizsgálta.

Anyám nem tud a Karcsi betegségről. Karcsi sem tudja, hogy anyám haldoklik.

Gyermekszívemet szorongatja a fájdalom, hangtalanul sírok. Egyetlen gondolat foglalkoztat: meghal édesanyám, mi lesz velünk?!

Másnap reggel azzal az ürüggyel, hogy hozzak borszéki vizet anyámnak, beküldtek a városba... Anyám haláltusáját vívta, Lilla nénémék látták, milyen érzékeny vagyok, nem akarták, hogy lássam vergődését. Mikor visszaérkeztem, Pista bácsi az udvaron járkált. Elvette az üveget a kezemből, s csak annyit mondott:

– Meghalt édesanyád...

Aztán bevittek a szobába. Anyám a földön feküdt egy lepedőn, s egy másikkal le volt takarva. Viaszsárga lábai kilátszottak a lepedő alól.

Nem sírtam hangos zokogással, fájdalomam nem kapott külső formát. Szédülve mentem ki az udvarra és nekidültem a ház falának. Semmilyen kifejezhető gondolatom nem volt. Úgy éreztem, minden elveszett és megszűnt az élet. Az arcomon csorogtak a könnyek, a lelkem üres volt.

Később bementem Karcsihoz – félig nyitott szájjal, önkívületben feküdt az ágyban... a halál környékezte. Fogalma sem volt arról, hogy anyánkat már elragadta körünkből.

Nem is próbálom leírni azokat a lelki gyötrelmeket, amelyeken keresztülmentem az édesanyám halálát követő napokon. Alig múltam tizenegy éves... Nem egészen egy és fél év alatt veszítettük el mindkét szülönket.

Családunk széjjelhullott. Laci visszament Vásárhelyre tanulni, s amikor iskoláit elvégezte, Dédabisztrára került, egy fatelepre kezdő hivatalnoknak. Cica húgomat, aki alig múlt akkor 8 éves, apám húga, Róza néni vette magához, ahol az első években valóban szeretetre talált. Eltartásának költségeit Veress Gábor nagybátyám, és később, amikor már keresethez jutott, Laci bátyám viselte. Kar-

csi és én Enyeden maradtunk. Az árvaszék Veress Gábor nagybátyánkat nevezte ki gyámul.

A kedélyes Gabi bácsi, a városszerte ismert zenetanár, nem sokat értett a gazdasági dolgokhoz, és nem is fárasztotta magát, hogy ilyesmivel foglalkozzék. A ház eladása és az adósságok kifizetése után megmaradt, még elég tekintélyes összeget betette a bankba, és noha élelem- és lakásköltségeinket ő fizette, ruha-, cipő- s egyéb kiadásainkra időnként kivett a bankból. Ez természetes is volt. De nem fogadta meg Veress Pista és Kézel Feri nagybátyámék tanácsát: vegyen a pénzből egy gyümölcsös-kertet – éppen volt eladó a szomszédban –, ezáltal stabilizálja a pénzt, és a kert hozna annyi hasznot, ami tanítatásunkhoz, öltöztetésünkhöz szükséges.

Ki tudja, Gábor bátyám kényelemszeretetből tette-e a pénzünket a bankba, mert így könnyebb volt felettünk a gyámságot gyakorolni, de tény, hogy a háború utáni devalválás, átszámítás után, 1924-ben, amikor nagykorú lettem, mindössze 2200 lejt kaptam kézhez a szülői örökségből. Egy rend ruhát csináltattam belőle.

Nehezen tudtam beleszokni az enyedi életbe. Hiányoztak a játszópajtásaim, a régi családi légkör, a megszokott környezet. Bár az enyedi nagy gyümölcsös, több száz fájával, rejtelmes kis tavával, a kert mellett folydogáló patak fürdési lehetőségeivel, Pista bátyám vadászkutyája, az öreg Dudás, a barangolás az Órhegyen – amely tőlünk egy hajításnyira volt –, gombászás a kollégium erdejében, mindezek izgatón és sok mindent feledtető dolgok voltak, de árvaságom tudatát s azt a fájdalmat, amit édesanyám elvesztése okozott, nem tudták kisebbíteni lelkemben.

Apám halála utáni szótlanságom, zárkózottságom anyám halálával még fokozódott. Hasonlóképpen érzékenységem is. Majd minden éjjel édesanyámmal álmodtam. Az álmoképek kivétel nélkül vásárhelyi korábbi életünkkel foglalkoztak. Visszatérő álmom volt, hogy meghal édesanyám, keservesen sírtam, s egyszer csak felébredtem, és édesanyám áll mellettem. Tele voltam boldogsággal, hogy csak álmodtam anyám halálát, hiszen itt van és él. A nagy lelki emóciótól valójában felébredtem,

és kétségbeesve eszméltem a valóságra: anyám halott. Órákon át nem tudtam újra elaludni, sírtam és anyám után kimondhatatlan vágyat éreztem. Ilyenkor halálvágyaim voltak. Miért élek én? Miért nem haltam meg én is? Mi értelme van az életemnek anyám nélkül?

Pedig szüleim halála előtt nem voltam túl érzékeny, bátortalan gyermek. Nem voltam anyám szoknyájába fogzózkodó. Szerettem szüleimet, ők jók voltak hozzánk – néha szigorúnak is kellett lenniük, ez azonban nem befolyásolt a szeretetben...

Elvesztésük után megsokszorozódva nőtt bennem anyám után a vágyakozás.

Üres, örömtelen élet várt reám. Abban a korban voltam, amikor még nagyon is szüksége van a gyermeknek az anyai mosolyra, az anya biztató tekintetére, simogatására, és sok-sok apró és nagy segítségére. Egyetlen esetet sem említhetek, amikor Lilla néni vagy Pista bácsi a legkisebb különbséget is tette volna köztem vagy a saját gyermekei közt. Nem kaptam egyetlen dorgáló szóval többet, vagy egy milliméterrel vékonyabb szelet kenyeret, mint saját gyermekeik. Sokat kaptam tőlük. A szülői szeretetet azonban senki és semmivel sem tudja pótolni.

1917 szeptember közepén beírtak a Bethlen Kollégium második osztályába. Nem mondhatom, hogy nagy örömmel és kedvvel fogtam a tanuláshoz, de fegyelmezetten és pontosan tanultam. Ha néha gyengébb feleleteim is voltak, szekundám nem volt, sőt elégséges jegyem sem.

Gábor bácsi soha meg nem kérdezett, hogy elkészültem-e a másnapi leckével. Láta, hogy tanulok. Vagy fegyelmezettségemben bízott?

Étkezni Pista bácsiékhoz jártunk. Az élelem sokkal több volt, mint apám halála után Vásárhelyen. Pista bácsi mindent megtett a család ellátásáért. Igaz, Enyeden más lehetőségek kínálóztak. Ott volt a Gyümölcsészeti Egylet nagy kertje, ebből néhány parcellát Pista bácsi bérelt, de bérelt egy-két hold szántóföldet is, ahol kukoricát termelt. Volt is puliszka elég... de hát a háborús

viszonyok között nagy dolognak számított az is városon.

Ha Pista bácsi meglehetősen bohém ember létére nem lett volna praktikusán gondolkozó jó gazda is, sokat szenvedett volna ellátásban a család. De ő nemcsak zenetanár volt, hanem néptanító is, akinek foglalkozásából kifolyólag kitűnő módszerei voltak, amelyek az életre neveltek. Ezt nemcsak tanította, hanem a családban be is vezette. Ő maga járt elől jó példával: ásott, kapált, ültetett, öntözött, melegágyat készített, és minderre megtanított miniket is. A munkában nem volt pardon. A legkisebb gyermektől kezdve önmagáig, kora tavasztól késő ősziig mindenki dolgozott – a tanulási időt kivéve.

Erőszak nélkül csodálatos fegyelmet tartott, mert szép szóval megértette a gyermekekkel, hogy nekünk is – erőnk és képességeink szerint – részt kell vennünk a család fenntartásához szükséges javak előteremtésében.

Nem mondom, sokszor untam a kerti munkát, különösen a gyomlálást és a „daraszolást”, de azért tudatosan megcsináltam. Megértettem, hogy munkámmal hozzá kell járulnom létem fenntartásához. Megtörtént, hogy a paradicsom öntözése idején unokaöcsémrel, Pistával, már fáradtaknak éreztük magunkat, de eszünkbe sem jutott egy decivel is kevesebb vizet önteni egy palánta tövére.

A kert nemcsak a munkát jelentette, hanem játékaink, kellemes időtöltésünk színtere is volt. Mustrálgattuk az érő barackokat, kiválasztottuk a legszebbet, a legízletesebbet. Lestük, mikor pirul féléretté a piros asztrahán alma, vitatkoztunk, hogy a Rákóczi- vagy a boszniai kék szilva a jobbik-e?

Lejártunk a kert végébe a tóhoz, ebihalat, tarajos gőtét fogtunk, felmáztunk a hatalmas meggyfákra.

1917 novemberében az orosz forradalom eseményeit az álmos kisvárosban is nagy izgalommal tárgyalták. Hozzá nem értő nyárspolgárok fantasztikus következtetéseket vontak le az eseményekből. Mégis általában mindenki a gyűlölt háború végét vagy legalábbis gyors befejezését remélte tőle.

Különös változásokon mentek át az orosz hadifoglyok, akik családokhoz voltak kiadva munkára.

A mi Márk Ziburánknál mindig volt 2–3 orosz fogolytárs, akik előttünk érthetetlen szenvedélyes vitát folytattak. Erélyes fellépésük eredménye az lett, hogy az Orosz Vöröskereszt korábban küldött ruhacsomagjait a katonai parancsnokság szétesztotta a lerongyolódott foglyok között.

A mi Márk Ziburánk a foglyok nagy többségétől eltérően gyárimunkás volt. Szibériai, krasznojarszki. Magas, szépszál, vidám, 23–24 éves legény. A hóna aljáig sem értem, és több mint tíz évvel idősebb volt nálam, mégis olyan komolyan vett, mintha egykorúak lettünk volna. Kézze-lábbal és bizonyos fogalmakra együtt kialakított kifejezésekkel úgy el tudtunk beszélgetni, hogy majd mindent megértettünk, amit mondani akartunk egymásnak. Márk lelkes bolsevik volt. Gyűlölte a cárt és a cári rendszert. Vasárnap délutánonként, amikor a hideg elől hatod-hetedmagával behúzódtak a tehénistállóba, a csendes, vidám Márk olyan szenvedélyesen érvelt, ahogy addig nem hallottam beszélni senkit.

Nem mindenik orosz fogoly értett egyet Márkkal, de ezek jóformán meg sem tudtak mukkanni, amikor Márk szenvedéllyel beszélni kezdett. Szót sem értettem az egész vitából, de ott ültem az istállóban, és roppant büszke voltam Márkra, hogy a többség minden szavára bólint és elfogadja érveléseit. Később megkérdeztem Márkot közös mimika-nyelvünkön, hogy min vitatkoztak. Márk olyan plasztikusan fejezte ki magát, hogy most, jó 50 év után is magam előtt látom a képét, ahogyan két hatalmas kezével a szorítást utánozva arcát eltorzította, szemét behunyta, és nyakát a magasba nyújtva, fejét hátraszegve hüen fejezte ki, milyen az akasztás. Aztán fejét megrázva, dühösen mondta: „nye trébe cár!” Talán ekkor mesélte el, hogy testvérbátyját letartóztatták és kivégezték, még a háború előtt.

Hogy a krasznojarszki Márk Ziburának volt-e köze Oroszországban a forradalmi mozgalomhoz, nem tudhatom. Gyermeki értelmemmel és ismereteimmel az orosz forradalmi mozgalmakról csak annyit tudtam, amennyi Jókai *Szabadság a hó alatt* című könyvének olvasása után megmaradt: egy kormányzó elleni összeesküvés és egy me-

rénylet. Márk magyarázatai után sem értettem többet. Csak a magyar őszirózsás forradalom enyedi eseményei s később Karcsi bátyám magyarázatai, újsághírek, viták nyomán alakult ki valamelyes fogalmam a mozgalmakról, a forradalomról.

Az enyedi kollégium először idegen volt nekem, s mivel az első évet nem ott jártam, a tanárok nem ismertek.

Kovács tanár úr, aki hittant is tanított az alsó osztályokban, különböző módon tette próbára tanítványait, hogy megismerje, mennyire szótartók, igazmondók, fegyelmezettek. Csak „úgy véletlenül” egyiknek-másiknak valamilyen feladatot, megbízást adott, és aszerint formálta meg róluk a véleményét, ahogyan azt a gyermekek elvégezték.

Egy napon Kovács tanár úr bejött az órára, elmondatta velünk a szokásos imádságot, azután úgy tett, mintha a jegyzetét keresné, hogy megkezdje a feleltetést. Notesz nem volt a zsebében. Felállt, körülnézett, aztán magához hívott. A zsebéből kivett egy kulcsosomót, és a kezembe adta.

– Tudod, hogy hol a szobám, ugye, na jó! Nézzed, ez az ajtókulcs, ez a kisebb pedig az asztalfiók kulcsa... Vedd ki a fiókból a jegyzetem, és hozd ide, fiacskám. – Csendes, nyugodt hangja eszembe juttatta, milyen más volt ez, mint az elemi iskolában „lelkünket” nevelő, verekedő, ordító Bogdán tiszteletes hangja.

Kovács tanár úr bent lakott a kollégiumban, szobája pontosan a harang és az iskolai „csengő” mögött volt. Egy szuszra szaladtam le-fel a lépcsőkön, és néhány perc múlva átadtam a noteszt. A tanár a szemembe nézett, és azt kérdezte:

– Megnézted, milyen jegyed van?

– Nem, nem néztem meg – feleltem, pedig a kíváncsiság ördöge gyötört, hogy belelapozzak, és megtudjam, amit nem tud senki.

Ahogyan szemembe nézett és rám mosolygott, éreztem, elhiszi, hogy igazat mondok. Nem tudom, hogy az ilyen próbákat csak jellemünk megismeréséért végeztette Kovács Pál, vagy pedig tudatos jellemalakító módszereihez tartozott. Mindenesetre reám hatással volt a próba,

és soha el nem felejttem. Jellemem formálásánál jóirányú erőt jelentett abban a korban, amikor mindenre oly érzékenyen reagál a gyermeklélek.

Osztályfőnökünk a II. osztályban Barcs Sándor földrajz- és természetrajztanár volt, alacsony, barna, sasorrú, elegáns fiatalember. A jól öltözött gyerekekkel gúnyal beszélt. Rohay Lacinak, aki csendes, jól tanuló fiú volt, egy alkalommal – mert valamit nem a legjobban tudott – ilyesfélét mondott:

– Ezt tudni kell, fiam, még akkor is, ha valakinek az apja vezérigazgató. – Rohay Lacinak az apja a „Hangya” szövetkezet igazgatója volt.

Amikor engem először hívott ki felelni, figyelmesen végignézte gyenge, kopottas ruhámat. Megkérdezte, miért jöttünk el Vásárhelyről.

– Mert meghalt édesapám – mondtam kissé sírós hangon.

– És édesanyád mit csinál itt Enyeden?

– Édesanyám is meghalt – mondtam fojtott hangon, és szememből végigfolytak a könnyek az arcomon. Látva feldúlt lelkiállapotomat, megkérdezte:

– Tudnál felelni most, fiacskám? – Fejemmel intettem, hogy igen, és elég túrhetően feleltem.

A csipkelődő, de alapjában véve jóindulatú Barcs tanár úr csak egy évig tanított. Sokan félték tőle, én egy cseppet sem, igaz, több esetben megállított a folyosón, és megkérdezte mosolyogva:

– Megszoktad már az enyedi kollégiumot? – És hozzátette: – Csak tanulj, fiam, szorgalmasan...

És én igyekeztem tanulni. Év végére a tanárok megismerték a szorgalmamat, és a jutalomdíjak kiosztásánál 100 koronát és egy könyvet kaptam. Az évzáró ünnepély a várbeli református templomban volt. A jó akusztikájú templomban, amikor meghallottam, hogy szólítanak, olyan meghatottság fogott el, hogy a jutalom átvételénél alig tudtam ezt a két szót kimondani: „Köszönöm szépen.”

A harmadik osztályban változtak a tanárok. Osztályfőnökünk Bodrogi János történelemtanár lett, a magyar és német nyelv tanára Berde Mária, az író, a számtant pedig Szabó József tanár adta elő.

50 év után tisztelettel gondolok vissza a Habsburgokat és az abszolutizmust gyűlölő – Kossuthért rajongó – jó öreg „Pontos”-ra, aki még inkább elmélyítette az 1848–49-es forradalomért való lelkesedésemet, megértette velünk egy nemzet függetlenségi harcának lényegét, és gyűlöletet ébresztett a nemzeti elnyomással szemben.

Szeretettel emlékezek Mária nénire, ki anyanyelvünk legszebb irodalmi alkotásait ismertette meg velünk. Kedves arca és csodálatos egyénisége akkor is megmaradt volna az emlékezetemben, hogyha a későbbiek folyamán, írásai révén nem kerültem volna vele újra meg újra „kapcsolatba”, mert mint tanár is rendkívüli volt, módszereiben teljesen elütött másoktól. Elöttem áll a kép, amikor az első órára bejött és bemutatkozott.

– Kedves gyerekek, ebben az évben én fogom tanítani nektek a magyar és a német nyelvet. Remélem, szorgalmasak lesztek, és jól fogtok tanulni. Ha jól tanultok, ez később a magatok hasznára fog válni, szüleiteknek örömet, nekem könnyebbséget okoztok vele. Engem Berde Máriának hívnak, szólíthattok tanárnőnek vagy Mária néninek... Ki hogyan akar – tette hozzá mosolyogva, és a mi arcunk s lelkünk vele mosolygott. Szép fiatal asszony volt, haját vastag fonatban koszorúba rakva viselte, mint a székely lányok. Beszéde halk, dallamos és olyan folyékony, szabatos volt, mintha felolvasott volna valamiből. Sohasem büntetett, nem szidott meg senkit, és a korholásban se ment messzebb, mint egy gyermekét szerető komoly anya.

Ezzel a finom, nőies, anyás magatartásával, a nem mindenért szekundát adó, nem mindenért fenyegetőző módszerével elérte azt, amire vágyott – az anyanyelv szeretetét beplántálta gyermeki szívünkbe, és úgy megszerettette velünk a magyar irodalmat, hogy az osztály egy része versengett abban, ki tanul meg többet a feladott versekből. És mind többen lettünk, akik – különösen Arany János Toldijánál – nyolc-tíz szakasszal előbb jártunk a feladottaknál. Szerettük Mária nénit, és kedvébe akartunk járnai azzal, hogy a verseket előre tanuljuk, a kötelező olvasmányoknál többet olvassunk. Igyekeztünkét egy-egy dicsérő szóval, mosollyal jutalmazta, de

a valódi jutalom az lett, amit ő is óhajtott: megszerettük az anyanyelvünkön írt irodalmi alkotásokat.

Megmagyarázta Balassi vitézi és szerelmes verseit, Tinódi Lantos Sebestyén hősi énekeit. A kuruc idők költészetének egyik legszebb, „Szegény legénynek olcsó a vére...” kezdetű versét oly világosan elemezte, főleg társadalmi tartalmának jelentőségét, hogy annyi év után is tisztán visszaemlékezem fejtegetéseire, mit értünk azon: „Két pogány közt egy hazáért omlik ki vére...”

A XIX. század költőinél a tantervben a főhangsúly Arany Jánoson volt. Arany *Toldiját* fél éven át tanultuk, és a négy első énekét kívülről kellett tudni. De Mária néni jó időbeosztással Petőfi verseire, főleg Petőfi ismeretetésére is szakított elegendő időt. Érthető. A kollégiumban Petőfinek nem a forradalmi verseit tanították, az *Egy gondolat bánt engemet...* nem szerepelt a megtanulandó költemények közt, de Mária néni elolvastatta egy jól szavaló fiúval, elemezte, és azt mondta:

- Ezt a gyönyörű verset, aki akarja, megtanulhatja.
- Az osztály nagy része meg is tanulta.

A XX. század nagy haladó költőiről keveset tanított. Ezek tanítása és értékelése a felsőbb osztályok tananyagához tartozott. Áprily Lajos csodálatos lírai költeményeiről azonban egy órán át beszélt, és feladta *Elégia* című költeményét tanulásra. Akkor tudtam meg, hogy Áprily, a költő, azonos Jékely Lajos tanár úrral, akivel több mint két éven át egy házban laktam.

Miután elvégeztem az iskolát, sokáig nem találkoztam Berde Máriával, de írásait olvastam, és olyankor büszkeség és hálaérzet fogott el, hiszen valójában ő vezetett rá a magyar irodalom szeretetére, s a világirodalom megismerésére is tőle kaptam ösztönzést – lehetőségeimhez képest.

Huszonöt év után találkoztam újra Berde Máriával, az írónővel. Akkor már a Kolozsvári Szakszervezeti Tanács segítségével megindított *Dolgozó Nő* felelős szerkesztője volt. Valamilyen gazdasági problémával kapcsolatosan jött hozzám – Kolozsvár alpolgármestere voltam – a lap egyik szerkesztőjével. Nem ismert meg. Emlékeztettem, hogy az enyedi kollégium alsó osztályaiban

tanítványa voltam. Csak akkor emlékezett vissza rám, amikor Veress Gábor nagybátyámat említettem. Magázott, és emiatt nem tudott olyan közel jutni hozzám, mint régen a 12 éves gyermekhez – Mária néni.

Az öreg Pontost – noha szigorú volt – majd minden gyermek szerette. Atyai módon bánt mindenkivel akinél szorgalmat, tanulási vágyat tapasztalt. Volt azonban az öregnek bogara is. A történelmet mindenek fölé helyezte. Kedvencei voltak, akik szerették a történelmet. Észre vette, hogy jó memóriám van, s ha valamilyen év számmal – főleg ismétléseknél – megakadt az osztály, sok esetben engem szerepeltetett. Pedig néhányan a történelemnek nálam jobb ismerői voltak. Lehet, folyékony beszédem tetszett neki, s ezért szólított fel sokszor.

Legnagyobb feleletem – miután az osztálynak mintegy fele beszekundázott – „az Aranybulla és záradékának, az ellenállás jogának” ismertetése volt. Amikor kivágtam, hogy az angol *Magna charta* alig 6–7 évvel idősebb II. Endre *Aranybullájánál*, az öregnek felcsillant a szeme a boldogságtól. Mert politikai felfogásában a király hatalmának korlátozása nagy alkotmányos sikernek számított. (Pedig nem volt nehéz dolga a magyar nemességnek a királyi hatalmától lényegében már megfosztott II. Endrétől azt a bullát kicsikarni.)

Nem mindig a tankönyv alapján tanított. Az osztrákokkal (Habsburgokkal) szemben mindig a maga fölfogása szerint adta elő a leckét, de például Dózsa forradalmát már a tankönyv szerint tanította, az pedig a lényegét kihagyta, éppen úgy, mint a Horea-fölkelés esetében.

Voltak hát a kollégiumnak haladó gondolkodású tanárai is, akik a kötelező tananyagba belevitték saját fölfogásukat, de ez többnyire egyéni megnyilvánulás volt. Bár iskolánkban nemcsak református, hanem katolikus és zsidó gyerekek is tanultak, felekezeti uszításra nem emlékszem.

A református szellem fenntartására és megerősítésére főleg október 31-én nagy emlékünnepeket tartottak. Ennek legkiemelkedőbb megnyilvánulása 1918-ban vagy 1919-ben Ravasz László teológiai tanár (a későbbi püspök) előadás-sorozata volt. Eltekintve a református vallás

népszerűsítésétől, amely Ravasz László fő célkitűzése volt, előadásában a XVI. századbeli katolikus egyház maradi voltát oly elevenen mutatta be, hogy a bűnbocsátó levelek árusításáról és a főpapok kapzsiságáról, aljasságáról szóló szavai ma is elevenen élnek emlékezetemben. Beszédeinek bizonyos elemei már akkor gondolkodásra készítettek, és alapul szolgáltak a későbbiekben az egyházak és papok kétes szerepét felismerő gondolataim kialakulásához.

Az enyedi Veress család felnőtt tagjai tanítók, tanárok voltak. Érthető tehát, hogy a szellemi színvonal ott magasabb volt, mint a vásárhelyieknél. A mi családukban Jókai válogatott művein és egy sorozat Tolnai kiadású regényen kívül más könyv nemigen volt a háznál. Édesanyám szorgalmasan olvasott, de könyvtára állandóan apadt a kölcsönadott, de vissza nem kapott könyvek hiánya folytán. Jókai egyik-másik regényét kétszer-háromszor is elolvasta, és szokása volt a hozzánk járó aszszonyoknak elmondani a könyv tartalmát. Már Vásárhelyen olvastam Jókai két-három regényét – így a *Véres könyv*, *Törökvilág Magyarországon*, *Erdély aranykora* címűeket –, de a Jókai regények többségét anyám halála után, Enyeden olvastam 12–13 éves koromban. Lilla néniem, aki akkor beteg volt és nem járt tanítani, sokat köszönhetek, hogy még jobban megszerettette velem a könyveket. Nem tudom milyen könyvtárból hozták – talán a szomszédos Elekes tanártól –, de állandóan volt a háznál két-három regény.

Az olvasás nálam nem volt rendszeres. Az iskolában Keller Jóskától – akinek apja fodrász volt – egymás után kaptam a Zöld Marci, Bogár Imre, Angyal Bandi, Savanyú Jóska és más híres betyárok életéről szóló ponyvafüzeteket, ezekkel és a Nick Carterekkel meg Buffaló Billekkel együtt olvastam és tanultam Petőfi verseit, Bársony István csodálatos vadásztörténeteit, és minden átmenet nélkül Zola és Anatole France regényeit is. Ezeket már én hoztam rendszeresen a kollégium könyvtárából Veress Gábor nagybátyámnak.

Az első Zola-könyvet – az *Összeomlást* – 13 éves koromban olvastam, utána France *Pártütő angyalokját*. Azután *Párizs gyomra*, *Az ametiszt gyűrű* és a *Patkány-*

fogó következtek. Hogy ezekből a könyvekből akkor mit értettem meg, nehezen tudnám megmondani, de elolvastam rendületlenül minden könyvet, melyet Gábor bácsi részére a könyvtárból hoztam. Ő ritkán jelölte meg, hogy mit hozzak, a könyvtárosra bízta a válogatást.

Ha visszagondolok rá, csodálkoznom kell, hogy az a Veress Gábor, aki 1937-ben, halála előtt kitagadott a családból engem meg Karcsi bátyámat, mert kommunisták lettünk – ami nem fért össze vallásos érzelmeivel –, hogyan tudta Zola és France vallás- és istenellenes műveit olvasni. Lehet, a kíváncsiság vezette.

Gábor bácsinak nagyon szép zenei könyvtára volt. Néhány elméleti mű mellett óriási népdalgyűjteményét és feldolgozott kottáit zsúfolta be könyvszekrényébe. 1920 nyarán Vásárhelyre ment nyaralni, és én egyedül maradtam a házban, mert Karcsi – mint fiatal gépész – valamelyik faluba csépelni ment. A kották között kutatva, kezembe került a *Pokol*, Dante Pokla.

Olvasni kezdtem a könyvet, és rémület fogott el. Értethető, hogy nem a mű irodalmi, történelmi, esztétikai szépsége, hanem a leírt borzalmak, szenvedések ragadtak meg. Egyedül voltam a házban, és féltem. Nem mertem eloltani a lámpát, nehogy a sötétben megelevenedjenek előttem Dante pokolképei. Remegve, de tovább olvastam, amíg megvirradt.

Érdekes, életem további folyamán sokáig nem jutottam e könyvhöz, csak jó 35 év elteltével olvastam el a teljes *Isteni színjátékot*.

A háború utolsó éve – az 1917-es orosz forradalomtól a monarchia összeomlásáig – különös izgalomban telt el. Már senki sem hitt a központi hatalmak győzelmében, és mindenki a békét óhajtotta.

A frontról szabadságra hazatérő katonák különös dolgokat meséltek az oroszokkal való barátkozásukról. Fényképeket mutogattak, ahol a kút körül fegyvertelenül orosz és magyar katonák álldogálnak-beszélgetnek, nagy vizesvedrekkal kezükben. Furcsa dolgokat meséltek a szabadságos katonák a forradalmi Oroszországról is... Tátva maradt az egyszerű emberek szája, a gazdagok meg dührohamot kaptak.

Persze mindebben sok túlzás is volt. A messziről jött ember sokat mesél, éppen azért sok mindent kételkedve fogadtak, de a szovjet kormány békeakarátát majd mindenki elhitte, s örömmel, reménységgel várták a fejleményeket. Az újságok híreket hoztak katonák lázadásáról, a frontra indulás megtagadásáról és a tömeges szökésekről. A katonák szabadságuk letelte után nem mentek vissza ezredükhöz, hanem bujkáltak.

Mindezeket mint gyermek csak részben értettem meg, de a háborút éppen úgy gyűlöltem, mint a nagyok, és vágytam a békére. Gábor bácsi nemigen politizált. Pista bácsi számtalan kérdésére, „na, mit szól hozzá, Gabi?“, csak a vállát húzta, és halkán, szinte önmagának adott egy-két szónyi töprengő feleletet.

Pista bácsi népszerű ember volt, mint zenetanár a polgári értelmiségi körökhöz tartozott, de mint híres vadász kapcsolatban állt – amolyan fél-baráti viszonyban – a megyei és városi vezetőkkel is, akik már tagjai voltak az urak vadásztársaságainak. Sok mindent tudhatott meg például Incze Miklós rendőrkapitánytól vagy magától Szász János főispántól is.

Az 1918-as év izgalommal és várakozással telített nyári hónapjai ellenére nekünk, gyermekeknek az iskolai szünidő meghozta az apró örömöket. Szép időben lejártunk a patakra fürdeni, gombostűből horgot hajlítottunk és megpróbáltunk apró halakat fogni a patakból. Mindennap kijártunk a kertbe unokatestvéreimmel, és elvégeztük a Pista bácsi meghagyta munkákat is.

Legnagyobb örömünk azonban az volt, amikor Pista bácsi előszedte vadászfelszerelését és bejelentette:

– Délután megyünk a Holtmarosra...

A Holtmaros jó négy kilométerre lehetett a lakástól. Sűrű sás és nád között apró tavacsákön vadrucák tanýáztak. Megbújtunk a parti széleken és vártuk a húzást. Pista bácsi kitűnő lövő volt, ritkán történt meg, hogy üres kézzel jött volna haza a vadászatról. Egy délután Karcsi bátyám is kijött velünk. Szerencsés nap volt, mindjárt a húzás kezdetén két réce került lőtávolságra. Pista bácsi duplázott, és mindkét réce mint egy-egy kő zuhant a hínárral borított tavacska közepébe. Pista bácsi mérgeződött, mert tudta, hogy a tó közepéről legfennebb

csak kutyával lehet kihozni a lelőtt állatokat. Karcsi azonban, ledobva magáról inget és nadrágot, egy hosszú fűzfaággal merészen megindult a récék felé. Óvatosan lépegetett előre, de az iszapban mind mélyebbre süppedt, már majdnem elérte az egyik récét a fűzfaággal, amikor hónaljig süllyedt a mocsárba. Egy rándítással magához húzta a récét, de vissza már nem tudott jönni. Fogta a a combjáig érő vastag iszap. Nem vesztette el lélekjelenségét és nem kezdett vergődni, ez esetben menthetetlenül elmerül az iszapos-hínáros mocsárban.

Pista bácsi csizmástól, ruhástól szaladt a mocsárba, hogy segítsen neki kikászálódni. Karcsi a fűzfaágat addig nyújtogatta, míg sikerült Pista bácsinak azt elkapnia. Aztán csendesen a part felé húzta. Segítségével Karcsi a sekély vízbe ért, és legnagyobb meglepetésünkre a partra dobta az iszaptól-hínártól borított récét, amelyet még a halálveszedelemben sem eresztett el és a víz alatt magával hurcolt. Leültünk a partra, senki nem szólt egy szót sem. A halál hideg szelét még arcunkon éreztük. Pista bácsi lehúzta csizmáját, levetette nadrágját – megmostuk valamennyire a tisztább vízben –, aztán hazafelé indultunk, elgondolkozva azon, hogy egy nyuvászka récéért majdnem emberélettel fizettünk.

Nem is engedett többé Pista bácsi senkit még térdig sem belemenni a mocsárba, ha a réce történetesen oda esett.

A vadrécevadászatnál izgalmasabb, de fárasztóbb volt a nyúl vadászat. Sokszor cölönköltem Pista bácsi után hosszú kilométereket a termőföldeken, kukoricásból ki, kukoricásba be, amíg fönt volt a nap. Ahogy a nap ereje csökkenni kezdett, a nyulak kibújtak fészkeikből a lucernásokba, lóherésekbe. Öt-hat méter távolságra Pista bácsitól kissé hátramaradva, hogy a lövésben ne zavarjam, cammogtam, s mindannyiszor kimondhatatlan izgalom fogott el, ha kiugrott egy-egy nyúl... nemigen kerülte el egy sem végzetét.

A harmadik osztályba jártam, amikor előző évi osztályzatom alapján megkaptam Kovrich Tivadar és felesége alapítványából az évi 150 korona stipendiumot.

Ebben az időben még jelentős alapítványokkal rendelkezett a Bethlen Kollégium, kamataiból sok szegénysorsú jó tanuló kapott pénzbeli segítséget. Nem minden alapítványnál volt azonos a kritérium. Voltak alapítványok, amelyeket a kollégiumi tanács az osztályfőnök vagy tanári kar ajánlása alapján osztott szét. De más alapítványtevők hagykozása szerint adott esetben a diákokat is bevonták a stipendium odaítélésébe. Nem tudnám megmondani, kinek az alapítványa volt, évi 500 koronáról volt szó az egyikben, ami békeidőben óriási összegnek számított. Csak egyetlen diák kaphatta, bizonyos kritériumok alapján. Amennyiben több aspiráns került szóba, úgy – osztálytársai szavazatának alapján – az kapta meg a stipendiumot, aki mellett a többség állott. Egyszer a stipendium újra kiosztásra került. A mi osztályunkból volt az egyik jelölt, a kedves Török Gyurka, egy cukrászda-tulajdonos özvegyasszony fia, a másik jelölt egy osztállyal lennebb járt, és a kollégium tanárának, Elekesnek volt a fia. A szavazás a díszteremben folyt le, és úgy emlékszem, Török Gyurka került ki győztesen. A szavazást nagyon komolyan vettük, meg voltunk győződve, hogy Gyurka az érdemesebb. Egyesek valósággal korteseknek csaptak fel, hevesen agitáltak a másik osztály diákjai között, hogy azokat is meggyőzzék és Török Gyurkára szavazzanak.

Ezek a hagyományok emlékeztettek a múltbeli diákság közösségi életének egyes mozzanataira, és kétségtelesen demokratikus érzéseket ébresztettek.

1918 nyarán Karcsi bátyámmal hazamentünk két hétre Vásárhelyre vakációzni.

Tizenharmadik évemben jártam. Beléptem a kamaszkorba, ebbe a különös, majdnem minden fiúgyermeknél másképpen jelentkező jellegzetes életszakaszba. Az egykét évvel kisebb gyerekekkel már nem értettem meg magam. Irigyeltem a nálamnál nagyobbakat, és dühös is voltam rájuk biztonságosabb fellépésükért.

Egy vasárnap délután Karcsival elmentünk Seidel nénihez. Csomó rokon gyermeket csődítettek össze. A három Hegedűs lányon kívül, akiket Seidel néni nevelt, tanítottatott, és akik már 16–17 éves nagyleányok voltak, ott volt még két fiatalabb, 14–15 éves leányka és a Veress

Misi bácsi nagyobb fiai, úgy emlékszem, mindkettő katonaiskolás egyenruhában. (Ezek a Veresek nem a mi családunkból valók, anyai ágon voltak rokonok.)

A két „katonatojás” – ahogy Vásárhelyen a kadétközpontokat csúfolták – úgy feszített fényes-gombos egyenruhájában, mint valami fiatal tiszt (a nagyobbik fiú már tizenhat éves elmúlt). Sem én, sem Karcsi nem találtuk helyünket ebben a gondtalan „ifjú társaságban”. Mindketten kopottak, félszegek voltunk. A lányok kuncogtak, félig kimondott rejtelmes szavakat mondtak, a szó másik felét elnevelték. A hatalmas kertben bújócskát játszottak, és úgy elbújtak, hogy csak az uzsonnahívásra kerültek elő kipirult arccal.

Hozzám senki sem szólt egy szót sem, észre sem vett senki. Alig vártam, hogy hazamehessünk, s megszabaduljak ebből a kényelmetlen helyzetből, ahol én egy szürke, hangtalan kisfiú voltam még, egy hangos-vidám, magát már ifjúnak érző, arrogáns, idegen társaságban.

1918 őszén az iskola, ha később is, de megnyitotta kapuit. A gyerekek körében semmi változás nem történt, de a felnőttek közt folyt a vita. Mindenki előtt nyilvánvaló volt, hogy a központi hatalmak, s így Magyarország is elvesztette a háborút. Emberek, akik még néhány hónappal azelőtt a végsőkig való harc, a teljes győzelem mellett szónokoltak, most köpenyeget fordítva, a hiába való vérontás azonnali beszüntetését, a méltányos békét hangoztatták. A demokrata érzelmű, de félnék emberek bátrabbak lettek, különösen a fővárosi újságok új hangjának hatása alatt. A nemrég még háborús uszító újságok összevissza írtak békéről, demokratikus fordulat szükségességéről, sőt egyesek a háborús felelősségről is. Sok lett egyszerre a „demokrata”, és ezek egymást túllicitálták hangos cikkeikben.

Hogy a tömegek mennyire vették komolyan a divatos „demokrata” újságírók hangoskodását, nem tudom. Még gyermek voltam, másrészt Enyed kisvárosban nem alakult ki olyan szervezett munkástömeg, amely hallathatta volna hangját, miként a fővárosban vagy az ipari városokban.

Egy szép, verőfényes október végi napon szünet nélkül puskalövéseket hallottunk az állomás felől. Márk, aki

napok óta az állomáson csellengett, hozta a hírt, hogy a vonatok tele vannak katonákkal. Otthagyták ezredüket, százával, ezrével térnek haza, fegyvereiket is viszik magukkal. Lövöldöznek örömben, hogy vége a háborúnak. Ugy délután négy óra felé mentünk ki Márkkal az állomásra. A peron zsúfolásig tele volt utazni akaró emberekkel, főleg katonákkal. Márk a tömegben orosz foglyokat keresett, és így elszakadtunk egymástól.

Nem sokkal megérkezésünk után távolból szórványos puskalövés hallatszott, a peronon mozgolódás támadt... megjött a vonat, szaladt a hír, és az emberek cihelődni kezdtek. Zsákokkal, átalvetőkkel, faládákkal a civilek, hátizsákjaikkal, pokrócba bugyolált holmikkal, fegyveresen a katonák; egymást taszigálva kirohantak a sínek mellé. A szórványos lövöldözést sortűzszerű, süketítő roppanások követték, aztán prüszkölve, csattogva befutott a vonat, és csikorgó kerekeivel megállt az állomáson. A túlsúfolt vagonok ablakaiból egymáshoz préselt civilek és katonák hajoltak ki, az ajtóknál féllábbal a lépcsőn, a fogantyúba kapaszkodva csüngtek az emberek. A vagonok tetején hanyatt vagy hasra feküdve, törökülésben főleg katonákat és volt orosz hadifoglyokat lehetett látni. A katonák szünet nélkül lövöldöztek, az oroszok sapkájukat lobogtatva ordítottak érthetetlen szavakat.

A vasútvonal mellett felsorakozott tömeg megrohanta a vonatot, veszekedtek, ordítottak, tépték, cibálták egymást. Egy sebesült féllábú katona panaszos hangon kért mindenkit...

– Segítsenek, jó emberek, hogy felszálljak... – süketen rohangáltak el a kétségbeesetten kiabálók.

A veszekedéstől, lökdösődéstől, lövöldözéstől megijedtem, de a kíváncsiság nagyobb volt bennem, mint a félelem. Hogy le ne tapossanak, felmáztam a Stollwerck-automata tetejére, s ott mintegy nyeregben ülve lógattam a két lábam, félelemtől és kíváncsiságtól eltelve néztem a futkározó, ordító, lökdösődő tömeget, amíg elment a vonat. De a peron újra megtelt emberekkel, újonnan jöttekkel, és az állomás élete mint egy izgalmas film pergett tovább.

Most is előttem áll a kép, ahogyan egy 25–26 éves katona rekedten ismételte és magyarázta a szabadságról visszatérő fegyveres, hátizsákos katonáknak, hogy vége a háborúnak, vágják le a sapkagombot és a kétfejű sast a derékövről, mert más világ van már. Hangosan, bátran beszélt a tisztek ellen, és bicskáját magasra tartva kiáltotta:

– Ezzel a bicskával vágom le a tiszt sarzsit!

A szabadságról visszatérő katonák közt sok román is volt, akik nem értették, hogy mit akar a fiatal katona. Fegyverüket a kezükben szorongatva, ellenálltak a sapkagomb levágásának. Valaki került, aki megmagyarázta a román népfelkelőknek, hogy mi a helyzet; lekapták fejükről a sapkájukat, és kézzel tépték le a gyűlölt király nevét jelző gombokat.

Nem tudom, ki lehetett az a fiatal katona, aki társaival sapkáján őszirózsát viselt. Szemmel láthatóan valamilyen rendfenntartó szerepet töltöttek be az állomáson, de keménykötésű, bátor fiúk voltak, azt meg tudtam állapítani, amikor elébe vezettek társai egy osztrák őrnagyot, mert nem akarta a gombot és a sarzsit levágni. A katona nevetve, de kellő udvariassággal figyelmeztette az őrnagyot, hogy azonnal vágja le a sapkarózsát meg a csillagot, különben ők vágják le. Az őrnagy németül szitkozódott, toporzékolt, tiltakozott. Valaki lefordította a válaszát, hogy ő felesküdt a királyra, és az, amit a katonák tesznek, hazaárulás. Erre két katona lefogta a tiszt karját, vezetőjük bicskájával lenyiszította a csillagokat, az arany sapkagombot, és dühösen a földre dobta. Elvette a tiszt kardját és revolverét, aztán rászólt, hogy kiáltás:

– Éljen a köztársaság! Éljen a béke!

Még most is nevetési inger ciklandoz, ha eszembe jut a tiszt tört magyar beszédje, ahogyan a két jelszót kinyögte. Majd sápadtan vonult vissza a zsúfolt váróterembe, és mint megkopasztott pulyka, bújt el a sokaságban.

Sokáig fülemben csengett a kiáltás: „Éljen a Köztársaság! Éljen a béke!” Néhány hónap óta IV. Károly király és Vilmos császár személyét már nem koszorúzta glóriafény – már nem álltak úgy előttem, mint „megtámadott” nemzetek vezérlő hősei. Gyermekekfejjel is válaszolni tud-

tam arra a kérdésre: kik a felelősök a háborúért? – a király, Tisza Pista és a nagykutyák. És megértettem azt a mindjobban terjedő közfelfogást: a bűnösök feleljenek tetteikért, feleljenek sok millió ember meggyilkolásáért, özvegyek, árvák szenvedéséért.

Magamban mind gyakrabban ismételtetem azt a valahol hallott megállapítást, hogy a király, Tisza Pista és a nagykutyák zsiros konc reményében kiszolgáltatták a nemzetet, az országot a németeknek – akik az angolokkal és franciákkal a gyarmatok birtoklása felett vesztek össze. Eszembe jutott a szabadkőműves Bustya Lajos mondata is: „Ez a háború a piacokért folyik, mi csak függvények vagyunk.” Nem értettem teljesen, de annyit megértettem hogy a király s a „nagykutyák” érdekéért kellett meghalni millió meg millió embernek, és hogy a király és a körülötte forgolódnó nagyurak a főbűnösök. Már nem haragudtam Márkra, aki mindannyiszor, amikor politizáltunk”, kijelentette: „Cár Nyikoláj, Vilhelm Kájzer, Karol secko jedno”, és két kezét magasba emelve olyan mozdulatokat tett, mintha kötelet húzna, jelezve hogy mind a hármat fel kell akasztani. A háború borzalmi a tömegnyomor – amiben nekem is volt némi részem – és a mindenfelé megnyilvánuló elkeseredett tömeghangulat felnyitotta a szemem, s én, a kisfiú, gyermeki lelkesedéssel, együtt akartam menetelni a hazugság bilincseit szét-törő, a múlttal leszámolni készülő felnőttekkel.

A vezetők nem titkolhatták a végtelenségig a gyári munkások éhség elleni sztrájkjait és háborúellenes tüntetéseit, a kattarói matrózlázadást, s menetszázadok lázadásait... Nem volt nap, hogy ne hallottunk volna híreket arról: a katonák itt is, ott is megtagadták a frontra menést az orosz fronton folyik a „bratyzás”.

Az orosz forradalomról hamis híreket közöltek az újságok, de a frontról szabadságra jövő katonák elmondták az igazat. Gyült-gyült az elégedetlenség és a tettekre készség s amikor kitört, elsöpörte a régi rendet.

A köztársasági államformáról keveset tudtam. Legfennebb annyit, hogy abban nincs király, az ország élén *elnök* áll, és azt választják.

Már Petőfi verseiből ismertem a „demokrácia” szót – noha értelme nem volt eléggé világos előttem –, ismer-

tem az *Akasszátok fel a királyokat*, valamint a köztársaságot éltető többi verset is, emlékeztem az *Egy gondolat bánt engemet...* világszabadságot dicsőítő soraira, de a királyt bálványozó háborús propaganda hatása alatt mindez elhomályosodott gyermeki tudatomban. Most azonban, ahogy – a királyi sapka-rózsa helyett – őszirózsát viselő bátor, fiatal katonák szájából hallottam a lelkes szavakat, én is elteltem lelkesedéssel és magamban szavaltam:

Lamberg szívében kés, Latour nyakán
Kötél...
De még ezzel nem tettetek sokat –
Akasszátok föl a királyokat!

Szinte táncolva, ugrálva mentem hazafelé, magamban nagyokat kiáltottam: „Éljen! Éljen a Köztársaság!!!” A szívem csordultig tele volt örömmel, láttam, hogy mindenki, aki a háború alatt szenvedett és sírt, most örül és nevet.

Mint hangyaboly, olyan volt a máskor álmos kis város. Az emberek szaladgáltak egymáshoz, híreket vittek, híreket tudakoltak, fejvesztetten menekültek a városba, a hazatérő, sok esetben fegyveres katonák elől nagyobb biztonságot érezve ott. A falvak piócái, a jegyzők, a szolgabírók, a hírhedt csendőrök nagy része szintén elmenekült a falvakból, de előbb levetették a feszes egyenruhájukat, kakastollas kalapjukat.

Enyed megtelt rémhírterjesztő reakciós menekültekkel. Gábor bácsi lakása mellett volt egy üres lakás, ezt évek óta senki sem használta, András bácsi bérbe adta egy bemenekült jegyző családjának. A jegyző nevére nem emlékszem, zajos-veszekedő család volt. Egész nap ordított a férj, az asszony meg visszaordított. Amikor a jegyző meg az asszony nem ordítottak, akkor kezdték a gyerekek a veszekedést, bőgést. Olyan lett ez a csendes Várszeg utcai lakás, mint a bolondokháza.

A menekültek az első napokban nagyon meg voltak szeppenve, de miután Enyeden biztonságban érezték magukat a nép dühe elől, kezdett kinyílni a szemük, és vég nélküli hazugságokat meséltek arról, hogyan rabolták ki a parasztok a grófi házakat, hogyan bántalmazták a nőket,

gyerekeket. Arról persze egyetlen szót sem szóltak, hogy a nép jogos dühe a gazok ellen nyilvánult meg, akik sanyargatták a parasztokat, akik a hadisegélyt, hadinyugdíjat ellopták, akik az élelmiszereket, a ruhaneműeket elfekézték, az egyedül maradt fiatal katona-feleségekkel aljaskodtak.

Emlékszem, úgy november első felében híre járt, hogy a kákovai meg a muzsinai parasztok be akarnak törni Enyedre. Lett erre nagy riadalom a jómódúak között. Lakott Pista bácsiék szomszédságában egy bárónő, aki erre a hírre befalaztatta értéktárgyait. Egy kedves öregedő szász asszony mesélte el, hogy az ura mennyi porcelánt, ezüst evőeszközt, edényt és értékes szőnyeget meg miegymást falazott be a pincébe. Nem is volt szüksége erre a bárónőnek. Enyeden „az álmos kisvárosban” – sem forradalmi foglalatások, sem olyan egyéni kilengések nem voltak, amelyektől a gazdagok oly nagyon rettegetek.

Az októberi események következményeként volt azonban Enyeden egy nagygyűlés, ezen a szónokok hangjának „forradalmiságát” a tömeg összetétele és tényleg forradalmi hangulata adta meg.

A gyűlésen ott volt Enyed lakosságának minden társadalmi rétege, a környék román és magyar parasztjai, sőt a forradalmi hazájukba hazavágyó türelmetlen orosz hadifoglyok is.

Különös képet nyújtott a Kovács patika előtt várakozó kákovai és muzsinai mócok csoportja. Apró mokánylovaiakon több százan jöttek le a gyűlésre, főleg idősebb férfiak de fehér, magas lábtekerőkkel – férfi módra ülve a fanyergekben – sok asszonyt is láttam.

Márkkal mentem a gyűlésre. Márk az orosz foglyok csoportjához csatlakozott, izgatottan tárgyalták az eseményeket. Ez a kis embercsoport egészen más világ volt a csendesen diskuráló vagy jövő-menő, zajongó, türelmetlenkedő embertömegben, akik a nagygyűlés kezdetét várták. November harmadika volt, vasárnap, az orosz forradalom egyéves évfordulójának előestéje. Keveset értettem én még akkor ebből. Az oroszok is valószínűleg alig informálódtak hogy mi megy végbe hazájukban. A gyűlés megkezdése elhúzódott, s ez alkalmat adott nekik a szenvedélyes vita folytatására. Semmit sem értettem a vitájukból, és ott

hagyva Márkot, bementem az embertömegbe, ahonnan már nem tudtam kikászálódni.

A kákovai és a muzsinai mócok csoportjába szorultam, két kicsi mokányló közé, rajtuk asszonyok ültek. Magas, hallgatag hegyi emberek álltak körül, türelmesen várták a gyűlés kezdését. Semmit sem láttam az engem körülfogó mozgó-zajos tömegeből, csak a várbeli templom tornyát és a városháza erkélyét, ott a gyűlést összehívó polgárok vezetői tanácskoztak. Két papiruhás férfi között felismertem az erkélyen Balla Bélát, a kövér mészáros, Enyed egyik leggazdagabb emberét.

Az első beszélő Fogarassi Albert nyugdíjas kollégiumi tanár volt. Szépen, folyamatosan beszélt, de nem értettem meg szavai lényegét. Utána még mások is felszólaltak; a hullámozó zajos tömeg csak a „béke” meg a „vége a háborúnak” szavaknál kiabált igazi lelkesedéssel. A körülöttem álló mócok vártak szótlanul, türelmesen.

Aztán egyszer csak mozgolódás támadt közöttük is, az erkélyen megjelent Ioan Maior görög katolikus esperes. Románul beszélt. Hogy miket mondott, nem értettem, de a mócok mozgásba jöttek, beszédjét többször éljenző kiáltásokkal vagy dühös tiltakozásaikkal félbeszakították. A mozgó, zajongó tömeggyűlés lassan átalakult. Mikor az utolsó szónok, Dr. Szabó Ferenc, a radikálisok nevében szólalt fel, a gyűlés már tiltakozott és követelt.

Egyedül Szabó Ferenc beszédéből értettem meg valamit. A Habsburg-monarchiától való elszakadásról beszélt, és ilyesmiket mondott: „Évszázadokon át mint jámbor tehenet járomba fogtak, véresre fejték... mindenünktől megfosztottak, mint tavasszal gyapjától a birkát.” Ezekre a szavakra azért emlékszem ötven év távlatából is olyan jól, mert Bodrogi János tanár úr lelkes Habsburg-ellenes tanítványa voltam, és a halkan elmondott Habsburg-ellenes beszédek után itt hallottam először ország-világ színe előtt harsogó dühvel beszélni a dinasztia ellen, a teljes függetlenségért.

Hogy a lassan harsogó lelkesedésbe átcsapódó nagygyűlés fogalmazott-e meg valamilyen általános vagy helyi jellegű követelést, azt nem tudom, csak arra emlékszem, hogy hangos helyesléssel megválasztották a helyi nemzeti tanácsot.

Kik voltak a tanács tagjai? Azt már csak ötven év után találtam meg az *Alsófehér*, az akkori helyi lap tudósításai között. Tagjai között egy-két tanár, ügyvéd mellett, a város legvagyonosabb polgáraié a döntő szó... Papp János bankigazgató oldalán ott van Balla Béla mézárós, de tagja a hirtelen alakult szociáldemokrata párt képviselője is, Longi István, aki néhány nappal később egy munkás-delegációt vezet a tanácselnökhöz, és kéri a magyar, román és szász zászlók mellé a munkások vörös lobogójának a kitűzését. A tanács lojális, és egy óra múlva már ott lobog a szocialisták vörös zászlaja is az enyedi városháza ormán.

Nagy társadalmi megmozdulások, osztályösszezsapások nem történnek Enyeden. A nemzetőrség parancsnoka Incze Miklós lett, a volt rendőrkapitány... az élelmezési főbiztos Papp János bankigazgató...

A munkások azonban lázasan szervezkednek. Longi István a szociáldemokrata pártot szervezi, Makrucz vilanytelepi gépész a szakszervezeteket. Az *elvtárs* szó e napokban polgárjogot nyert Enyeden. Az *Alsófehér* hetilap – amelynek továbbra is gróf Teleki Arvéd a felelős szerkesztője, gúnyból vagy respektusból így ír: „A jól sikerült mulatságon Famfuri Berci elvtárs zenekara húzta az ifjúságnak a talpalávalót”...

Pista bácsit beválasztották valamilyen bizottságba. Sokat járt ülésekre, és még többet szaladgált a család ellátása végett. Tudok róla, hogy belépett a szociáldemokrata pártba, a gomblyukában mindig piros virágot hordott ezekben a hetekben.

Az iskola megkezdése késett, és mi ebben a zavaros időben rengeteget csavarogtunk.

Karcsi bátyám tizenhatodik évében járt, felvették a polgárőrségbe. Éjjelenként fegyverrel a vállán harmadnegyedmagával cirkált a városban, ügyelve „a rendre”. A Várszeg utca és a környék polgárőrségének parancsnoka Ravai bácsi, Enyed leghíresebb borozójának százhusz kilós tulajdonosa volt. Ha eszembe jut, hogyan állott a derékszíj – amelyet két darabból varrtak össze – Ravai bácsi hordó-derekán, és hogyan nem állott meg a puska kövér vállain, most is nevetés fog el... De a jómódú polgárság demokratásdi-játéka mellett volt egy egészséges, valóban forradalmi demokrata áramlat is. A monarchia

szétbomlott hadseregéből hazatérők hozták ezt az új szellemet. A közvetlen szomszédunkba hazajött egy matróz, 28–30 körüli, széles vállú, kurtára nyírt hajú suszter, Rácz János bácsi. Míg talpalta a cipőket, csodálatos történeteket mesélt a haditengerészek életéről.

Tőle hallottam először a kattarói matrózlázadásról, a fölkelő tengerészek megtizedeléséről és más dolgokról. Le nem vettem a szememet a széles mellére és karjaira tetovált éktelen figurákról és jobban hittem minden szavát, mint bárkiét a világon. Beszédei beitatódtak háborgó gyermeklelkembe, és örök nyomként maradtak ott, alapot nyújtva később kibontakozó forradalmi tudatomhoz.

LERONGYOLÓDUNK

Ezekben a forrongó hetekben mindenki vitatkozott, politizált, újságot olvasott vagy rémhírt terjesztett. Én is rákaptam az újságolvasásra. Olyan fogalmakkal ismerkedtem meg, amelyekről azelőtt fogalmam sem volt. Ismertem a számottevő politikusok neveit, és nemcsak végigolvastam a beszédjeikről szóló tudósításokat, de a háborús felelősség kérdéseit boncolgató beszédekért lelkesedtem is. Tisza István megölését hőstettnek láttam, és izgultam hogy a merénylőket el ne fogják. Megismerkedtem a „polgártárs”, „elvtárs”, „szaktárs” szavakkal, és kitartóan kerestem a magyarázatot a „proletárok” szó értelmére. Végül is Karcsi bátyám magyarázta meg, már amennyire meg tudta magyarázni.

Tizennyolc őszén Karcsi gyakornokként belépett az enyedi villanytelepre. Az elgondolás az volt, hogy egy évi gyakorlat után beiratkozik a szegedi vagy a kassai felső ipariskolába. A történelmi események zuhatagában azonban a tervek mind megsemmisültek, és néhány havi gyakornokoskodás után az enyedi „Vulcan” fémipari üzembe ment dolgozni, ahol tanoncideje lejártá után géplakatos lett.

Megindult tehát családjunkban a „deklasszálódás”, és Karcsi a kispolgári-polgári család első munkássarja lett. Alig két évre rá követtem én is.

Amit az utcán a felnőttek beszédéből, a családban vagy az újságban felszedtem és nem érttem meg, arra Karcsitól kaptam értelmezést, magyarázatot. A munkába lépését követő napokban nemcsak hogy belépett az ifjúmunkások szervezetébe, de azonnal be is választották a vezetőségbe. Az ifjúcsoport pénztárosa és egyben amolyan titkár és jegyző is lett. Esténként lelkes hangon mesélte el a gyűlések lefolyását, idézgetve egyik-másik felszólaló beszédjét, amelyekben minduntalan megisméltődtek a bűvös szavak: „elvtársak”, „elvtársnők”, „szaktársak”.

Megismertem – ismeretlenül – a Makrucz gépész nevét és egyik beszédének zárómondatát: „Világ proletárjai, egyesüljetek!”

Ezekon az esti „beszámolókon” Karcsi bátyám láthatatlanul egy ismeretlen új közösségbe, a mi kispolgári világunktól mindenben eltérő új világba, a munkások közösségébe vezetett be. Robot, robotolni, kizsákmányolás, akkord, 8 órás munkaidő, túlóra, kollektív szerződés, burzsujok és prolik, szakszervezet, szocialista, bolsevik, kapitalizmus, szocializmus, osztályharc – csupa új szót, új fogalmat hallottam tőle, és sokszor kétségbeestem, hogy nem értem, amiket bátyám mond, de égtem a vágytól, hogy részt vehessek egy ifjúmunkás gyűlésen, és hallhassam Makrucz „szaktárs” – az inasok is így szólították a felnőtt gépészt – beszédét. Bátyám leintett, nem lehet iskolásoknak a gyűlésbe menni.

Pista bátyám belépett a szociáldemokrata pártba, s ezzel a kor forradalmi hangulatát hozta be a családba. Ez megnyilvánult a forradalom mellett való állásfoglalásában és a reakció elítélésében is. Én a Karcsi befolyása alatt azokért az eseményekért lelkesedtem, amelyek a munkások megmozdulásaival, követeléseivel voltak kapcsolatban. Bátyám munkássorsa iránt őszinte rokonszenvet éreztem; de talán volt egy kis köze ebben árvaságomnak és abból fakadó szegénységemnek is.

Hüvös ősz volt már, amikor híre járt, hogy az állomáson feltörték néhány félreállított vagon, és az abban talált cukrot, lisztet, cipőtalpat, bakancsot és pokrócokat szét-hordták. Lövöldözések hallatszottak az állomás felől, és mi izgalommal telve szaladtunk oda.

Otthon megtiltották, hogy „valamilyen kincstári” holmihoz nyúljunk... De izgatott az esemény híre. Milyen az, amikor az éhes tömeg csakánnyal, vasrudakkal szét-töri a vagon ajtaját, és sivalkodva, ordítózva, kapkodva osztozkodik a zsákmányon... az őrség pedig tehetetlen a sokasággal szemben. Mire az állomásra értünk, az élelmiszeres vagonok kifosztva, szét-tört ajtókkal ásítottak, körös-körül a cukortól és liszttől fehér volt a hely. De egy kisebb tömeg – főként falusiak – állhatatosan ott szorongott néhány méterre egy sor nyitott vagonról, amelyekben svéd katonai szánkók álltak.

Svéd szánkó! Melyik gyermek gondolna szülői intelme, amikor az orra előtt száz meg száz szánkó vesztegel – gyermekész szerint – gazdátlanul. Vége a háborúnak... a katonák hazamentek, minek a kincstárnak szánkó? Valami ilyesfélét mormogtak az emberek, s mi dobogó szívvel adtunk magunkban igazat.

Igen, de ott van a két ör... szuronyos puska a vállukon, és felszólítás nélkül lönek, ha valaki a szánkókhoz nyúl. Szívem a torkomban dobogott: vajon szabad lopni a kincstártól? És ha meglő a katona? Örökkévalóságnak tűnt a várakozás, de egy falusi kilépett a tömegből és a szánkók felé indult. A katona lekapta válláról a puskát, és a levegőbe lőtt. A falusi leemelt két szánkót, és megindult visszafelé. Ebben a pillanatban 10–12 ember rohant a tömegből a szánkók felé, tépni, ráncigálni kezdték a szánkókat. A felrakott sorok leomlottak, reáestek az emberek fejére, lábára. Mindenki kiáltozott, káromkodott, ráncigált, aztán egy-két szánkóval a vállán szaladni kezdett. A tömeggel sodródtunk mi is, vállunkra kaptunk egy-egy könnyű svéd szánkót, és eszeveszetten szaladni kezdtünk, még hallottuk a tömeg kiabálását és egy-egy lövés zaját – amit az örök a levegőbe eresztettek a maguk igazolására.

A sok szaladástól kifulladásra érkezünk haza és – egyelőre – a szénapadlásra rejtettük a „kincstári” holmit.

Ezekben a napokban Márk és a többi hadifogoly már nem dolgozott. Reggeltől estig a Várszeg utcában a fogolyiroda udvarán tárgyaltak, vagy az állomáson ültek, s az Enyeden átözönlő foglyoktól próbáltak híreket szerezni, tanácsot kérni a hazatéréshez. Egyszer Márk többedmagával bement az irodába, és követelték, hogy a raktáron levő ruhákat osszák szét. Már nem kértek – követeltek. Máskor ennél jóval kisebb „vétségért” is bilincsbe verték és megbotozták a foglyokat, most egy tiszt, akinek sapkarózsája és rangja le volt vágva, szabadkozott, hogy nem kapott semmilyen parancsot a raktár szétosztására. Az oroszok fenyegetőztek, hogy erőszakkal is szétosztják a ruhákat és az élelmet, mert vége a háborúnak, ők már nem foglyok, szabad emberek és haza akarnak menni. A

tiszt engedett a követelésnek, és megkezdték a ruhák és élelmiszerek kiosztását.

Az oroszoknak létfontosságú volt a ruha és az élelmiszer megszerzése, hiszen egyesek, mint Márk is, Szibériába akartak hazamenni, ami az akkori viszonyok között több hónapi utazást jelentett „szibériai hidegben”.

Amikor Márkék kijöttek és beszámoltak a többieknek, hogy kiosztásra kerülnek a ruhák és élelmek, az éveken át megaláztatásban élt, sokszor barommunkát végző oroszoknak az arcán öröm, szemükben a remény sugara csillogott.

Hazafelé tartok Márkkal, a hóna alatt kis batyu az Orosz Vöröskereszt küldeményéből származó ruhák. Ott-hon kibontjuk... Ing, gatyá, vastag, durva szvetter s kucsma. Az élelem cukorral kevert pótkávé-kockák s egy darab sós szalonna. Harmadnap este Márk Zibura volt orosz hadifogoly Nagyenyedről elindult szülővárosába, Krasznojarszkba.

Az elindulás estéjén otthon voltunk mindannyian. Karcsinak, akivel Márk nagyon összebarátkozott, egy fényképet adott emlékebe. A fényképen két hatalmas szibériai ifjú áll, egyik a barátja vállán nyugtatja kezét, a másik mint régebben nálunk is a parasztleányok, cifrán varrt zsebkendőt tart ujjhegyeivel. A fénykép hátán néhány üdvözlő szó, és alatta a címe: Mark Zibura – Krasznojarszk.

Márk kezét fogott mindenkivel, Lilla néninek kezét csókolt és egy matring durva cénát adott – ami akkor nagy kincset jelentett, azután kis csomagjával és némi pénzzel, amit Pista bácsitól kapott, elindult az állomásra.

Az iskolai év későn kezdődött. A kollégiumban minden a feje tetején állt. A beszállásolt csapatok katonái nem kíméltek semmit. A bentlakásokból az ágyakat kihordták, a diákok ruhásszekrényeit széttördelték, az iskola összeszorult. Egy részében katonákat helyeztek el, míg a tornatermet és a tornakertet fogoly német tisztek részére foglalták le.

Rengeteg vaklárma, rémhír kapott lábra a kollégium bezárásáról, szigorító intézkedésekről, de hamarosan elszállították a német tiszteket, a katonaság is elhagyta az

iskolát, és a tanítás megkezdődött. A Romániával egyesült Erdélybe hazatértek a fiatalabb tanárok a frontról, újra elfoglalták katedráikat, azonban valami változott az iskola szellemében. A háború alatti elvadulás, valamint az őszi-rózsás forradalom szellemének minden rétegbe való behatolása részben öntudatra ébredést, részben „elkanászosodást” eredményezett. A felsőbb osztályosok fegyvelmeztenkedtek, a bentlakók éjjel kilógtak az épületből, a tanárokkal szemben sokszor tiszteletlenül viselkedtek.

1919 tavaszán történt. Lázár tanár mögött egy hetedik gimnazista énekelni kezdte az akkori slágert: „Ej haj Lina... megetted az életemet, Lina”. A tanárok is tudták, hogy Lázárt, aki nemrég foglalta el katedráját, a diákok Lina gúnynévvel emlegették. De hát mióta iskola van a világon, a diákok gúnyneveket adnak a tanároknak. Csak Lázár tanár nem vett erről tudomást. Hirtelen megfordult és jókora pofont adott a hetedikesnek. Az ilyen ritka eseteket máskor a tanári tanács rendezgette nagy tapintattal, most azonban más történt. A hetedik osztály szolidáris lett a daloló diákkal; sztrájkba lépett, követelte, hogy Lázár tanár nyilvánosan, az osztály előtt fejezze ki sajnálkozását, amiért egy társukat inzultálta, és a diáktól kérjen bocsánatot. Az már nem lényeges, hogyan nyert megoldást az affér, a lényeges az idők szellemének megnyilvánulása volt, a sztrájk mint fegyver a közös cél elérésére. Igen ilyen idők jártak, 1919 tavasza volt. Magyarországon a proletárforradalom vörös zászlói lobogtak.

A mi belső családi életünkben is változások álltak be. A proletárforradalomra gyürköző Budapestről megérkezett Lilla néni testvérbátyja, Sallak Árpád őrnagy és két-három leányka, akik a Sallak családdal valamilyen rokonságban voltak. Erdélybe menekültek azok, akik megrémültek a pesti forradalmi eseményektől és féltek a felelősségrevonástól. Sallak Árpád őrnagy mindenesetre biztonságba helyezte magát, amíg a vihar elvonult... Hogy aztán milyen „bátran” tért vissza a tanácsköztársaság leverése után, azt nem tudom, de gondolom, kihúzta büszkén a mellét. A gyerekek között volt egy 14–15 éves nagyon szép leányka, aki csellózni tanult. A gögös leányka így mutatkozott be: „Parche Évike vagyok, Parche tábornoknak, a hosszúmezői győzőnek a leá-

nya...” Két-három hónap múlva a leánykák visszamentek Pestre, magukkal vitték úri gögjüket, fővárosi beképzeltségüket. Csak Klárika maradt ott, Sallak István nevelt lánya, meg Bandi, szintén a Sallak család sarja. Velük jól kijöttünk és gyermekbarátság fejlődött ki közöttünk...

Sallak Árpád bácsi otléte nagy probléma volt. Mindenkit megszólított, rendreutasított, beszédünkbe beleszólt, kiigazította, sőt éles hangon megdorgált.

Egy alkalommal túl hangosan beszéltem el egy – nekem érdekesnek tetsző – történetet. Árpád bácsi dühösen vont felelősségre, hogy olyan kiejtéssel beszélek, mint egy parasztgyermek. Noha nagyon érzékeny és könnyen megbántódó gyermek voltam, ez esetben nem érzékenykedtem, hanem tovább beszéltem, akarattal, tudatosan, jó durva kiejtéssel, ami Árpád bácsit a végsőkig felingerelte, és azt vágta a fejemhez:

– Úgy viselkedsz, mintha a pesti proletárcsőcselékhez tartoznál. – Nem értettem világosan, hogy mit akar mondani ezzel, de attól kezdve, amikor csak alkalmam volt, úgy beszéltem, hogy Árpád bácsit bosszantsam vele.

Pista bácsival többször próbált politizálni, de ő nem kapcsolódott be a politikai vitákba. Ezzel szemben Árpád bácsi dühösen szidta a proletárdiktatúrát, a kommunistákat, a szocialistákat.

Merem állítani, hogy az ő számtalan szidalmazásából ismertem meg... Kun Béla, Szamuely Tibor, Korvin Ottó és mások nevét... Bátyámtól szerzett gyenge ismereteimen kívül az ő szidalmi is elősegítették a rokonszeny kialakulását a kommunisták irányába. Ha valakire Árpád bácsi haragudott, az nekem kedves volt.

– Majd adunk mi nekik, majd megkeserülük a diktatúrát, mocskos gyári csőcselék; ezek akarnak uralkodni felettünk? – kiabálta.

„Mocskos gyári csőcselék?” Karcsi is gyárban dolgozik! Az ilyen beszédek után még ellenszenvesebb lett nekem, és még gyakrabban bosszantottam durva hangsúlyú beszédemmel. Mással nem tudtam bosszút állni rajta, vitába nem szállhattam vele. Mégis, ilyen kirohanásai alkalmával egy-egy mondatot „szemtelenül” odavágtam:

- Mért mondja Árpád bácsi, hogy a munkás csőcselék. A munkás dolgozik, az nem csőcselék. – Egy másik esetben: Kun Béla nem zsidó, a kunok már beleolvadtak a magyarokba... Kun László is szerette a kunokat mindig velük volt, pedig árpádházi király volt.

Nem tudom, hogy mi bosszantotta fel jobban, az-e amikor a kommunista Kun Bélát Kun László királlyal merem összehasonlítani, persze gyerekes módon – vagy a hanghordozásom?

Egy szép napon aztán megszűnt Árpád bácsi önkéntes szobafogsága egész idő alatt nem ment ki a házból csak este sötétben az udvarra, hiszen Pestről szökött ide – és vidáman elutazott. Ez valószínűleg a Magyar Tanácsköztársaság ellen indított belső és külső reakciós támadás megkezdésekor lehetett. Hogy részt vett-e az ellenforradalomban a monarchista érzelmű tiszt, vagy csak a szája járt, nem tudom. Mindenesetre az ő révén ismertem meg az ellenforradalmi gondolkozást. Azonban mindezt csak érzelmi alapon tudtam regisztrálni... túl fiatal voltam ahhoz, hogy elvi alapon értékelhessem gondolkozásmódját, de később bontakozó tudatomban Árpád bácsi az ellenséget személyesítette meg előttem.

1919 első felében sok rendkívüli esemény kavargott a család körül... Letartóztatták Sallak István bácsit aki a marosújvári sóbánya igazgatója volt. Kolozsvárra vitték a Fellegvárba. Abban az időben másokat is tartóztattak le, vezető hivatalnokokat, akik nem esküdtek fel az új államra, de néhány heti fogva tartás után kiengedték nagy részüket.

Fülembé csengenek a szavai most is egy volt vasúti hivatalnoknak, aki a családnak jó ismerőse volt és repatriálása előtt eljött búcsúzni Pista bácsitól. Fellegvári szenvedéseiről beszélt, eleven színekkel festette le a börtönben töltött napjait. Az első eset volt életemben, amikor a börtönéletről hallottam, verésekről, ehetetlen kosztról túlsúlyfóltságról, priccsről és a szabadulás utáni határtalan vágyódásról.

Sallak István repatriálása alkalmával Pista bácsira bízta két tehenét, a Ruzsit és a Bájost. A tehenekkel való gyarapodás nagymértékben feljavította – nehéz élelmezési viszonyaink között – a család ellátását, de ugyanakkor ne-

héz feladatokat is rótt reánk, gyermekekre. A közeli szeszgyárból cseberszámra hordtuk a moslékot, egy rossz szecskavágó géppel aprítottuk a kórét, és forró moslékban füllesztettük ehetővé az állatoknak. Meg kellett tanulnunk a szénaforgatást, gyűjtést, a szekér megrakását szénával, szalmával, kukoricakóréval. Meg kellett tanulnunk a tehének járomba fogását, az utcán való hajtását. Úgy „csá”-ztunk meg hógattunk eleinte, hogy felvertük az utca nyugalmát, és megbolondítottuk a teheneket, azt sem tudták, merre menjenek. De aztán belejöttünk ebbe is. Még ma is emlegetjük Pista unokaöcsémrel a „híres” első szekérrakást. Úgy november vége felé ketten mentünk ki a mezőre kórét hozni haza. Csúnya hideg szél fűjt, és fázunk a szekeren, amíg a két jámbor tehén a kukoricaföldre ért. Mire levágtuk a kórét és zsúpba kötöttük, már nyugovóra járt a nap. Hozzáfoglunk a szekérrakáshoz. Pista adogatta, én meg a szekér tetején állva rendeztem a zsúpokat. Úgy éreztem, hogy egy torony tetején állok, és nagyon büszke voltam reá, hogy sikerült a felrakás. Elindultunk szép csendesen hazafelé. Lassan cammogtak a tehenek, amíg a viszonylag sima tövisi úton és a macskafejú kövekkel kirakott piactéren baktattunk, nem is volt baj. Ahogy azonban befordultunk a gidres-gödrös Várszeg utcába, szekérrakó tudományom kudarcot vallott. A szekér bal oldalán az egész rakás megsuvadt, és azzal fenyegetett, hogy széthull, vagy ami még rosszabb, feldől a szekér.

A vasvillát belenyomtam a megbomlott részbe, és minden erőmből taszítottam vissza a középre a veszedelmesen csúszó oldalt. Már nem éreztem a novemberi szél hidegét, a nagy erőlködéstől olyan melegem lett, mint nyáron a kánikulában... Levettem nagykabátomat, és felhajtottam a szekér tetejére, ahogy a parasztok szokták, ha melegük van. Valahogy kínnal-bajjal eldöcögünk a téglagyárig. Itt egy nagy döccenőnél féloldalt dült a szekér, és a meglazult szorítókötél alól kiomlott a sok zsúpkóré. A szekér jobb oldali kerekei a magasba emelkedtek, s mi ott állunk kétségbeesve, 250–300 méterre a házunktól. Pista hazaszaladt segítségért, jött is az egyik szomszéd jó szívvél. Csak annyit mondott, még jó, hogy eddig el tudtatok jönni.

A hozzáértő gazda, miután négy kerékre állítottuk a szekeret, hamar felrakta a lehullt zsúpokat. Amikor elindultunk, keresni kezdtem a télikabátomat, de sehol sem találtam. Biztosan belekerült a kóré közé – biztattam magam, de sajnos elveszett. Jó kicsi szürke kabát volt, valamikor édesapám viselte, aztán Laci és Karcsi. Karcsitól én örököltem. Háromszor is átalakították, megkopott, egyszer az aljából leégett vagy négy ujjnyi, megkurtították, de azért szép volt.

Nem volt télikabátom. Pista bácsi szerzett egy katonai lópokrócot, amiből a szomszéd szabó olyan kabátot varrt, amelyik majdnem a bokámig ért, hogy ha nővök, ne legyen kurta. De nagyon szűk volt – két hónalján a varrás mindig ki volt bomolva. Úgy állt rajtam, mint egy pokrócból készült kényszerzubbony, és nagyon röstelltem magam osztálytársaim előtt, akik a háborús viszonyok ellenére is viszonylag jól voltak öltözve.

Az árva gyermeknek mindig van valami gondja-baja a ruházatával. Mire meglett a nagykabát, elszakadt a cipőm. 1919-ben nem volt könnyű dolog egy fiúgyermeknek cipőt szerezni. Használt vagy új katonabakancsot még lehetett venni borsos áron a feketézőktől, de gyermekcipőt nehezen. Mint árvának, valahonnan kiutaltak egy pár faltalpú, magas szárú női cipőt, amit egy Illyés nevű suszter hosszas rábeszélésre „megpróbált” bőrtalpú cipővé átalakítani.

Gyenge ruházatom és abajdag cipőim sok keserűséget okoztak. Minduntalan eszembe jutottak korábbi éveim, amikor még éltek szüleim. Milyen gonddal vásárolta édesanyám a kinőtt vagy megkopott nagykabát helyett az újat, amivel az iskolába jártam! Milyen szép csizmákat csinált Imre bácsi nekem bokszbőrből, lakkzsinórral a szár tetején! Annyit már tudtam, hogy mindez a múlté, és csak akkor lesz nekem jó ruhám és cipőm, amikor majd meg fogom tudni keresni a magamét.

Egy időben Gábor bácsi megpróbált engem is meg Karcsit is befogni a zongora tanulására. Karcsinak nem volt semmi hallása, és így hamar kiesett a tanulásból. Nekem volt hallásom, s ezt Gábor bácsi már régebben tudta, hiszen Vásárhelyen én énekeltem neki a katonanótákat... de nem volt semmi kedvem a zongoratanulás-

hoz. Gyötrelmet jelentett naponta leülni Gábor bácsi értékes Bösendorf-zongorájához, és „kalimpálni” a Chován-féle zongoraiskola I. osztályos kottakönyvéből a gyakorlatokat. Az öreg egy hintaszékben olvasott, és a leghalibb hamis leütésnél is felhangzott a kedélyes, de szárazon hangzó figyelmeztetés: „Nem jó! Szamár!” Nyolc-tíz hónapi szinte teljesen eredménytelen próbálkozás után befozott hegedülni. Az ujjaim akkor már vaskosak voltak – amolyan kis medvebocs-kéz – nehezen hajlottak, és fél-évi cincogás után levettük napirendről a zenetanulást. De tévedés lenne azt hinni, hogy nem volt kedvem a zenéhez... Gábor bácsi azonban kimérten, szárazon magyarázott, azt hiszem, kötelességérzetből próbálkozott velem. Három évre rá, mint fiatal lakatosinas, örömmel jelentkeztem a Vásárhelyen megalakult vasúti fűvőszenekarba klarinétosnak.

Az igazság kedvéért meg kell mondanom, hogy Gábor bácsit, ezt a kedélyes agglegényt, szerették diákjai, és tanítási módszerét értékelték. Másodpercnyi pontossággal jelent meg az órákon, kedélyesen eltréfálkozott a leendő kántortanítókkal. Már maga az a tény, hogy a képzősök csak Gabi bácsinak szólították, elég bizonyítéka a diákok körében élvezett rokonszenvnek. Örök titok marad számomra a Karcsi és émirántam tanúsított száraz, unott, minden szeretet nélküli, csak gyámi kötelességet teljesítő, kimért magatartása. Tanúja voltam nemegyszer, hogy a képzősök felkeresték, és tanácsát kérték jövőjüket illetően. Adott egyszer olyan tanácsot is, amivel mondhatnám az egyetemes emberi művészetnek tett nagy szolgálatot, anélkül, hogy előre láthatta volna. Az enyedi kollégiumban tanult fiútestvérével együtt Barcsay Jenő, most világhírű festőművész, akkor a Kolozs megyei Katona községből való szegény fiú. Barcsay Jenő, mint kiváló zenész, Gábor bácsi legkedvesebb tanítványa volt.

Nemigen volt szokás, hogy az intézet elvégzése után a növendékek a szokásos búcsúbankett után is meglátogassák tanáraikat. 1919 nyarán Barcsay Jenő újdonsült kántortanító az évváró ünnepség után egy-két nappal bekopogtatott Veress Gábor Bethlen Gábor utcai lakásába. Én nyitottam ajtót, tudtam, ki az érkező, mert a két Barcsay fiút a kollégiumban majd mindenki ismerte. Beve-

zettem a Gábor bácsi szobájába, ahol az öreg nagyon kedélyesen fogadta.

– Hát maga mit cipel? – kérdezte a belépőtől.

Barcsay kissé zavartan mondott pár szót, hogy hálája jeléül hozott Gábor bácsinak valami szerény ajándékot fáradozásaiért. Kibontott egy becsomagolt képet. (A festményt ma Veress István unokaöcsém őrzi Kolozsvárt. A kép nádas közepén levő kis tavon úszkáló récéket ábrázol.) Veress Gábor nagybátyám nagyon meghatódott.

Barcsay, miután Gábor bácsi leültette, elmondta, hogy tanácskérés szándékával is jött.

– Hosszú idő óta foglalkoztat a kérdés, melyik úton induljak el, melyiket válasszam, a zenét vagy a festészet... és nem tudok dönteni, mindkettőt egyformán szeretem – mondotta.

– Egyformán? – kérdezte Gábor bácsi.

– Talán mégis a festészet jobban vonz... Gábor bácsitól akarok tanácsot kérni a tehetségemet illetően.

Gábor bátyám a falra nézett, azon egymás mellett egyszerű rációkban három fakult, finoman kidolgozott nagy ceruzarajz. A „Búr harcos”, az „Alvó lány” és a „Spanyol táncosnő”.

– Látja – mondta Barcsaynak –, amikor ezeket a rajzokat készítettem, énbennem is így vajúdott a kettős vonzalom a művészet két ága iránt. Én a zenét választottam, és – elgondolkozva mondta – nem bántam meg. De maga menjen festői pályára... erős meggyőződéssel mondom, menjen festői pályára!

A beszélgetés többi részét elmosta az elmúlt ötven esztendő, de azt tudom, hogy nagybátyám levelet írt a marosvásárhelyi Gulyás Károlynak, beajánlva a fiatal Barcsay Jenőt. Barcsay mester ma bizonyára nem emlékszik reám, hiszen a 19 éves fiatalember mellett én még csak kisfiú voltam, és az esemény után alig kétszer-háromszor találkoztam vele a Veress és a Telmann rokonoknál. Nagy művészekkel, nagy emberekkel kapcsolatban az életrajz-írók felkutatnak minden jelentősebb mozzanatot, én csak egy-két jelentéktelen dolgot említek meg. Barcsay mester az enyedi Veress családtól nem szakadt el. A szünidőben meglátogatta Gábor és Pista bátyámékat, és a kertben jó kedéllyel segített öntözni a paradicsompalántákat.

Úgy hiszem, 1922-ben vagy 1923-ban láttam utoljára Barcsay Jenőt. Szakállt viselt, és sok-sok vázlatot mutatott meg a családnak. Rajzvázlatai szinte kivétel nélkül dolgozó embereket és a munkában megrokkantakat ábrázoltak. Akkor már 16 éves lehettem, nyiladozó munkásöntudatomnak jólesett, hogy egy fiatal festőművész a munkát és a munkást választja tevékenysége fő témájául. Ez persze érthető is volt, hiszen Barcsay mester diákkorában olyan nyomorban élt és tanult, amelyet a mai diákok és fiatal művészek el sem hisznek, s csak afféle legendának tartják.

Ebben az időben már nem laktunk az Oláh András bácsi házában. Gábor bácsi lakást kapott a Bethlen utcai kollégiumi lakásokban, és odaköltöztünk. A ház lehetett úgy kétszáz éves, vagy talán még több is, óriási kapuval és kapualjjal. A falak olyan vastagok voltak, hogy az utcai ablakmélyedést használtam nappal tanulóasztalnak. A házhoz óriási udvar és kert tartozott, azt Jékely Lajos (Áprily Lajos) tanár úr használta, aki családjával és öreg szüleivel fent az emeleten lakott.

Az ürességtől kongó nagy udvar barátságatlan volt, soha oda ki nem mentem játszani. Igaz, hogy nappal csak akkor tartózkodtam otthon, amikor tanultam vagy fát vágtam. Mert ősszel és télen a favágást csaknem teljesen magam végeztem, én hordtam a vizet is, a házzal szemben levő utcai kútról. Időm többi részét Pista bácsiéknál vagy a gyümölcsöskertben töltöttem.

Karcsi bátyám ebben az évben (1919) nyár elejétől késő ősziig falun volt, mint gépész dolgozott a Vulcan-gyár kimustrált cséplőgépe mellett. Szombatonként késő este jött haza, fehérműt váltott, és alig tudott kimosakodni a piszokból, amit egy heti nehéz munka rakott rá... Végössza nem volt elbeszéléseinek – hogyan aludt nap nap után a poros szalmában a gép mellett, mert éjjel a gépre is ügyelnie kellett. Azon a nyáron nagy majorságvész pusztított, és a csépelgető gazdák, akiknek a megállapodás szerint a gépészt étellel el kellett látniok, amint észrevették, hogy valamelyik csirke vagy tyúk kókadtan hajtotta le fejét, azonnal leölték, és persze a gépésznek és az etetőknak „finom paprikást” készítettek. De a paprikás csirkéből is megárt a sok, különösképpen ha beteg csir-

kéből készítik... A vég nélküli tojásrántottás meg csirkepaprikás „menük” leírásán kívül érdeklődéssel hallgattam Karcsi színes elbeszéléseit, hogyan javította meg a benzínmotor elromlott mágnesét, hogyan húzta össze a cséplőgép dobkosarát, mert az eltávolodott a verődobtól, és a búza egy része a kalászban maradt. Úgy raktároztam el tudatomban a gép minden egyes darabját, amelyekről bátyám beszélt, hogy amikor, úgy másfél év múlva, ugyanabba a gyárba kerültem inasnak, minden magyarázat nélkül könnyen felismertem a gép alkatrészeit.

Egy alkalommal elmesélte, Vadverem községben hogyan ragadt sárba a sokmázsás cséplőgép, hogy hat ökör sem tudta kihúzni, és bivalyokat kellett hozzanak. Tudatomba úgy fészkelte be magát a vadveremi utak sara, amelybe ha megrekedt valaki, elmondhat száz üdvözlégyet, semmit sem ér, csak a bivaly. A sors „kegyes” volt hozzám, és megismerhettem ezt a híres agyagos sarat. (1951 nyarán – egy delegációval – Vadverem község kollektív gazdaságnak problémáit vizsgáltuk... Félórás eső után – amely az úton kapott el – tengelyig sárba süllyedt autónkat sorsára hagyva, csaknem térdig érő latyakban tettem meg azt az utat, amelyiken jó harminc évvel azelőtt fiatal gépész bátyám cséplőgépét csak a bivalyok tudták kihúzni.)

Ezek a beszélgetések Karcsival mind jobban és jobban megszerettették velem a mechanikát, és erősödött bennem az elhatározás, hogy én is géplakatosnak megyek! Jó tanuló voltam, és nem lett volna szükséges abbahagynom a tanulást, de egy csomó körülmény komoly szerepet játszott elhatározásomban.

Gábor bácsi és közötttem feszült viszony alakult ki. Noha nagyon fiatal voltam, megéreztem, hogy Gábor bácsinak terhére vagyok. Karcsitól lényegében megszabadult, már csak én voltam a nyakán. Pedig igyekeztem szófogadó gyermek lenni, de bármit is tettem, nem váltotta ki elismerését. Amikor rossz idő volt, nem járt le vacsorázni Pista bácsiékhoz, vacsoráját én hoztam fel a lakására. Nem ácsorogtam, siettem, pedig az esti utca olyan érdekes egy gyermek számára, annyi minden megbámulni való van... Mégis mindig baj volt; vagy hideg volt a vacsora, vagy kilötyögött valamilyen hígabb étel. Ha a cipőmet

bekentem kenőccsel, hosszú orációt tartott, hogy prédálom a cipőkenőcsöt. (Egyszer a hátamra is ütött dühében.) Ez az állandóan „bennem lakás” akkor ért csúcspontra, amikor Gábor bácsi vérhasban súlyosan megbetegedett, és hetekig élet-halál közt lebegett. Egész idő alatt mellette voltam, ápoltam, gondoztam. Ragályos betegségről lévén szó, ki kellett maradnom az iskolából. Mikor már jobban érezte magát, nem hagyott békében:

– Kimostad az éjjeliedényt? – Kimostam, Gábor bácsi!. – Hamuval is kimostad? – Nem, csak meleg vízzel, – Haszontalan, szófogadatlan fráter vagy, hányszor mondtam, hogy hamuval is ki kell mosni... Hol voltál olyan sokáig? – Nem voltam sokáig, Gábor bácsi! Balla bácsiéknál a szakácsnő azt mondta, még nincs kész az ebéd, jöj-jek félóra múlva. (Lábadozása alatt a gazdag Balla Béla mézárós, akivel Gábor bácsi jó viszonyban volt, minden csütörtökön és szombaton finom erőlevest és valami sültből álló ebédet küldött Gábor bácsinak, amit nekem kellett elhoznom.) – És hol voltál ezalatt? – Néztem a piacon a vásárosokat! – Haszontalan fráter vagy, a piacon ácsorogsz, mi lesz belőled? Urat akartam nevelni, de te nem tudom, mire készülsz. Téged az érdekel, hogyan verik fel a patkót a parasztok csizmájára. Valóban azt néztem. Az enyedi cigánysor patkolókovácsai egész héten készítették a finom kis patkókat a női csizmákhoz. A vásár napján aztán felütötték „műhelyüket” a csizmadiák mellett. A csizmát vásárló menyecske, miután kifizette a csizma árát, átadta a piros szegélyes lábbelit a kovácsnak, az kiválasztotta a sarokra illő patkókat, és gyorsan felszegezte.

A „patkolás” tudatos, remek mozdulatait bámultam, no meg mi tagadás, tetszett nekem az a csiklandós beszéd is, amivel a kovács – gyors mozdulatai között – harsány hahotától kísérve, meg-megcsipkedett egy-egy kacérbb menyecskét...

Sehogy sem értettem meg, mi hibát, bűnt követtem el azzal, hogy félórát a piacon ámbolyogtam.

Gábor bácsi tovább mosta a fejemet. „A piacon ácsorogni, ez tetszik neked? Mi vagy te, úrifíú, vagy csizmadiainas?” És megint jött a refrén: „Úriembert akartam nevelni belőled, de...”

A legnagyobb meg nem értést akkor éreztem, amikor iskolába menetelem után karácsonykor szabadkézi és mértani rajzból intőt kaptam. Halmágyi tanár úr, a „Tökös” intett meg, mert nem volt beadva egyetlen rajzom sem. Ez érthető, hiszen hat hétig el voltam tiltva az iskolától, mivel Gábor bácsit ápoltam ragályos betegsége alatt. Egész tanulási időm idején ez volt az egyetlen intő, amit kaptam. El voltam keseredve, hiszen iskolába nem jártam, tanulótársaimmal sem volt szabad érintkezni... honét tudhattam volna tehát, hogy mit kell lerajzolni, és hogyan adhattam volna be a rajzokat egy ragályos beteg házából?

Gábor bácsi elvette az intőt, aláírta, és csak ennyit mondott:

– Gyönyörű dolgot míveltél, szégyent hoztál a fejemre.

Annyira elképesztett ez az igazságtalanság, hogy felelni sem tudtam rá.

Leültem az ágyam szélére, és úgy éreztem, mindenkit gyűlölök, hogy mindenki igazságtalan és nem érdemes ilyen emberek között élni. Szerettem volna elmenni más emberek közé, hogy ne is lássam azokat, akik ilyen érzés nélküliek... de hát nem tehettem... hova menjek?

Nagyon vágyódtam vissza Vásárhelyre, ott van Kézel Feri bácsi, Margit néni... Feri bácsi biztosan azt mondta volna: „Fene azt a vén tököst, hát hogyan adjon be a gyermek rajzot, ha nem járt iskolába és nem volt szabad beszéljen senkivel...” Gábor bácsi logikátlan válasza és velem nem érző magatartása azonban nemcsak elkésérített, hanem határozottá tette bennem a gondolatot, hogy nem tanulok tovább, lakatos leszek, mint Karcsi. Ez az elhatározás annál is inkább megérlelődött bennem, mert Gábor bácsi az eddigi szólamai mellett: „Úri embert akarom nevelni belőletek, de ti...”, új – önérzetemet sértő – megalázó hangon kezdett beszélni. Amikor a hátamra ütött (amit igaz, egész idő alatt csak egyszer engedett meg magának), a következőket mondta:

– Kihozol a béketűrésből szófogadatlansággal, hány-szor mondtam már, hogy a kenőcsöt az ujjhegyre tett ronggyal kell kenni a cipőre, és nem a kefével... Ki a

fene bírja ezt a sok kiadást? Minden pénzemet rátok kötöm.

Ez világos beszéd volt, Gábor bácsi megmondta, amit addig csak sejtettem: terhére vagyunk, pénzébe kerülünk, és sajnálja tőlünk. Igaz, hogy a cipőt, ruhát – azonkívül, amit a rokonok, főleg Pista bácsi szerzett nekem – abból a pénzből vette, ami a szüleim házának eladása és az adósság kifizetése után megmaradt, de élvezésünk nagy részét ő fizette.

Ez volt a legfőbb ok, amiért menekülni akartam Gábor bácsi mellől, de csak úgy lehetett, ha az iskolából is elmegyek. Elmenni, kikerülni „nevelő kezei” alól, kikerülni a nyárspolgári életfelfogás béklyóiból.

Még gyermekfejjel... de már tudatosan, más világba vágytam, egyszerűbb, de szabadabb világba. Elterveztem, hogy három év múlva már segéd leszek és szabad... minden fék és kötöttség nélkül magam szervezem meg az életemet... Titkos remény éltetett, hogy Feri bácsi segíteni fog, hogy Vásárhelyen egy nagyobb üzembe kerülhessek, vagy talán éppen a vasúthoz!

Ha még lett volna valaki, aki ösztökéljen valamilyen magasabb intellektuális cél felé... De így, megalázottságomban, sértett önérzettel, nem állíthattam magam elé más, közelebbi célt, mint eltépni a köteleket, amelyeknek eltépésére később éppen Gábor bácsi inspirált. Megindulni a magam útján és a magam erejéből érni el további céljaimat, amelynek első elérendő állomása munkássá lenni és szakmát tanulni. Olyan szakmát, amely izgat, vonz és kielégít. Ott volt Karcsi bátyám példája, azon az ösvényen indultam el, amelyet ő taposott a függetlenné válás felé. Szakmai választásomban nem tévedtem, s noha később sokféle munkakört töltöttem be szakszervezetben, pártban, közigazgatásban, üzemvezetésben, felsőoktatásban, de a satupadhoz – a szerszámgépekhez mindig hű maradtam... A sors nem mindig volt kegyes hozzám, és súlyos csapásokat is mért reám, ilyenkor mindig a gépekhez tértem vissza.

Gyermekkoromnak ezek az évei szomorúak voltak. A pubertás kora még akkor is súlyosan nehezedik a gyermekre, ha szülői szeretet légkörében él, s megfontolt gondosság irányítja.

Gábor bácsitól mindezeket nem kaptuk meg, helyesebben: nem juttatta velünk szemben kifejezésre. Pontosan eleget tett gyámi kötelességének a paragrafusok szellemében, de szeretetet, biztató, gondoskodó jó szót nem tudott adni. Nem is törte magát ilyen irányban. Tudomásul vette, hogy már 12–13 éves koromban Zola és Anatole France könyveit olvastam, de egyetlen szó megjegyzést nem tett. Sem azt, hogy ez még nem nekem való, de azt sem tette, hogy beszédbe elegyedjék velem, megmagyarázzon valamit a könyvekről, az életről.

A családban egyedül Lilla néni foglalkozott velem. Amikor nem kínoztta betegsége, hosszan elbeszélgettünk egy-egy vasárnap vagy esős délután. Koromnak megfelelően Jókai-könyveket adott kezembe, azok egy részét már otthon Vásárhelyen olvastam. De elolvastam még egyszer, és versenyt idéztünk a legszebb részeket. Lilla néni jó volt hozzám, soha meg nem bántott, egy-két pirongatáson kívül más fegyelmezést tőle nem kaptam, de szeretetet ő sem tudott adni. Négy gyermeket nevelt, nagy háztartást vezetett olyan betegen, hogy az már hősiesség volt.

Karcsival, amikor otthon volt, sokat beszélgettünk, és őszintén: a 16 éves jól fejlett, egészséges fiú nyitott szemmel nézte a világot. Idősebb barátai és olvasmányai révén tisztában volt sok olyan társadalmi-erkölcsi kérdéssel, amelyek előttem zavarosak vagy éppen értelmetlenek voltak még. Szexuális kérdésekről is beszélgettünk néha, és ő, szerencsémre őszintén, egyszerűen és világosan magyarázott meg olyan „titkokat”, amelyekről csak magam korú gyermekekkel volt bátorságom beszélni. Ezek pedig annyit sem tudtak, mint én, vagy olyan trágár módon diskuráltak a nemiségről, hogy elment a kedvem az ilyen izgató-titokzatos dolgokról beszélni.

Ezeknek a rejtelmes dolgoknak osztálytársaink közül a legjobb ismerője és legrágárabb előadója egy Hajdu Kálmán nevű, nálam valamivel idősebb, alacsony növésű fiú volt, egy finácnak a gyermeke. Megátalkodott hazudozó, aki olyan nagyképűen tudta előadni kitalált szerelmi kalandjait, hogy mindenki elhitte, s ezért a fiúk előtt nagy tekintélye volt.

Egy alkalommal együtt menve haza, rámutatott egy kedves, 15–16 éves szomszéd lányra:

- Látjátok, ezzel a leánnyal akkor fekszem le, amikor akarok, de nem kell, van jobb is ennél...

A lányt ismertem, és védelmembe vettem:

- Hazudsz – mondtam –, nem igaz, az is hazugság, hogy fel akartak venni titkos detektívnek a rendőrségen. – Nagy veszekedés támadt ebből, egymásnak mentünk, de valaki szétválasztott, és hangosan pironगतott:

- Nem szégyellitek magatokat kollégista létetekre ve-rekedni...

- Hazudott – ismételtettem konokul, de hogy mit, azt nem mondtam meg... Olyan nagyon megharagudtunk egymásra, hogy hosszú ideig nem beszélgettünk.

A szexuális titoknál jóval többet foglalkoztatott Isten létének kérdése. A kételkedést Zola és France könyvei váltották ki bennem, na meg az itt-ott hallottak, főleg a Karcsival való beszélgetések. Karcsi olvashatott valamilyen könyvet is, ateista tanulmányt, amit persze ő sem tudott elég jól visszaadni, én pedig még azt sem tudtam megérteni, amiket Karcsi mondott.

A kérdést gyakorlati, érzelmi oldalról közelítettem meg. Ha van Isten és az Isten jó – ahogy a vallás tanítja –, akkor miért engedte meg, hogy a világháború kirobbanjon? Mért engedte meg azt a szörnyű mészárlást? A papok, akik békességre, jóra, igazmondásra kell hogy neveljék az embereket, miért áldották meg bibliával a kezükben az ágyúkat, a fegyvereket, és kérték, Isten segítse őket a győzelemhez?

Ki az ellenség? Ki a bűnös? tudja-e Isten?

Ha tudja, az igazságos Isten miért büntet mindenkit, miért nem csak a bűnösöket?

Mi bűne volt apámnak és anyámnak? És mit vétettünk mi, kisgyermek, hogy Isten büntetésből elragadta tőlünk szüleinket?

Milyen igazság az és milyen Isten, aki az ártatlant bünteti, sanyargatja, a valódi bűnöst viszont jóléthez segíti? Hogyan lehet ilyen Isten? És ha van, kinek kell ilyen Isten?

...Ezek az érzelmi alapon kialakult gyakorlati kérdések, amelyek zagyva tömkelegben gomolyogtak agyamban, különösen akkor rohantak meg, amikor konfirmálásra készülve a kátét tanultam. Értelmetlenség! – gondoltam ma-

gamban. Minden szépet és jót mondunk Istenről, felruházuk csodálatos tulajdonságokkal, jóságáért könyörgünk, kegyelemért fohászkodunk, ő meg korbáccsal ver, éhséggel, szegénységgel sújt, ruhám sincs, amivel illően elébe járuljak a templomba... Ilyen az Isten? Akkor miért áldjam? Miért imádjam? Nem, ilyen Isten nem lehet... Nincsen is Isten! Nincs Isten...

De akkor mi van?!

Vallásos szellemben nevelt gyermek akkor még nem rendelkezett olyan ismeretekkel, hogy a kérdésre valamegyest tudományos választ adhatott volna. Ezért bizony sokszor visszaestem a kételkedésbe, sokszor éreztem büntudatot magamban istentagadó gondolataimért. Éveknek kellett elmúlniuk és sokat kellett olvasnom, tanulnom, amíg az elavult istenhitet kigyomlálhattam miagamból, és megszerezhettem azokat az elméleti ismereteket, amelyek nemcsak az istenhit kérdésében igazítottak el, hanem harcos ateistává tettek.

LAKATOSINASNAK MEGYEK!

1920 májusában elvégeztem a Bethlen Kollégium negyedik osztályát.

Évzárás előtt Bodrogi tanár úr, a jó öreg Pontos, mint osztályfőnök kikérdezett mindenkit. Ki akar tovább tanulni és ki akar gyakorlati pályára menni? A jobb tanulókat meg sem kérdezte, csak odadörmögte magának, „megy tovább”, aki bukásra állt egy-két tantárgyból és nem akart tovább tanulni, annál jelt tett... Mi tudtuk, ez azt jelenti, átengedik, hogy ne gördítsenek nehézségeket pályaválasztása elé. Amikor hozzám ért, odadörmögte: „megy tovább”. Én azonban felálltam, és jó hangosan mondtam:

- Tanár úr kérem, nem megyek tovább, lakatosinasnak megyek.

Elképedést váltott ki a kijelentésem. Nemcsak azért, mert – a számtant kivéve – az osztály harmadik-negyedik tanulója voltam, hanem mert gyámom révén – Gábor bácsi – tanári család gyermekének tartottak, ami föltétlen elkötelezettséget jelentett a további tanulásra, az értelmiségi pályára... Bodrogi János tanár úr, ahogy magához tért, azt kérdezte:

- Gabi bátyád tudja ezt?

- Igen – feleltem most már halkán, és leültem. Az utánam következő Veress Sándort, aki, úgy hiszem, papnak volt a gyermeke, meg sem kérdezte, úgyszintén Vita Zsigát sem, aki szintén az osztály legjobb tanulói közé tartozott.

Elhatározásom, hogy lakatosinasnak megyek, tényleg Gábor bácsi tudtával, sőt inspirációjával történt. Néhány nappal a kikérdezés előtt Gábor bácsi behívott a szobájába, és szokásos szobai sétáját folytatva, ezeket mondotta:

- Az év vége előtt állunk, választanod kell: tovább tanulsz, vagy ipari pályára lépsz, mint Karcsi. Előre megmondom, hogyha tovább akarsz tanulni, természetesen tanulhatsz, és segítelek, de nem látom értelmét ennek. A

jelen pillanatban, mint te is tudod, rengeteg hivatalnok és tanult ember van állás nélkül, én a jövőt sem látom derűsebbnek a fiatal magyar értelmiségiek számára. Meg kell mondjam, nekem nehézségeket okoz a taníttatásod, de ha te mégis akarsz tovább tanulni, vállalom.

Aztán eleven színekkel ecsetelte az ipari pálya előnyeit, az érvényesülés lehetőségeit.

Untam a sok magyarázgatást, már rég megérett bennem az elhatározás, hogy munkásnak megyek, csak nem kőművesnek, mint Gábor bácsi gondolta, hanem lakatosnak. Gábor bácsi azt is elmondta, hogy a nyár folyamán Vásárhelyre megy és megbeszéli Bustya Lajossal – apám volt társával és főnökével –, vegyen fel kőművesinasnak, és az apám mesterségét folytassam.

Határozottan válaszoltam rá, hogy semmiképpen sem akarok kőműves lenni, csak lakatos... A beszélgetés ezzel lezárult, a kérdés lényegében el volt döntve.

Valójában Gábor bácsi nem akarta vállalni a még hátralévő sok évi tanulással járó kiadást és fáradságot. Szabadulni szeretett volna a gyámsággal járó felelősségtől, de úgy, hogy senki ezért meg ne rója. Ez kitűnt a Bodrogi tanár kikérdezését követő nap délutánján. Másnap délután ugyanis Bodrogi meglátogatta Gábor bácsit. A behúzott ajtó mögött halkán induló beszélgetésből először semmit sem értettem, de a Gábor bácsi válaszaitól indulatba jövő jó öreg Pontos felemelte a hangját, és sűrű szemrehányásokkal illette Gábor bácsit.

– Valami oka van annak, hogy a gyermek nem akar tanulni, hiszen történelem, földrajz, természetrajz, magyar nyelvből kitűnő, tíz év óta nem volt ilyen jó tanulóm a történelemből, erkölcsi magatartása kifogástalan, szorgalma példás. Te Gabi – mondta Gábor bátyámnak –, itt valami rejtéllyel állunk szemben, amit te kell hogy ismerj...

Aztán meggyőző hangon elmesélte Gábor bácsinak, hogy a kollégiumi árva-ösztöndíj egyik élvezője, Szabó Ferenc, aki éppen az én osztályomba járt, három tárgyból bukásra áll, és ha tovább akar menni, a pótvizsgák miatt rossz tanulónak minősül, biztosan elveszíti az ösztöndíjat, aminek elnyerésére a legrátermettebb én lennék...

A kollégiumi árva-ösztöndíjat – úgy hiszem – még a kollégium alapításakor létesítették. A legnagyobb és legértékesebb ösztöndíj volt. Elnyerésére csak jó magaviseletű, szorgalmas, szegénysorsú, apátlan-anyátlan árva, székelly származású tanuló pályázhatott, aki legalább jeles osztályzatot ért el és azt meg is tartja. A rendelkezés értelmében erkölcsi magaviselete vagy tanulmányi előmenetele romlása esetén elveszíti a stipendiumot. Az alapítvány a „kollégiumi árvának” a VIII. osztály ingyenes elvégzését biztosította, koszttal, lakással, ruhával, teljes ellátással.

Bodrogi tanár úr arra akarta rávenni Gábor bácsit, hogy kényszerítsen a továbbtanulásra. Gábor bácsi ezt nem vállalta, hanem behívott a szobába, és a tanár jelenlétében kijelentette, hajlandó segíteni, amennyiben tovább tanulok. Én megismételtem elhatározásomat. Amikor Bodrogi tanár úr ezt hallotta, kezét égnek emelte, és kétségbeesett hangon mondotta:

– Sohasem fogom megérteni, mi történt veled. – Pedig a kérdés nagyon egyszerű volt, persze a kívülálló ezt nem vehette észre. Kitől kaptam én ösztönzést? Ki ébresztett tanulási vágyat bennem? Gábor bácsi lemeze – „urat akartam csinálni belőled, de te hitvány, szófogaadatlan vagy, isten tudja, mi lesz belőled...” – minden irányba hatott rám, csak ösztönzőleg nem. Senki sem élesztgette bennem az ambíciót pályaválasztásomat illetően, Gábor bácsi „nevelő módszerével” pedig megutáltatta bennem az urat, akivé a tanulás révén kellett volna válnom.

Bodrogi tanár úr támogatása nemes cselekedet volt, de már későn jött.

Öszintén szólva eleinte még gyakran, aztán mind ritkábban jutott eszembe a jó öreg Pontos, aki becsengetés után halálos pontossággal belépett a tanterembe, kopasz golyó-fejét jobbra-balra forgatva szemügyre vette az osztályt, aztán leült, és megkezdte előadását.

(1944 december vége felé lehetett. Jelentést írtam, és megkértem az elvtársakat, ne zavarjanak, amíg az írást el nem végzem. Alig fogtam hozzá, máris belépett valaki, hogy egy egy nagyon öreg tanár szeretne velem beszélni, és

kér, fogadjam feltétlenül. „Nyugdíj-ügy” – nyilallt át agyamon, és tehetetlenül igent intettem. Az öreg tanár belépett az irodába, kissé rekedtes hangján üdvözölt.

– Veress Pál titkár elvtársat keresem – szólt, és me-reven nézte arcomat.

Lehetetlen lett volna bemutatkozása nélkül is fel nem ismernem benne az én régi jó Pontos tanár uramat... Csak nagyon megöregedett.

– Én vagyok, tanár úr – mondtam, és nagyon eléré-kenyültem; eszembe jutott, milyen kitartóan küzdött to-vábbtanulásomért. Huszonöt év távolából is emlékeztem Habsburg-ellenes beszédeire.

Nyugdíj-ügyet gyanítottam, de milyen nagyot téved-tem. Bodrogi tanár úr ott kezdte, ahol abbahagyta – ná-lam – ezelőtt huszonöt esztendővel. Szép sorjában el-mondta, hogy semmilyen fáradtságot nem kímélve felku-tatta és megszerezte a világ bármely részében és bármely nyelven megjelent, Kossuthról szóló kiadványokat. A há-ború megakadályozta gyűjtőszennvedélyének folytatásában, és most sokszoros erővel kell hozzálátnia, hogy a hiányt pótolhassa.

Aztán előhúzott a zsebéből egy papírdarabkát, és a ke-zembe nyomta. A papíron cirillbetűkkel egy Kossuthról írt könyv címe és kiadója volt feltüntetve.

– Olvasd – mondta. Én kissé sillabizálva elolvastam a címet, kiadóját és az évszámot... – Ez az! – kiáltott fel az öreg diadalmasan. – Ezt a könyvet segíts meg-szerezni nekem. Írj Moszkvába, neked biztosan elküldik.

Kínos helyzetben voltam. Hogyan magyarázzam meg a jó öregnek, hogy még folyik a háború, Moszkva ezer seb-ből vérzik, a kulturális kapcsolatok még nincsenek meg-teremtve olyan mértékben, hogy lehessen számítani egy Kossuth-könyv beszerzésére...

Az öreg diadalmasan nézett rám.

– Te kommunista vagy... neked biztosan elküldik.

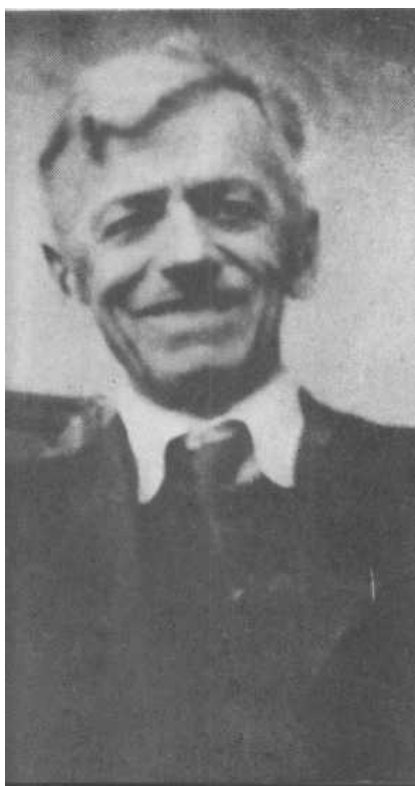
Nem voltam képes összetörni ezt a lángoló lelkesedést, a lelkében élő Kossuth-mítoszt...

– Mindent elkövetek, tanár úr, hogy megszerezsem – mondtam. Próbálkoztam is tenni valamit, de ered-ménytelenül...

Szüleim

Simó Géza – Géza bácsi
Soós József – Jóska bácsi

Karcsi testvérbátyám húszéves
korában

A szerző huszonkét éves

Felszabadulási „remekem” (1924)

Az öreg tanár boldogan távozott... Búcsúzásakor megjegyezte:

- Ma sem értem, Gabi bátyád miért nem törekedett, hogy taníttasson.

- Azért csak tanultam valamit – mondtam mosolyogva öreg tanáromnak, s a moszkvai Lenin Iskolára gondoltam...)

Az évváró ünnepély után elhagytam a kollégiumot, és harminc évig nem léptem át a küszöbét.

(1950 telén jártam újra ott – amikor mint Enyed város egyik képviselőjelöltje a tartományi néptanácsban rövid megbeszélést tartottam a tanári karral. Szomorúságomra régi tanáraink közül csak Szabó számtantanárt találtam ott... a többiek nagy része már régen az Őrhegy alatti temetőben pihent.)

1920 nyara izgalomokkal és gondtalan vidámsággal telt el. 14 éves múltam, a közeli erdőben legeltettem a két tehenet és borjút, a szekeren ülve el-elkapdostam a fejem volt osztálytársaim elől, akik egyike-másika teniszcipőben, ütővel a kézben – lányok és fiúk vegyesen – vidáman hancúrozva ment a teniszpályára vagy a nyári fürdőbe... Ilyenkor keserűség fogott el, de szegénységem tudata dacossá is tett. Egyiknek sem köszöntem, ha nem köszöntek ők előre, és egyikkel sem álltam szóba, ha nem ők szólítottak meg.

A kerti munkától, öntözéstől, zsákolástól, a sok szabad levegőn tartózkodástól egészséges, izmos gyermekké fejlődtem. Lopva, kíváncsian nézegettem a lányokat, addig ismeretlen izgalomok fogtak el, ha formás mellüket megláttam vagy csiklandós nevetésüket hallottam.

Egy meleg nyári napon Pista bácsi közömbös hangon azt mondta:

- Pali, ebéd után a kis kocát elvisszük az erdőpásztorhoz... – Noha semmi mást nem mondott, szavaiból megértettem, hogy a kis kocát a kanhoz visszük. Az állatok párzása minden gyermek fantáziáját izgatja, én sem voltam kivétel. Mindjárt ebéd után el is indultunk a Felenyed felé húzó erdő felé.

A pásztornál farkaskutya fogadott vad ugatással, sokáig nem jött elé senki élő. Végre megjelent egy fiatal asszony.

Látszott, hogy álmából riasztottuk fel s csak úgy sebtiben kapkodta magára ruháit. Fél kezével kissé borzas fekete haját simítgatta, a másik kezével szétbomló ingét tartotta össze, amelyből minduntalan ki akart bújni szép, formás melle.

- Nincs itthon az uram – mondotta még kissé álmosan –, de nem baj, tudom én is, mit kell csinálni!

Meglátta a fáradtan lihegő kis kocát, amint elnyújtózott egy fa tövében.

Le nem tudtam venni a szemem a fiatal szép erdőpásztornéról. Amikor megindult a kan ólja felé, hogy kiereszsz-e, mezítelen lábaival kényesen lépkedve, csípőjét kacéran ringatva... engem olyan hevülés fogott el, amit még soha nem éreztem.

Mielőtt kiengedte volna a kant, Pista bácsi odaszólt nekem:

- Menj Pali egy kicsit gombászni...

Dühös is voltam, szégyeltem is magam, mert tudtam, miért küld el. Elég nagynak éreztem már magam az ilyen dolgok megismeréséhez, de Pista bácsinak nem ez volt a véleménye. Még hallottam a szép erdőpásztorné nevető hangját:

- Elküldte a gyermeket? Igaz is, még kicsi ő, nem jó, hogy effélet lásson...

Dühös lettem az asszonyra is. Még olyan kicsinek tart? S bosszantott, hogy nem láthatom minduntalan kikandikálni akaró két szép fehér mellét.

Jó félóra múlva Pista bácsi hangosan hívott; mogorván mentem vissza, a kis koca fáradtan lihegett a fa tövében. Az asszony arca piros volt, mint a bazsarózsa, szemei villogtak... Invitálta Pista bácsit, menjen be a házba, megkínálja egy pohár jó szilvapálinkával. Pista bácsi megköszönte, de visszautasította.

Én az asszonyt néztem, félig nyitott szájából kivillant fehér foga, a szemében már nem tüzet, valami szégyenlős könyörgésfélét láttam. Elindultunk. Egy idő után lopva visszanéztem; a ház lépcsőjének legfelső fokán ott állt az asszony, két kezét leeresztve bámult utánunk. Mozdulatlan volt, mint egy kőszobor. Napokig nem tudtam szabadulni látomásától, ha eszembe jutott félig nyitott ajka, kibomlott fehér inge... testemet remegés fogta el...

Egész nyáron dolgoztam a kertben. Öntöztem, kapáltam, hajtottam a teheneket, szedtem a sajmeggyet.

Nagyon összebarátkoztam egy Endre nevű 18 éves fiúval. Az Ambrózy-cég küldte ki a megtisztított sajmeggy szárítására, szakszerű kezelésére. Ez a bátoratlan fiú tele volt alacsonyrendű érzéssel és érthetetlen szégyenérzettel a lányok irányába. Nem tudom, melyik iskolában tanított akkor Pista bácsi „gazdaságtant”, de a leánykák, akiket kihozott az iskolából a gyakorlati órákra – a kertben gyomláltak, kapáltak, gyümölcsöt szedtek –, már nagyocskák, fejlettek voltak. Volt köztük egy 15–16 éves kislány, Rácz Katica. Ebbe a lánykába bolondult bele Endre. Amikor a közelben volt, vagy nevető hangját meghallotta, Endre olyan lett, mint egy megszállott. Egy alkalommal megvallotta nekem, hogy nagyon tetszik neki a lány, de nincs bátorsága megismerkedni vele. Tudva azt, hogy ismerem a lányt, aki Rácz bácsinak, a mi suszterünknek – a hajdani kattarói matrónak – volt a kishúga, állandóan csalt, hogy menjek vele, és mutassam be. Oda is mentem vele Katicához, éppen szilvát szedett egy fán, és azt mondtam:

– Katica, ez a fiú, Endre, meg akar magával ismerkedni.

Még most is hallani vélem Katica csengő kacagását, s gyermekes-nagylányos, legényugrasztó hangját:

– Ha meg akar ismerni, jöjjön fel a fára, segítsen szilvát szedni.

Endre irulva-pirulva felmászott a szilvafára, de nem tudott a lány közelébe kerülni, mert az mint egy kis vadmacska mászott a fa legmagasabb ága felé. A fa alatt álltam, mintha odacövekeltek volna, úgy néztem Katica ugrató-kacér mozdulatait. Nem vette észre, amikor szoknyája fent akadt egy száraz ágcsokon, s akaratlanul megmutatta – amit vágytunk látni – fehér, szép formás leánytestét. Endre szégyenlősen el akart fordulni, de ügyetlenül lépett, letörött az ág, és – nem nagyon magasból – a földre suppan. Mindenki odaszaladt, Katica is leszállt a fáról, de szegény Endre szégyenében, hogy leesett, kissé sántikálva eliszkolt a sok gyermeklány mellől.

Lopva néztem Katicát. Kibomlott fekete hajába apró levéldarabocskák akadtak be. Miután látta, hogy nem történt semmi baj, elnevette magát, csillogó nagy szemében

huncut fények ragyogtak; még nem töltötte be a 16 évet, de nő volt már... Büszkén csillogó szemei valami affélét mondhattak leánytársainak: „Láttátok? Ez a fiú értem majdnem kitörte a nyakát!”

Endre többé nem próbálkozott megismerkedni Katicával, egy huszonnégy éves hadiözvegy vette kezelésbe, s feloldotta a nőktől való félelmét és szégyenérzetét.

A nyár, de különösen az ősz sok izgalmat tartogatott számomra. Karcsi mindjárt az iskolai év elvégzése után beszélt felvételem érdekében a fő tulajdonossal.

– Meglátjuk majd ősszel – mondta az –, most vetünk fel egy kollégistát, egyelőre elég ebből a fajtából.

Valóban már a gyárban dolgozott Balogh Pista, volt osztálytársam, egy csendes, nagyon komoly, szinte komor fiú. Minden idejét fúrás-faragással töltötte, a mechanika szerelmese volt. Egy természettani órán mindannyiunk bámulatára bemutatta maga készítette – két tenyér nagyságú – gőzgépét. Benkő tanár úr jelenlétében a legpontosabb leírását adta a gép működésének, és utána megindította. Fél percet járt a kis kazánba felgyülemlett gőzzel.

Amikor novemberben mégiscsak bekerültem a gyárba, a féléves inas Balogh Pista úgy dolgozott már az esztergapadon, mint egy fiatal segéd. Lehet, a gazda azért nem akart felvenni, mert félt a „kollégistáktól”. Karcsi az volt, Balogh Pista is, és még én ráadásnak... A kollégistákkal nem lehetett akármit csinálni. 1920 nyarán az általános sztrájk előszelei fújtak már, nem jó olyan tanult fiúkkal tölteni meg az alig megindult gyárat, akik már eleve kijelentik, hogy favágógéphez nem mennek, cséplőgéphez etetőnek nem mennek... Akkor már jobban jár, ha falusi fiúkat alkalmaz. Igaz ugyan, hogy ezek a falusiak négy elemi osztályukkal alig tudnak elvégezni egy összeadást vagy kivonást, és gondolni sem lehet arra, hogy azonnal esztergapad mellé állítsák őket, mint Balogh Pistát, aki a legkomplikáltabb menetszámításokat is maga végezte el, de zúgolódás nélkül mennek ki csépelni. Hiszen egyik-másik éppen azért jött inasnak, hogy apja cséplőgépjét ő kezelje-javítsa, s ne egy alkalmazott gépész.

Nos, ilyen körülmények között aggódva vártam az ősz beköszöntését, hogy inasnak állhassak. A nagy lendülettel megindult gazdasági konjunktúra azonban döntött sorsom

felett... A háborúban megrongálódott ipartelepek, gyárak újraindítása rengeteg munkát adott a gépjavító üzemeknek. Szakember-hiány volt mindenfelé, gyorsan kellett képezni szakmunkásokat. Tanulékony, ügyes fiúk kellettek. Így kerültem november elején a Vulcan-gyárba.

Nem úgy léptem be az üzembe, mint ismeretlen helyre. Karcsi elbeszéléseiből majdnem mindenkit ismertem név szerint, sőt egyeseket, például Bartos Sanyit – aki Karcsival egyidős volt – és másokat is személyesen. Karcsi rendezett el mindent, Gábor bácsi mint gyámom, csupán aláírta három évre szóló tanonc-szerződésemet. Sablonos formula volt, tele kötelességekkel az én részemre és jogokkal a munkaadó részére. A fizetés nem volt meghatározva, a szöveg szerint szorgalmam és munkám után „a munkaadó belátása szerint”.

Csak úgy, pofára, a gazda heti 7 lej ajánlott. Egy kifli vagy zsemle ára akkor pontosan egy lej volt. De el kellett fogadnunk ajánlatát, más hely, ahova mehettem volna – egy-két kis kócerájt kivéve – Enyeden nem volt.

A Vulcan-gyár mintegy 40 dolgozójával abban az időben Enyed legnagyobb gépjavító üzeme volt és az adott konjunktúrában nagy fejlődési kilátásai nyíltak.

A régi Fesztinger-féle faraktár épületében kezdte meg működését. Noha amolyan társas tulajdon volt kifelé, lényegében a tulajdonos Balogh Endre volt. Hogy kik teremtték elő a pénzt a vállalkozáshoz, nem tudtuk. Beszéltek, hogy Horváth Pali bankigazgató adott, de Wiel Guszti is, egy magát mérnöknek tituláló szenvedélyes autós, aki azt híresztelte, hogy a háborúban repülőstiszt volt... Vékony hosszú lábán bőrkamáslit hordott, és fejről le nem vette volna a pilótasapkát.

Az épület hosszában gerendákkal volt alátámasztva, hogy elbírja a nehéz közlőművet (transzmissziókat). Ez a gerendasor egyben elválasztotta a gépműhelyt a lakatosműhelytől, az autójavítót az asztalosműhelytől. A csarnokféle végében volt a kovácműhely, egy rozoga toldalék, földem nélkül, ahogyan akkor a füstös-szellős kovácműhelyeket építették. A földemnélküliség és a huzatosság a ventiláció hiányát pótolta. Munkavédelem abban az időben ismeretlen fogalom volt egy ilyen összetakolt üzemecskében.

Balogh ügyes szervező volt. A meginduláskor összevásároltak minden szerszámgépet, ami eladó volt. Az egymás mellett sorakozó szerszámgépeket a cementpadlóra szerelt hosszú transzmisszió hozta mozgásba, amit a sarokba szerelt GANZ-villanymotor hajtott. Melléje volt felállítva egy jó öreg kalapácsos gyújtású benzinmotor. Ennek az volt a hivatása, hogy áramszünetekben helyettesítse a villanymotort.

Elképzelhető, micsoda zaj, füst, bűz volt a műhelyben, amikor átkapcsoltunk a benzinmotorra. A szerszámok valamivel jobbak voltak. Rossz nyelvek szerint a forradalom alatt egy katonai raktárból több láda reszelő és sok spirál-fűrő, valamint néhány kovács-satu került magánkézbe és onnan az üzembe. Hogy mi igaz ebből, nem tudom, de az bizonyos, hogy olyan finom jó reszelőket, mint a horgony jelzésű „Fischer Fegyvergyár” reszelők – amelyekből még 1920 végén is bőven akadt az üzemben –, soha nem láttam. Hogyan kerültek a finom fegyvergyári reszelők, a drága csigafűrők az üzembe? Valószínűleg úgy, ahogyan én 1918 novemberében a svéd szánkóhoz jutottam...

Az üzem mindenféle gépek javításával foglalkozott. Enyeden az egyedüli hely volt, ahol autót és motorbiciklit is javítottak. Volt azonban az üzemnek három cséplőgépe is, és két-három motoros favágógépe. Volt hát munka bőven...

A gyárban kevés idős szakmunkás dolgozott, többségben fiatalok voltunk, nagyrészt inasok. Lakatos kettő volt, Bartos bácsi – aki a városi gőzfürdő gépésze volt, de hetenként három-négy napot bent dolgozott az üzemben –, Molnár úr, egy szemüveges, ironikus, vicces „öregfiú”, Musta bácsi, a kovács, a két Toma testvér, asztalosok, és Furdek Lajos, az esztergályos...

Az inasok egy része – Karcsival egyidős – szabadulófélben volt, és mi négyen fiatal inasok. A favágó- és cséplőgépészek és munkások egy részét jóformán nem is ismertük, mert ők csak vendégek voltak a gyárban.

Első nap, amikor bementem az üzembe, Karcsival együtt jelentkeztünk a gazdánál.

A szülői örökségből vettünk egy rend sötétkék munkaruhát és egy pár bakancsot. Pedánsan, tisztán mentem munkába. A gazda fél szemmel úgy nézett rám, mint

varjú a sajtra, aztán emelt, szigorú hangon tudomásomra hozta, hogy itt inas vagyok, és nem „kollégista”, amit a segédek mondanak, azt szó nélkül meg kell csinálni.

– Amikor véget ér a munka, kezdődik a rámolás. Télen a munkaidő reggel 7-től délután 5 óráig tart, egyórás ebédszünettel, utána pedig az inasok rámolnak. Megértetted?

– Meg – mondtam vidáman. Jókedvem bosszantotta, és mérgeesen hozzátette:

– Szóval itt nem úrifíú vagy, itt inas vagy, ha teke-regsz, neked is kijár a pofon. – Ez nem tetszett. Merőn ránéztem, ő gyors léptekkel megindult a műhelyek felé. Intett, hogy kövessem.

Végigmentünk a hosszú lakatosműhelyen, az asztalosműhelynél az egyik javítás alatt lévő cséplőgépnél megállt, és odaszólt egy szelíd arcú, kissé görnyedt asztalosnak:

– Toma úr, adjanak ennek a gyermeknek valami munkát... – Azzal sarkon fordult, és otthagyt. Nem véletlen, hogy félszázad év után is pontosan visszaemlékszem munkába lépésem első napjának minden mozzanatára... Szinte látom magam, ahogy az idősebb Toma úr barátságosan végignéz rajtam, és azt kérdi, ki vagyok. Csonka bal kezével megigazítja fűrészportól fehér, elnyűtt sapkáját, és odaszól egy háttal álló, gyaluló óriásnak:

– Nézd csak, ez a kicsi Veress... A Veress Karcsi öccse...

Mintegy tíz napig dolgoztam a Toma testvérek keze alatt. Durva pemzlivel takarítottam le a port a cséplőszekrényekről, amelyeket ők javítottak. Barátságos, jellemes, régi szervezett munkások voltak. Sokáig dolgoztak volt Budapesten. A fiatal Toma nemcsak olvasta a munkásajtót, de megbízottja is volt Enyeden. Az ő címére jöttek a lapok, és ő osztotta szét.

Szervezett munkáshoz illően bántak velem, és különösen az „öreg” Toma, aki a Bethlen utca felé lakott, sokszor maga mellé szólított, és együtt mentünk haza. Egész úton magyarázott... Elmesélte egy háborúellenes tüntetés lefolyását Pesten 1914 júliusában, amikor a gyűlésen részt vevő asztalosok kezüket magasra emelve – mintegy vádolva a kapitalista kizsákmányolást – megesküdték, hogy harcolnak a háború ellen. (1930-ban egy háborúellenes

könyvet adtunk kézzől kézre az ifjak között. A könyv egyik képe felemelt kezű munkástömeget ábrázolt, alatta a következő felirattal: „Famunkások háborúellenes tüntetése Budapesten, 1914. július.” Toma bácsi emlékét ez a kép is megerősítette tudatomban.)

A fiatal Toma a harmadik-negyedik napon félrehívott, és halkán, titokzatosan azt kérdezte:

– Megbízhatok benned? Nem szoktál fecsegni? – Nem szóltam egy szót sem, csak sértődötten néztem fel reá. Nagy, hatalmas ember volt. Valamit morgott a foga között, aztán megkérdezte, hajlandó vagyok-e a munkáslapot elvinni arra a címre, amit megad? Természetesen vállaltam, és attól kezdve vagy tíz esetben küldött velem újságot egy szaktársának. Noha meghagyta, hogy ne bontsam ki az újságokat, amelyek be voltak csomagolva, én mégis kibontottam és olvastam, de sokat nem értettem belőlük. Sok mindent kellett volna ismernem, hogy megértsem az 1920-as Népszavát.

Tíz nap után elvettek Tomáéktól, de ahogy egy kicsi időm volt, azonnal mentem hozzájuk. Jólesett ott lenni, két olyan ember mellett, akik nem taknyos inasnak néztek, hanem fiatal munkatársuknak. A két Toma nem volt kommunista. Egyszerű szervezett munkások voltak, szociáldemokrata meggyőződésűek. Az osztályszolidaritás érzését, a szakmai összefogás szükségességét s még sok mindent – tanultam tőlük. Igaz, ezt kissé vaskalapos módra magyarázták, s tele voltak szakmai elfogultsággal. Követeléseiket csak kettejük és egy segítségük nevében fogalmazták meg.

1920 végén voltunk, az általános sztrájk után. A sztrájk kitörésének idején nem voltam még inas, de hogyha lett volna sztrájk a Vulcanban, vagy valahol a városban, azt Karcsitól föltétlenül hallottam volna. Egyetlen kép, egyetlen mondat maradt meg tudatomban erről az időről. Szép októberi verőfényes nap volt, a két tehencske lassan cammogott az áztatóból kiszedett kenderrel magrakott szekérral a Holtmarosról hazafelé. A kenderrakáson hanyattfekve dudorászott Jóska egy Nyárád menti dalt. A Seidl szállodánál két rendőr állt, Jóska elhallgatott, és jól befészkelte magát a kenderbe. Nekem feltűnt, és megkérdeztem:

– Mi az, Jóska, verekedtél? Félsz a rendőröktől? – Még most is fülembe cseng Jóska jó lapos Nyárád menti beszéde:

– Keresnek mindenkit, aki sztrájkolni akart. – Jóska Ágnesnek, egy káposztásszentmiklósi leánynak volt a testvére, aki előbb nálunk, azután Lilla néninél „szolgált”. Jóska a háború után Enyedre jött a nénjéhez, és a villanytelepen dolgozott, mint olajozó-gépezelő segédmunkás.

A villanytelepen dolgozott Makrucz szakszervezeti vezető is. A villanytelepiek a sztrájk mellett foglaltak állást, valószínű azért keresték a rendőrök az ott dolgozókat, hogy megfélemlítsék őket, és megakadályozzák a sztrájk kitörését. Sztrájk azonban Enyeden nem volt, de az általános sztrájk utáni terror hullámai átcsaptak Enyedre is, és széttörték azt a zsenge munkásszervezetet, amely főleg szakszervezeti vonalon az őszirózsás forradalom idején és utána kialakult. Az 1920-as Trancu-Iași-törvény, amely terrorisztikus kereteibe szorította a munkásszervezetek működését, a vasúti munkások szervezésének eltiltása mellett eltiltotta az ifjúmunkások szervezkedését is. Nem vált valóra a vágyam – legalábbis egyelőre, Enyeden –, hogy szervezett ifjú legyek, mint volt Karcsi, és gyűlésekre járok.

Az általános sztrájkot követő megtorlás csapásai alatt a gyenge enyedi szakszervezetek széthulltak, de a lelkesebb munkások – és ilyenek voltak a Tomák is megmaradtak egyénileg szervezett munkásoknak, és az illető szakma szövetségéhez fizették tagsági díjukat, a szövetséggel tartották egyénileg a kapcsolatot.

Az ifjúmunkások szervezete is széthullt, de ebédszünetben, a gyárudvar mocskos fűvére leheveredve, mint legenda kelt újra az ismeretlen ifjak hőstette, akik az egyik inasiskolai tanítót, mert ócsárolta a szervezett ifjakat és nádpálcával verte őket – a szervezet határozata értelmében „megbüntették”. Különösen sokat verte a Vulcanban dolgozó szegény, vézna parasztfiút, a felenyedi Pistát, ezért aztán három Vulcan-gyári ifjú titokban, köztük Karcsi bátyám és a bikaerős Bocsárdi Jóska, úgy adták vissza a lelketlen reakciós tanítónak a kölesönt, mint Ludas Matyi Döbrögi uramnak. Ez még 1919-ben történt. Az eset után nem is verték a tanítók az inasokat, de amikor betiltották

az ifjúmunkás szervezetet, nyomban akadt más tanító, aki szerint „az inasbandát csak nádpálcával lehet kordában tartani”.

Ha most egy hangosfilm visszavetíthetné az ebédidő alatt heverező inasok beszélgetéseit, a tarka-zagyva és mégis értékes nevelő-lázító-biztató szavak, beszédek megjelenék a hallgatót.

Győrfi Pista nagy inas volt és idős fiú, úgy hiszem, 21 éves is lehetett. Katona volt a világháborúban, és 19-ben belépett a magyar Vörös Hadseregbe; későbbi olvasmányaimat és tanulmányaimat megelőzően őtöle hallottam először lelkesedéssel beszélni a Vörös Hadseregről.

- Te Pista – kérdezte az egyik inas –, tényleg veres ruhában jártatok?

Egy pillanatra meghökkentem; Bodrogi tanár úr előadásából tudtam, hogy Mátyás király híres zsoldos hadserege, a „fekete sereg” nevét tényleg onnan kapta, hogy fekete ruhát vagy páncélt viseltek. Egy pillanatra felrémlett bennem, vajon a magyar proletárdiktatúra Vörös Hadserege nem onnan kapta-e a nevét, hogy vörös színű ruhát viseltek, hiszen a háború előtt a huszároknak is vörös nadrágjuk volt. 19 éves lehetett Győrfi Pista, amikor a Vörös Hadsereg katonája volt, nem is lehetett várni, hogy az egyszerű lakatosinas olyan pontos magyarázatokat adjon... de azért kivágta a rezet:

- A forradalom zászlója vörös volt – mondotta –, aki a forradalom mellett volt, azt vörösnek hívták, ezért volt a proletárhadsereg vörös hadsereg... Az ellenforradalmat fehérnek hívták, azért az ellenforradalmárok a fehérek voltak...

Többször beszélt Győrfi Pista a Székely Hadosztályról, és többször ismételte: „...hej, ha a Székely Hadosztály nem árulja el a forradalmat, most minden másképp volna”. Természetesen ezt Pista hallotta valakitől, nem volt a saját véleménye, de nekünk, fiatal munkásgyerekeknek, a tudatunkba hatolt Pista elbeszéléseiből egy-két forradalmi esemény és fogalom.

Az első hetekben nem volt rendes munkaköröm, annak segítettem, akinek több munkája volt. Molnár úrhoz kerültem néhány napra segítségnek. Ideadott egy rossz fémfűrész és egy vasat, hogy fűrészeljek le belőle egy dara-

bot. Hát persze az nem volt olyan egyszerű dolog. A kopott fűrészlap megszorult az anyagban, Molnár úr látta, de hagyta, hogy kínlódjak. Aztán odaszólított nagy komolyan, és azt kérdezte:

- Szereted te a mákos laskát? – Sejtettem, hogy valami ostoba viccre készül, csak néztem, hallgattam. Lehet, hogy megrestellte magát, mert mosolyogva azt mondotta, komolyan kérdezi, szeretem-e.

- Igen – feleltem.

- Akkor jó – mondta –, menj és fűrészelj. Később odaszólt: – Adj egy kis olajat a fűrésznek, nem látod, hogy szomjas?

Azt hittem, megint viccel, és fűrészeltem tovább. Azaz fűrészeltem volna, ha csúszott volna a fűrész, de valósággal beleragadt a vasba, alig tudtam megmozdítani. Tudtam már, hogy ha szorul a fűrész a fában, a favágó szalonnabőrrel megkeni, de tudatlan eszemmel azt hittem, ha olajat teszek a fémfűrészre, csúszni fog, és nem fog vágni semmit.

Molnár úr nézte még egy darabig kínlódásomat, aztán odajött, kivette a fűrész a kezemből, egy-két csepp olajjal megkenete, és visszaadta. Csodák csodája, a fűrész könnyen mozgott a vágott részben, s éreztem, hogy viszi is az anyagot. Nagyon szégyelltem magam, azt vártam, hogy a „rend kedvéért” leken egy taslit, de másképp történt; Molnár úr állt mellettem, egy ideig, végignézett rajtam, aztán szó nélkül visszament a satujához.

Levágtam a vasat és odavittem, átvette, és szó nélkül bólintott. Éreztem, hogy megsértettem, amikor tanítását nem hallgattam meg.

- Kérem, ne haragudjon – mondtam –, azt hittem, csak viccből mondja, mint a mákoslaskát...

Halvány mosoly futott végig sovány arcán, aztán szinte magának mormogta:

- Az embernek néha viccelni is kedve jön ebben a cudar világban...

Molnár urat a többi inasok nem nagyon szerették, mert kordában tartotta őket, de magyarázott. Néha ugyan megbökdöste kalapácsnyéllel az inas oldalbordáját – inkább csak a tekintély fenntartásáért –, de tőle lehetett tanulni, munkája pontos volt, nem fuserált. Nem hajtott, de mel-

lette kellett lenni és meg kellett tanulni kezének vagy fejének intéséből, azt add ide, fogd meg, fordítsd a darabot, tedd le.

Nem úgy Bartos bácsi, aki régi vaskalapos volt. Jó munkás, de hízelgő típus. Amikor Balogh úr arrafelé járt, hangosan korholta a segítségét, ő maga meg úgy dolgozott, mint egy gőzeke... Molnár úrral jobban szerettem dolgozni.

Sokszor kölcsönadtak az autósoknak. Először, amikor oda küldtek, örvendtem, izgatott a motor, az autó egész mechanizmusa, de örömöm hamar ürömmé vált. Kaparóvasat és pemzlit adtak a kezembe, a megszáradt sártólportól kellett megtisztítani a javításra váró autókat. Ettől is megszabadultam hamarosan. Új inast vettek fel, Szilágyi Pista kollégiumi osztálytársamat. Nem én voltam már a legkisebb inas. Egy szép napon aztán Balogh úr megfogta a vállamat, és odavitt Furdek Lajos esztergályoshoz.

–Na, itt a segítség! – mondta, és továbbment.

Furdek Lajosról szólanom kell, ő nemcsak mint esztergályos, de mint ember is rendkívüli volt. Közepes növésű, sovány arcú, sasorrú, villogó szemű, heves-hangos beszédű. Egyedül hordott az üzemben munkaköpenyt, a fejére pedig egy még elég jókarban levő keménykalapot, cólit tett. Naponta százszor vette le fejről és tette vissza. Ha valami vidám dolgot mesélt – vagy más mesélt neki –, akkor félkézzel megemelte a cóliját, amolyan Maurice Chevalier módra a fejéhez koppintotta, aztán újra nagy gonddal a fejére tette. Ha valaki felidegesítette... két kézzel markolta meg a kalapot, a feje fölé emelte, szeméit az égre függesztette, és valamilyen cifra káromkodásba kezdett, amelyben a drasztikus részeket németül mondta, de olyan hangosan, hogy az egész műhely hallja. Mérges kitöréseiben is több volt a színpadiasság, mint a dühöngés.

Furdek szaktárs nagy műkedvelő színjátész volt, és nélküle Enyeden el sem lehetett volna képzelni iparosmunkás mulatságot, majálist, szüreti bált. Az igazi nagy harag azonban színpadiasság nélkül robbant, de a keménykalap abban is szerepet játszott. Lekapta fejről, és egyetlen dühös káromkodástól kísérve úgy elhajította, hogy bizony keresni kellett, hogy hová gurult.

Néhány napra rá, hogy melléje állítottak segítőnek, alaposan kioktatott.

– Nézze, Paul, ez itt a törekrázó tengely – mutatott az esztergpadon forgó huppos tengelyre –, ha ez a span lemegy, nem veszünk új fogást, átmegyünk a másik huppra; értem?

– Értem – mondtam én.

– Én a revolverpadon dolgozom, ha baj van, hívjon; értem?

– Értem – feleltem gépiesen.

Furdek úr otthagyt, én meg nekidültem az esztergpadnak, figyeltem a hosszú tengely néha ijesztő rezgéseit, készen arra, hogy baj esetén azonnal leállítsam a padot. Semmi baj nem történt. Az utolsó fogás simán lement, és nekem kellett volna értesítenem Furdek szakit, hogy a gépet szereljük át a másik hupp esztergályozásához. De hát melyik inas nem próbálja meg tudatlanságában, hogy valami olyat csináljon, ami ügyességének elismerését váltja ki... Anélkül, hogy szóltam volna, átvittem a szuportot a másik hupphoz, és a megadott méretre elkezdtem esztergálni. Levettem már két fogást, és a hupp tisztára kijött, 35 milliméter volt. Két milliméter levennivaló maradt még rajta. Ekkor leállítottam a gépet, és visszavittem a szuportot az első hupphoz. Magamban elképzelttem, mekkorát fog nézni Furdek szaktárs, amikor át akar térni a második hupp esztergályozására, és meglátja, hogy a nyers rész már megvan nagyolva...

Vártam a hatást. Meg is volt, de nem az, amit én vártam. Furdek szaktárs felvette a tolómérőt, és abban a hiszemben, hogy az őáltala beállított méreten van, ráillesztette a darabra... Ebben a pillanatban kitört a vihar.

– Paul! – ordította magából kikelve –, mit csinált?! – Értetlenül néztem reá és dadogtam: én semmit. – Ez semmi? – ordította, aztán újra ráillesztette a tolómérőt a huppra, amelyen úgy kotyogott, mint egy kikapott szekérkerék a tengelyen... Szólni akartam valamit, de már késő volt, a cólí hatalmas ívvel lendült le a fejéről, és repült, repült a gyalupad felé, ott nekicsapódott a falnak, és begurult a villanymotor melletti kis közbe...

– Paul! – ordította –...szom magának a csillagos istenit, eltökítette a törekrázót... Két kezével megfogta

kuszált szökés haját, és úgy nézett rám, mint egy szörny-szülőltre.

Végre magamhoz tértem, és kibökhettem, hogy elál-lítottam a tolómérőt, és elfelejtettem visszaállítani. Meg-nézte a tolómérőt... – 35 milliméter – mondta síri han-gon, aztán a fejével intett, menjen, Paul, keresse meg a kalapot...

Furdek szaktárs a háború alatt sokáig dolgozott Bécs-ben. Sok mindent látott, hallott, tanult s egy kis német beszéd is ragadt reá. Nem afféle mindenre bólogató vidéki János volt, hanem művelt szakmunkás. Az életet „nem szívta mellre” – könnyen, vidáman vett mindent, még a háborús nyomorról szóló elbeszélései is vidámak voltak. Tőle hallottam először életemben, hogy a nagyvárosok nagy üzeimeiben a nők is dolgoznak szerszámgépeken. Szinte elképzelhetetlen volt számomra, hogy a nők fa-talpú bakancsban, nadrágban dolgoznak az esztergapadok mellett. Tőle hallottam alaposabb magyarázatokat a nagy-üzemek munkarendjéről, a munkafegyelemről, kollektív szerződésről, bizalmi rendszerről. Bátyám mesélte el, hogy amikor az üzembe jött, első dolga az volt, hogy az „úr” megszólítás helyett bevezette a „szaktárs”, a „szaki” meg-szólítást, s ezt a kisinasoknak is nemcsak megengedte, de meg is követelte tőlük. Mi, kisinasok, a többi segédet uraztuk, de Furdek esztergályost én is Furdek szaktárs-nak szólítottam.

Ebédidő előtt néhány perccel fogtam a mosdóvedret, félig töltöttem vízzel, és mentem a kovácsműhelybe vizet melegíteni. Furdek szaki mindig gondosan megmosdott, átöltözködött, és úgy ment ebédelni. „Bécsben így szok-ták” – tett rá egyik-másik vicces megjegyzést. Ez lehet, hogy a gazdától indult ki, aki mindig dühös lett, amikor látta, hogy melegítem a vizet Furdek szakinak, de nyíltan szólni nem mert, mert Furdek úgy kifigurázta megjegy-zéseit, hogy elment a kedve ujjat húzni a nélkülözhetet-len esztergályossal.

Apróbb összecsapások a gazdával mindennaposak vol-tak, vagy mert nem takarította ki a budit, és egész egy-szerűen nem lehetett használni, vagy mert a vizesvedret, amiből ittunk, elvétette és odaadatta valamelyik cséplő-gépnek, amelyik éppen akkor indult vidékre, és elfelej-

tettek vedret venni a benzineshordó mellé. A közhigiénia elképesztő volt. A lakatosműhely elején volt a vizesveder egy rozoga székre állítva. Ebből a vederből ivott 30–40 ember. Amikor kifogyott a víz, a legfiatalabb inas frisset hozott. Volt egy rossz alumíniumcsupor is mellette, de egy napon a csupor eltűnt, attól kezdve a vederből kellett igyék az, aki szomjas volt. Elmúlt két-három nap, és a gazda nem vétetett más csuprot. Szóltak neki, de ő csak megvonta a vállát. Furdek türelme csordultig telt.

– Paul – mondta nekem –, szóljon, amikor a gazda bejön a műhelybe.

Türelmetlenül vártam, vajon mit akar csinálni. A gazda bejött a műhelybe, és egyenesen az autósokhoz ment... Szóltam Furdek szakinak, ő tettetett nagy nehéz léptekkel indult meg a vizesveder felé. A veder előtt megállt, lábait szétvetette, fejét az ég felé emelte, és rettenetes hangon, mint egy szomjúságtól megvadult ökör, elbőgte magát. Két-három fiatal, akik nem látták, hogy a gazda az autósoknál van, jó viccnek vette, és hosszú büüüü-vel visszafelelt rá. A bögés olyan elképesztő volt, hogy a gazda előre szaladt, azt hitte, valami baj történt. Akkor fordult meg Furdek szaki, szája szélén kétoldalt csorgatva a vizet, mint az állatok ivás után... Amikor meglátta a gazdát, még egyszer elbőgte magát, aztán nehéz léptekkel ment el mellette.

Nem kellett egy szót se szóljon senki, a gazda megértett mindent. Fél óra múlva behívatott az irodába:

– Menj a vaskereskedésbe, és hozzál egy jó nagy mászas csuprot.

A gazda hamar észrevette, hogy jó kézfogású gyerek vagyok, és érdeklődéssel dolgozom. A tél vége felé, mivel nagyon felgyülemlett a munka, a gyalugéphez tett önálló munkára. Egy fűrésztelep gépeinek javítását vállalták el, azon dolgoztam én is. Első munkám a gatter-fűrészlapokat rögzítő tokok körmeinek fecskefarokba gyalulása volt. Nem volt nehéz munka, könnyen ment volna a gyalulás, de nem volt késem a munkához. Nekem kellett hozzá kést csinálnom, egy eltörött négyszögletes reszelőből próbáltam kikovácsolni, de nem ment. Az öreg kovács, Musta bácsi, kivette kezemből, és néhány odavaló ütéssel megadta a formát, amiből ki lehetett köszörülni az oldalazó-

beszűrő kést. A köszörülés már könnyebben ment, hiszen Furdek szaki mellett már köszörültem esztergakéseket. Hol voltak akkor az ilyen kis üzemekben – a háború után közvetlenül – a különféle rapid-acél kések? Bizony, én mint kisinin, eltörött négyszögletes reszelőkből kovácsoltam késeket, s excentrikusan forgó megkopott köszörűköveken formáltam, éleztem...

Még csak el sem tudtam képzelni, hogy valaha az országban köszörűkőgyár épül majd, s még kevésbé, hogy nem egészen harminc év múlva én is ott fogok bábáskodni az első hazai köszörűkövet is gyártó nagyüzem, a „Carbochim” alapköveinek lerakásánál. Megkopott, rossz köveken tanultunk köszörülni, s nyeltük a sokszor felénk dobott „bölc” mondást: – Jó szerszámmal a bolond is tud dolgozni!

1921 kora tavasza volt, ráült a tavaszi langymeleg a nyakunkra. Balogh Pista mellett dolgoztam, aki Beke Sanyi nagyinasnak volt a segítségével, s amíg járt a gépem, automatikusan spanolva... melléje álltam beszélgetni. Odajött Szilágyi Pista is, új inastársunk. Bendő – így csúfoltuk Szilágyi Pistát – nem értett semmit még a gépekhez. Balogh Pista menetet vágott az esztergapadon. A kis műszerespad finom fogaskerekei halkan zümmögtek, ahogy egymásba kapaszkodva kétfelé forgatták egymást. Bendő játékosan a fogaskerekek közé nyomta az ujját. A fogaskerekek akkor tolták egymást, és így a Bendő ujját is... de jaj!!! Balogh Pista kése a menet végére ért, és átváltotta a szíjat, abban a pillanatban kiáltottam: – vigyázz... az ajkamra fagyott a szó, mert az összefutó kerekek bekapták Bendő bal kezének mutatóujját, és az első ízületig letépték róla a körmöt, húst. Az ujjhegyből kibújó sárgásfehér csont mellől vastagon csörgött végig keze fején vörös vére. Az ujjbegy pedig, mint egy kis kucsma, amit leütnek az ember fejéről, begurult az esztergapad alá. Szegény Bendőt sokat bosszantottuk később a csonkasága miatt.

– Nem baj, Pista – mondta az egyik mosdatlan szájú öreginas –, ha megöregszel, aranyat fog érni az az ujjad.

Jellemző az akkori munkásvédelemre és balesetbiztosításra, hogy még vizsgálatot sem indítottak az eset miatt. Szilágyi Pista néhány napig nem jött dolgozni, aztán be-

kötött kézzel küldöncnek, vízhordónak használták, amíg meggyógyult a keze.

Minket, kisinásokat, az üzemben még nem tekintettek szakmunkásoknak. Egy-egy komolyabb javítás körül kialakult vitánál meg szájtátóként sem tűrtek meg. Mi csak kézbe adtunk szerszámot vagy munkadarabot, segítettünk emelni, tartani a nagyobb munkadarabokat, vagy esetleg menetet vágtunk, fűrészeltünk vagy reszelővel előnagytunk. Persze más volt a helyzet, mihelyt géphez kerültem, itt már önállóan megadott méretre és formára munkáltam meg – főleg a gyalugépen – a különböző alkatrészeket. Ez nagyban emelte önbizalmamat, és felfokozta kíváncsiságomat. Munkaidő után, amikor a segédek és a gazda már elmentek, sokszor úgy viselkedtünk, mint az egerek, amikor nincs otthon a macska. Kimentünk a kovácsműhelybe, próbálkoztunk kettősben ráverni egy darab vasra, iparkodtunk kiverni az üllön az „absetz”-et, belekukucsáltunk egy-egy kibontott autódifferenciálba, és vitatkoztunk, „megmagyaráztunk” egymásnak olyan dolgokat, amelyekről alig volt fogalmunk. Mindent tudni akartunk, minden érdekelt, izgatott.

Egy tavaszi délután, rámolás közben, tudva, hogy a gazda is elment már –, egy könnyű kis Puch motorbiciklit körülállva, Szilágyi Pista egy másik inas meg én azon vitatkoztunk, hogyan kell megindítani a motort. Mutogattuk egymásnak az előgyújtást szabályozó, a gázt adagoló, a kuplungot működtető, a fékeezést szolgáló fogantyúkat, az indító, sebességváltó pedálokat.

– Indítsd meg! – biztattam Szilágyi Pistát, aki úgy tűnt, jobban ismeri a motorbiciklit, mint én... Volt ebben egy kis ugratás is, mert láttam, hogy egész délelőtt Wiel Guszti piszkálgatta, próbálgatta a motorbiciklit, de az csak nem akart beindulni. Gondoltam, rugdoshatja Bendő a pedált, amíg megindul a gép... Úgy is történt, Bendő már tízszer-hússzor berúgta, de a motor csak nem indult. Nevetni kezdtem Bendő erőlködésén, aki a fáradtságtól és a méregtől kipirulva kiáltott rám:

– Mit röhögsz?! Próbáld meg, milyen könnyű...

Odaálltam a motor mellé... megbizgettem az előgyújtást, nagy akkurátosan gázt adtam, aztán teleszívtam a tüdőmet levegővel – ide nézz, Pista! – kiáltottam,

egy hatalmasat nyomtam az indítópédálon. Az egészet csak a hecc kedvéért csináltam, hiszen láttam, hogy órákon át próbálkoztak az elindításával, de nem sikerült. Most azonban másként történt... Valószínűleg a sok bizgetéssel véletlenül valamit helyrecsavartunk, ami eddig nem volt a helyén. Hogy mi történt, nem tudom, de tény, hogy a motor beugrott, és rettenetes csattogással – kipufogócsövén füstöt, kormot okádva – járni kezdett.

Az első pillanatban öröm és büszkeség ragyogott a képmemen... de a másik pillanatban elmúlt az öröm, és félelem fogott el. Le akartam állítani a motort, de nem tudtam, hogyan kell. Végigpiszkáltam, húzogattam minden fogantyút, de a motor még vesztebbül járt.

– Hogy kell leállítani a motort? – ordítottam Bendő felé, de az csak állt sápadtan, szótlanul, két kezével görcsösen szorítva a kormányt, nehogy a nagy rázkódástól a bicikli leessék a csuklós lábáról... A motor még járt, pokoli zajt, füstöt és égett gázt ontva magából. Hirtelen mentőötletem támadt... megragadtam a gyújtókábelt, és letéptem a gyertyáról... a csupasz kábelvég a tenyeremben maradt, és a még árammal telített kábelből egy olyan elektromos ütést kaptam, hogy nekiestem a satupadnak... de a motor megállt. Mint valami vásott gyerekek, akik rossz fát tettek a tűzre, s aztán elszaladtak, úgy hagytuk ott mi is a motorbiciklit; meg sem próbáltuk, hogy visszaszereljük a letépett kábelt. Másnap reggel az egyik nagyinas az autósoktól morogva, káromkodva szerelte vissza a kábelt a gyertyára, a fekete fenével etetve azt, aki vele járt, de aztán felragyogott az arca, amikor az első-második berúgásra a motor elindult pokoli csattogással... Csakhogy ő tudta, hogy a levegőadagoló szelep kinyitásával a motor azonnal megáll... nem kellett le-
tépnie a gyújtókábelt, mint nekünk.

A fiúnak persze nagy mellénye lett. Wiel Gusztinak leadott egy nagy „autós dumát”, hogy mit csinált, hogyan indította be a motort. A fiú a nap hőse lett... mi meg Bendővel hallgattunk, mint a gyermek, amelyik ágyba pisil... Ki hitte volna el, hogy mi indítottuk meg véletlenségből, amikor még azt sem tudtuk, hogyan kell leállítani egy motorbiciklit.

Már jól benne voltunk a tavaszban, amikor egy szép, verőfényes napon Molnár úr odajött hozzám, és jelentősegteljesen azt mondta:

– Pali, ma velem dolgozol... megyünk a Közműhelybe, össze kell szereljünk egy abrichtert (áteresztő gyalugép).

Izgalom fogott el, mert ámbár még feléje sem jártam, de azért tudtam, hogy a patakon túl, amely kettészeli Enyedet, a Közműhely mellett van a titokzatos ház, homlokzatán este piros lámpa ég. „A piros lámpás ház” – ha róla beszéltek az idősebb fiúk, szégyenkezve elsomfordáltam, de azért szívesen hallgattam volna a beszédjüket, csak ne lássanak engem.

A testi szerelemről nem sokat tudtam, azok az ismeretek, amelyek a nagyobb fiúk sokszor hencegő trágárságát juttatták el hozzám, a heves kíváncsiság és izgalom, valamint a szégyenkező félelem érzéseit váltották ki belőlem. Egy 15. életévét taposó fiúgyermek inkább kíváncsian izgul, de azért vágyakozik is a testi szerelemre.

Az új környezet, amelyben éltem, szabadabb szájú, szókimondóbb volt, mint az addigi, a munkásfiatalokat nem kötötte semmilyen álerkölc gondolataik, vágyaik kimondásában, s ha módjuk volt, teljesítésében.

Az én megtaposott szeretetvágyam erősen élt bennem. A korán elvesztett szülői szeretet és gyermeki ragaszkodás helyébe új érzés bontakozott ki bennem. Szerettem volna szeretni valakit, szenvedélyesen, önfeláldozóan. Valakit, aki engem szeret, s ezért a szeretetért neki adni mindent. Személytelen volt bennem ez a szerelmi vágy. Nem ismertem egyetlen leánykát sem, akit titokban vagy nyíltan szerettem volna, de vágyódtam valaki után, és egy kis szeretetért – úgy éreztem – áldozatos jó tudnék lenni, olyan, mint a regényhős Jókai *Minden poklokon keresztül* című könyvében. Vágytam valaki után álmodozva, de ha egy formás mellet vagy egy felcsúszott szoknya alatt meztelen női combot láttam, elhomályosodott bennem a lelki vágy az ismeretlennel szemben, és vad vágyakozás fogott el mindent megcsinálni – úgy, ahogyan a nagyobbaktól hallottam.

Izgatottan rakosgattam a szerszámokat egy kis ládikóba, és Molnár úrral elindultunk a Közműhely felé.

Ez állami vagy ipartestületi létesítmény volt, célja, hogy a drága fa- és fémmegmunkáló gépekhez hozzájussanak azok a kis kócos iparosok is, akiknek nem volt módjukban gépeket beszerezni.

Hozzáfogtunk a gépszereléshez, közben kíváncsian tekintettem a nyitott ajtón át a szomszéd udvarra, ahol egy elég hiányosan öltözött lány mosdótálban mosott valamit. Aztán kijött egy másik lány is, a szájában égő cigarettával. Tarka pongyola volt rajta, amely minden lépésénél széjjelnyílt, s látni lehetett majdnem az ágyékáig formás fehér combját... – Ez az új lány – mondta egy fiatal asztalos Molnár úrnak. Akkor vettem észre, hogy nemcsak én bámulok a nyitott ajtón s a kerítésen át a szomszéd udvarba, de két öreg kisiparost kivéve mindenki.

A lány, aki tudatában volt, hogy a műhelyből minden szem őt nézi, végigballagott az udvaron, nagyokat szívott a cigarettájából, és fejét föltartva a magasba fújta a füstöt. Aztán leült egy padra, szemben a műhellyel. Szándékosan engedte, hogy pongyolája széjjelomoljon és megmutassa az „éhes” munkásfiúknak, mit kaphatnak nála, ha este meglátogatják...

Az első bámulatból és izgalomból felocsúdtam, és a szép erdőpásztorné jutott eszembe. Csak alig mutatott valamit magából, azt sem szándékosan – de milyen más volt... Ennek a lánynak a tudatos-hanyag kacérsága szinte utálatos volt az erdőpásztorné őszinte, visszafojtott vad vágya mellett. Pedig lehet, hogy ez a lány szebb és formásabb is volt, s alig lehetett húszesztendős.

Molnár úr riasztott fel gondolataimból, ahogy a gép mellett kucorogva magam elé bámultam.

– Hagyjad öcskös, lesz még időd gondolkozni a szép-lányok felett annyi, hogy megunod őket, mint a cigány az anyja...

Dühös lettem, és szégyelltem is magam, hogy rajta-kaptak. Szolgálatkész akartam lenni, és megkérdeztem Molnár urat, ne olajozzam-e meg a már összeszerelt csapágyakat.

– Olajozd – bölintott Molnár úr –, menj, kérj egy olajoskannát a gépmestertől! – Kucorgó helyzetemből felálltam, és abban a pillanatban úgy éreztem, reám dőlt

a ház. Szemem előtt néhány villámfényes lila színű karika szaladt el, és utána minden elsötétedett. Egyetlen kiáltás nélkül estem a puha gyaluforgács-halomra. Egy-két percig lehettem elájulva; amikor magamhoz tértem, csuromvizes ruhában dideregtem. Időnek kellett eltelnie, amíg megértettem, mi történt. Az egyik öreg kisiparos a marógépen valami negyedkörívben kivágott fadarabokat keelt. A fában bog volt, a kelelőkés belekapott, és mivel a gépre nem volt védő-támasztó deszka felszerelve, irtózatossá erővel, mint egy bumerángot a kezéből kikapva elrepítette a fát. Az nekiütődött valaminek, onnan gellert kapva Molnár úr feje felett elsuhanva, engem gyomor-szájon vágott. Szegény Molnár ijedtében mindegyre ismételte:

- Képzeld el, ha halántékon üt, most halott vagyok...

Negyedórát feküdhettem a gyaluforgácson lucsgó vizesen. Amikor elájultam, az ijedt prolik – jobbat nem tudva – szorgalmasan öntözték rám a vizet. Aztán lehúzták rólam a munkazubbonyomat és a vizes inget. A gépmester száraz kabátot adott rám, s kivittek a tavaszi verőfényben fürdő udvarra. Egy deszkarakásra fektettek. A friss levegő jót tesz a legénykének, mondta az öreg asztalos. Úgy meg volt ijedve, hogy folyton az okuláréját kereste, pedig a szemén volt.

Az egyik öreg iparos, akinek az ádámcsutkája úgy járt le és fel, amikor beszélt vagy nyelt, mint egy motolla a szövőszéken, amellet kardoskodott, hogy egy pohár erős törkölypálinka lenne a legjobb. Mozgásba hozná a legényke véréét úgy, hogy átszökne a kerítésen a széplányokhoz. Molnár úr, miután magához tért az ijedtségéből és látta, hogy az inasát nem a hullaszállítók fogják hazavinni, letorkolta az öreget.

- Egy pohár jó langyos tej kellene a fiúnak...

Egy fiatal, száraz asztaloslegény, aki valami nagyon szellemeset szeretett volna mondani, röhögve szólt:

- Át kell küldeni valakit – és fejével a vörös lámpás ház felé intett –, Lonci biztosan ad annyi tejet.

Minden csoda három napig tart. Ilyen baleset egy óráig volt szenzáció. Jó, hogy nem történt komolyabb baj, mondta a gépmester, de esze ágában sem volt, hogy

valamilyen óvintézkedést tegyen. A kelelőgép járt tovább védődeszka nélkül, az öreg iparosnak annyit mondott fonatoskodó hangon:

- Jó lesz jobban vigyázni, hátha most valami baj történt volna...

Harangozásra készen lett Molnár úr a szereléssel, engem nem engedett többet bejönni a műhelybe. Hazafelé menve megkérdezte:

- A gazdának megmondjuk-e, mi történt?

- Nem – mondtam határozottan –, úgyis azt mondaná: biztosan tekeregtél vagy tátottad a szádat ott, ahol nem kell.

„Drága jó idők.” Sokan hajlandók elfelejteni vagy megszipítva látni az inaskor erkölcsi és fizikai megaláztatásait. Egészen biztos, hogy Balogh urat, a volt inasgyermeket is szidták, mocskolták, pofozták, fenéken rúgták. És a kisas Balogh ezt gondolta tehetetlen dühében: „Hogy az Isten némítana meg. Hogy száradna el a lábad.” És így gondolkozott minden megalázott, megvert kisas... Voltak egyes öntudatlan Jankók, akik munkás mivoltukban is sanyargatták az inast, főleg a kisiparban. Azok, akiknek sikerült kitörni a munkássorból és önálló iparossá vagy vállalkozóvá lettek, szinte kivétel nélkül a legembertelenebb módon sanyargatták inasaikat. Ezek az emberi érzésükből kivetkőzött, jómódú egyének, a legszégyentelenebb módon majmolva a „nagyobbakat” rúgták, taposták az alattuk állót, akivel tegnap még egy sorban dolgoztak, szenvedtek.

A gazda is, aki alig 2–3 évvel azelőtt még munkás-ként dolgozott, de a konjunktúra, a gátlástalanság, a merészség kilendítette a tömegeből, rövid idő alatt olyan megszokottan taposott a tömegen, mint a vérbeli kapitalista. Neki minden inas tekergett, mindenkinek csak azon járt az esze, hogy őt becsapja. Számára az inas alsóbbrendű lényt jelentett.

Alacsony ember lévén, nagyon rosszul állt neki a harcias, pattogó magatartás, azt hitte, hogy a tekintélyét pofonokkal, fenyegetőzéssel tudja fenntartani.

Nem emlékszem, hogy a munkából kifolyólag a gazdától szidást vagy verést kaptam volna. Ellenben a déli késések miatt sok bajom volt vele. Az egy óra ebéidő rövid

volt nekünk, akik messzebb laktunk, jó hat kilométerre. Hogyan lehet azt egy óra alatt megtenni és meg is ebédelni? Így hát szinte mindennap elkéstünk 10–15 perccel. A gazda az udvaron várta a későket. Karcsinak nem mert szólni semmit, ellenben engem rendszerint magához hívott, meghúzta a fülemet, egy-két pofont is lekent néha – a másodikat rendszerint azért kaptam, mert az első után nagyon csúnyán megnéztem. Megtörtént, hogy egyszerre négyen-ötven érkeztünk, a fiúk ilyenkor szétszaladtak, elbújtak, amíg a gazda ki nem ment a műhelyből. Én nem futottam el.

– Nem vagyok hibás, Balogh úr, ne üssön! Nem tudok visszajönni pontos időre – mondtam. Karcsi is beszélt velem, és hevesen kikelt ellene. – Ne üsse az öcsémet, érte kérem? Ne üsse, nem tűröm!

Karcsi csaknem egy fejjel magasabb volt, mint a gazda, izmos, erős, 18 éves, bátor és vad. A gazda ilyenkor meghökken, és egy ideig nem ütött meg, de veréssel fenyegetni nem szűnt meg. Csúnya, rossz szokása volt, hogy az inasok után rúgott. Engem is megrúgott egyszer, meg is fogadtam magamban, hogyha módomban lesz, visszaadom. (Módomban lett volna, és nem adtam vissza, a bosszúállás hiányzik belőlem.)

Úgy 1921 nyár elején történt, hogy a helyi újságban egy felhívás jelent meg: „Fiatal elektrotechnikus, aki nemrég tért vissza hadifogságból, ismeretterjesztő tanfolyamot szervez az elektrotechnika tárgykörében, és ingyenes előadásaira meghív minden érdeklődőt.”

Miután elolvastam, melegség öntött el az izgalomtól. Tanulási lehetőség az elektrotechnika előttem ismeretlen, bűvös területén. Az iskolában a fizikai kísérletek keretén belül Benkő tanár úr két-három rövid előadásából amit megértettem, annyi volt az egész ismeretem az elektromosságról.

A tanoncok szakmai tanításából – a tanonciskolában – teljesen hiányoztak az elektrotechnikai előadások. De kinek is adták volna elő? Hiszen az ipar nélküli kisvárosban talán Karcsi, Balogh Pista, Szilágyi Pista és én voltunk a vasas szakma első négy középiskolás fecskéi. A régi elemi oktatás 3–4, esetleg 6 osztályt végzettjeinek a tanonciskolában újra meg kellett tanulniok a szorzást

és osztást is. Ilyen előképzettség mellett az akkori tanonciskolák tanítóival elektrotechnikára tanítani az inasokat?

Nem volt semmi olyan intézmény, amelynek szakkönyvtára lett volna, de különben is a lenézett, semmibevett inas nem juthatott szakkönyvhöz. Egy-egy magasabb szakképzettséggel rendelkező szakmunkásnak – annak a néhány gépésznek, aki az enyedi iparvállalatokban dolgozott – volt egy-két szakkönyve, de azokon úgy kotoltak, mint „sárkány a tojásán”. A szakszervezet pedig, amely a szakmai neveléssel, szakkönyvterjesztéssel foglalkozott, az általános sztrájk után – a terror csapásai alatt – megszűnt létezni.

Érthető, hogy mindent megismerni akaró tudásszomjamat izgatta ez az ismeretterjesztő „tanfolyam”.

Akkor még nem alakult ki bennem semmilyen céltudatosság, elgondolás új életem megszervezését illetően. Nem akartam jómódú kisiparos lenni, nem gondoltam arra sem, hogy magánúton tovább tanuljak és mérnök vagy technikus legyek. Világmegváltó eszmék, célok sem fűtöttek még, csak érdekelt minden. Mindent akartam tudni, mindent megnéztem, amit megnézhettem, és igyekeztem mindent jól bebegyelni, elraktározni tudatomban.

Ha most, annyi év után, elgondolkozom, magam is furcsállom, hogyan lehet ifjú emberben annyi tudni akarás, tudásvágy, minden különösebb cél nélkül.

Izgatott a gőzgép és benzinmotor, de nem volt, aki megmagyarázza működésüket, és íme, most az égből potytyant valaki ide, aki az elektrotechnika elméletét akarja megmagyarázni.

Először Balogh Pistával beszéltem, hívtam, iratkozzunk fel a „tanfolyamra”. Elutasított; apjától többet tanulhat, mint attól az ismeretlen fiataltól, mondotta. Aztán Szilágyi Pistával beszéltem. Bendő lelkesedett a dologért, de aggódva mindjárt hozzátette:

– Vajon el fog engedni a gazda?

– Nem kérdezzük, hogy elenged-e vagy sem, elme gyünk és kész – feleltem.

– És mi lesz a rámolással? – aggodalmaskodott Bendő. – A gazda kibelez, ha reggel a műhelyt takarítatlanul kapja...

– Bejövünk korán reggel, és rámolunk – mondtam én.

– Jó, de jelentsük be a gazdának. – Beleegyeztem, s megindultunk Bendővel az iroda felé.

Az ajtónál illedelmesen kopogtunk, s Bendő a fülembe súgta:

– Pali, te beszélj! – Az irodába lépve, a gazda felemelte a fejét, hol engem, hol Bendőt mustrálta, aztán felvette erélyes pózát, s ahogy a nagyon alárendeltekkel beszélnek, ránk mordult:

– Naaa, mit akartok?

Őszintén szólva, amíg meg nem szólalt, izgultam, s ha szépen szól hozzánk, egész biztosan zavaromban kapkodva beszéltem volna. De az a semmibevevés, ami kiértézt a három szóból, dühössé tett... A megaláztatást sem ifjú koromban, sem később nem tudtam elviselni. Mindig visszavágtam. Jól kezdődik, gondoltam magamban, és nagyon hangosan, határozottan elmondtam jöveletünk célját... Amikor azt mondtam: „Azokat az órákat, melyekről hiányzunk este, reggel korán kipótoljuk, úgyhogy a rámolással nem lesz baj, a műhely tiszta lesz” – olyan dolog történt, olyan elképesztő, amit a mai ifjak meg sem érthetnek.

Két fiatal, tanulni akaró inasgyerek bejelenté a gazdának, hogy bővíteni szeretné technikai ismereteit, és abból a gazdának semmi kára nem lesz. Csupán annyit kérnek, hogy tízórai munkaidő után engedje őket elmenni, és a még hátralévő rámolást reggel, a munkaidő előtt elvégzik.

És mi volt a válasz? Éktelen haraggal ugrott föl a gazda, vádlólag reánk mutatva ordított:

– Minek vettelek fel titeket, lakatosnak vagy drótosnak?* Mi?...

– Lakatosnak – feleltem nyugodtan –, de szeretnénk megismerkedni az elektrotechnikával is.

* Abban az időben nagyon divott még a szakmák közötti gúnyolódás: a kőműves – májragó; a borbély – koszvájó; a kárpi-tos – poloskaölő; a kereskedelmi alkalmazott – vizes nyolcas; a szabó – kecske s így a villanyszerelő *drótos* volt a gúnyolódásban.

– Elektrotechnikával? – kérdezte gúnyosan és lenézőleg. – Urizálni akarnak az inas urak? Tanfolyamra akarnak járni ahelyett, hogy dolgoznának és a mesterséget tanulnák? Menjetek ki innen! – ordította, s már indult is felénk. Tudtam, hogy meg akar ütni, de nem szaladtam el – Bendő, aki közelebb állt hozzám, a hátam mögé ugrott, így én voltam az első, akit megütött. Szegény Bendő ki akart ugrani az ajtón, de a gazda a küszöbön utolérte és belérúgott.

Így ért véget inaskori próbálkozásom az elektrotechnika megismerése terén...

A kapott pofon nem vette el a kedvemet a mechanika s általában a technika alapfogalmainak megismerésétől. Ha egyelőre az elektrotechnikából nem ismerhettem meg semmit is, megpróbáltam a mechanikának azzal az ágával ismerkedni, amelyhez hozzájuthattam.

Volt Karcsinak egy barátja, nálam öt évvel idősebb fiú, akinek életpályáját kettészakította a háború. Karcsi nemigen tudott összebarátkozni a túlságosan bőbeszédű, kissé tudálékos fiúval, ő pedig megismerkedve velem, a nagy korkülönbség ellenére, többször meghívott szülei házához.

A fiú apjának, aki gépész volt egy fatelepen, szép kis műszaki könyvtára volt, ami abban az időben ritkaságszámba ment. Eszterga-, gyalu- és marógépek pontos rajzait, fényképeit láthattam könyveiben. Egy kétkötetes vastag műszaki lexikonja is volt, benne fa-, bőr-, textil-, fémipari gépek és anyagfeldolgozás rövid leírásával találkoztam. Úgy éreztem magam a gépész házában, mint a kisgyermek, akit beeresztenek egy cukorkásboltba, és minden cukrot megenne a szemével. Én is egyik könyvből a másikba lapoztam, belekezdtem valamely szerszámgép működése leírásának olvasásába, aztán abbahagytam, és a szelepes vezérműves gőzgépek rajzait nézegettem.

Sajnos, nem sokáig tartott ez a vasárnap délutáni élvezetes „szórakozásom”; az üzemben történt balesetem több hétig ágyhoz kötött. Felgyógyulásom után meglazult az idősebb fiúval kötött barátságom.

1921 nyara több szempontból is emlékezetes maradt életemben. Lényegében ekkor léptem a gyermekkorból az ifjúkorba. Addig, mint gyermek, bárhová mentem, be

kellett jelentenem, engedélyt kérnem reá. Lassanként meglazultak ennek a kötöttségnek a szálai. Ha moziba akartam menni, nem kértem Gábor bácsitól mozipénzt, s így el sem kérezkedtem. Minthogy azelőtt zsebpénzem soha nem volt, kívánságaimat sem elégíthettem ki.

Mint lakatosinas azonban néhány lejt minden héten össze tudtam gyűjteni. Heti fizetésemet havonta egyszer vettem fel, és a 30 lejt odaadtam Gábor bácsinak. Volt rá eset, amikor egy héten 10 lejt is sikerült „fuserálással” szereznem, és azzal a pénzzel szabadon rendelkeztem, sok esetben a bátyám vitt el a moziba. Karcsi akkortájt szabadult, de mint öreginas, néha komolyabb „mellékeshez” jutott. Máskor a megrendelők egy-egy jól vagy gyorsan elvégzett munka után komolyabb összeget adtak.

Ez nem volt azonos a borbélyok, pincérek borraválójával. Emlékszem, egyszer Karcsi, szabad kézzel – csak reszelővel – fogas kúpkeréket csinált. A tulajdonos tükön ült a türelmetlenségtől...

– Fiatalember, ha estére kész lesz vele, 50 lejt adok személyesen magának. – A fogaskerék kész lett, és jó is lett, a megrendelő a gazda irigy vigyorgása közepette fizette ki gavallérosan az 50 lejt.

Az én zsebpénzem persze nem származhatott ilyen forrásokból. Túl fiatal voltam még ahhoz, hogy olyan szakmai „bravúrokat” csinálhassak, mint Karcsi. De a zárok megjavításáért, egy-egy kulcs elkészítéséért már én is kaptam 2–3 lejt.

Ilyen munkával keresett öt lejemmel egyszer bementem az üzem közelében lévő mészároshoz, aki arról volt híres, hogy finom tepertyűt és még finomabb abált szalonnát készít. A paprikás abált tokaszalonna sokáig elérhetetlen vágyaim közé tartozott, s azt akartam, hogy egyszer úgy istenigazában lakjak be abált szalonnával és fehérkenyérrel. Megvettem 150 gramm tokaszalonnát. Finoman be volt paprikázva, két jó karéj puha fehér kenyér közé tettem a darabokra vagdosott szalonnát, és amíg a kis gyalugépem egyenletesen szelte a finom spanokat, én a kebelembe rejtett kenyeret és tokaszalonnát lucullusi gyönyörrel eszegettem.

150 gramm szalonna? Van, akinek meg se kottyán, nekem megkottyant... nagyon is meg. Két napig futká-

roztam a gyalugép és a mocskos budi között, amíg elállt a hasmenésem.

Azelőtt, ha megláttam a kirakatban az abált szalonnát, összefutott szájamban a nyál, de miután úgy istenigazában jóllaktam belőle, felfordult a gyomrom, és az undortól még látni sem bírtam.

(Jó húsz év múltán a Horthy-fasiszták internáló táborában egy bácskai szerb otthonról kapott csomagjából abált szalonnával kínált meg. Csodák csodája, nem lett semmi bajom tőle. Az is igaz, hogy nem laktam be úgy „istenigazában” belőle. Azóta újra vallom, hogy jó is az a paprikás abált tokaszalonna, de csak módjával.)

A nyár folyamán sokat jártam fürödni a Marosra. A gyárban a nagy melegben a por és a piszkos olaj úgy beleette magát testünk pórusaiba, hogy viszketegség fogott el néha, mintha rühesek lettünk volna.

Egy darabocská, otthonról hozott mosószappannal a zsebemben rámolás után rohantam a Marosra. A lágylangyos víz nemcsak lehűtötte a kánikulai melegben felhevült testünket, de jól kiáztattuk a ránk rakódó port, a sós izzadságot, s utána szappannal lemostuk magunkat. Úgy éreztem magam fürdés után, mintha újjászülettem volna. Nem tudtam úszni, és nem vettem részt társaim úszóbravúrjaiban – akik a part mentén 1–2 kilométerre is felmentek, de jártam a Marost kitartóan, és ezek a pihenéssel összekötött esti fürdésük legszebb enyedi inas-kori emlékeim közé tartoznak. De egy napon hirtelen félbeszakadt a kellemes Marosra-járás. Félbeszakította egy súlyos baleset. Kevés híján végzetessé válhatott volna.

BALESET A KÓCERÁJBAN

Egy délután, úgy öt óra tájt, elvégeztem a munkámat, letakarítottam a kis gyalugépet, és noha a segítők még nem tették le a munkát, gyorsan hozzáfogtam a revolverpad rámolásához. A széles nagy teknőből nem tudtam előlről jól kiszedni az egész forgácsot, és a gép háta mögé kerültem a transzmisszió és a gép közé. Úgyelve végeztem a takarítást, hiszen a hátam mögött csattogott az ócska szíj, amely a föld felett szaladó hosszú transzmisszióról átvitte a hajtóerőt a revolverpad kis közlőművére. Siettem. Gondolatban már a Marosban lubickoltam, s talán ez volt az oka annak, hogy hirtelen felállva térdeplő helyzetemből, túl közel kerültem a transzmisszió szíjtárcsájának fejes ékéhez. A csak félig bevert fejes ék a forgás által olyan excentrikus forgást végzett, mint egy nagy horog. Ahogyan felálltam, az ékfej a munkazubbnyom alá került és magával rántott. Egy másodperc töredéke alatt a földemet tartó gerendához vágott és én elvesztettem eszméletemet.

A fejemre kapott ütés utáni másodpercekben úgy éreztem, egész testem egy borzalmas szorítóba került, a fejemben iszonyúan csattogott valami, s egész belsőm tűzkarikákat látó szememen át akart kitörni belőlem. Emberfeletti módon erőlködtem, hogy szabaduljak a szorító erőtől, de nem tudtam, erőm teljesen elhagyott, és én ernyedten zuhantam a feneketlen mélységbe. Ami ezután történt, azt jórészt a fiúk elbeszéléséből tudom. Az excentrikusan forgó ék, mivelhogy nem tudott megforgatni a hátam megett lévő gerenda miatt, minden fordulatnál letépett egy darabot a zubbnyomból, nadrágomból, ingemből, s aztán mintegy húsz centi hosszúságban levakarta a vesém környékén a bőrt s a húst. Az egész csak 8–10 másodpercig tarthatott, mert Karcsi, aki tolem néhány méterre dolgozott, hatalmas ugrással átszökött az alacsonyan szerelt transzmisszió fölé, lerúgta a megterhelt motorról a hajtószíjat, és elejét vette annak, hogy a szíj-

tárcsa ékje kirántson a gerenda védelme alól, és a transzmisszió megforgasson. Ez esetben az első fordultnál már szétverte volna a fejemet a cementpadlón.

Amikor magamhoz tértem, Karcsi térdelt mellettem, és vizes kezével súrolta mezítelen mellemet. Autóüléseket szedtek ki nagy hamar, és arra fektettek. Az egész üzemből összeszaladtak a munkások, ott állt torkára fagyott szóval, némán a gazda is. Próbáltam megmozdulni, de nem tudtam – még mindig nem voltam tisztában a történetekkel.

Ahogy tudatom tisztulni kezdett, rémült gondolat cikázott át az agyamon: azért nem tudok megmozdulni, sem lábaimat mozgatni, mert eltört a hátgerincem. Még nem tudtam beszélni, állati hörgés tört ki a torkomon a fájdalomtól meg a rémülettől, hogy a hátgerinctöréstől megbénult az alsótestem...

Percek teltek el, amíg a súlyos sokk szünni kezdett. A lábaimat térdből tudtam már mozgatni, aztán a fiúk felemeltek, és lábra állítottak. A hátamon, le egészen a tomporomig, nem volt ruha, a vér, véres bőr- és húscsapatok szétkenődtek a derekamon és a hátamon. A lábaimon álltam, de Karcsi és egy fiú tartottak.

Amikor a gazda látta, hogy nem haltam meg, a gerincem sem tört ketté, kezdett visszatérni a hangja:

– Na, mit báméskodnak? Menjen mindenki, s végezze a munkáját! – Rám nézett, s dühösen mormogta: – Ilyen szarost kellett felvegyek inasnak, aki csak bajt csinál nekem...

Persze arról nem beszélt, hogy egyetlen szíjnál sem volt védő, még a nagy hajtószíjnál sem, amely az egész esztergaműhelyt átvágta... Persze hogy hibás voltam én is, túl merészen bújtam be a gép és a szíjak közé, de hát akkor nem tartottak munkavédelmi kiképzést. Legfennebb egyik-másik öregebb inas vagy segéd figyelmeztette a fiatal: „Vigyázz, mert megjáród...!”

Hát én megjártam. Öt darabra szakadt nadrágszíjamat Furdek esztergályos felszegezte a revolverpad fölé a gerendára *mementónak*. Ennél több nem történt... Karcsi elvitt Dr. Mátyáshoz, a betegsegélyző orvoshoz.

Ha valaki a betegsegélyzőről paródiát akart volna írni, annak föltétlenül Enyedre kellett volna jönnie. Mátyás

doktornak a háza és a rendelője a Várszeg utca elején volt, nem messze a temető bejáratától. A pocakos, sánta, kancsal és torzonborz kinézésű orvos még akkor is fütyörészett, amikor vizsgálta a betegeit. „Na, mija, te vadtyúk?” – ez volt az első szava a fiatal munkásokhoz... Nem akarom vádolni azzal, hogy egyáltalán nem törődött munkásbetegeivel, könnyebb esetekben azonban szinte tréfára vette őket. Ha egy inas keléssel vagy valamilyen sérüléssel ment hozzá, azzal csak komázott.

– Na, te vadtyúk, hát nem tudtál sült hagymát tenni a kilisedre? Hol van a kilis, a nyakadon? Jó hogy nem a seggeden. Kivágom mind a kilencet. Mert a kilis kilencig meg sem áll. Tisztul a véred, te vadtyúk, nekem ne ordíts, ha idejöttél; tegyél rá sült hagymát, az nem fáj... anyád nyomja jól ki a gyökerét...

Könnyebb munkabalesetnél, vágásoknál, ujjtöréseknél ilyen barátságos diskurzust folytatott:

– Na, te vadtyúk, mit csináltál a kezeddél? mért nem ügyeltél jobban? Na nesze, adok neked valami port, olyan bűdös, hogy senki sem fog megállni melletted, de jó, ettől hamar meggyógyulsz. Legalább máskor vigyázni fogsz magadra.

Ostoba kedélyeskedései ellenére komolyabb esetekben megmondta őszintén:

– Fiam, ha nem ügyelsz magadra, ebből komoly dolog is lehet. Egyél jól, tejet, vajat, mézet, sonkát, csak akkor gyógyul meg a tődöd. Egyél jól – aztán hozzátette: – ha van mit!

Amikor bevittek hozzá, túl voltunk már a rendelőidőn, az öreg rám förmedt, mi van evvel a vadtyúkkal, tett egy-két mérges megjegyzést, de aztán amikor meglátta lapockáig véres derekamat, a cafattá tépett zubbonyt és inget, abbahagyta a korholást. Végigtapogatta a hátgerincemet kétszer is, megpróbáltatott velem bizonyos mozgásokat. Nem szidott a nyögésemért, aztán kijelentette:

– Szerencsés vagy, te vadtyúk, rosszabb is lehetne. A hátgerincednek semmi baja. Kapott néhány ütést, az biztos, de nem tört el. – Odaszólt bátyámnak, vigyen haza és fektessen le. – Hanyatt fekdüdjék, egyenesen, jól kinyújtózkodva. Ha láza lesz, holnap gyere vissza!

Karcsi lefektetett, az ő párnáját is a derekam alá tette. A fájdalomtól félaléltnan aludtam el. Semmilyen fájdalomcsillapítót nem kaptam. Adott ugyan a doktor néhány aszpirint, de azt arra tartogattuk, ha lázam lesz. Ha lázam lesz? Honnan tudja egy 15 éves ifjú, mikor van láza? Lázmérőnk nem volt, amikor édesanyánk lázas, nagybeteg volt, félrebeszélte. Én is gondolom, Karcsi is azt tartotta láznak, amit az orvosnak jelenteni kell. Olyan lázam nem volt, de egész éjszaka lázálomban viaskodtam a gazdával, aki mindegyre meg akart verni... A fájdalomtól felébredtem, vizet kértem. Panaszkodtam, hogy fáj a fejem. Karcsi megnézte, jó tyúktójasnyi daganat volt a fejemen, annyira fáj, hogy a puha párna is nyomta. Csavargattam a fejemet, hogy ne feküdjek a daganaton. De hiába, csak fáj mindaddig, amíg újra el nem nyomott az álom. Reggel Karcsi munkába ment. Megittam a tejet, amit még az este hozott, de a kenyeret nem tudtam megenni. A szám belül úgy égett, mintha tüzes vassal sütögették volna. Akkor még nem tudtam, hogy ez a sebláztól van...

(Alig nyolc évre rá a bukaresti főszigurancán kapott verés után ugyanúgy csattant ki a szám a belső láztól...)

Tehetetlenül feküdtem az ágyban. Felülni vagy le szállni az ágyból egyedül – napokig nem tudtam. Emiatt nagyon sokat szenvedtem. Karcsi délben elhozta az ebédet, segített elvégezni szükségletemet, és én vártam estig, amíg hazajön. Addig senki sem volt mellettem. Senki, aki egy pohár friss vizet adjon, vagy hidegvizes ruhát tegyen zúgó-fájó fejemre, vagy aki egy kedves vigasztaló szót szólott volna hozzám. Azaz mégis. Az első délelőtt bejött Jékely tanár úrtól a lány. Fiatal, 16 éves parasztleányka, még sohasem volt nálunk. Szégyelősen állt a nyitott ajtóban, és kétszer is elmondta:

– A nagyságos asszony kérdezteti, hogy van a beteg, és tud-e enni? – Valamit dadogtam, hogy most már jobban. Később visszajött és egy csésze tejeskávét hozott. Úgy meghatódtam, hogy alig tudtam visszatartani a könnyeimet. Ahogy elment, kitört belőlem a visszafojtott sírás. Hiába voltam 15 éves, hiába éltem a kíméletlen vad

A marosvásárhelyi vasúti tanoncműhely 1922-ben

Kilakoltatás az 1925-ös „Foresta”-i nagy sztrájk alkalmával Maros-
vásárhelyen

A marosvásárhelyi munkásotthon műkedvelő csoportja

A műkedvelő csoport egyik műsorának plakátja

4

A Törpe-Művész Munkás-Ötletos Egyesület
Műkedvelő Gárdája
1925 november 15-én délután 4 óra
estén 8 óráig

az öltön nagyteremben tartandó jánosteljesítési előadásának

Műsora:

1. Vera: Keresés ének.
2. Tanító nr.
István Péter Eszterák, Döbény 1. színházban
- Személyek:**

Farkas	Ferencsik István
Kövecses	Kálmán István
Lukács	N. Csörgő István
Bukács	Sándor István
Papp Miksa	Sándor István
Ujváry	Szilágyi István
Székely	Varga István
Vasvári	Wéber István
Vasvári	Székely István
Székely	Miskolc István
3. Magánénekek: Károly Ödön
- Színház**
4. Helyi színház
5. Utolsó sző.
Nagy István
Tóth István
6. Tűz megakar hatni
Kovács István
Tóth István
Ujváry István
- Kálmán István
Miskolc István
Miskolc István

Fontos megjelölés: ha a rendezésed, mivel a
vadász által az ajtókat bezárjuk.

A marosvásárhelyi Kossuth Lajos utcai Munkásotthon

hajszában, kizsákmányolásban, az új életkörülmények csak nem tudták túlzott érzékenységemet megváltoztatni.

Lilla nénin kívül senkit nem várhattam volna, hogy meglátogasson. De Lilla néni nem jöhetett, ezt én meg is értettem, és nem is vártam, de vágyódtam egy kis gyöngédség, egy simogató asszonykéz után. Anyám simogató keze lecsillapította volna a hasogató fájdalmat összetört derekamról és dagadt fejemről, de hol volt az én édesanyám? Ebben a nagy fájdalomban és egyedüllétemben Jékely néni kedves gondoskodását sokkal többre értékeltem, mint egy jólelkű nő szánalmát a beteg árva gyermek iránt. Az a néhány csésze tejeskávé, egy kevés méz, nyalánság és gyümölcs, amit mindennap behozott a lányka, amíg az ágyban feküdtem, tudatomban átlényegült szeretetté, gondoskodássá, jószággá, emberiséggé.

Jékely néni addig is nagyon kedves volt hozzám, és ha nagy ritkán Gábor bácsi felküldött valamivel hozzánk, elbeszélgetett velem, és mindig megkínált valamivel. Ugyanezt mondhatom Jékely tanár úrról – Áprily Lajos költőről.

Megtörtént, hogy az úton találtam hazafelé jövet a kollégiumból. Udvariasan köszöntöttem, és el akartam menni mellette, de magához szólított, és beszélgetett velem egészen hazáig. Kikérdezett szüleim haláláról, többi testvéreimről és sok más dolgról, ami nekem mind nagyon jólesett.

Amit Jékely nénitől kaptam, arra élelem szempontjából nem volt nagy szükségem, elsősorban mert Karcsi elegendő ételmet hozott, gyümölcs is állandóan volt az asztalomon, azonkívül az első napokban nem is tudtam enni. Jékely néni gondoskodása irányomban a velem való együttérzés megnyilvánulása volt, a szeretet kifejezése, amire olyan nagyon vágytam, de amit testvéreimen kívül a vad tülekedő életben – még sokáig – másoktól nemigen kaptam.

Gábor bácsi először megijedt, amikor megtudta, mi történt velem, de amikor látta, hogy nem lesz súlyosabb következménye a balesetnek, inkább bosszankodott a történetekért, mintsem hogy részvétet érzett volna.

Fiatal, erős szervezetem hamar legyűrte a baleset következményeit, és gyorsan erőre kaptam. Egy hét múlva

már egyedül tudtam járkálni a szobában, később az udvaron támasz nélkül is képes voltam lassan sétálni. Egész betegségem alatt doktor nem látogatott meg, általában senki sem volt kétségbeesve balesetem miatt, és senki sem gondolt arra, hogy esetleg komplikáció állhat elő, valami olyan gerinc-megbetegedés, amely kihathatna egész későbbi életemre. Karcsi ápolt egyedül, hűségesen, kitartóan, türelmesen. Ő volt akkor anyám, testvérem, gondozóm. Két héttel később az öreg orvos tudomásul vette, hogy jól érzem magam, és még egy heti betegszabadság után munkába irányított anélkül, hogy röntgenvizsgálatra küldött volna.

Már rég Vásárhelyen dolgoztam a vasútnál, amikor Gyulafehérvárról a megyei betegsegélyző központjától több oldalas átíratot kaptam kitöltés végett. Sok kérdésre kellett felelnem, de az egésznek az volt a mottója, hogy a balesetből kifolyólag maradt-e valami betegségem, és igényt tartok-e valamilyen nyugdíjra? Nagyot nevettem, és felületesen válaszolva a kérdésekre, visszaküldtem az egész paksamétát a betegsegélyző központba. A bürokrácia, ha későn is, de megtette a magáét, annál kevésbé a munkásvédelem és az egészségügy.

A második hét vége felé már kijártam a városba, lementem a kertbe, nagyokat pihentem, és határtalan mennyiségben fogyasztottam a friss gyümölcsöt.

Barátot is szereztem magamnak, egy Pista nevű kereskedőinast, aki velem egyidős volt, tüdőcsúcshurttal több heti betegszabadságot kapott, és ugyanúgy, mint én, sokat unatkozott egyedül. Pistával bebarangoltuk a sétatér útjait, kerestük a Jókai leírta „két fűzfát”, de sehol sem akadtunk rá. Sétálás-barangolás közben találkoztam volt osztálytársaimmal, akik az V. osztály elvégzése után boldogan élvezték a nyári vakációt. A jobb módúak, a 16 éveseknek kijáró fiataluras nyári ruhában feszítettek, én még mindig a Telmann Bandi unokabátyám megkopott szürke csikos volt gálanadrágjában jártam, amelyet konfirmálásra alakítottak rám. A kopott nadrágot még jobban elkoptattam és kinőttem. Úgy feszült rajtam, mint egy parádés kocsison a csizmanadrág, de hát más nem volt, és abban kellett járjak.

Letelt több mint három hetes betegszabadságom és be-
mentem az üzembe dolgozni. A gazda sanda szemmel né-
zett reám. Bizonyára kellemetlenségei voltak értem, mert
ha neki nem is, de az orvosnak jelenteni kellett a bal-
esetet. Különben csaknem egy évre rá nem kaptam volna
Gyulafehérvárról a papírokat... Munkába álltam, újra a
gyalugép mellé, néha Furdek szakinak segítettem. Na-
gyon jólesett, főleg az idősebbek figyelmessége irányom-
ban. Ha valami nehezebb tárgyat kellett megemelni, oda-
szóltak, menj félre, Pali, ez nem a te derekadnak való...

De lehetett ezt úgy is mondani, hogy önérzetemben
vérig sértettek. Egy alkalommal többmázsás darabot kel-
lett leemelni egy társzekérről, a gazda mindenkit odahí-
vatott a műhelyből, mentem én is. Amikor meglátott, rám
ripakodott:

– Menj onnan félre, te csak bajt hozol a nyakamra...
– Ez a lenéző, becsmélő hang, amit velem szemben hasz-
nált, még fokozta gyűlöletemet. Amikor újra munkába
állottam, egyetlen emberséges szava nem volt hozzám,
nem kérdezte meg, hogy érzem magam, tudok-e már
dolgozni, nem fáj a derekam. Semmit a világon nem kér-
dezett, csak végignézett rajtam, és odaszólt közömbösen,
menjek a gyalugéphez dolgozni.

Az ő szemében ennyi volt az egész, meghalhattam
volna, vagy örök életemre nyomorék maradhattam volna
az ő hasznáért folyó munkában. Igen, az ő hasznáért folyó
munkában, mert már a második hónapban s főleg később,
amikor már gépen dolgoztam, a harmincszorosát is meg-
kerestem annak, amit nekem fizetett. Haragudtam rá
mogorvaságáért, érzéketlen, embertelen magatartásáért, és
ez a düh lassan, de kitéphetetlen mélységbe gyökerezett
tudatomban, és kezdtem gyűlölni – most már eléggé tu-
datosan – a gazdagokat, a más munkája után élőket, a
másokat kizsákmányolókat, akikben semmi emberség
nincs, akiket nem érdekel más baja, nyomorúsága, csak
az érvényesülés, a meggazdagodás.

Most már saját bőrömön is éreztem, hogyan gyűlhet
a vagyon mások eltiprása révén. Kezdtem világosabban
megérteni, hogy az, aki lelkiismeret-furdalás nélkül máso-
kat kifoszt, elembertelenedik a jobblétében, és ezt a jobb-
létet aztán kímélet nélkül minden eszközt felhasználva

törekszik a maga részére megtartani. A dolgok mélyéig még nem juthattam el, túl fiatal voltam, de a társadalmi osztálykülönbséget már láttam, s megértettem azt is, hogy én elszakadtam attól a rétegtől, amelynek tagjai a felülállók felé törekszenek. Fölfogtam, hogy más táborba jutottam, amelyben nehéz, küzdelmes lesz az életem, amelyből egyedül kitörni nem tudok – és olyan áron, olyan magatartással, amilyennel a gazda jólétet teremtett magának, s éhes vágyakozással még jobbat akar, én nem is akarok, mert az aljas és embertelen. Hirtelen csaptam át a minden jómódú, minden gazdag gyűlöletébe.

Gyűlölni kezdtem Graaf földbirtokost, aki saját földje mellett a kollégiumi földeket is bérelte. Szőlőjében kétszer is szüreteltem román és magyar parasztlányokkal és legényekkel egy sorban. Gyűlölni kezdtem Fesztinger A. Dávidot, Enyed legnagyobb lisztkereskedőjét, aki a háború alatt a keserű barnalisztból, amit árult, mesés vagyont gyűjtött magának. Gyűlölni kezdtem a fősvény Lingert is, akinek az üzem közvetlen szomszédságában volt a takácsműhelye, amelyben úgy dolgoztak a takácsok és a szövőlányok, hogy soha egyet sem láttunk közülük. Csak amikor a magas kerítés mellé álltunk, a szövősékek ütemes csattogásából tudtuk, hogy odabent másodpercnyi szünet nélkül folyik a munka. Gyűlöletem nem személyes volt, a gazdagoknak szólt, akik mások munkájából, mások nyomorúságából élnek. És akiből élnek, azokat semmibe se veszik...

Inastársaim valószínűleg nem jutottak ilyen mélyére a dolgoknak, de szidták ők is a háta mögött a gazdát, és szidták a fősvény Lingert, különösen akkor, amikor vagy hármat megveretett, mert „almalopáson” kapta őket. Jogilag tényleg lopásnak nevezik, ha valaki átmászik a szomszéd kerítésén, és vagy a fáról, vagy a földről 8–10 almát elveszen. Enyhítsük azonban ezt a jogi meghatározást egy kis helyi valósággal.

Enyed Erdély egyik leghíresebb gyümölcs- és szőlőtermő vidéke. Ha szüret idején valaki a szüretelőktől egy gerezd szőlőt kért, a kosárra mutattak, vegyen belőle. És ha valaki egy kert mellett elhaladva bekiáltva néhány almát kért, még ki is hajigálták neki. Nagyobb gyümölcs-termő években a fáról lehullott alma ott maradt a földön,

nem tudták értékesíteni – a gyümölcsíz-készítés ipari méreteiben még sehol sem volt, a pálinkát pedig törkölyből és szilvából főzték.

Érthető, hogy az inasok gátlás nélkül hátramentek a kerítéshez, és a Linger család valamelyik tagjától kértek a hulló almából. Alma helyett azonban korholást kaptak, és elkergették őket. Mikor aztán már nem volt senki a kertben, a fiúk átmásztak a kerítésen. Egyszer rajtakapták, és a fősvény Linger a gazdával verette meg őket. Vége lett az „almalopásnak”, de a verés még mélységesebb gyűlöletet váltott ki az inasokban Lingerékkel szemben.

A kizsákmányolók a dolgozókat minden percnyi munkájuk után meglopták, de ezek a lopások törvényesítve voltak. Ha azonban valaki tőlük „lopott” néhány almát, az felháborító tetté vált, verést követelt.

Elmúlt már két hónap balesetem óta, kezdtem már elefejtetni a történeteket. De ha megpróbáltam Furdek szaki esztergapadjára egyedül feltenni a befogófejet, úgy éreztem, görcs fogja el derekamat s minden erőm elhagy.

A szép nyár végi délutánokon rámolás közben nekem is kedvem támadt a fiúkkal együtt hancúrozni, bakalódni. Egymásnak mentünk, lökdösődünk, birokra keltünk, bokszolódtunk, mint minden kamasz. Egy alkalommal már végeztünk a rámolással, hozzáfogtam kezem mosni, amikor valamelyik nyakon öntött egy csupor vízzel. Bendőre gyanakodtam, akinek kerek barna képe mindig kárörvendően nevetett. Nekimentem, s karjára, mellére vágtam kettőt-hármat. Bendő vaktában visszavágott, s véletlenül úgy gyomorszájon ütött, hogy összecsuclottam. Abban a pillanatban lépett be a műhelybe a gazda. Látva a csoportosulást, odajött hozzánk. Nagy nehezen felálltam és nekitámaszkodtam az esztergapadnak.

– Mit csináltak? – kiáltotta felénk mérgesen.

– Pali rosszul lett – dadogta Bendő, s ezzel elejét vette annak, hogy valamelyik fiú zavarában bemondja – bakalódtunk. Egy-két perc alatt magamhoz tértem, és hozzáfogtam öltözködni. A gazda fel s alá sétált a műhelyben, majd odajött hozzám, nézett összehúzott szemekkel, és félig gúnyorosan, félig sajnálkozva mondta:

– Ide hallgass, kicsi Veress, nem való vagy te lakatosnak, gyenge vagy ahhoz, keress magadnak más szakmát... menj szabónak, vagy nem tudom én minek, mert lakatos, az nem lesz belőled...

„Nem lesz belőled lakatos – menj szabónak, vagy nem tudom én minek” – mintha korbáccsal vert volna, úgy sújtott rám e szavakkal. A gyengeséget, alkalmatlanságot – még ha igaz is – nehezen viseli el az ember. Hátha nem is igaz? Miért vagyok én gyenge? Mert baleset ért? Mert a gerincemet megkaparásztta a szíjtárcsa nagy fejű ékje? Egy kicsit meggyengültem, de hát azért mindjárt a szemétdombra kell vetni engem? Úgy mardosták e szavak önérzetemet, mit a kénsav a rozsdás vasat.

Mi vagyok én, nyomorék? Beteges penészvirág? Szamárköhögésen kívül soha más betegségem nem volt. A tavaly nyáron csak 14 évet töltöttem, de az ötvékás zsák krumplit egyedül felvettem a hátamra, és tíz-tizenkét zsákot tettem fel egymás után a szekérre... Fogadásból egy negyven milliméteres vastengelyt elfűrészelttem anélkül, hogy pihenőt tartottam volna. Hát mért vagyok én gyenge?! Hiszen a baleset után sem maradtam nyomorék... Szabónak menjek én, aki sohasem hallottam, hogy valamelyik ükapám más lett volna, mint kocsigyártó, kovács vagy bádogos? Az apám kőműves volt fiatal korában, ezer meg ezer téglát rakott emeletnyi magasságra, Feri bácsi mozdonyvezető Vásárhelyen, és most, miután mellemlre szívtam a vasport, megtanultam tolómérővel mérni a tízede millimétereket, amikor ki tudom számítani a menetvágáshoz szükséges fogaskerékáttételt, most menjek el fércet húzni, fazont pikérozni, gomblyukat kötni... Hogy kötne „Balimiháj” hurkot a nyakadra! Magamban szidtam és átkoztam a gazdát, akinek a kijelentéseiből most már világosan láthattam, hogy meg akar tőlem szabadulni.

Eszembe jutottak Incze tanár úrnak egy latinórán elhangzott szavai az ókori spártaiakról, akik a gyenge vagy nyomorék gyermekeket a Tajgetosz hegyről a szakadékba dobták, hogy ne terheljék eltartásukkal a társadalmat... Hát a Tajgetosz hegynek szánt nyomorék vagyok én? Ki a gazda? Ő a társadalom? Szabadulni akar tőlem, hátha lesz a balesetnek valami utómaradványa. Még a gondo-

latától is fél annak, hogy esetleg felelősséget kell vállalnia értem. El akart távolítani az üzemből, de még a szakmából is. A gépektől, a fém megmunkálásától, amelyekkel – érzésem szerint – úgy összenőttem, hogy nem tudnék megválni tőlük soha. Lehet, aki most olvassa e sorokat, valamilyen érzelgősségnek, álvonzalomnak, kitalált ragaszkodásnak veszi szavaimat. De ott állanak életem későbbi eseményeinek példái, 1937 és 1953, amikor is mindkét esetben visszamentem a satupadhoz, sőt 1953–56 között a kolozsvári Unirea üzemben lemondtam minőségi ellenőri beosztásomról, s csaknem 50 éves koromban megtanultam a legprecízebb szerszámgépeken dolgozni. Mikor pedig visszahelyeztek vezetőmunkára, mint szerszám-lakatos hagytam el a gyárat. Pedig lett volna lehetőségem már 1954 elején, hogy olyan beosztást foglaljak el – mint diszpécser vagy tervosztályon dolgozó –, ahol nem kellett volna sokszor megerőltető fizikai munkát végeznem. De én, az egykori gazdám által a Tajgetoszra szánt kisinas, 50 éves koromban is szívesebben vállaltam a zümmögő gépeken a századmilliméter pontosságú, nagy figyelmet igénylő munkát.

Édesanyám halála után – ha nem is sűrűn, de leveleztünk Kézel Feri bácsival. Balesetem után kedves, aggódó atyai levelet írt nekünk és felajánlotta segítségét ahhoz, hogy Marosvásárhelyen tanuljam tovább a mesterséget. A gazda fokozódó ellenszenves viselkedése – minthogy Enyeden más számottevő üzem nem volt a szakmai ismeretek elsajátítására – sürgőssé tette, hogy minél előbb Vásárhelyre menjek.

Ezekben a hetekben Karcsinak voltam a segítsége, aki egy újonnan alakult gyapjúfonó műhely gépeit és közlőműveit szerelte fel. Naponként járt oda a gazda ellenőrizni a munkát, így hát alkalmunk volt nyugodtan beszélni vele. Karcsi elkéredztetett két napra, hogy Marosvásárhelyre mehessenek. A gazda nagy kegyesen beleegyezett, és én egy szombat délután hazautaztam.

Marosvásárhelyre érve, egész vasárnap kószáltam a városban, elsétáltam háromszor is volt házunk előtt, ahol születtem, ahol gyermekkorom legszebb, legvidámabb

éveit éltem, s ahol ránk szakadt a nagy fájdalom, édesapám halála s az azt követő nyomorúság.

A más tulajdonában lévő, most már idegen ház kapuján úgy osontam be, mint a tolvaj. Igen, lopni akartam, vissza akartam lopni valamit abból a gyermeki boldogságból, amit itt két kezével osztott nekünk az élet... De egy tizenhatodik életévét taposó ifjú már más szemekkel lát. Az udvar óriási dimenziói leszűkültek.

Az elsőház verandája elől eltűntek a tuja-fák, és nem mosolygott ott a két kis törpe sem a gólyával, csupán a csokros borostyánfa szomorkodott egyedül nagyra növe, megtépett ágaival. Nyoma sem volt a meszesszínnek és mellette a mézsgödörnek, amelynek sárgászöld vizén való „tutajozásért” annyi nyaklevest kaptunk aggódó anyánktól. Hátról a kertben alig szomorkodott két-három gyümölcsfa.

A hátsó ház mellett a hegyoldalban szomorúan álltak a kamrák, amelyek egyikében oly izgalommal néztük végig Karcsi pirotechnikai mutatóanyagait. Még nyoma sem volt a „bunkernek” a „pléhfedél” felett, ahonnan Karcsi harcias tiltakozása elhangzott, amikor Schilf mérnök azzal vádolt, hogy elloptuk fia alumínium dárdáját és baltáját... Képzetelemben ott látom anyánkat, amint fátyolos hangon, szinte lemondóan korhol: „...ne egyétek az életemet, azonnal adjátok vissza azt a baltát”.

A hátsó ház előtt a veranda szép zöld gerendái megfakultak. Szomorú kép szaladt át szemem előtt... az első szobából hozzák apám koporsóját, a veranda tömve emberekkel... Állok és bámulok, magam elé idézem a múltat, aztán a jelenbe szöknek gondolataim.

Vajon sikerülni fog Feri bácsinak, hogy felvétessen a vasúthoz? A Laci elképzelésére, hogy Bustyához menjek dolgozni, nem is gondolok komolyan. Megteszem, elmegyek vele, ő a nagyobb testvér, szót fogadok neki, de Bustya, még ha akarna is engem, nem kell...

Gondolataimból egy női hang riasztott fel: – Kit keres? – Valamit motyogok, hogy a miénk volt a ház, és itt laktunk 1917-ig, csak néztem a régi házat... Csofalkozó igeenettel felel az asszony, és én megyek is... Már nem érdekel semmi... Ami itt van, abból semmi

sem az enyém, csupán néhány kedves és szomorú emlék.

Másnap reggel Lacival elmentünk Bustyához. Öt év alatt, mióta nem jártam a Bustya-telepen, nem sok változás történt. A nagy telepi udvar most is tele volt bérvágásra szánt rönkökkel. A lerakódó fuvarosok erőlködve emeltek, kiabáltak, káromkodtak, mint régen. A favágószínből messzi elhallatszott a két fűrész gatter harsogása, amint acélfogaival dühösen harapdálta deszkákká a befogott fenyő- meg tölgyfa rönköket. A körfűrész hol vékonyabb, hol vastagabb hangon visított.

A telep épületei kopottabbak lettek, a vakolat sok helyen málladozott. Az iroda bejáratánál a gerendák egykor eleven-zöld olajfestéke sápadt szürkészöldre fakult. A pusztuló külső kép ellentmondott az irodában látott rohanó munkatempónak.

Pallérok vitatkoztak a fő munkavezetővel, fuvarosok várták az utasításokat az anyagszállításra, a régi írógép mint géppuska csattogott. A nagy iroda mellett kisebb irodát is nyitottak, ahol rajzállvány előtt egy fiatalember tervrajzokat nézegetett.

Várnunk kellett, míg bejutottunk Bustyához. Valakivel tárgyalt, nagy hangon, lendületesen, a tárgyalófél hangját nem lehetett hallani, csak a Bustyaét. Ismerős volt, az apai háznál számtalanszor hallottam a mindenkit túlharsogó, ellentmondást nem tűrő hangot.

Amikor elment a tárgyalófél, kijött irodájából és behívott. A „nagy ember” felülről jövő szívélyességével fogadott, leültetett. Egy kopott bőrfotelbe ültem – valamikor apám irodájában állt. Itt tartalék-ülöhely volt arra az esetre, ha többekkel tárgyal.

Laci keresztfiúi hangon beszélt Bustyával, elmondta, hogy tanácsot kérni jöttünk, esetleg a segítségét az én elhelyezésem érdekében. Megemlítette, hogy „úgy tudom, Lajos bácsinak van egy kis lakatosműhelye is, és ott van egy gépház is. De ha nem lenne ott erre lehetőség, mi a véleménye Lajos bácsinak, hogy Pali átmenjen-e a kőműves szakmára...” Még akart mondani valamit Laci, de „Lajos bácsi” idegesen félbeszakította.

– Fiam – mondta Bustya –, az én lakatosműhelyem egy gépészből és egy kovácsból áll, azonkívül jogom sincs

oda inast felvenni. Ami a kőműveséget illeti, hát... – a nyugodt, fölényes, magabiztos Bustya zavartan kereste a szavakat, hogy ezt a verziót is visszautasítsa, majd hirtelen felém fordult. – Hány éves vagy?

– Tizenhat – válaszoltam közömbösen, és azon gondolkoztam, hogyan utasítsam vissza, ha netalán mégis elfogadna kőművesinasnak. Bustya azonban, amikor meghallotta, hogy tizenhat éves vagyok – valójában alig töltöttem be a 15 életévemet – mint a héja csapott rá éveim számára, s a „nagy embernek” már meg is fogamzott agyában a visszautasító válasz.

– Tizenhat éves? Azt hittem, csak 14, olyan vékony dongájú legény vagy. Én tizenhat éves koromban a hatméteres faragott gerendákat egyedül vittem a vállamon. Mutasd csak a kezed – mondta komázó hangon, s hangjából s arcjátékából kiértzett, hogy előbbi zavara eltűnt, és megtalálta a visszautasításnak azt a formáját, ami után senki sem mondhat rá egyetlen rossz szót sem.

Vaskos, de rövid ujjú kezemet hatalmas mancsával összemérte, aztán diadalmasan Laci felé fordult:

– Laci, te dolgoztál a kőművesek mellett, szegény apátok, nyugodjék, építészt akart csinálni belőled... Tudod jól, milyen csúfondárosak, kötekedők az építők... ezt a szegény gyermeket kivágják maguk közül, elkergetik csúfolódásaikkal, ha meglátják, hogy félkézzel nem tud felemelni egy téglát. Mert a kőműves keze át kell érje a 15 centis téglát, s úgy illessze a habarcsba...

Aztán jóakaratot színlelve atyai hangon harsogta Lacinak:

– Te Laci, ez a gyermek gyenge ahhoz, hogy egész nap hordja saroglyával a téglát meg a malteres csebret... Te csak próbából csináltad annak idején, mégis elszaladtál – tette hozzá gúnyosan.

Laci nagyot nyelt, való igaz, apám építészt akart nevelni belőle, és a nyári vakációban betette a kőművesek mellé dolgozni. A tizenkét éves gyermeknek meg kellett ismerkednie minden részletmunkával, így elsősorban a tégl- és habarcsfordással. Persze csak félannyit tettek a saroglyára, mint a többi inasnak, de hát úgy is nehéz volt az. Laci azonban nem azért hagyta abba a kőműveség tanulását, mert nehéz volt, hanem mert valaki

„véletlenül” egy tégladarabot felülről a fejére ejtett, és édesanyánk többet nem engedte.

Bustya a sajnálkozó, jóindulatú ember hangján hári-totta el Laci minden próbálkozását, és a végén atyai tanács-csal látott el...

– Csaknem egy éve vagy lakatosinas, akkor már biztosan tudsz is valamit dolgozni... Te Laci! menj el a gyermekkel Both Sándorhoz. Both apátoknak jó barátja volt, próbáld meg, hátha neki kell inas.

Búcsúztunk és indultunk kifelé. Apám volt irodájában Laci megállt, és jól megnézett minden bútort... Látszott az arcán a csalódás. Bustya ravasz ellenállásán megtört ifjú fejével szövögetett terve, hogy hármunk közül valamelyik apánk elorzott javait visszaszerezze.

(Soha nem mondott le apánk letagadott jussáról. Negyvenkét éves volt Laci – pont annyi idős, mint apánk halálakor –, amikor sikerült a Bustya halála után hanyatlásnak induló telep egy kis szobácskájába beköltöznie. Hogy mit ért el, nem tudom, én már évek óta börtönben raboskodtam. A háború végén Laci hadifogságba került, és 1949 nyarán szabadult.)

Az ebül szerzett Bustya-vagyon egy része az államosítással visszakerült azokhoz, kiktől kapitalista módon elcsajátította.)

Még egy napot maradtam Vásárhelyen. Feri bácsi bevitt a fűtőházhoz, és előttem is beszélt ügyemről egy fiatal technikussal, aki a személyzeti kérdésekkel foglalkozott. A technikus nagy tisztelettel beszélt Feri bácsival, s elmondta, hogy felvételi kérésem már Kolozsváron van a Vasúti Üzletvezetőségénél, de ott elég lassan mozognak, mégis két hónapon belül a válasznak meg kell jönnie. Nehéz szívvel, de mégis reménnyel eltelve mentem vissza Enyedre.

Két hónapra állítottam be magam a várakozásra, és lám, alig telt el három hét, megjött Feri bácsi várva várt levele, amelyben értesít, hogy felvételi kérésemet elfogadták, menjek azonnal.

Nagyot nézett a gazda, amikor szeptember vége felé beállítottam az irodába, és kértem tanoncszerződésem felbontását. Először rám ripakodott, hogy „erről még beszélünk”, de amikor megmondtam, hogy máris fel vagyok

véve Marosvásárhelyre a vasúti tanoncműhelybe, barátságosabban kezdett beszélgetni velem.

– Lehet – mondotta –, hogy idővel megerősödnél... maradhatnál továbbra is az üzemben, úgy látom, jó keze-fogású gyerek vagy, akár a bátyád. – Rám nézett, szeméit összehúzva, az arca megenyhült, szinte mosolygott. Aggodalom fogott el, megmásítja a szavát, és ha jószántából nem bontja fel a szerződést, hetekig kell járnom az iparhatóság irodáit... Aggodalmam merésszé tett, és úgy kezdtem beszélni vele, mintha felnőtt lennék.

Csodálkozom – mondtam mosolyogva –, hiszen Balogh úr maga mondta, hogy menjek más szakmára, mert igen gyenge vagyok...

Bólintott erre:

– Hát menj, legyen szerencséd, és viseld jól magad. – Ezek voltak első emberi szavai, amelyeket hozzám intézett. Udvariasan megköszöntem, hogy tanítottak az üzemben. Két nap múlva megkaptam az elbocsátó írást. Amikor elköszöntem, kezet fogott velem. Csodálkoztam, melyik volt az igazi gazda: a pofozkodó vagy ez? Vagy talán, mert őt is úgy nevelték, nem tudta elképzelni az inasnevelést pofonok nélkül?

(Csaknem harminc évig nem találkoztam vele. Az élet mint óriáskerék forgatja a kis emberi sorsokat. Volt gazdám sorsa nem ívelt mindig felfelé. A gazdasági konjunktúra, amely egy kis üzem élére dobta, a pangás szakaszában letaszította. 1948-ban mint kisiparos próbálgatta életét egyensúlyban tartani, így találkoztam össze vele egy közmunkán. A szamosfalvi lebombázott repülőtér romjainak eltakarításánál, ahol ezer meg ezer munkás végzett vasárnap délelőttönként önkéntes munkát, hogy a bontásokból származó építőanyagokkal felépíthessük a tervbe vett első – írisz-telepi – munkásházakat Kolozsváron. Ama vasárnap délelőtt a kisiparosok jelentkeztek önkéntes munkára – mintegy ötszázan. Az egyik csoportban vasasok törték nagy kalapácsokkal a ledölt vasbeton-gerepdákat s valaki tréfásan odaszólt: „Lássuk, polgármester elvtárs, tud-e még ráverni a nagy kalapáccsal.” Álltam a hívást, s egy jókora kalapáccsal „svengolva” oda-sóztam a betongerendára, amely már meg volt repedve a kapott ütésektől. Négy-öt ütés után bomlani kezdett a

gerenda... Abbahagytam az ütéseket, és beszélgetésbe elegyedtem a kisiparosokkal.

Egyszer csak ismerős arcot pillantok meg a kis csoportban. Mereven néz rám, aztán az illető felém tart, és nyújtja a kezét mosolyogva. „Balogh vagyok... a polgármester elvtárs testvérbátyja nálam volt Enyeden gyakor-nok...” Megdöböntem. Lehetetlen, hogy ne ismert volna fel, hiszen csaknem egy évig mindennap látott. És ha már tudja, hogy Karcsinak vagyok a testvére, annyira emlékeznie kellene, hogy én is nála voltam inas. Zavarba jöttem. Mi ez a ravaszkodás? Vagy azt hiszi, szégyellem múltamat, hogy az ő inasa voltam? Karcsiról is úgy beszél: „nálam volt gyakor-nok” – holott utolsó évében beszegődött inas volt, és ott is szabadult fel mint géplakatos.

De csak egy pillanatig tartott zavarom. Kezét jó erősen markolászva, nevetve, szemrehányó hangon mondtam:

– Nahát, Balogh elvtárs! Mégsem gondoltam volna, hogy volt inasát nem ismeri meg. Látja, én nyomban megismertem, igazán alig változott, még a keze is olyan jó kemény mesteri kéz. Ha tudnák, elvtársak – mondtam a kisiparosoknak –, milyen pofonokat tudott adni ez a kéz jó harminc évvel ezelőtt... – Tréfának szántam, nem élt bennem harminc év után sem gyűlölet, sem harag volt gazdám ellen. Mi volt az a néhány pofon az ájulásig menő verések mellett, amiket az élet később reám sózott?

De a gazda félreértette, elkomorodott, eltűnt a nevetés arcáról, valamit zavartan dadogott, és kilépett a kis csoportból. Leült egy betongerendára, elkomorodva nézett maga elé. Lehet, arra gondolt, hogy most bosszút állok a pofonokért. Nem! Nem fájtak annyira fizikailag, hogy évtizedek múlva is emlékezzem a fájdalomra. De megalázóak voltak. A büszke, öntudatos ember a megaláztatást sohasem felejtja el. Nem haragudtam én volt gazdámra, bizonyítéka annak, hogy 1958-ban, mint a gyújtógyertyák jó szakemberét, behoztam az üzembe, amelyet akkor vezettem, és soha el nem megyek mellette anélkül, hogy néhány szót ne szóljak hozzá.)

Kezemben volt már a papír, amelyben a gazda igazolta, hogy 1920 novemberétől 1921-ig mint lakatostanonc a Vulcan-gyárban dolgoztam, és jó magaviseletű, szorgalmas tanuló voltam... Elbúcsúztam mindenkitől. A segédeknek megköszöntem, hogy tanítottak, majd mindenik megveregette a vállamat, és egy-két biztató jó szót mondott...

Aztán ne hozz szégyent ránk, kicsi Veress – mondta az egyik. – Ne hagyd magad, kicsi Veress – mondta a fiatal Toma.

Bartos bácsi hatalmas tenyerébe fogta kezemet, és atyailag oktatott.

– Fiam, a szeme nyitva legyen, a szája csukva. Csak így érvényesül az életben. – Megköszöntem még egyszer mindenkinek a jóindulatát, és mentem a fiúkhöz búcsúzni.

Ez már nehezebb dolog volt. Csaknem egy év alatt a közös inassors összekovácsolt bennünket, s most bármennyire vágytam is elmenni innen, nehezen esett a válás... Álltunk egy csoportban, mindenféle vidám dolgokat akartunk mondani egymásnak, de csak közömbös szavak jöttek ajkunkra:

– Hát elmész, Pali?

– El.

Te, az istókját, ha kapsz Vásárhelyen egy jó helyet, írdál. Itt hagynám én is ezt a kócerájt.

– Írok. – Aztán egymásra mosolyogunk, legényesen hátba ütögettük egymást. Jól megráztuk egymás kezét, és ki-ki sietett a munkahelyére, én pedig megindultam a gépronccsal teli gyárudvaron a tágra nyílt nagykapu felé.

Néhány napig tétlenül lézengtem, amíg Lilla néni összeszedte és megjavította gyenge fehérneműimet, apró holmimat. Mindez oly nevetségesen csekély volt, hogy szégyelltem magam érte.

Búcsúznom kellett! De kitől? Karcsin és közvetlen rokonaimon kívül senkim sem volt, akitől elbúcsúzzam. Nagy magányomban búcsúztam a várostól. Gondolataim végigrohángáltak a kollégiumon, a Várbástyán, az ősi templomon, az Őrhegyen, a Holtmaroson, aztán megpihentek a nagy gyümölcsöskertben, a szomszédos téglagyárban, végigbolyongták a kollégium erdejét, és fáradtan visszatér-

tek... Kedves, szomorú szép emlékei voltak ezek életem egy rövid időszakának, de mindez nem otthon történt... nem az otthonra emlékeztetett.

Úgy éreztem, mintha otthonról – Vásárhelyről – csupán tanulni jöttem volna el. Lejárt a tanulási idő, és most valamelyes ismeretekkel hazatérek. Mit tanultam? Mivel ismerkedtem meg? Tudtam, a világ tág, tele van érdekes, rejtelmes nagy dolgokkal, de én olyan keveset tudok mind-ebből.

Mit ismerek én akárcsak Enyedből? Kik alapították a várost? Kik építették a várat s benne a templomot?

A ténferegések napjaiban majd mindenik tanárommal találkoztam. Sokan laktak a Bethlen utcában; itt egymás mellett sorakoztak a kollégiumi házak. Köszöntöttem őket illedelmesen, úgy éreztem a visszaköszönésből, hogy egymásik már meg sem ismer, vagy talán a nyáj fekete báránykájának tartottak. Tiszta, de olajfoltos kék munkásruhában jártam, és félrecsapva viseltem a Pista bácsitól kapott, nekem kissé nagy, megkopott, de elnyúhatatlan vadászkalapot. Nem mindenik tanár ment el mellettem professzori göggel. A hajlott hátú, szemüveges, csont és bőr kollégiumi könyvtáros, Farkas bácsi közömbösen köszönt, aztán két lépéssel odébb megállt.

- Ni csak ni, meg sem ismerlek, mióta nem te viszed Gabi bátyádnak a könyveket, nem is láttalak!

- Lakatosinas vagyok, korán megyek a munkába, és későn jövök haza.

Bólintott, és összehúzva magát elviselt, foltos, díszeitől megfosztott kincstári csukaszürke zubbonyában, tovább-sietett. Így maradt meg emlékezetemben ez az Ázsia-kutató tudós férfi, a numizmatika egyik legnagyobb akkori szakértője, aki angol, francia, német tudósokkal levelezett, külföldi szakfolyóiratokban értekezett tudományos problémákról, akinek azonban a háború után annyira sem telt, hogy egy jó öltönyt vehessen magának. Volt a magatartásában valami excentrikus, valami világmegvetés, a polgári konvenciók semmibevevése, ahogyan örökké borostás arccal, kopott, vasalatlan nadrágban, elnyútt bakancsal a lábán, az éveken át hordott katonazubbonyban, hóna alatt egy halom könyvvel sietős léptekkel róttá az utat lakásától a kollégiumig. Ajka mindig mormolt valamit... azt mond-

ták, a perzsa, török, szanszkrit s más keleti nyelvek után egy indiai nyelv szavait ismételte.

Benkő tanár úr, amikor meglátott, mosolyogva megállt és kezét nyújtotta. Zavartan válaszoltam kérdéseire. Elmondtam, hogy a napokban utazom Vásárhelyre és ott a vasúti műhelyben fogok dolgozni. Sikert kívánt, de láttam az arcán, hogy sajnálkozik rajtam. Mint polgári gondolkozású értelmiségi, sajnálatosnak találta, hogy egyik legjobb tanítványa „alább került”.

Én szerettem a szigorú szürke kis „Rigoló” tanár urat. Voltak, akik igénytelen kis alakjáért semmibe vették, mások bosszantották... Kitaláltak vele... élvezték, ahogyan paprikavörösrre gyúlva hangosan korholta az osztályt egy-egy ostoba csinytevéséért, amelynek értelmi szerzője névtelen maradt. Előadásait halkán mondta el, a nagy természettani teremben semmit sem lehetett hallani, ha hátul zajongtak.

Egy előadásán az örökös viccmester, Becze Jóska elővette nagy piros kockás zsebkendőjét, és akkora műprűszkölést csinált, hogy Benkő tanár úr – aki háttal állva magyarázott valamit a falra függesztett táblákon – öszszerezzen ijedtében. Halk kuncogás jutalmazta Becze ostoba tréfáját. A sikeren felbuzdulva Becze elővette újra óriási zsebkendőjét, és az orrát fújni kezdte, olyan trombitálást csapva, hogy a tanár egyetlen szavát sem értettük... Az orrfúvással betelt a mérték... Rigoló hátrafordult, és síri hangon, de villogó szemekkel megkérdezte ki trombitált... Becze felállt, és az osztály nagy részének derűjére mondta:

- Dem drombidáltam, danár úr gérem, de nagyon begagyog hülbe.

- Begagy hülbe – mondta Rigoló gúnyosan – na lássuk, mit jegyeztél meg abból, amit elmondtam – Persze Becze és a hátsó sorokban ülők, akik Becze mókáin mulattak, nem figyeltek oda, és Rigoló sorra kérdezte és ültette le a szótlanul bámuló vagy dadogva hasaló fiúkat. Rigoló szeme vérben forgott, mutatópalcáját remegő kezével egy óriási kövirózsa színes tablójára téve megismételte a „megfejtetlen” kérdést:

- Melyik családba tartozik a kövirózsa? mihez hasonlít?

A padosorokból egymás után álltak fel a bambán bámuló, megrémült gyerekek, és ültek vissza szótlanul magukba roskadva... Réműlet fogott el – már csak néhányan vannak előttem felelők... illetve nem felelők... és rajtam a sor... Őszintén szólva én sem figyeltem kellőképpen, de ha figyeltem volna is, ebben a gondolatbénító helyzetben semmi sem juthatott eszembe... és újra hallottam a remegő-síri hangot... „Mihez hasonlít?”

- A káposztához – suttogtam szinte magamnak.

- Melyik mondta? – kérdezte színtelen hangon Rigoló. Mint egy álmokóros álltam fel, szédülő fejjel megkapaszkodva a padban...

Rigoló tanár úr arcán enyhe mosoly szaladt át, nem voltam tisztában, hogy a gúnyos megvetés, vagy az elismerésnek a mosolya. Az elismerése volt... Az osztály felé fordult, és megvető hangon mondta:

- Annyi káposztát ettetek már, és egyik sem vette észre, hogy a káposzta levelei ugyanúgy helyezkednek el a torzsán, mint a kövirózsa levelei...

Becze, aki a nap hősenek indult, orrfúvó-trombitáló tudományával aznap bűnbak lett... Legalább húsz szekundát szerzett az osztálynak.

Sokat köszönhettem neki. A természettanórák keretében tartott kísérletei, elméleti magyarázatai voltak fizikai ismereteimnek egyedüli alapjai. A kollégium négy alsó osztályában a fizika – mint tantárgy – nem volt beiktatva. A tanár fizikai ismereteitől és jó szándékától függött, hogy miket ad elő. Az ő didaktikai módszerében fő helyet foglalt el a szemléltető előadás és azután a magyarázat. Ha az osztály jól viselkedett, jól tanult, elismerése jeléül bevitt a szertárnak nevezett, valójában múzeumi termekbe.

Így kerültünk be a kollégium volt növendékének, a híres enyedi származású tudós, az Új Guinea-kutató Fenchel Sámuelnek gyűjteményéből berendezett néprajzi terembe is. Eredeti tárgyak alapján ismerhettük meg a bennszülöttek egyszerű, de csodálatos finomsággal megmunkált fegyvereit, háztartási és munkaeszközeit, ékszereit.

Elutazásom előtti napon gondolatban sorra vettem a Várszeg utcát és más utcákat, ahol naponta vagy szinte

naponta eljártam, s a házakat, amelyekben valamiért jártam.

Legjobban szerettem járni a „prepák”^{*} bentlakásába. Pista bácsival almaéréskor hetenként egy szekérderek almát vittünk be az intézetbe. Volt csacsogás-csiripelés, amikor behajtottunk az intézet kapuján. A lányok már előre tudták, és szatyrokkal, kisládákkal felszerelve vártak az udvaron.

– Jaj, tanár úr, én az aranypármenből kérek... Én a londonipepinből... Tanár úr, én jonathánt kérek félvékával... – Félvékával mértük a finom enyedi almát olyan csekély összegért, hogy mindenki gond nélkül ki tudta fizetni.

Azt szerettem, amikor a lányok nagy ügyetlenül felmásztak a szekérre, hogy a mérőt megrakják, nem nagyon törődve azzal, hogy otthoni bő ruhájuk magasan térdük fölé csúszik, vagy megbomlik mellükön egy-egy patentkapocs, és szép érett almához hasonló fehér mellük kikukucska a pongyolából. Megkövülten álltam a szekér mellett, és kamasz szívem úgy zakatolt mellemben, mint egy gőzmozdony. Most is hallom Pista bácsi vidám baritonját, ahogy rászól a lányokra:

– Csak rendre hölgyeim, csak rendre, ha egymás kezéből szedik ki az almát, estig sem leszünk készen. – A hangja vidáman korholt, de napbarnított arca ragyogott. Úgy járt-kelt a nevető-csicsergő lányok között, mint egy táncrendező.

A Várszeg utcának mindenik házában tudtam, ki lakik, és mi a foglalkozása. Bodrogi tanár úr háza közvetlen a sarkon levő Takarékpénztár mellett volt. Néhány házzal fennebb lakott a bankigazgató, Papp János. Pista bácsi jobban volt Papp Jánossal, én együtt jártam a fiával, Papp Karcsival a kollégiumba. Most is előttem áll a jónövésű, piros arcú szemüveges fiú. Noha a legmódosabb enyedi fiúk közé tartozott, cseppet sem volt felvágós. Kedves, csendes, jó fiú volt gyermekkorában. Együtt mentünk hazafelé, de soha a házukban nem jártam. Annyi idő után nem tudom már megmondani az okát, miért vitt el Pista

^{*} *Prepák* – így hívták a kollégium tanítóképzős leánynövényékeit.

bácsi egy téli délután a házuk alatt lévő hatalmas borpincébe. Csak arra emlékszem, hogy kicsi Pista, egy éppen náluk tartózkodó pesti rokon gyermek, és én, a híres zöldre festett kicsi szekérral elmentünk a Papp János pincéjébe. A hatalmas borpincében a vastag „ászokon” egymás mellett sorakoztak a híres enyedi kádármesterek hordó-remekeiben a borok, kisebbekben az óborok, nagyobbakban a lehúzás alatt álló új ital.

Pista bácsi egy darabig segédkezett egy öreg borásznak, aki nagy akkurátusan a hordómosásról, kénezésről, szárításról magyarázott, olyan hangon, mintha ez a világ legfontosabb dolga volna... Mi, gyerekek, eluntuk az öreget hallgatni, és terepszemlére indultunk a pincébe, hátha találunk télire eltett szőlőt vagy fölforralt édes mustot. Nem találtunk semmit, elkezdtek kóstolgatni a borokat, hátha lelünk édes bort. Kicsi Pista nagy szakértelemmel megnyalta a kóstoló pohár szélét, és kijelentette: kesernyés... savanykás... Egy-két kortyot én is lenyakkintottam a hideg, erős óborból, de borzongás futott végig a tagjaimon tőle. A rokon gyermek, aki soha életében borpincét nem látott s még kevésbé kóstolhatott nyitott kádakból, mindenbe belekóstolt. Egyszer csak azon vettük észre, hogy a fal mellett ül a földön és bambán néz maga elé.

Pista bácsit kerestük. – Elment – mondja az öreg borász. Mutatjuk neki a gyermeket, csak annyit mondott: – Na, ez kikészült a borgőztől. – Kétségbeesve raktuk fel a magával tehetetlen fiút a kicsi szekérra, betakartuk kabátjainkkal, hogy meg ne hűljön, aztán megindultunk vele hazafelé. A mi fejünk is szédült, a nyitott kádakból kipárolgó borgőz minket is megszedített egy kicsit, de a friss levegőn hamar magunkhoz tértünk.

Otthon Lilla néni elképedve nézte, hogyan cipeljük be ketten a magával tehetetlen gyermeket, és fektetjük le a díványra. Valaki kétségbeesve rázni kezdte, és hangosan jajveszékelt. A gyermek félig kinyitotta szemeit, és gurgulázó, síró hangon felkiáltott:

– Ne sírjanak, jaj, ne sírjanak! – Ennyi jött ki a száján értelmesen, valamit még akart mondani, de már csak értelmetlen motyogás volt. Gyorsan orvost hívtak. Az orvos mosolygott, csóválta a fejét.

– Ez bizony alkoholmérgezés – mondta –, a legfőbb okozó azonban mégis a borgőz; adjanak a gyermeknek feketekávé. – Másnapra a gyermeknek kutya baja sem volt.

Papp János házából csak futamodásnyira volt Funyi bácsinak, a híres kádármesternek a háza. Amikor Oláh András bácsi házában laktunk, onnan hordtuk az ivóvizet. Mély kerek kútja volt, tiszta, jó ivóvízzel, ami Enyeden nagy kincsnek számított. Most, ha elgondolkozom, milyen rossz vizeket ittam gyermekkoromban Enyeden, nem csodálkozom, hogy voltak borosgazdák, akik hosszú hónapokon át egy korty vizet sem ittak.

A kádármester mellett lakott Lőrinczi, a mészáros; fiával, Karcsival egy osztályba jártunk. A mészárosnak volt két égetnivaló rossz inasa. Belekötöttek az élőfába is, sok bajt okoztak a csendes mészárosnak. Ezeket az inasokat majd minden kisdia ismerte, tőlük vásárolták a pirosra, kékre mázolt bárány „peggyest” bárányszezion idején. Nem tudom, más helyen játszottak-e a gyerekek a bárány lábából kivett forgócsonttal? Enyeden ez akkor nagy divat volt. A megszáritott, pirosra, kékre, zöldre festett báránycsontok ott búzlóttek minden kisdia zsebében, a gombok, kulcsok, golyók, bicskák, spárgakötegek, ceruzavégek és más „értéktárgyak” között... A gyerekek kirakták egymás mellé bizonyos távolságra a peggyeseket, aztán három-négy lépés távolságból célba dobtak rájuk... az eltalált peggyes a dobóé lett... Úgy vándoroltak ezek a peggyesek egyik gyerek zsebéből a másikba, mint világvárosi börzéken a részvények. A peggyeseit elvesztett kisdia összekuporgatott krajcárjaival elment a mészárosinasokhoz, és peggyest vásárolt.

De mit csinált az a gyermek, akinek nem volt honnan krajcárt gyűjteni? A lóköti mészárosinasoknak erre is volt megoldásuk. Két-három „rumosért” adtak egy peggyest. Nem tudom, ki adta a „rumos” nevet annak a szadista aktusnak, amiért a mészárosok peggyest adtak... Az aktus így folyt le: az inas kivette zsebéből a peggyest, két ujjal megfogta egyik végét, a gyermek meg a másik végét. Akkor a mészáros megfogta a másik kezével a gyermek orrát, és csavargatni kezdte. A legtöbb gyermek nem bírta el ezt a kegyetlen játékot, és az első csavarásnál, otthagya

a peggyest a mészárosnál, elugrott. Volt, aki kibírta, és egy-két peggyes megszerzése után dagadt, néha vérző orral ment haza.

Lőrinczi mészáros házával szemben állott Oláh András bácsinak a háza és lakatosműhelye. Itt laktunk mi Gábor bácsival majdnem két évig. Szerke a városban ismerték és becsülték „az öreg Oláh Andrást” – így hívta mindenki a hetven éven felüli őszhajú, nagybajuszú, szép basszus hangú embert. Nem hallottam soha énekelni ünnepeleken, de temetéseken számtalanszor...

Oláh András bácsi háza a temető aljában volt, és valahányszor az Iparos Dalárda temetésén vett részt, lehallatszott András bácsi dörgő basszusa a Várszeg utcai házba. Az öreg egész nap dolgozott az udvar végében lévő kis műhelyében, javította a zárat, lakatokat, más apróságot. Sokszor mentem fel András bácsihoz kis műhelyébe. Az öreg látván kíváncsiságomat, dörgő basszusán magyarázta meg nekem a zárok és lakatok szerkezetének, működésének titkait. Unta magát egyedül a kis műhelyben, és szívesen felelgetett nekem, vagy mosolyogva hallgatta kíváncsi fecsegésemet.

Pista bácsi házától néhány száz méterre – az Örhegy szakadékos, agyagos oldala aljában volt a téglagyár... Kéves munkással dolgozó, rozoga kis gyáracska volt.

1920 nyarán nem messze a gyárudvartól délutánonként sokszor legeltettem ott a két jámbor tehenet. Ismertem az őrt és az öreg kovácsot is, aki megengedte, hogy bemegyek a kovácsműhelybe. Egy alkalommal a kovács segítése megbetegedett, s az öreg igen-igen küszködött egy jó darab vassal, hogy simára kovácsolja.

Tessék engedni, én ráverek a zetzhammerre – kéreltem. Az öreg úgy nézett rám fémkeretes ókuláréja felett, mint egy vásári csudára.

- Hát te honnét tudod, mi a „zetzhammer”? – kérdzte nagy csodálkozással.

- Tudom – mondtam gyerekes kérdéssel, és megfogtam a legkisebb ráverő kalapács nyelét... Meglepi szakismeretemmel csúfos kudarcot vallottam, mert ismertem ugyan a simító kalapács (zetzhammer) nevét, de a

ráverő kalapácsot úgy vettem kézbe, mintha fejsze lett volna.

- Ne üss! – kiáltott az öreg Kovács. – Kivered a szememet... Ez nem butykó, he! S a ráverő nem hasító fejsze. Hogy fogod azt a kalapácsot?! Így fogd, né! Jobb kezeddél itt, a közepen a nyelet, bal kezeddél a végét a nyélnek, és húzzad a jobb hónaljod alá... – Sehogy sem ment a ráverés. Úgy éreztem, ha engedné az öreg, hogy úgy fogjam, mint a fejszét, akkorákat tudnék ütni a simító kalapácsra, hogy meg lenne elégedve vele. De az öreg nem engedte.

- Ha úgy tartod a ráverőt, fiam, úgy tökön ütöd magad vele, hogy megzápulsz. Másként nem lehet összedolgozni. A kovács egyedül nemigen tud dolgozni. Azért mondják: egy kovács, nem kovács... két kovács, fél kovács... három kovács – egy kovács... Az inas melegít, a mester vezet, a segéd ráver... érted-e?!

A másik „gyár”, amely Enyed „gyáriparát” képviselte, annak az utcának a végében rontotta a levegőt, ahol a Pista bácsi háza állott. Az utcát Gyár utcának hívták, nyilván a szeszgyártól kapta nevét. Itt lakott a feltűnő szépségű Belgyán Lujzi. Gyermekkorában mezítláb, kopott kis ruhájában ott hancúrozott a patak partján közöttünk. Szinte észrevétlenül lett nagylány, s 1919-ben a szüreti mulatságra felvonuló vidám ifjúságot – fehér lovon ülve, jelmezzel, fején szőlőlevél koszorúval – már Lujzi vezette. Napokig beszéltek róla a fiatalok, s volt is miről beszélni. A kacér leányka férfi módra úgy ült a lovon, hogy formás fehér combja térden felül egy arasszal kilátszott a szoknya alól. Persze ma, a „mini”-világban ezt senki észre sem venné... de akkor? A nyárspolgárok megbotránkoztak... a fiatalság istenítette Lujzit kacér melegségeért, az álszemérem fölruházásáért.

Lujzi a szeszgyár bűdös közelségéből indult, alig tíz évre rá nagy dámaként ismertem fel újra Marosvásárhelyen, úgy hiszem a vármegye titkárának volt a felesége...

A szeszgyár fertelmes moslékszagával megrontotta a környék levegőjét. A gyár a Wertheimer családé volt, elavult régi felszerelését senki sem javította, kormos-mocskos – valamikor vöröstégla falaival, sáros nagy udvarával, omlatag marhahizlaló istállójával a pusztulás képét

mutatta. Innen vittük minden este jókora cseberben két-kéz rúddal a négyvedernyi moslékot a teheneknek. Bizony nem volt kellemes – pláne esős időben – a bokáig érő sáros gyárudvaron átvágni úgy, hogy kíméljük gyenge bakancsainkat. Nem, egyáltalán nem szép emlékek ezek gyermekkoromból. Haszna csak annyi volt, hogy még jobban megtanultam: az élet nehéz mindennapi küzdelem.

Ezek a képek jelentek meg emlékezetemben, ahogyan négy évi enyedi tartózkodásom utolsó napjaiban kerestem emlékeimben a szépet, amitől búcsúzni akartam...

Hogy mi volt a szép magányos, apátlan-anyátlan gyermekéveimben – nehezen tudnám megmondani. Enyedi árvaságomban megtanultam becsülni a munkát – tisztelni azt, aki dolgozik, noha sokszor nem értettem meg Pista bácsi nevelőmódszerét – amiből nem tudnám megmondani, mi volt a tudatos, és mi adódott szükségből. Később hálával és elismeréssel gondoltam vissza reá, mert az apám és Pista bácsi „előgyakorlatai” nélkül nem tudtam volna sem fölfogásban, sem a gyakorlatban olyan könnyen legyűrni életem következő szakaszaiban a rám zúduló nehézségeket...

Tudtam, hogy Vásárhelyen sem lesz könnyebb az életem, sőt lakás szempontjából rosszabb várható, de mások a kilátásaim a tanulást illetően. Nagyüzemben fogok dolgozni, és Feri bácsi mellett másképpen alakul majd sorom. Kimondhatatlan örömmel készültem Vásárhelyre, és mégis az utolsó órákban nyugtalanság fogott el.

Untam Enyedet, s mégis szorongva gondoltam arra, hogy el kell hagyjam Pista bácsi szép kertés házát, ahol az udvaron díszelegtek a sokszínű, nagy levelű szőnyegvirágok, az erőskék apró lobéliák, a forróvörös szalviák, s sokszínű begóniák. Egész falakat betakaró futórozsa szőnyege alatt illatoztak a piros, fehér, sárga verbénák és az éjjeli lepkéket csalogató erős illatú dohányvirágok. Olyan érzésem volt, mintha elvesztettem volna valamit, amikor a domborműves kapualját borító Izabella szőlő levelei alól kinevető lila-fekete dús fürtökre gondoltam. Illatuk, zamatos ízük szép, jó, megnyugtató volt. Megszoktam Gábor bácsi lakásának minden bútordarabját, az értékes fekete-zongorát, amelyből Gábor bácsi oly csodálatos dallamokat hozott ki, a hintaszéket, amelyben olyan kényelmesen le-

hetett olvasni – amikor nem volt otthon Gábor bácsi. Az apró csecsebecsékkal telerakott íróasztalt és a hatalmas tablót – amelynek tizenkét részre osztott rekeszeiben Beethoven, Bach, Brahms, Haydn, Chopin, Liszt, Wagner és más zeneszerzők színes arcképreprodukcióját láthattam.

A megszokottság hatalmas erő... Szabadulni akartam mindentől, ami körülvett, s mégis, amikor elérkezett a válás órája, egyszeriben kedves lett minden, és úgy éreztem, elveszíték valamit.

Másnap elbúcsúztam a rokonságtól, és izgatottan ültem vonatra, a vonat Marosvásárhelyre vitt, szülővárosomba, ahonnan sorsom több mint négy évre elszakított. Az állomáson Karcsitól is elbúcsúztam... Kezem fejével próbáltam visszanyomni kitörni akaró könnyeimet...

[Erdélyi Magyar Adatbank]

HARMADIK RÉSZ

[Vákát oldal]

AZ ELSŐ KOMMUNISTA AGITÁTOR

Szép, szeptember végi napon érkeztem meg. Az állomás épülete s a megrongált kövezetű állomástér mit sem változott a háború utolsó s a béke első esztendejében.

A peron korlátja változatlanul a régi: dült, keresztbe rakott fenyőfa staflik, melynek eredeti színét mocskosfeketével vonta be a mozdonyokból kiszálló korom.

Az állomás mellett ugyanaz a régi, a sok siető-kapkodó használattól mindig elromlott „kút”, most is csordogált, mintha nem vízvezeték, hanem rejtett forrás vascsőbe kényszerített vize lett volna.

A kút s a peronon a „krajcáros” automata látványa a háborús évek izgalmas-szomorú emlékeit juttatta eszembe.

Csendesen ballagtam a Kézel ház felé, amely az állomástól jó futamodásnyira volt.

A Sándor János utca (most Dózsa György utca) alsó fele akkor még nem épült ki. Az állomástér és a vámház között – ahol most szép kis pihenőpark van – dudvával, bokrokkal benőtt gödör terült el, tele minden elképzelhető piszokkal.

A vámház felett a Kövesdomb – a tátongó elhagyatott kőbányával, amely a dédnagyanyám örökségéhez tartozott – még pusztá volt. Ott később főként vasutasok családi házainak százai épültek, de abban az időben egyetlen házikó sem állt egészen az Akasztófa-dombig. Végtelennek tűnt, amíg elhaladtam a Wagner-féle kert dűledező kerítése előtt... aztán beléptem a nagy zöld kapun a jól ismert udvarra.

A rokonság – kezdve Róza nagymamától (mostoha nagyanyám) a legkisebb unokatestvérig – őszinte örömmel fogadott. A felnőttek rám mosolyogtak, aztán ki-ki a maga véleménye szerint megjegyezte:

– Akárcsak az anyja... na nézze meg, nagymama, a szeme, a szája tisztán Katika. – Bigi néni ellentmondott: – Katika, Katika, hiszen az ő fia. Te Pali, te tisztára Rudi bátyádra hasonlítasz... (Rudi bátyám édesanyám

testvére volt, és a katonaságnál még békeidőben tüdőgyulladásban halt meg.) – Róza nagymama csak nézett, és csendesesen ismételte: – Ha látná most Katika, istenem, ha látná, mekkora lett a fia...

Büszke voltam, hogy már nagyfiúnak tartanak, s ezt az érzésemet még jobban dagasztotta Schneidhoffer bácsi és Sagyebó bácsi kézfogásos bemutatkozása. Úgy mutatkoztak be, mint felnőtt a felnőttnek.

Schneidhoffer bácsi valamikor kéményseprő volt, de a vasútnál megtanulta a csapágyöntést kompozícióval, és mint öntőmunkás dolgozott a fűtőházban. Sagyebó bácsi, egy nagyon kedélyes, jószívű, jóindulatú kövér mozdonyvezető, aki később feleségül vette Szilágyi Piri unokatestvéremet, megropogtatta csontjaimat, és kijelentette:

– Növésben van a fiú, egy kicsit fel kell hízlalni!

Kétségtelen, hogy a nálam nem sokkal magasabb „Bogyó bácsi” mellett – így becézték rövidítve a neve után –, aki sohasem volt a száz kiló alatt, én az 52–55 kilómmal csak gyenge ágacskáknak néztem ki... de sovány azért nem voltam.

Végre a sok rokoni csók és összevissza kérdezősködés után a Kézel gyerekek valósággal hazaráncigáltak. Feri bácsiék a nagy családi házban a homlokzati részen laktak két szoba, konyha, éléskamrás lakásban. Fürdőszoba a lakásban nem volt. A család életének nagy része a konyhában folyt le. Mancsi, a nagyleány, bent aludt a belső szobában egy kihúzható „Schöberl”-ágyban, de ebbe a szobába nem járt be senki, csak amikor vendégek voltak. A szoba bútorzata a századforduló polgári divatjának megfelelő volt, színes plüssel bevont diófabútorok és egy zongora. A család többi tagja a hálószobában aludt, de nekem már nem jutott ott hely, így én a konyhában háltam egy összecukható ágyban, a legnyugodtabban, a legkényelmesebben az összesek közül.

Margit néni és a lányok, Mancsi és Annuska (Iluska még kicsi volt) számba vették ruhaneműimet, és miután összegyűrt holmimat kivasalták, szépen elhelyezték egy ruhaszekrényben, melyet még édesanyám hagyott ott, mert 1916-ban nem tudtuk Enyedre szállítani.

Meghatott a gondoskodás, amelyet első perctől kezdve éreztem Kézel Feri bácsiéknál. A gyerekek úgy tekintettek,

mint a legnagyobb testvért, és Margit néni nemegyszer mondotta mosolyogva, ha valaki felőlem kérdezősködött, hogy „a mi fiunk”...

Harmadnap reggel Feri bácsi bevitt a fűtőház tanoncműhelyébe, ahol akkor tíz tanonc dolgozott, és miután bemutatott Székely Mihálynak, a keskenyvágányú fűtőház főnökének, átadott Győrfi Pista bácsinak, a tanoncműhely vezetőjének. Az enyedi Vulcan csak hitvány kócerájnak tűnt a jól szervezett és viszonylag jól felszerelt kis fűtőházi műhelyhez és annak tartozékához, a tanműhelyhez viszonyítva. Persze, ha az ötven év előtti tanonc- és kisfűtőházi műhelyt például a mai Unirea egy részlegével hasonlítom össze, úgy nem találok helyes szavakat jellemzésére, de azért mégis jó kis műhely volt a tanoncműhely, ahol sok mindent meg lehetett tanulni Győrfi Pista bácsi kitűnő szakismerete és erős fegyelemtartó keze mellett.

Úgy léptem be a műhelybe, mint aki egyéves inasidőt a háta mögött tud. Azt hittem, hogy tudok egyenesen reszelni, illeszteni, és bizonyos sértődöttséggel fogadtam, amikor Pista bácsi a kezembe nyomott egy 70–75 milliméteres durván kovácsolt vaskockát és egy elég pontos derékszöget, aztán a satura mutatott, és kurtán bement: „Indíts!” Károlyi Lajival, a legöregebb inással volt közös szerszámfiókom. Laji utolsóéves volt, szabadulás előtt állott, és a tanműhely előtti nagy szerelőcsarnokban kismozdonyon dolgozott többedmagával. Velem szemben dolgozott Branner Ede. Vele egy napon léptünk be a tanműhelybe, és együtt kezdtük el a tanmunkát. Kissé fölényesen fogtam a munkához, de Pista bácsi hamar észhez térített. Úgy egy órai reszelés után kifogta a darabot a satuból, a derékszög egyik élét finoman reáillesztette, és a fény felé tartotta, aztán az én szemem elé – s két ujjával a kobakomat könnyedén megkopogtatta. Csodálkozó arcot vágtam. Szerintem a derékszög két éle pontosan ráfeküdt a kocka simára reszelt lapjára... azazhogy egy helyen vékonyan áttört egy halvány fénysugár. Kissé csodálkozva kérdeztem Pista bácsitól:

– Ez nem jó? – Válasz helyett lekapta fejemről a Veress Pista bátyámtól örökölt viharvert vadászkalapot, és a szögmérő felett elhajította.

– Hát jó ez, hogyha a kalapodat át lehet dobni a derékszög alatt? – kérdezte tettetett méreggel. Megszégyelltem magam, és azután óvatosabban, pontosabban igyekeztem reszelni. Már nem éreztem magamban semmilyen felsőbbiséget Branner Edével szemben, aki aznap fogott először reszelőt a kezébe, és a lendületes reszeléstől meg a rossz fogástól délre már vízhólyag nőtt a jobb tenyerére. De nem hagyta magát, és fájó tenyérrel is versenyt reszelt velem úgy, hogy nagyon kellett igyekeznem, nehogy az egyéves inas a kezdőnél gyengébbnek bizonyuljon. Nem maradtam le, mert mintegy másfél nappal hamarabb jelentette ki Győrfi Pista bácsi:

– Most jó, gyengén olajozd le, és vidd be az irodába. – Az iroda a tanműhely falához ragasztott festett deszkaépítmény volt, benne a titokzatos szekrénnel, amelyben Pista bácsi – a fűrókon, reszelőkön, mérőeszközökön és más, nagyon áhított dolgokon kívül – szépen beolajozva ott őrizte a tanulók vizsgamunkáit, amelyeket minden évben csináltunk, és amelyeken salétromsavval maratva ott díszelgett mindenikünk neve és az évszám, amikor a munkadarab készült.

Miután beadtam a kockámat, csináltatott velem egy henger- és egy derékszögű fecskefarok pásztítást, aztán átadott az esztergályosnak három hónapra gyakorolni. A tanrend szerint a reszelés sikeres elsajátítása után – voltak akik 5–6 hónapig reszeltek – három hónapig az eszterga-, három hónapig a kovácműhelyben tanultunk, s azután felváltva három-hat hónapot voltunk a mozdonyjavítóknál. Sőt egyeseket beosztottak a „vesztingesek”-hez* (engem a nyomásmérő- és sebességmérő órákat javító műhelybe tettek a harmadik évben).

Az első napokban nehezen értettem a vasút különböző osztályainak szerepét és azok pontos összedolgozását. Az én tudatomban is – mint a legtöbb emberében – az „Állomás” képviselte a vasutat, pedig az állomás viszonylag jelentéktelen részecskéje ennek a hatalmas szállító szervezetnek. Tanítóim a vontatást nevezték a vasút legfontosabb részének, s ez – helyes vagy nem helyes – így gyökerezett belém. Pályafenntartás, kocsijavítás (vagonjavítás), a

* A vasúti kocsik Westinghouse-fékjéről elnevezve.

forgalom irányítása – mindezt másodlagosnak magyarázták. A fő a fűtőház, a mozdonyjavítás. Még Feri bácsi is, aki a szakmai elfogultsággal szemben – elméletben – elítélőleg nyilatkozott, a mozdonyra mint valami fétisre nézett.

– Fiam – mondta –, elég kivenni a lövettyűkből a betéteket, ezt az alig kétkilós bronz alkatrészt, és a száztonnás gépmonstrumok megbénulnak, és velük együtt ezer meg ezer vagonban millió tonna áru és millió ember áll egyhelyben.

Elfogadtam Feri bácsi magyarázatát, annál is inkább, mert ismertem már a vásárhelyi vasutasoknak az 1920-as általános sztrájkban való részvételét, amikor is éppen a kiszereelt és elrejtett lövettyűbetétekkel akadályozták meg, hogy egyetlen vonat is elinduljon a pályaudvarról.

A lövettyűbetétek kiszereelésének történetét nemcsak Feri bácsitól hallottam. Ismerték és beszéltek egy-két évvel későbbben titokban és nyíltan a mozdonyvezetők, fűtők és lakatosok. Azt senki sem tudta, hogy hol és kik határozták el az általános sztrájk kitörésekor, hogy a vasutasoknak a sztrájkhoz való csatlakozás mellett lehetetlenné kell tenniük a mozdonyok elindítását.

Vásárhelyen még ma is él egy legenda, amely szerint Bodor Péter, a híres ezermester, letartóztatásakor kicsavart egy alkatrészt zenélő kútjából, és azt többé soha emberfia nem tudta megszólaltatni. A zenélő kút elrontása szép legenda, de a vásárhelyi fűtőház sok ezer lóerőt kitevő rohanó-vontató acélkolosszusainak megbénítása egy parányi alkatrész kiszereelésével... nem legenda, hanem élő, hősi valóság.

1920. október 27-én a vásárhelyi sziguranca dühösen jelenti feletteseinek: „16 mozdonyt még mindig nem lehet megindítani a leszerelt és elrejtett lövettyű-alkatrészek miatt. A tetteseket még nem sikerült megtalálni. A vizsgálatot folytatjuk...” – és a vizsgálat folyt. Naponta hurcolták föl a Várba a sztrájkolókat, és gumibottal, puskatussal próbálták „emlékeztetni” a semmiről semmit nem tudó vasutasokat. Pedig többen látták, hogy a sztrájk kitörése előtt való éjszakán Kézel Feri bácsi mozdonyfelvigyázó, Méhes Lajcsi s a hosszú Varga a mozdonyokat ellenőrizték... mégis reggelre bénultam álltak az acél-

szörnyetegek. Mindenki sejtette, mindenki suttozta, mi történt, de senki sem tudott konkrétan semmit. A lövetytyübetétek pedig fagyús rongyba csomagolva feküdtek egy ládában az anyagraktár padlásán, várva, hogy azok a kezek, amelyek kiszerezték, újra munkába állítsák őket.

A rendőrkopóknak nagy fülük van, és éles a hallásuk. A sztrájk kitörésének negyednapján Kézel Feri bácsit többedmagával letartóztatták, verték, kínozták, főbelövással fenyegették meg, de minden hiábavaló volt. Senki sem tudott semmiről semmit...

Az általános sztrájkot az ismert okok miatt leverte a reakció. A tömegek a legtöbb helyen szervezetten, egyes helyeken szervezetlenül – újra munkába álltak. A letartóztatott vasutasokat detektívek és fegyveres katonák kísérték a fűtőházba azzal a fenyegetéssel, hogy ha másnap reggelre nem indulnak meg a mozdonyok, az összes gyanúsítottakat hadbírótság elé állítják.

A munkások már felvették a munkát a fűtőházban, de a mozdonyok még álltak... Száz füle, száz szeme lehetett a kopóknak, mégsem vették észre, hogyan kerültek elő a nagy gonddal befagyózott alkatrészek. A mozdonyok megindultak. A vasutas munkások szervezkedése ellen hozott tiltó rendelkezéseket százával függesztették ki a kormos falakra, de a vásárhelyi vasutasok sokáig emlékeznek még az eltűnt lövetytyübetétek titkára.

A mi munkaterületünk a kis fűtőházban volt. Itt találtak legalkalmasabb helyet a tanműhely számára. Az öt mozdony befogadására épült keskeny nyomtávú fűtőház és több hozzátartozó műhely, valamint a nyolc-tíz keskenyvágányú vasúti kocsifogadására készített javító-szerelő csarnok, a nagy fűtőháztól mintegy hat-hétszáz méternyire volt.

A kis fűtőház és a javítóműhelyek – a tanműhellyel együtt – alá voltak rendelve mindenben a vásárhelyi fűtőház főnökének. Ez akkoriban egy Ignácz Francisc nevű – állítólag csángó származású – hajdani mozdonyvezető volt. Hátára vetett, elnyűtt „averescujában” az öreg, kövér Bicsak művezető oldalán elég gyakran tartott ellenőrzést a fűtőházban. Senki sem tisztelte ezt a hangoskodó, durva beszédű embert; senki sem tudta, honnan jött, és lényegében kicsoda. Egyesek azt mondták, hogy nem is mozdony-

vezető, csupán vizsgázott tolató-fűtő. Durva hangot használt mindenkivel, ha mérges volt. „Te tetűnek” nevezte a javító kanálisból kibúvó, a sok „héverezésből”, hidegtől, kétrét görnyedéstől fáradt, a csepegő forró víztől, a hamuláda izzó pernyéjétől megégett mozdonyszerelőket, akik az arcukra, kezükre, ruhájukra ragadt olajos mocsok miatt alig őrizték meg emberi formájukat.

Az általános sztrájk után került a vásárhelyi fűtőházhoz, ahol a mozdonyvezetők és fűtők, az egész fűtőházi munkásság, még az inasok is sztrájkoltak.

Az emberi mivoltukban megsértettek, a „Te tetű” megszólítással meggyaláztak első tiltakozása az volt, hogy Ignatz főnököt saját szavajárásával keresztelték el. Jön a „tetű”, adták szájról szájra, ha belépett a fűtőházba, és a füsttől, koromtól, gőztől telített levegőben itt is, ott is felhangzott a gúnyos kiáltás: „gyere ide, te tetű”, „mozogj már, te tetű”, s utána gúnyos, hangos hahota hallatszott mindenfelől.

Ignatz már kezdte sejteni, hogy a tetűzéssel melléfogott, és a munkások kiröhögik, de mégsem ez a gúnyolódás adta neki a nagy erkölcsi pofont, hanem egy Angi nevű mozdonyszerelő. Angi a kanálisnál dolgozott, pedáns, tiszta ember volt, tiszta ruhában járt be dolgozni, és bent öltözködött át. Olyan arányos, szép férfitestet még nem láttam. Mintegy harmincéves lehetett... karjain, vállán és derekán az izmok a legkisebb mozdulatnál is úgy ugrándoztak, mint csendes tó vizén az apró játékos hullámok. Ezt az ókori szoborra emlékeztető férfit választotta – szerencsétlenségére – az elhízott, behemót alakú Ignatz kötekedése tárgyául. Meglátta, hogy repceolajos petróleummal mosakszik, s dühösen rákiáltott:

– Hát te mit csinálsz, te tetű?

Angi felegyenesedett a mosakodásból, és hátrafordult, úgy tett, mintha keresne valakit, aztán nagy nyugodtan tovább mosta olajtól csillogó izmos karjait. A főnök magánkívül üvöltötte:

– Veled beszélek, te tetű... figyelj ide, ha én beszélek!

Angi felegyenesedett, hatalmas kezeit ökölbe szorítva megállt a főnök előtt, és ordítva felelte:

- Én nem vagyok „te tetű”! Én Angi András géplakatos vagyok és a kezemet mosom... – Úgy állt Angi meztelen felsőtestén megfeszült izmokkal, mint egy ütni készülő gladiátor. Ignácz főnök látta, hogy elvesztette a játszmat, idegesen szólt oda az öreg Bicsaknak:

- Meg van tiltva! Mégis repceolajjal mossák kezüket az emberek – s továbbment, nagy behemót testén idegesen ráncigálta a válláról lecsúszott „averescut”. Az egyik mozdonyról valaki élesen elkiáltotta magát: gyere ide, te tetű! – de senkit sem lehetett látni. A magasban örvénylett a fekete füst... Ettől a naptól kezdve Ignácz többé nem mondta senkinek: „Te tetű”...

Az első hetekben ismerkedtem a gépekkel s az emberekkel. Mint ahogy ma egy tizenhat éves siheder kapásból bevágja: 850-es Fiat, 1100-as Dacia, 407-es Moszkvics, úgy vágták oda a fiúk – anélkül, hogy odanéztek volna – a mozdonyok típusát, a hang után, ahogyan az 50 vagonnal terhelt mozdony prüszkölve-zakatolva-harsogva erőlködött. Így ismerték a fiúk, és tanultam ismerni én is a kiömlő gőz harsogásából, a mozdonydudák különféle hangjából s egyéb jelekből a mozdonytípusokat.

Egy délután hazafelé menve, Ajtai Ödi – a vásárhelyi vidám legények később „Toto” néven ismert cimborája – félszájjal magyarázta:

-...az a két istenes nagykerékű mozdony, a 220-as, már vén szipirtyó, pedig valamikor gyorsvonatokat vontatott, de már elavult; hogy ne dobják az ócskavasba... tolatni használják. Látod – mondta – azt a furcsa köményes, szerkocsi nélküli háromcsatlóst? Az a „Buffaló”, azt sem gyártják már, pedig valamikor híres volt, ma már csak egészen kis távra alkalmas, leginkább tolatásra. Hallod, hogy hörög, amikor húz, mint egy asztmás vénember. Ez itt a 324-es típus. „A világ legjobb mozdonya”, s tudod miért? Azért fiam, mert azt a fejükkel konstruálták a mérnökök, és nem a seggükkel... a 324-esen úri dolog dolgozni. Minden csavarhoz, minden alkatrészhez hozzá lehet férni. Majd meglátod a híres német jóvátételieken, a 140-es és a 050-es típusokon; amikor le akarsz szerelni egy csatlócsapágyat, le kell szereld a mozdony fél oldalát, hogy ki tudj venni a csapágyat... Fiam! Amikor a fűtőházba kerülsz, annyit fogsz héverezni ezeknél a ronda

zöldbékáknál (a Németországtól kapott 050-es típusú jóvátételi mozdonyok olaj zöldre voltak festve), hogy leereszkedik a zacskód tőle.

Toto abbahagyta a jóvátételi mozdonyok ócsárlását, és egy kissé trampli kinézésű mozdonyra mutatott:

- Látod ezt a „stráfszekeret”? Ez a mozdonyok között a számár. Ez megél a szemétdombon is, amaz meg beválk a Szaharában is. Nahát, úgy nézd meg, hogy a Szaharában ezek a mozdonyok járnak.

Toto tudása lenyűgözött, de azért mégis megjegyeztem szerényen:

- Toto, a Szaharában még nincsen vasút...

Toto végignézett rajtam, és kioktatott:

- Most építik, és a szélén már van! – Hogy Toto kitől szedte össze ezt a rengeteg tudományt, nem tudom, de magabiztosan adta elő, s ez nekem határozottan imponált. Persze későbbben revízió alá kellett vennem egyet és mást az elmondottakból, de alapjában véve Toto „nagy tudománya” helyesnek bizonyult.

Toto nagy dumájú volt, a legjelentéktelenebb dolgokat is kiszínezte, különösen amikor magáról – főleg harctéri élményeiről – s hőstetteiről beszélt. Az első világháború alatt tizenhárom éves korában a vásárhelyi 9-es huszárokkal kiszökött a frontra. A huszároknak tetszett az eleven, mindenre kész vakmerő gyermek, huszáruháat „aggyusztáltak” reá, valahonnan szereztek neki egy kicsi lovat, egy kardot megrövidítettek, állóharcban étel- és vízhordónak használták.

Persze Toto ezt másképpen adta elő. Még a nyál is kicsordult szájából, úgy hadarta, hogy hol és milyen ütközetben vett részt...

Később elkerült a vasúttól, és sofőr lett, híre volt a városban, hogy annyi sörösüveget tört össze – a saját fején –, ahány liter bort fizettek az ivócimborák.

Amikor Vásárhelyre érkeztem, ruha dolgában nagyon gyengén álltam. A tizennégy éves koromban rám adjusztált – már akkor is kopott – konfirmáló ruhát teljesen kinőttem, valósággal lekopott rólam. Nem volt nagykabátom, mert a tüdőbajos enyedi szabó „remekét” még kényyszerzubony helyett sem tudták volna reám húzni. De nem volt alsóneműm és munkaruhám sem.

Annak ellenére, hogy kezdő inas voltam a vasútnál, máris minden második vasárnap délelőtt beosztottak szolgálatosnak a kis fűtőházba egy szerelősegéd mellé. Örömmel mentem, mert kinőtt-kikopott ruhámban semmi kedvem sem volt vasárnapozni. Azonban a fűtőházi inspekciós munkának az volt a következménye, hogy a vizes-olajos kanálisban bújkálva hamar leszakadt rólam a papíruha, amit Feri bácsitól kaptam munkába lépésemkor.

Ma a jó, erős munkaruhában dolgozó ifjak el sem tudják képzelni, milyen volt az első világháború után a vékony papírfonálból készült durva zsákszövésű munkásruha. Olyanok voltunk a formátlan, merev papíruhákbán, mint valami autógumi-reklámemberek. Kanálisban dolgozni jó volt a papíruha, mert magunkra húztuk és védte az alsóruhát, de reszelni, kovácsolni benne kész istenverése volt, véresre dörzsölte az ember testét. S nekem már papíruhám sem volt. Megint Feri bácsi segített ki. Még a háború után a harcterekről összeszedett katonaruhákat fertőtlenítették, és a gyárakba, üzemekbe küldték gépet törölni. A fehéreneműt el is használták, de a felsőruhákkal nem lehetett gépet törölni, ott feküdt a fűtőházi raktár padlásán egy halom, amiből néha-néha egy-egy kicsi fizetésű, sokgyermekes segédmunkás kiválasztott egy jobb nadrágot vagy zubbonyt. Innen választottam ki én is egy mustárszínű, a térdén két nagy rávarrt folttal erősített ördögbőr-nadrágot, amilyent a francia bányászok viselnek és egy zöldes-csukaszürke olasz zubbonyt.

Margit néni – a lányok segítségével – kifőzte, kiosta a már fertőtlenített ruhát. A zubbony vállán volt egy vörösbarna folt, ami csak vértől származhatott, mert sem vegyszer, sem lúgos főzés ki nem vette. Amikor felvettem, irtózat fogott el, halottról lehúzott ruhában járok. De aztán lassan beolajozódott a zubbony, és mind kevesebb irtózattal gondoltam a vörösbarna foltra, amely konok kitartással megmaradt, és hangtalanul beszélt egy tragédiáról.

Jó kéthónapi késéssel végre megkaptam első fizetésemet. Az enyedihez viszonyítva elképesztően nagy összeget. A kéthavi fizetés ezer lejen jóval felül volt, boldogan adtam át Margit néninek. Betette az ebédlőasztal fiókjába, és egy irkába beírta az összeget. Nem volt közöttünk semmi-

lyen megállapodás, hogy mennyit fizetek kosztért, szállásért, nem is lehetett, hiszen úgy vettek, mint saját gyermeküket. Csak később, inasságom utolsó évében mondta egyszer Margit néni:

– Palkó, most 1200 lejt is keresel havonta, én 500 lejt veszek el tőled... – Nagyon meg voltam elégedve, s ha azt mondta volna, hogy 700 lejt veszen el, akkor sem lett volna ellenvetésem, hiszen az első évben hónapokon át egy banit sem vehetett el, az egész fizetésemet reám költötte; cipőt, ruhát, fehérneműt vásárolt.

Már jól benne voltunk a télben, mire meglett a nagykabát. Lehetett volna korábban is, mert egy kisebb termetű mozdonyvezető el akarta adni az „averescuját”, de én a pokróc-nagykabáttal szemben olyan iszonyt éreztem, hogy inkább vállaltam a fagyoskodást, minthogy megint lópokrócban járjak.

1920-ban Averescu tábornok a választási hadjárat idején meg akarta szerezni magának az elégedetlen vasutasok „voks”-ait... Kortesei hangzatos ígéreteket tettek a vasutasok nyomorúságos helyzetének megjavítására, aminek előfeltétele persze az lett volna, hogy szavazzanak Averescura. A tábornok a háború után a katonai raktárakban felhalmozott pokrócokból néhány ezer nagykabátot csináltatott, és szétosztogatta a vasutasok, főleg mozdonyvezetők és fűtők között. Az ajándék pokróc-nagykabátok nem tették meg a várt hatást. Különösen a mozdonyvezetők, akik a múltban kedvezményezett szakemberek voltak, s nagy részük a háború előtt keménykalappal, kaucsuk gallérral, nyakkendősen, mozdonyvezető típusú élelmiszeres bőrtáskával jártak, és télen a mozdonyon fekete-szürke posztóval borított nagy galléros báránybőr bundában vezették a nyitott fülkés mozdonyokat a hidegben, csalódottan vették át a pokróckabátot, amelyben a 20–25 fokos hidegben, a fagyos szélben órák alatt megfagytak volna. Sokan a minőséget is szégyellték... – Hogyan vehet magára ilyesmit egy mozdonyvezető?! – mondták. A legtöbben eladták a nem ruhának való anyagból készült nagykabátokat... Így történt, hogy az „ajándék” ellenkező hatást váltott ki. A vasutasok szidták a tábornokot a gyatra ajándékért, és gúnyból a kabátot „averescu”-nak nevezték el. Az elnevezés olyan általános lett, hogy a fűtőház főnökhelyettese,

Hintz Gábor, aki az üzemben használta a kabátot, egy havas-esős napon belépve a kis fűtőház főnökének irodájába, ledobva magáról a vízzel telített „pokrócot”, odaszólt Székely Mihálynak. – A fene egye meg ezt az averescut, szakad le a vállam tőle, olyan nehéz lett az esőtől...

Egy jó télikabátot csináltattunk, és gyűjtöttem a pénzeimet egy sötétkék szövetruhára. Nem tudom, más városokban az időben a fiatal vasasok hogyan öltözködtek, de Vásárhelyen egy szakképzett fiatal vasast – hacsak nem volt nehéz családi helyzete – el sem lehetett képzelni sötétkék ünneplő ruha nélkül. A sötétkék ruhát a lakatos-esztergályos legény, ha megéhezte is, de megcsináltatta.

Tizenhetedik évemet még nem töltöttem be, mire elkészült sötétkék új ruhám. Elégtétellel vettem magamra 1922 karácsony szombatján. Feri bácsi házában a szokás az volt, hogy karácsony szombatján, vacsora után, a gyerekek szépen felöltöztek, és az elsötétített szobában meggyújtották a karácsonyfán a csillagszórókat, utána a gyermeket, aztán átadták az apróságnak az ajándékot.

Mindenki ünneplőbe öltözött, én is felvettem új ruhámat, a fehér dupla keménygallért, reá Annuska kitaró türelemmel csokornyakkendőt kötött.

Mint a legnagyobb fiú a háznál – hiszen már legény számba vettek –, Feri bácsitól átvettem a csillagszórók meggyújtását. De sajnos, nem volt gyakorlatom, s ahelyett, hogy fent kezdtem volna, először az alsó szórókat gyűjtöttem meg, amikor aztán a fa tetején lévő felé nyúltam, egy csillagszóró szikrái belekaptak kabátom ujjába, és hüvelykbegynyi lyukat égettek a szövetbe. Nem tudom leírni azt az elkeseredést, ami akkor elfogott. Több mint öt éven át a család férfitagjainak elhasznált, rám adjusztált, kopott holmijában jártam, harctéren összeszedett vérfoltos ruhában dolgoztam, hogy egy kedvemre való ünneplőt szerezhessenek, s most, amikor a magam erejéből, nehéz munkával összekuporgattam a régóta vágyott új ruhát, egy parányi szikra – s a magam ügyetlensége – minden örömet „elégette”. Egy ügyes szabó később úgy beszötte, hogy csak én tudtam, hol van a hiba. De azt a karácsonyestét, amely olyan határtalan bánatot hozott nekem, nem felejttem el soha.

Cica húgom Telmannéknál – Róza nagynénéméknél – lakott. Először Gábor bácsi és Laci közösen fedezték a kiadásokat, de később teljesen átvett mindent Laci.

Kezdetben majd minden vasárnap felmentem Róza néniékhez, néha ott is ebédeltem. A nagyobbik lánnyal, Rozikával, sokat beszélgettem, később már vitatkoztam. Rozika kétségtelenül „modern” gondolkozású volt. Sokat olvasott, főleg haladó szellemű íróktól; Kuncz Aladárért, Kaffka Margitért lelkesedett, a *Pásztortűz* megindulása után annak lelkes olvasója volt.

A Telmann család tőszomszédságban lakott a Háner családdal, és Róza néni meg Háner néni nap nap után együtt voltak, és persze a leányok is átjártak Hánerékhez. Háner bácsi a marosvásárhelyi szakszervezeti és szocialista mozgalom egyik megalapítója és talán a legszámottevőbb vezetője volt a háború előtt. Amikor én megismertem, már nagyon öreg és beteges volt. Csendes visszavonultságban élt, de ellentétben sok más szocialista vezetővel, megértette a III. Internacionálé szükségességét, lényegét, és elfogadta. Szép könyvtára volt, Rozika innen hozott nekem könyveket. Az Enyeden túl korán olvasott Zola-, Anatole France-művek egy részét Háner bácsi könyvtárából olvastam újra. Ahogyan bekapcsolódtam a munkásmozgalomba, olvasmányaimat mindinkább a Munkásotthon könyvtárából szereztem be, annál is inkább, mert az Otthon-könyvtárban társadalomtudományi, közgazdaságtani könyveket kaptam. Akkor – mivel értelmiségi ismerőseim nem voltak – más helyről nem tudtam volna könyvet szerezni. Időnként kaptam Rozikától szépirodalmi könyveket, emlékszem például Szabó Dezső egyik novelláskötetére, amelyért Rozika kimondhatatlanul lelkesedett, ám engem untatott. A könyvben felvetett problémák kevésbé érdekeltek, életviszonyaim másképpen formálták gondolkodásmódomat, idegen volt nekem a hang, a tartalom, lehetett bármilyen szépen megírva a szabódezsői gondolat.

Ellenben „elloptam” Ferenkovics Pista borbélyműhelyéből, az ujságos asztalkáról egy vékonyka kis könyvecskét, amit valaki ott felejtett. A könyvecske eltulajdonítása nem volt szép dolog, mégis miután elolvastam belőle egy elbeszélést, hogyan vallattak egy kommunistát a magyar kommun bukása után a hírhedt Margit körúti fegyházban, aki

ereje utolsó megfeszítésével, a szájában összegyűlt véres nyállal szembeköpte vallatóját, annyira megragadott az írás, hogy zsebembe csúsztottam és hazavittem. Olvasás után, a következő hajnyírásakor visszavittem a borbélyműhelybe, és letettem az újságos asztalkára...

Ebből a könyvecskéből ismertem meg a teljes szövegét a „Volga-Volga” dallamra írt, tízezrek ismerté forradalmi dalnak:

Margit körúti fegyházban...
Élesen süvít a szél,
Megrázza a börtönajtót,
Rémes dolgokat mesél...

A könyvecskét Bécsben adták ki a kommunista emigránsok, a magyar proletárdiktatúra volt résztvevői.

Ahogy most visszagondolok az elbeszélésekre, amelyek közül az említett olyan erős benyomást tett rám, kétségtelen, hogy irodalmi értékük nem lehetett valami nagy, de annál lelkesítőbbek, az ellenforradalommal, a horthystákkal szemben határtalan gyűlöletet keltők voltak. És nekem akkor ezek tetszettek. Ezek az osztályharcos tudatot, a forradalmi meggyőződést gondozó-nevelő írások. Helyes volt, vagy nem akkori felfogásom, bírálja el bárki, ahogy akarja, de még ma is csodálatos érzéssel gondolok vissza ezekre a kemény hangú, bátor, harcoss írásokra, és merem állítani, hogy szellemi fejlődésemet ezek vitték előbbre.

Háner bácsi könyvtárát rég elfelejttem, több éve halott volt már, amikor megvettem özvegyétől gyönyörű elefántcsont fúvórészes ébenfa-fuvoláját. Háner néni kedveskedni akart nekem s egy összekötözött paksamétát adott át.

– Vigyed, Palika fiam... dugdosd most már te, szegény uram eleget dugdosta a rendőrök elől.

A kis csomagban egy 1881–1890 körül kiadott könyv volt, amely Frankel Leónak, a magyar származású kommúnárnak, a Párizsi Kommün egyik vezetőjének életéről, harcairól szólt, és egy csomó röpirat és füzet, a volt Magyarországi Szociáldemokrata Párt kiadványai. Ezeket az

öreg lelkiismeretesen őrizte meg a rendőri elkobzás elől évtizedeken át.

Az illegalitás nehéz éveiben, a számtalan letartóztatás, a hurcolkodás, a börtönévek ideje alatt elkallódott a munkásmozgalom fejlődésének kutatása szempontjából oly értékes anyag, de elkallódott a fuvola is 1952–1953-ban, az én és feleségem életének e rosszlemkű időszakában, amikor annyi igazságtalan megaláztatás és szenvedés ért minket.

Szinte észrevétlenül váltam valóban fiatalemberré. Az otthoni eléggé kispolgári környezettel ellentétben állt a fűtőházi nagyüzem. A mozdonykerekek kiszedésénél az egész mozdony óriási acéltestét fel kellett emelni 1,5–2 méter magasságra, hogy ki lehessen gurítani alóla a megkopott kerekeket. Ezt a műveletet akkor még kézzel mozgattott emelőkkal végeztük. Ilyenkor mi, a tanoncműhely ifjai átmentünk a nagy fűtőházba segíteni. Nehéz, fárasztó munka volt órákon át forgatni az emelők hajtókerekeit, ügyelni az egyenletes emelkedésre, nehogy a mozdony több száz mázsás teste megcsússzon, ami kimondhatatlan katasztrófát idézett volna elő. A gőzzel, füsttel telített levegőben izzadva, hörögve, inunk szakadtáig húztuk az emelők karjait, krákoztunk, köpdöstünk, káromkodtunk, szidtuk a nehezen járó, megkopott emelőket, a vasútvezetőséget s mindenkit, aki dirigált minket ebben a nehéz munkában. De azért mégis érdekes és ismeretfejlesztő volt ez a 8–12 ember pontos összedolgozásán alapuló „modern rabszolgamunka”. Érdekes volt, mert a pihenőkben végighallgattuk az előmunkások (úgy hívták akkor a csoportvezetőket), a művezetők szakmai vitáit, vagy hallgathattuk az öregebb szaktársak néha komoly, néha lódító elbeszéléseit.

Elevenen maradtak meg emlékezetemben Szilágyi „kollégának”, a kazánkovácsok pocakos előmunkásának történetei. Szilágyi bácsi minket inasokat is a felnőttekkel egyenjogúaknak tekintett, az egy Totón kívül egyikünket sem tegezte. Kicsi kollégának hívott bennünket. Szilágyi bácsi az első világháborút megelőző időben a diósgyőri nagy vasüzemben dolgozott, és néhány évig az akkori szociáldemokrata pártnak és a szakszervezetnek kiemelt (fizetett) agitátora volt. Gyakran mesélt a mun-

kások és az igazgatóságok közti konfliktusokról, bérmozgalmakról, sztrájkokról, a csendőrök brutalitásáról. Elbeszéléseiben bizonyára sok volt a képzelet szüleménye is, egyesek a szépen színezett elbeszélések hallatán egymást oldalba bökték: „most lódít az öreg” – mondták, de azért hallgatták...

Már maga az a tény, hogy a gyárigazgatókról csak úgy beszélt, mint „vérszívó piócákról”, az igazgatóságot kiszolgáló technikusokról mint talpnyaló lakájokról és a munkásokról mint öntudatos emberekről, akik munkájukért megkövetelik a bért és a megbecsülést, már ez maga jó nevelő hatású tanítás volt... Engem büszkeséggel töltött el, hogy a munkáságnak, ha szervezett, van ereje visszavágni és követeléseit ki is tudja harcolni.

Ezek a tanítások azonban egy opportunistá ember szájából hangzottak el. Amikor egyszer megkérdeztem tőle, miért nem szervezkedünk és miért nem követelünk mi is, Szilágyi kolléga felemelte az ujját.

– Kis kolléga, erről itt most beszélni sem lehet. Ha megpróbálnánk valamit is csinálni, jönne a felmondás, talán hadbíróság elé is állítanának. – Fejét behúzta nyaka közé: – Nekünk, vasutasoknak törvény tiltja a szervezkedést.

Egészen más típusú ember volt Karap Dani, az esztergályos. Nagyvárad szarmazású volt, és a rövid életű magyar proletárdiktatúráról mesélt olyan szépen és meggyőződéssel, mint senki más. Karap Dani Váradon szervezett munkás volt, de az általános sztrájk után a vasutasokra tört terror idején ő sem mert semmit kezdeményezni, rajta is eluralkodott a terror következtében az a felfogás: „Itt nem lehet csinálni egyelőre semmit...”

Volt még valaki, akivel sokat beszélgettem – s ha el nem megy, talán jó barátságba kerültünk volna –, a fiatal Méhes Lajos, Feri bácsi bizalmi embere. Lajcsi egy beszélgetés alkalmával sejtetni engedte, hogy a hosszú Vargánál ők dugták el a befagyózott lövettyübetéteket 1920-ban az általános sztrájk idején, és ők is szerelték vissza, amikor Feri bácsitól erre utasítást kaptak.

Lajcsi széles vállú, jó növésű, vidám gyermekarcú fiatalember volt. Katonáság előtt állott. Húsvétkor láttam utoljára. Egy Musta nevű fiatal kováccsal jöttek Feri bá-

csiékhöz húsvétot köszönteni... Amikor elbúcsúzott Feri bácsitól, a húsvéti belső „locsolás” hatása alatt egy kissé elérzékenyülve azt mondta:

– Isten áldja meg, Feri bácsi, tartson meg jól emlékezetében... én Feri bácsit soha el nem felejttem.

Kérdeztem tőle, hova megyen. Kelet felé mutatott, s azt mondta:

– Arra, amerről felkel a nap... a mi napunk... – Többet nem láttam. Később az egész fűtőház beszélte, hogy Lajcsi Mustával a katonaság elől Szovjetországba szökött... Hogy kiért-e a szovjet földre, s mi lett vele, nem tudom, de emlékezetemben él a vidám gyermekarcú óriás.

1922 kora tavaszán, egy reggel Győrfi Pista bácsi az ő ismert gúnyos hangján csak úgy odavetett néhány szót:

– Aztán a gyűlésen tátsátok ki a szátokat, amikor kell, de amikor nem kell, ne pofázzatok feleslegesen. – Csak ennyit mondott, s kulcsait a sárgaréz láncon csörömpöltetve kiment a műhelyből.

Gábor Feri leállította a zakatoló esztergapadot, s a viszonylagos csendben megtárgyaltuk a nagy eseményt. Gyűlés lesz a fűtőházi főnökség irodái előtt. A nagy és kis fűtőház összes munkásai ott lesznek, s mi inasok is. A gyűlést alaposan és jól készítették elő – már ami a dolgozók mozgósítását illeti –, napokon át folyt az agitáció a gyűlést illetően, ahol a főnökség és a katonai parancsnok elé tárják a felgyülemlett panaszokat és a vajúdo – meg nem oldott – követeléseket.

A követelések között a leglényegesebb volt, amire jól visszaemlékszem, a rossz anyagi ellátás megjavítása. Még a háború alatt alakult amolyan félhivatalos ellátószerv, a „Vasutas Jóléti”, amely élelemmel és ruházati cikkekkkel látta el az összes vasutasokat és azok családtagjait. Ez a Jóléti 1922-ben lényegében már csak papíron működött. A rossz ellátási viszonyok, a magas piaci árak, a nehéz fizikai munkáért kapott alacsony bérek és a pontatlan fizetések az elégedetlenséget annyira megnövelték, hogy a követelések laza megformálása is elég volt ahhoz, hogy a megadott napon a munkát mindenki abbahagyja és részt vegyen a gyűlésen, amikor is a követeléseket a főnökség elé tárják.

Tizenegy órakor mindenki leállt, és apró csoportokban vonultunk az irodák elé. Noha a műhelymunkások száma nem volt nagy, mégis impozáns tömeg gyűlt össze, mert odajöttek a szabadnapos vagy a tartalékban lévő fűtők, előfűtők és sokan mások, akiknek a problémái csaknem azonosak voltak a mieinkkel.

A mintegy háromszáz főnyi kormos-olajos ruhájú tömeg fegyelmезetten várt. Életem első gyűlésén vettem részt, ahol konkrétan az én anyagi problémámról is volt szó, közösen az együtt dolgozókkal... Izgatott voltam, vajon a katonai parancsnok nem fog-e katonákkal szétveretni, mint egyes félénkebbek jósolgatták...

Néhány percnyi várakozás után kijött a fűtőházi főnök egy főhadnagy – a katonai parancsnok – kíséretében.

Látszott rajta, hogy meg van ijedve, de azért rákiabált a tömegre:

– Micsoda dolog az, mit akarnak? Azonnal menjenek munkába! A gyűlésezés tiltva van, ha nem mennek, a parancsnok úr kivezényli a katonaságot.

Valaki elkiáltotta magát: – Nem megyünk, panaszaink vannak! Hallgassanak meg! – A főhadnagy okosabb volt, nem fenyegetéssel kezdte, hanem felszólította a tömeget, hogy a panaszokat írják le és adják be a főnökségnek, mi pedig most menjünk vissza a munkahelyre, és dolgozzunk tovább.

Itt kezdődött az inasok szerepe. Kiabálásba kezdtünk: „Nem megyünk! Hallgassák meg itt a panaszainkat!” Az általános kiabálásban előlépett a tömegből két munkás, akiknek a nevére már nem emlékszem, és hangosan, egymást felváltva a beszédben sorolni kezdték sérelmeinket. A tiszt megpróbálta félbeszakítani őket, de a szónokok olyan erélyesen és hangosan vágtak vissza, hogy túlkia-bálták a tisztet. A tiszt ordított, s most már ő is fenyegetőzött, mi tiltakoztunk, és követeltük, hogy hallgassanak meg, és sérelmeinket orvosolják.

A tiszt frontot változtatott.

– Helyes – mondta –, de így nem lehet tárgyalni, a két szónok jöjjön be az irodába.

Erre nem volt senki felkészülve. A szónokok bementek az irodába. A tömeg várt egy darabig, de később ki-

jött a tiszt, és nagyon barátságosan bejelentette, hogy hosszabban kell tárgyalni, menjünk és vegyük fel a munkát. Egy-két tiltakozó kiáltás hangzott el, de a tömeg, amely nem volt előkészítve a továbbiakra, széteszlott és munkába állt.

Későbbi munkásmozgalmi tapasztalataim alapján világosan láttam a hibák sorozatát, amelyeket az akció szervezői elkövettek. Szakszervezet nélküli spontán megmozdulás volt, fellobbant alkalmi akció, amelyet sem belső, sem külső szervezet nem támogatott... s így a lelkesedés ellenére a szervezettség hiánya miatt csaknem minden eredmény nélkül zárult.

A dolgozók közül két személy részére azonban haszonnal járt. Sohasem tudta meg senki, mi történt az irodában... a megbízottak csak annyit mondták, meghallgatták őket, és megígérték, hogy amit tudnak, teljesítenek. Nagyon keveset „tudtak”! Azonban történt valami, ami megbotránkoztatott és megvetést váltott ki mindnyájunkban. Néhány nap múlva az egyiket – akinek lakatos munkakönyve mellett négy középiskolája is volt – felvitték a főnökség technikai irodájába, s valamilyen technikai beosztást kapott. A másiktól pedig mesterfélét csináltak a fűtőházban.

Sikerült kitépni a munkások köréből ezt a két, munkásöntudattal nem rendelkező, gyenge erkölcsű, bár értelmes embert, akiknek az elégedetlenségét személyes ambíciójuk kielégítésével leszerelték. Így váltak ők ketten a munkásosztály vezetőiből a főnökség talpnyalóivá.

Későbbi tevékenységemben, amikor a hatósági vagy munkaadói terror s a reakciós törvényrendeletek látszatra lehetetlenné tették a munkásság megmozdulását, mindig eszembe jutott a vásárhelyi fűtőházi példa, amikor is másfél évre az általános sztrájk után foganatosított elfojtó intézkedések, az üzemek katonai megszállása ellenére is a dolgozók lehetőséget találtak követeléseik kifejezésre juttatására. Ez esetben persze nem az akció sikeréről van szó, csupán a tömegek akcióképességéről, a minden körülmények között fennálló valamelyes lehetőség kihasználásáról. Egy ilyen akció az adott viszonyok között, a katonai terror mellett, párt, szakszervezet hiányában, szocialista munkásöntudat nélküli, személyes ambícióktól fű-

tött karrierista emberektől vezetve, természetes, hogy nem lehetett eredményes. De tanulságot, tapasztalatokat szolgáltatott más mozgalmak sikeres megszervezéséhez.

A műhelyben a velem egykorú fiúk közül Katonai Bélával barátkoztam össze legjobban, de jó barátságba kerültem a nálam 2–3 évvel idősebb Gábos Ferivel és Baritz Mikivel is. Bélával barátságunk akkor vált szorosabbá, amikor az év végi vizsgamunkát, másfél méter hosszú díszes rácsot, közösen csináltuk.

Gábos Feri és Baritz Miki esztergályosnak készült. Mindkettő ügyes kezű fiú volt, harmadéves inas korukban gyakran túltettek idősebb esztergályosokon is. Miki a tanoncotthonban lakott, ott komoly szakkönyvekhez jutott. Élt is a lehetőségekkel, és nagyon sokat olvasott. Kétségtelen, hogy ez a gyergyói fiú szakmai-elméleti tudás tekintetében mindannyiunk felett állt.

Abban az időben az idősebb szakmunkásoknál még dívott a szakmai ismeretek-titkok önző megtartása, saját részére való hasznosítása. Schreimer bácsi, az öreg reszelővágó mester nem volt hajlandó más inast tartani, csak az unokáját (Katonai Zolit), és hét végén a reszelők edzését egyedül végezte. Még az unokája sem tudta pontosan az összetételét annak a bűdös masszának, amivel Schreimer bácsi az edzendő reszelőket bekente.

Miki nagy szakmai-elméleti ismereteiből nem kovácsolt magának előnyöket, mindenkinek megmagyarázgatott, amit tudott, sőt a gyakorlatban is megmutatta.

Emlékszem, már több mint egy éve dolgoztam a tanműhelyben, s miután legyúrtam vagy két hónapot a lassan forgó esztergapadon – ahol kisvasúti mozdonyok és vagonok megkopott kerekeit szabályozták újra –, átke-rültem egy elég rozoga esztergapadhoz. Hol voltak még akkor – a vasúti fűtőházakban – akár csak a ma már elavult Northon-szekrényes esztergapadok? Minden menetvágáshoz más és más fogaskerékátvételt kellett felrakni... Mikit kértem meg, és készségesen segített is az áttétel és a kések vastagságának és idomának kiszámításában.

Ez az új segítő szellem a régi vaskalaposok között határozottan értékes volt, s szinte sportot csináltunk belőle,

hogy egy-egy mesterségbeli titkot leleplezzünk és mindenki előtt ismertté tegyük.

Inastársaimmal kötött barátságom mellett a felnőtt munkások közül is többel jó viszonyba kerültem. Híre volt szép kidolgozású öngyújtóimnak és rézlemezre salétromsavval maratott névjegytábláskáimnak, amelyeket bárki, ha megkért, szívesen megcsináltam. Így lettem „jó kis kollégája” Marian bácsinak, a kedves, vidám kazánkovácsnak, a hatalmas erejű, gyermekszelidségű Faluvégi tatának, akivel számtalanszor vitatkoztam. Talán nem is azért, hogy meggyőzzem fölfogása helytelenségéről, mint inkább annak gyakorlásáért, hogy gondolataimat, véleményemet érthetően, világosan kifejezzem. Komoly örömet, kellemes lelki kielégülést okozott nekem, ha Faluvégi tatát, az egymásnak ellentmondó bibliai idézetekkel megfogtam, és az öregbe fulladt a szó. Ilyenkor a tata teleszívta hatalmas mellét a fűtőház széngázás, vízgőzös levegőjével, fejét tehetetlenül a nyakába húzta, és hangtalanul, szerényen mosolygott, aztán halkán megjegyezte.

- Azért mégis térjen meg kicsi kolléga és higgyen.

- Hiszek – feleltem kétértelműen.

Igazi mély barátságot a felnőttek közül azonban Koncz Jánossal, a bicegő fűtővel kötöttem. Koncz elvtárs az erőmű gépésze volt.

Az erőmű gerendából, deszkából összetákoltt barakk volt, benne egy elaggott lokomobil hörögve-erőlködve forgatta a végtelen hosszúnak tűnő transzmissziós tengelyt, hogy a műhelyek gépeit hajtja.

Koncz János ma is úgy áll előttem, mint a félig paraszt, félig munkás agitátor ideális típusa. Zöldesbarna szeme merészen, mélyen hallgatójának szemébe néz és figyel, mintha meg akarná állapítani, vajon hallgatójának tudata hogyan reagál agitáló szavaira. Végtelen ravasszággal csalta ki partnerének véleményét a társadalmi kérdésekben, s csak akkor fogott nyíltan az agitáláshoz, ha meggyőződött, hogy az illető a hallottak után nem fog egyenesen a főnökséghez menni.

Bennem kezdettől fogva megbízott. Mint később mondta, el sem képzelhette volna, hogy Kézel vezérúrnak az unokaöccsében ne bizzon meg. Mégis először csak kerülggett, mint macska a forró kását. Tudakolta, hogy miket

olvastam, és most olvasok-e? Értelmes, szép beszédű ember volt, folyt belőle a szó, de nem összevissza hadart zagyvaság – mint általában a bőbeszédű embereknél –, hanem tudatosan megfogalmazott értelmes beszéd.

Egy napon elfelejtette behorgolni belülről a barakk ajtaját, és amikor benyitottam, hirtelen a szék háta mögé tette a könyvet, amelyet olvasott. Kezembe vettem, és elolvastam a címlapját: *A nő és a szocializmus*, írta August Bebel.

Ettől a perctől kezdve úgy voltunk, mint két cinkos, „lelepleztük” egymás előtt felfogásunkat, véleményünket a kizsákmányolókról és a kizsákmányolásról. Kifejeztük rokonszenvünket Szovjetország és a bolsevizmus iránt, és gyűlölettel beszéltünk a magyarországi horthysták s a hazai burzsoázia vad terrorjáról...

Néhány nap múlva egy kis brosúrát adott, Bécsben jelentették meg az emigráns magyar kommunisták. A füzet a magyar proletárdiktatúra földművelésügyi népbiztosának feleségéről, Hamburgernéről szólt: letartóztatásáról, embertelen megkínzásáról és a nemzetközi munkásmozgalom tiltakozó állásfoglalásáról.

Koncz tagja volt az akkor még legális kommunista pártnak. Egy napon izgatottan mondta:

– Holnap a délelőtti vonattal jönnek haza Köblösék.

Furcsa, de így van, noha a pártnak legális lapja volt, még nem olvastam a pártsajtót. A nagy kommunista per lefolyását azonban, amely hosszú hónapokig tartott, valamelyik polgári lapban, amely Feri bácsinak járt mindennap, elolvastam, és teljes figyelemmel kísértem.

Feri bácsi délben az asztalnál gyorsan átfutotta az újságot, aztán egy-egy rövid megjegyzés kíséretében („még tart az éhségstrájk”, vagy „megint odamondottak a bírónak”, meg „nem félnek azok, hiába vertek bilincset rájuk”) ideadta az újságot, hogy én is olvassam el az aznapi tudósítást a Dealul Spirei bíróságon folyó nagy kommunista perről. Ahogy egy kis időt tudtam szakítani, besurrantam a kazánházba, és Koncz elvtárral megtárgyaltuk a per lefolyását. Dühösen, gyűlölettel szidtuk a sziguranca-hóhérokat, akik embertelenül megkínozták az elvtársakat, becsmérelték a hadbírókat gögös-cinikus viselkedésükért...

Ujjongó lelkesedéssel, büszkeséggel idézgettük egyik-másik elvtárs bátor, leleplező kijelentéseit.

Nem volt ismeretlen előttem az amnesztia és a per vádlottjainak szabadulása, és jól megjegyeztem Köblös Elek nevét.

Koncz elmondta, hogy másnap délelőtt 10 órakor megszólalnak a gyári dudák. A gyárak, az üzemek dolgozói leteszik a munkát, és 11 órakor az állomás előtti térre mennek fogadni a börtönből szabadult kommunista vezetőket (hogy kik érkeztek még Köblös Eleken kívül, nem tudom, én csak Köblös nevére emlékszem, aki akkor már ismert vezető volt Vásárhelyen és a Maros völgyében).

Másnap délelőtt betegséget szimuláltam, és kimenőt kértem, hogy az orvoshoz mehessek.

A keskenyvágású vasút mentén haladtam a nagyállomás felé, amikor távolról éles, hosszú gözduda hangzott fel. Rá másodpercre élesen hasított a levegőbe közvetlen közelemből az „Ermafa” dudája. Aztán sorban szólaltak meg a „Foresta”-telep, a petróleumgyár, a „Mestitz”-telep s a többi üzem dudái, bömbölő-ordító-vijjogó hangon, egymásnak felelgetve hívták harcba a proletárokat. Soha addig ilyen lelkesítő-fenyegető, erőtudatot adó hangorkánt nem hallottam.

A raktárak előtt elhaladva akartam kiérni az Állomástérre, de a raktárudvar nagy, dróthálós kapuja be volt zárva és belülről rendőrök őrizték. Megpróbáltam kerülővel kijutni, de nem sikerült. Tudomásul kellett vennem, hogy nem tudok kijutni a térre. Igyekeztem egy alkalmas helyet találni, ahonnan a térre láthatok, amely már tele volt ide-oda mozgó, zajongó munkásokkal. Jól emlékszem a képre – életem első ilyen jellegű benyomását nyújtotta.

Mésztől, maltertól bemocskolt ruhájú kőművesek, festők, olajpiszkos ruhájú vasasok csoportjai között jólöltözött magánalkalmazottak, szabók, fűrészpörös ruhájú famunkások csendesen álldogáltak, vagy a rendőrkordon szorítását igyekeztek kiabálva, káromkodva dühösen szétszakítani. A vonat megérkezett, de Köblös Elek nem érkezett ezzel a vonattal. Valaki beszélt – vagy csak beszélni akart, a rendőrök megakadályozták! A téren össze-

gyűlt mintegy 2000 főnyi tömeg lelkesen éljenzett, jelzavakat kiabált, aztán hangosan, hatalmasan megindult a Honvéd utca felé. A rendőrség, katonaság most már durván avatkozott be, hogy megakadályozza az utcai tüntetést. Puskatussal, kardlappal verték a munkásokat. A bátrabbak ellenálltak, visszaütöttek, de aztán a fegyveresek mégiscsak szétverték a tömeget, és szétszórták apró csoportokba.

Düh és rémület fogott el a rendőri brutalitás láttán. Ez tehát a jog, a munkásság joga? Ezt kapja egy békés tüntetésnél? És ez az osztályharc is! Így fejlődik, és úgy ér véget, mint Szovjetországban, ha a munkásság szervezett és fegyverrel üt vissza. Zavarosan motoszkált fejemben a gondolat, vajon mi mikor fogunk tudni visszavágni fegyverrel, győztesen? (Huszonkét évnek kellett eltelnie, de azalatt sok minden történt munkásosztályunk és az én egyéni életemben is.)

Az állomás előtti téren szétvert tömeg apró csoportokban a Honvéd és a Sándor János utcán át megindult a Munkásotthon felé. Ott rögtönzött nagygyűlést tartottak. A munkásság képviselői tiltakoztak a rendőri brutalitás miatt. A harcos beszédek hírére sziguranca-detektívek és rendőrcsapatok szállták meg a párt székházát, és az Otthon bezárták, lepecsételték... Néhány napig zárva voltak, de a munkások sztrájkjal való fenyegetőzésére elrendelték az Otthon és a székház kinyitását.

A tüntetés utáni eseményekről, Köblös Elek megérkezéséről a híreket Koncztól hallottam. Ő volt az első kommunista agitátor, akivel életemben találkoztam. Szimpatizánsal nem eggyel beszéltem már addig is, de azok csupán egyetértettek a kommunizmussal, esetleg lelkesedtek érte vagy vitakoztak az ellenzőivel – Koncz ellenben harcolt, szervezett. Jóval később tudtam meg, hogy főleg a mozdonyfűtők között végzett felvilágosító munkát, és sokakat megnyert a párt részére, például Kutassi bácsit, Fekete előfűtőt, Hajdu fűtőházi munkást, és ide sorolom magamat is, mert nyíltan, konkrétan ő beszélt nekem először a kommunista szervezkedésről. Igaz, a párt akkor formailag legális volt, de a vasútnál még a szakszervezetekről is tilos volt beszélni.

Koncz később elment a vasúttól, és fiákeres lett. Az illegális anyagok és a vasúton érkező elvtársak biztonságos befutókra való szállításával továbbra is nagyon értékes segítséget nyújtott a hamarosan illegalitásba kényszerített pártnak. Konczot 1924-ben csoportjával együtt letartóztatták és elítélték. Mindezeket jóval később tudtam meg, és akkor ismertem meg valójában Koncz lelkes tevékenységét is a párt illegális szervezetében.

KALAPÁCS, KÖNYV, MUZSIKA

Nincsenek közvetlen élményeim a Kommunista Párt vásárhelyi szervezetének megalakításáról. A Dealul Spierei-i pert követő amnesztia után börtönből szabadult elvtársak – főleg Köblös Elek kezdeményezésére – hívták össze az alakuló gyűlést. Koncz részt vett a gyűlésen, és másnap reggel nagy titokzatosan újságolta el lefolyását. Neveket említett, elmondta, kik beszéltek, s kiket választottak vezetőnek. Az egy Köblös Eleken kívül senki más nem ismertem. Két évnek sem kellett eltelnie azonban, s a vásárhelyi pártszervezet első legálisan választott vezetőit már majdnem mind ismertem a szakszervezeti mozgalmakból. De nemcsak megismertem... együtt is dolgoztam többekkel. Megismertem Lázár Ödönt, akit titkárnak választottak meg 1922-ben, továbbá Soós Jóska bácsit, Kacsó Ferit, a vasasok elnökét, Bozsókit, a petróleumgyár főgépészét – őt pénztárosnak választották meg – és a rossz emlékü Botos József ácsmunkást is. 1940-ben oly hitványul árulta el meggyőződését a hírhedt „Nemzeti Munkaközpontnak”, ellentétben Sándor és Pista testvéreivel, akik az illegalitás és a terror legnehezebb időszakában is hűek maradtak a párthoz.

Megismertem a szép beszédű és sokat olvasó Csetri Jánost – sokáig volt a Szaktanács és a Munkásotthon Egyesület egyik vezető tagja – és Dán Pista bácsit, akivel a barátságot immár 50 éve őszintén ápolom.

A felsorolt elvtársak mozgalmi ismereteim gyarapítása terén igen nagy hatással voltak reám, de a döntő befolyást mégis Simó Géza bácsitól, atyai barátomtól, igazi tanítómesteremtől kaptam. Több mint húsz éven át voltam tanítványa és harcostársa a kommunista mozgalomban.

1922 májusában Karcsi bátyám is otthagya Enyedet, és hazajött Vásárhelyre. Feri bácsi segítségével sikerült bejutnia a vasúthoz. Először a legnehezebb és legpiszkosabb helyre, a „kanálison” dolgozókhöz került.

Rég nem jártam fűtőházban, nem tudom, most milyen körülmények között dolgoznak itt. A múltban ez a rab-szolgamunkával vetélkedő nehéz dolog volt. Aki a kapitalista bérmunka embertelenségéről, a munkás erőfeszítéseiről, idegmegpróbáltatásáról írni akar, annak föltétlenül ismernie kell, milyen munkát végeztek a kanálisban a mozdonyszerelők.

A mozdonykerekek kiolvadt vagy megkopott csapágynak javításánál 3–4 tagból álló csoport munkálkodott. Legtöbb esetben le kellett szerelni a 200–250 kilós hajtórudakat, csatlórudakat, aztán a nehéz emelővel megfelelő helyzetbe kellett állítani a kerekeket, hogy a csapágyat ki lehessen szerelni. A kanálisban állandóan folyt a víz, a falakon vastagon állt a csúszós olajpiszok, a mozdonyról csepegett, csurgott a hideg vagy a forró víz. A hamuladából hullott a tüzes pernye és kőszénkorom, összeégette a munkás arcát, kezét, és beette magát a bőr pórusai közé örökre, eltávolíthatatlanul, mint a tetoválás.

Lent a szűk helyen vízben-olajban-kőszéngázban-pernyetűzben, hideg huzatban eresztették vagy szorították meg hatalmas csavarkulcsokkal a csavaranyákat, emelték ki nehéz acélrudakkal az alkatrészeket. Egy figyelmetlen mozdulat, és az olajos mocsoktól csúszós alkatrészen megszalad a nehéz kulcs vagy emelőrud, s a kézből vastagon csurran ki a piros emberi vér. Egy másik figyelmetlen mozdulat, kicsúszik a nehéz bronz csapágy, leesik, s két-három lábujjban a csontok úgy törnek el, mint játszó gyermek kezében a gyufaszálak.

Semmilyen munkavédelmi felszerelés, semmilyen védőruha. Aki elkerülte a kéz- vagy lábtörést, vagy erős tüdeje ellenállt a széngázmérgezésnek, ha az idegei is kibírták ezt a víz-gáz-korommal járó derékszakító munkát, az föltétlenül olyan reumát szerzett, melyből csak a hat szál deszka gyógyította ki. Itt dolgozott Karcsi hónapokon keresztül (és később itt dolgoztam én is a kis fűtőházban), de ügyes kézfogású, jó szakmai érzékű fiú volt, s félév sem telt el, áthelyezték a nyomásmérő és sebességmérő órákat javító műhelybe, ahonnan Dani, a fiatal műszerész bevonult katonának.

A műhely – egy kerekeiről leszerelt marhavagon – vonzó kis helyiség volt. Egyik felében dolgozott a mű-

szerész, a másik felében Zdravits bácsi, a villanyszerelő. Beszült csehül, németül, románul, de úgy összekeverte a nyelveket, különösen amikor „besnapszozott”, hogy ha Zamenhof vagy 40 évvel később dolgozza ki az eszperantót, Zdravits bácsi nyelvét vette volna alapul. Érdekes, hogy nemcsak „bogaras” tudósoknak van egyéni elképzelése valamely fiziológiai kérdésben; életem folyamán sok egyszerű ember konok teóriájával is találkoztam... Zdravits bácsi például azt tartotta, hogy a villanyszerelőt, ha nem iszik meg egy-két pohár snapszot, még a gyenge hálózati vezeték árama is megöli, de a snapsz megvédi még a magasfeszültségű áram ütésétől is. Valóban, sokat beszéltek a „csodáról”. Évekkel azelőtt Zdravits bácsi egy ki nem kapcsolt, magasfeszültségű árammal telített vezeték csupasz kézzel megfogott, és megtörtént a „csoda”: az áram Zdravits bácsit ugyan földhöz vágta, hogy félóráig is élesztgették, amíg magához tért, a kezén csúnya égési seb nyomai maradtak, de más baja nem történt. Zdravits bácsi szerint az a pohár törkölypálinka tette „immunissá”, amit reggel munkába jövet megivott. Ezt a teóriát élete végéig vallotta, és dühbe jött, ha valaki két-ségbe merte vonni.

Zdravits bácsi különösen jó szakember volt és jószívű. Ha valaki bejött a műhelybe, hogy kiégett otthon a biztosíték, az öreg morgott, dohogott, amiért elviszik a drótját, de azért adott mindenkinek, s megmagyarázta:

– Te tudsz beszerezni a sziguránca? Mikor csinálsz, igyon meg egy pohár snápsz, és tegyen a lábad alá egy pokróc, mert másképp agyonüti az áram!

Karcsi mintegy fél évig javította a nyomás- és sebeségmérő órákat, és hallgatta Zdravits bácsi fejtegetéseit a snapsz és a magasfeszültség viszonyáról, aztán egy kínáló alkalommal átment dolgozni a Cukorgyárba. Az ő állandó jelenléte nagy változást hozott életembe. Addig a munka után, otthon a család és a szomszédok körében töltöttem szabad időmet. Inastársaimhoz és környezetemhez viszonyítva sokat olvastam. Néha félfüllel hallottam Margit néni dicsérő szavait:

– Már nagy fiú, de soha ki nem marad, igaz, hogy nem is engedném – tette hozzá erélyesen. – Állandóan olvas, ki nem esik kezéből a könyv. – Margit néni érté-

kelésében volt egy kis túlzás. Elmentem volna én gyakrabban otthonról, ha lett volna aki bevezessen valamilyen társaságba. Inastársaim nagy része két-három évvel idősebb volt nálam. Fizetés után vendéglőbe jártak, néhanéha felöntöttek a garatra, amit úgy meséltek el másnap, mint valami óriási teljesítményt. Elmesélték nyilvánosházi kalandjaikat is; ezeket undorral, de mégis rejtett kíváncsisággal hallgattam végig. Ebben az időben kaptam olvasásra Elza Jerusalem *Szent Szkarabeusz* című könyvét. A nőíró feltárta egy cseh nyilvánosház minden mocskát és a benne vergődő „lányok” – s egyikük gyermekének – megrázó életét... Izgatott és kínozott inastársaim szexuális kalandjainak felnagyított elbeszélése, de éretlen voltam, és az olvasottak után lelki gátlás akadályozott, hogy akárcsak kíváncsiságból is velük menjek. Ez az állapot azonban nem tartott sokáig, én is korán megismerkedtem a nyilvánosházzal.

17. évemben jártam, vágyódtam lányok és fiúk kedves társaságába, de a kocsmai eszem-iszomos vidámság nem vonzott. Karcsi vidám, jónövésű, kedves arcú 19 éves fiú volt. Hamar talált barátokat. Első barátai Karap Dani, Vintila Marci és Kreizler Dani, a műszerész voltak. Baráti köre később kibővült, és Kerekes Jancsi esztergályos révén megismerkedett a vasas szakszervezet akkori legharcosabb fiatal szakmunkásaival. Ezek hívására lépett be 1922-ben – alig néhány hónap múlva Vásárhelyre való költözése után, titokban, amikor még a vasútnál dolgozott – a szakszervezetbe. Barátai nemcsak a szakma legjobb, legharcosabb esztergályosai, lakatosai voltak, de vidám, mulató fiúk is.

Noha nagyon fiatal voltam hozzájuk képest, Karcsi néhányszor magával vitt, és a 3–5 évvel idősebb fiúk a nagyobb testvér gondoskodásával dédelgettek. Emlékszem, az első alkalommal hatan voltunk egy asztalnál a Korzó kávéházban. Feszengve ültem a széken, és sehogyan sem tudtam beleélni magam abba a tükrös, villanyfényes, zajos-zenés, környezetemtől, életmódomtól olyannyira elütő mulató világba. Az egyik fiú, látva zavaromat, megjegyezte:

– Ne is törődj a sok ingyenélővel, nekünk is jogunk van idejönni, nemcsak a lebujaiba...

Az asztalon egy üveg abszint állt és két liter bor. Nekem is tölteni akartak az erősebből, de a fiú befedte kezével a poharamat:

– Igen erős ez neki! – Aztán odaszólt a pincérnek: – Hozzon kérem egy pohár édeset. A likőr és egy-két pohár bor beszédessé tett, s még most is visszaemlékszem, milyen figyelemmel hallgattak.

Ezek a fiatal vasasok soha el nem mentek lebujkba, talponállókba pálinkázni. Sőt, lenézték azt, aki munkába menet, vagy munkából jövet betért egy-egy pohár pálinkára; „putik-egér”, „snapszbruder” meg más elnevezéssel illették... Vajon nem felvágásból-e vagy nagyképűségből mentek a legjobb vendéglőbe, vagy éppen kávéházba szórakozni? Vagy talán már része volt itt az osztálytudatos magabiztosságnak is: „Ne törődj velük! nekünk is jogunk van ide jönni...” Tény, hogy 1922 és 1925 között a fiatal vasasok nem hagyták magukat. Még csak el sem lehetett volna képzelni, hogy egy fiatal szakember munkából hazafelé jövet csak úgy olajos-foltos munkaruhában beüljön a sörözőbe. Ezek a fiatalok, ha nyáron sörre szomjaztak, munka után hazamentek, átöltöztek, és ketten-hárman felmentek a Tornakertbe, megittak egy-két krigli sört, és utána kisétáltak a főtérrre, s hallgatták Benkő Sándor és Halász Lajcsi kilométerre elhallatszó cigány muzsikáját...

Szívesen tartottam velük, tetszett nekem a nagyobbak között lenni, félszeg magatartásomat lecsiszolta rólam a vidám fiúk figyelmes közvetlensége.

A család és a szomszédok belső élete egyáltalán nem volt valami magas színvonalú. Nagyanyám virágoskertjének kerítése tövében négy-öt szál hosszú gerenda volt lefektetve, Feri bácsi később építendő házának gerendái. A viola, rezeda, dohányvirág, verbéna illatfelhőiben ide ültünk ki nyári estéken beszélgetni. A szót rendszerint Schneidhoffer bácsi vitte. Legkedvesebb elbeszélése volt, hogyan lőtte le Olaszországban a „fittyes kígyót”, mikor az rá akarta vetni magát egy alvó katonára... Ha sokat akartunk nevetni, megkértük, mondja el a „fittyes kígyó” kalandját. S a volt kéményseprő, az újdonsült csapágyöntő, nem vette észre a gúnyt a kérésünkben, és készségesen mondta háryjánosi meséit. Sagebó bácsi élete java részét a mozdonyokon és a bolhás vasúti hálózato-

bákban töltötte el. Elbeszélései is innen származtak. Még most is emlékszem az egyikre:

– Már éppen készülődtem Madéfalváról haza, amikor befutott a személyvonat. Én utána kellett volna induljak a „fordával”. Olyan sűrű volt a köd, hogy tíz méterre sem lehetett látni. Egyszer csak hallom, hogy ordít a fűtőm: vezér úr, az istenért, szálljon le. Leszálltam a masináról, és kérdem, miért ordít úgy. Valamit hebegett a fejről, s a karomnál fogva csak hurcolt rémulten a személyvonat mozdonya felé, ahol hangjukat veszítve állt a mozdonyvezető és a fűtő. Néznek előre a ködös sötétben, az első kerék féktuskójánál valamit... Nézem, nézem, nem akarok hinni a szememnek, egy emberfej, amely a fékrudak közé szorult. A vizsgálat aztán megállapította, hogy a sínek között bandukoló öregembert elütötték, s a mozdonykerekektől szétdarabolt testéből a feje beszorult a fékrudak közé... irtózatos még most is, ha rágondolok. Elöttem a véres, eltorzult arc, s a belőle kivicsorgó fehér fogak.

Kézel Feri bácsinak volt egy szólásmondása, amit akkor használt, ha egyszerű ember ügyességéről, leleményességéről beszéltek: „okos, mint Misi, a barátok szamara”.

A barátok szamarának igaz története volt. A főtéri ferencrendi barátok régen kétkerekű taligára szerelt hordóban szállították az ivóvizet a Válás kútról. A taligát Misi, a barátok öreg szamara húzta, a hordót József testvér, a barátok öreg, részeges szolgája töltötte meg. Történt egy forró nyári napon, hogy József testvér, akinek a torka a nagy melegtől kiszáradt, mint a tyúké, ha pipet kap, találkozott két földijével a „Jó koma” kocsmá előtt, akik a viszontlátás örömeire meginvitálták egy pohár borra. József testvér megállította a szamarat, és földijeivel vidáman tért be a „Jó komához”. Az egy pohár borból több pohár lett, és József testvér megfeledezett a számárról, vígan üritgette a poharakat. Csak akkor kapott észhez, amikor a barátok templomában a delet harangozták. Fejét forróság öntötte el, keresztet vetett háromszor egymás után, és amennyire bortól gyengült öreg lábai engedték, kitámolygott az utcára. Újabb meglepetés... a számár nincs seholy, eltűnt taligával, hordóval együtt. József testvér elmormolt magában minden imádságot, amelyre félig-

meddig emlékezett, s fohászzkodott a Szűzanyához, segítse meg őt nagy bajában.

Misi egy darabig várt türelmesen... De az idő túl hosszúvá nyúlt, és a meleg is kezdett elviselhetetlenné válni. Szép csendesen megindult tehát a jól ismert úton a barátok temploma felé. Fejével-lábával kinyitotta istállója ajtaját, és behúzódott a hús istállóba. A taliga kint maradt a napsütésben.

Így talált rá József testvér, s boldogan újságot el mindenkinek, milyen okos a barátok száma.

Feri bácsi igazi énje a munka volt. El sem tudom mondani, mi mindent tanultam tőle, főleg szakmai vonalon. Ha Veress nagyapám zseni gyermekkorom tudatának, fantáziájának megalapozója, kibontakoztatója volt, úgy Feri bácsi szakmai ismereteimnek továbbfejlesztője, a közösség ügyéért való kiállás, szükség esetén az áldozatvállalás példamutatója volt. Téli esteiken órákon át magyarázta a gőzgépek működésének mechanikáját, megmagyarázta a tolattyú szerepét, a tolattyú és a henger viszonyát. Ő világította meg számomra Stephenson találmányának forradalmi jelentőségét a gőzgép szállításra való felhasználásában.

Feri bácsi volt a vásárhelyi fűtőház segélycsapatának parancsnoka is, amely mozdony- vagy vonatkisiklások alkalmával az első technikai segílyt nyújtotta. Karcsi e segélycsapat tagjaként a segélyvagon szertárosa volt, rendben tartotta a szerszámokat, ellenőrizte az emelők és más felszerelések működését. Egy-egy kisiklás után Feri bácsi olyan pontos leírását adta a kisiklott mozdony vagy vagon beemelésének, sínre állításának, hogy gondolatban nyomon tudtam követni a legjelentéktelenebb mozgást-emelést. Úgy, hogy egyszer, amikor engem is magával vitt egy kisiklás alkalmával, előre láttam, mikor és hol kell emelni, húzatni. Kítűnő bádgos is volt, és szépen domborított. Szerszámjai tükörfényesek voltak, munkái pontosak, bevégeztek. Ismerte a lemezek tulajdonságait, ő tanított meg „richtolni”. Bal kézzel dolgozott, sokszor szorongás fogott el, ha láttam, mekkorákat üt. A magam jobbkezes beidegződéséhez mértem bal kezű munkáját.

Időközben a tanmühelybe újabb tanulókat vettek fel: unokaöcsémet, Kézel Rudit, utána Ruja Lázárt, majd Czip-

rián Jóskát és Csutak Lajit, két mozdonyvezető fiát. Az új tanulók felvételekor én a műhelygyakorlatokat végeztem. Engem és Cseh Árpit betettek az alvázzól leszerelt mozdonykazánba, hogy a falára lerakódott vízkövet éles „smolu” kazánkőverő kalapáccsal letisztítsuk.

Napokon át vertük Árpival a kazán falát. A falról lepattogzó szilánkok becsapódtak ruhánk alá, és felsértették testünket, a drótkéfézéssel keletkezett finom mészpórrakódott légzőszervünkbe, behatolt a ruhánk alá, betömte arcunkon, testünkön a bőr légző pórusait és kibírhatatlan viszketést okozott. Nagy volt a hideg. A kazánfal átvette a valósággal sugározta magából. Ha nedves kézzel értünk hozzá, odaragadt ujjunkról egy bőrdarabocskó. Munkaruhánkra mindenféle rongyokat vettünk fel, bakancsainkat becsavartuk pokrócdarabokkal, olyanok voltunk, mint azok a kanálishakó „darisok”, akikkel húsz évvel később – 1941-ben – a pesti tolonházban találkoztam. Megpróbáltunk téglát melegíteni és arra ülni rá, de akkor olyan helyzetbe kerültünk, hogy nem tudtunk dolgozni a kazánfalon. Dolgoztak itt előttünk már mások is, de különböző kifogásokkal meglógtak innen. Három hétig dolgoztam 1922 februárjában ezen az átkozott munkán, munkavédelmi felszerelés nélkül – csupán védőszemüvegünk volt. Mikorra elkészültünk a munkával, mi is kikészültünk. Cseh Árpi vesegyulladásra szerzett, húszéves korában elvitte a betegség. Nekem a légzőszerveim betegedtek meg, tüdőcsúcshurutot kaptam, amelyből a feljavított étkezés és Margit néni anyai gondoskodása ellenére is csak hosszú idő után tudtam teljesen kigyógyulni.

Jellemző az akkori idők munkásegészségügyi viszonyaira Dr. Pintican vasúti orvosnak a véleménye:

– Fiam, ez nem lázas betegség és nem tüdőbaj, én nem tudok adni magának betegszabadságot, mert nincs láza, és nem tudom szanatóriumba küldeni magát, mert még nem tüdőbajos... – Azért mégis adott négy napi betegszabadságot és valamilyen port. Hála fiatal, egészséges szervezetemnek, legyűrtem a betegséget, és a későbbi fizikai megpróbáltatások – a láger- és börtönévek – sem kezdték ki tudómet.

1922 májusára elkészült az előző évben megkezdett keskenyvágányú mozdony főjavítása. A kerekek beszerezése és a kazánburkolat felszerelése előtt bizottság szállt ki, amely átvizsgálta és átvette. Az egész főjavítást mi, inasok végeztük két mester vezetése alatt. A véletlen úgy hozta, hogy majd minden részletmunkánál dolgoztam néhány napot. Legbüszkébb voltam a tengelycsapágyak egy részének előtúsírozására (illesztés), az egyik keresztfej felpásztására és szerelésére. De segítettem Szilágyi mesternek a kazán vörösréz támcasavarjainak behajtásában és szegecselésében is. Titkon reménykedtem, hogy a próbaútra engem is elvisznek, de Győrfi Pista bácsi leintett. Várj még egy kicsit, majd a következő alkalomkor, először az „öregek” (szabadulás előtt álló inasok) jönnek...

Nem sokáig kellett várnom. Néhány hónapra rá négy vadonatúj keskenyvágányú német jóvátételi mozdonyt kapott a kisleány. A hivatalos átvételi próbánál két mozdony indult a Nyárad völgyébe, kettő a Mezősége, a mezőbándi végállomásig. Győrfi Pista bácsit a mezőségi szerelvényhez osztották be, és engem is maga mellé vett.

Kimondhatatlan izgalom fogott el, amikor a kolozsvári üzletvezetőség kiküldöttje – az átvételi bizottság vezetője – felolvasta a műszaki személyzet névsorát:

Mozdonyvezetők: Farkas Károly
Tőkés Gábor
Szerelőmester: Győrfi István
Szerelőlakatosok: Sipos Sándor
Veress Pál

A próbaútra előkészített szerelvény a két mozdonyból és egy személyvagonból állt, amelyben az átvevő bizottság helyezkedett el nagy kényelmesen. Mi a mozdonyokon kaptunk helyet. Az első mozdonyon Győrfi Pista bácsi és én, a másodikon Sipos Sándor. A mozdonyvezetők írásos parancsot kaptak, hogy az állomások közötti távolságot mennyi idő alatt kell megtenni. A gyorsaság függött a terep emelkedésétől. A két mozdony mint két kis versenyparipa szaladt a mezőségi tájon, meg-

állítás nélkül mentünk át az állomásokon, forgalmistái feszesen „szalutáltak” a próbaszerelvénynek. Valamelyik állomáson vizet vettünk, megvizsgáltuk a hajtórúd- és a csatlócsapágyakat, friss olajat töltöttünk a csapágyakba, és robogtunk tovább.

Nem sok dolgunk akadt. Egy-két csapágynál lazítottunk, másnál szorítottunk a csavarokon, és máris indulunk Mezőbándról vissza. Lefelé a kanyarokban úgy mozgott, táncolt a szerelvény, mint viharba került hajó, de az előírásnak megfelelően lefele is be kellett tartani a gyorsaságot... Jártam én errefelé édesapámmal, amikor építette a mezőségi állomásokat, de akkor a kedves Nyíres lassú tempóban futotta a kilométereket, most pedig egy zakatoló „vasparipán” álltam, amely első próbaútját tette meg az előírt maximális gyorsasággal. Néha olyankor lódultunk a lejtőn lefelé jövet jobbra is, balra is, hogy azt hittem, már ki is repültünk a pályáról... De nem, a két kis zöld „kávemasina” kiállta a próbát.

Még inas voltam, lelkes gyermek, aki örvideni tud minden kivételes eseménynek. Midőn a próbaút jegyzőkönyvét velem is aláírták, egészen meghatódtam. Ez volt életemben az első eset, amikor „hivatalosan” véleményt mondtam, s azt írásba foglalták.

Az 1922-es év jelentős volt számomra. Ekkor léptem be a vasutas fuvószenekarba, s így valamelyes kollektív kulturális tevékenységnek váltam részesévé. A zenekar, a dalárda azonkívül, hogy az egyénnel a szépet megismerteti és a közösségben terjeszti, fegyelemre is neveli az embert.

Zenei ismeretekben – mint klarinétos – nem jutottam magas szintre, de maga az a tény, hogy csaknem két évig tagja voltam egy fegyelmezett kis kulturális közösségnek – itt egyaránt megismertem a beképzeltséget, a primadonnáskodó individualista hengegést s a közösség érdekeit mindenek felett tartó egyetértés gondolatát, a béke, az egység érdekében alkalmazott hintapolitikát éppen úgy, mint a kategorikus, nem alkuvó nyílt véleménynyilvánítást is – sokban hozzájárult egyéniségem kialakításához.

A zenekart Schreimer bácsi, a reszelővágó mester szervezte. Mi, inasok négyen – Gábos Feri, Dakó Laci, Totó

és én – azonnal beléptünk a zenekarba. Gyengébb minőségű anyagból, de elég tetszetős egyenruhát és sapkát csináltattunk. Bizonyos büszkeséggel viseltük az egyenruhát, mindaddig, amíg két-három volt tűzoltózenekari tag örökös kocsmába járásukkal nem kompromittálták.

Schreimer bácsi, a karmester végtelenül tisztességes, önzetlen ember volt, de sajnos hagyta, hogy Schreimer mama mindenbe beleszóljon. „Tata, mért engeded, hogy Mesešan pisztont fújjon? Át kellene tenni Rácز mellé, hogy a második stimmet fújja.” Vagy: „Tata, a fekete Rusznak miért nem adod a waldhornt? Két basszfligelhornos sok ebbe a kicsi zenekarba!” Vagy: „Tata, miért nem figyelmezteted Zdravits bácsit, hogy ne üsse olyan erősen a réztányérokat?” Zdravits bácsi cseh származása révén az elsők között lépett be a zenekarba, kijelentve, hogy a csehek a világ legjobb zenészei. Az öreg, ha egy-két pohár snapszot beszívott – s ezt majd mindig megtette –, olyan csinnadrattát csinált a réztányérral, hogy nem hallottuk saját hangszerünk hangját...

Mindez még elment volna, mert Schreimer bácsi diplomatikusan odaszólt:

– Jól van, jól, mama, igazad van, meglátom, még gondolkodom a dolgon... – De amikor már kezdtünk kivonulni, és az utcán marsolva vagy a temetési menet élén Schreimer bácsi mellett – a vásárhelyiek nagy derülésére – ott dőcögött „Mama” is a maga száz kilójával, ezt már sokan nem tudták lenyelni, és hosszú hónapokon át tartó viták után gyűlés elé került a dolog. A gyűlés félreérthetetlenül kimondta, hogy „a zenekarnak csak egy karmestere van, Schreimer József bácsi, és a zenekar élén csak ő mehet”.

Ez világos beszéd volt... „Mamá”-nak is tudomásul kellett vennie. Tudomásul is vette, de vég nélküli viták keletkeztek, s a zenekar a lendületes kezdet után kezdett hanyatlani. 1923. május 1-én a zenekar még önként jelentkezett a szakszervezetek rendezte majálison a Somostetőn. Később, ugyancsak a Somostetőn, a kolozsvári vasutas testvérzenekarral még térzenét is szolgáltatottunk, s utána bált rendeztünk, de aztán lassanként bomlásnak indult az együttes, hamarosan meg is szűnt.

Zenekari tevékenységemnek az volt a jelentősége, hogy életemben először kapcsolódtam be önként közösségi tevékenységbe, s az önképzésen kívül tömegnevelő munkában vettem részt.

1922-ben az első világháborúból győztesen kikerülő államok már benne voltak a „kapitalizmus viszonylagos stabilizációjának” korszakában. Jóllehet Vásárhelyen ennek a korszaknak gazdasági fellendülése nem a legjelentősebb volt, mégis a Maros völgyében kitermelt fa és feldolgozásának lendülete, amely részben a háború utáni hazai helyreállítási munkálatokhoz, de részben a külföldi piacoknak termelte az árut, növelte Vásárhely termelő tevékenységét. A kitermelt áru vasúton való elszállítása azonban mozdony- és vagonhiány miatt nagy probléma volt. Szerkezet az országban ezzel álltak a rendező pályaudvarokon a háborúban megsérült vagonok. Ezeknek a gyors megjavítására és üzembe állítására alakult az ország sok városában működő javító vállalat, a Mozgó csapat (Echipa volantă).

Akkoriban folyt a munka, és az ott dolgozók a vasutasokhoz képest elég szépen kerestek. Gépi berendezésük nagyon gyenge volt, ezért a fűtőház-főnökséggel megállapodást kötöttek bizonyos munkáknak főleg eszterga- és gyalugépen való elvégzésére. Először még kiöntve hozták a csapágyakat, később már ki sem öntötték. Schneidhoffer bácsi látástól vakulásig öntötte a nehéz bronz csapágyakba a kompozíció-betéteket, az esztergályosok a legnagyobb sebességet adták gépeiknek. Röpködtek a forró kompozíció-forgácsok, mint nyáron a darazsak, és a végén miniket inasokat is befogtak csapágyakat tussérozni, olajcsatornákat vágni a kiesztergályozott csapágyakba.

Már senki sem dolgozott a keskeny nyomtávú mozdony főjavításán. Ennek a kazánját takarítottam, amikor a tél folyamán megbetegedtem. Mintegy hat hónapig tartott ez az örült munkatempó, aztán megszűnt kapcsolatunk az „Echipa volantă”-val. Hogy addig a „fejesek” – le a mesterekig – mit kaptak ellenszolgáltatásként, nem tudom. Mi, inasok – az esztergályosokat kivéve – semmit, azok is csak zsebpénznek valót. Én az egész együttműködésből annyi hasznot húztam, hogy megismertem a

vásárhelyi fiatal szervezett vasasok színe-virágát. Ott ismertem meg Ábrahám Bernátot, a pléhest, a Vasmunkások Országos Szövetségének későbbi titkárát, aki már akkor hangadója volt az Echipa volantá vasasainak, ott ismertem meg Gáll Kálmánt, Nyisztor Janit és sok más szervezett vasmunkást.

Amikor bejöttek a műhelybe – munkát hoztak, vagy kész darabokat vittek el –, úgy változott meg a légkör, mint amikor szellőzetlen, dohos ház ajtaját, ablakait kinyitják. Vidáman, hangosan nyitottak be, lekezelték mindenkivel, mindenkit szaktársnak szólítottak (a vasútnál általában a szalonképeőbb „kolléga” vagy „kolléga úr” megszólítás járta akkor). Hangosan, gátlás nélkül agitáltak. Hívtak, menjünk fel a Munkásotthonba és szervezkedjünk. Egyesek félénk ellenvetésére, hogy a vasúti munkásoknál törvénnyel tiltották meg a szervezkedést, azt válaszolták: az alkotmányban biztosítva van a munkások szervezkedésének a joga, és ebben nem lehet különbséget tenni vasutas és nem vasutas között. A munkásság kiharcolta a szervezkedés jogát, és ezt érvényesíteni kell. Úgy ittam ezeket a szavakat, mint szikkadt föld a tavaszi esőt...

Ez év nyarán vidáman, gond nélkül éltünk. Minden héten kétszer, háromszor is kimentünk a szőlőbe Feri bácsival, legtöbbször Karcsi is velünk jött. Vasárnaponként kijött az egész család, sőt Feri bácsi mozdonyvezető barátai is családjaikkal. Néha húszan is összegyűltünk. Ilyenkor nagy flekkensütés volt, és a jó bor sem hiányzott. Feri bácsinak segítettem a flekkensütésnél, és néztem, hogy a javakorban lévő vasutasok milyen szorgalmasan ürítgetik poharaikat. Kínáltak, kapacitáltak, hogy én is igyam, de nem ízlett a bor, hideg futott végig a hátamon, ha egy kortyot lenyeltem.

– Amikor én olyan legény voltam – mondta Linger bácsi, a híres mintázó asztalosmester –, fél liter bort úgy ittam meg, hogy el sem vettem az üveget a számtól.

Az asszonyok pártomra keltek:

– Hagyjatok békét, ti vén boroskorsók, annak a fiúnak! – Margit néninek ragyogott a szeme, amikor hallotta, hogy dicsérnek az asszonyok, de azért szigorúan hozzátette az asszonyok szavához: – Nem iszik, jól is

teszi. Igaz, nem is engedném meg, amíg az én házamban van!

De egyszer azért „elkapott a gépszíj”. 1923. május elsején a vasutas fúvószenekarral hajnalban felkerestünk néhány vasúti vezetőt – köztük Feri bácsit is –, és május elsejei ébresztőt fújtunk. Az akkori szokásnak megfelelően másnap többen 5–10 liter borra érvényes bont adtak számunkra a vasúti Restibe. Egy temetésről visszajövet a zenekar tagjai is úgy határoztak, hogy menjünk és fogyasszuk el az ajándékbort. Volt közöttünk néhány jó torkú ivó, úgy öntötték magukba a bort, mintha kútvíz lett volna. Nekem azonban – alig ittam meg fél litert megártott a bor. Szédülve mentem haza, és otthon megereedt a nyelvem. Margit néni nem haragudott, mosolygott bor okozta bőbeszédűségemen, és egyre biztatott, egyem már a vacsorát, mert kihűl. Megettem és lefeküdtem, mellettem feküdt Karcsi egy tábori ágyon. Mély álomba zuhantam. Egyszer csak úgy éreztem, hogy valaki hatalmasat üt a két talpamra s utána fejemre. Megébredtem. Iszonyú hányinger fojtogatott, szólni akartam Karcsinak, de sem időm, sem erőm nem volt már. Megindult belőlem az undorító keserű-savanyú lé... Kimondhatatlanul szégyelltem magam. Nem kívántam a bort, sőt nem esett jól, de hát akkor miért ittam? Azért, hogy lássák az idősebbek, már nem vagyok gyermek.

Igen, így csinálták ezt a múltban a serdülő ifjak, és így csinálják ma is.

Reggel, amikor Margit néni felkelt, bocsánatot kertem viselkedésemért, és megfogadtam, hogy soha az életben egy gyűszűnyi italt meg nem iszom. Be is tartottam – azaz: 1929-ben ülték Feri bácsi és Margit néni házasságuk 25. évfordulóját, s felköszöntöttem őket. Margit néni könnyezve kért, igyam egy pohár bort az egészségére. Megtettem azért, aki valójában édesanyám helyett anyám volt. Ennyit ittam 1923 és 1944 között.

Lényegében nem tettem nehéz fogadalmat. Nem kívántam az italt, és tudatosan voltam antialkoholista. Megjegyezni kívánom, hogy az illegális mozgalom nem is túrta meg tagjai között az olyanokat, akik rendszeresen fogyasztották az alkoholt.

Nyári szórakozásunkhoz tartozott, hogy munkaidő

után, Feri bácsi felügyeletével, a család férfitagjai kivonultak a Marosra fürdeni. A Cukorgyár háta mögött, ahol a nagy kanyar kezdődik, kitűnő fürdőhely volt akkoriban. A folyó bal partján hatalmas rönkök, még széjjel nem bontott tutajok sorakoztak a gát felé. A meleg gerendákon nagyszerűen lehetett vetkőződni és napozni.

Minden alkalommal megbámultuk Feri bácsi úszótehetségét, egymás után mutatta be a mellúszás, kutyaúszás, matróúszás, hátúszás mozdulatait. Abban az időben Vásárhelyen még nem volt strand, és szakszerűen talán senki sem foglalkozott az ifjak úszni tanításával. A vásárhelyi proligyermek kiment a nagyobb, már úszni tudó gyerekekkel a Marosra, ott a nagyobbak bedobták a vízbe, s amikor látták, hogy fuldokol, kihúzták. Háromszori, négy-szeri bedobás, fuldoklás után a gyermek lassanként megtanult úszni, vagy örökre elment a kedve az úszástól, és megelégedett azzal, hogy a gerendákon ülve lábát a langyos vízbe áztassa.

A véletlen úgy hozta, hogy sem Karcsi, sem én nem tanultunk meg úszni. Engem nagy mértékben befolyásolt az a szerencsés kimenetelű kalandom a huszárló fürösz-tésekor, amelyről már szóltam. Gátlásaim voltak, és nem mentem a mély vízbe. De Karcsinak nem voltak ilyen rossz emlékei, s noha alig tudott úszni, bemerészkedett. A véletlen folytán éppen azon a helyen, ahol 6–7 évvel azelőtt a huszárlóvat az ár a nagy bolygó felé sodorta, Karcsit is magával ragadta a veszedelmes ár és sodorta az örvény felé.

Feri bácsi mintegy 50–60 méterrel fennebb állt, amikor észrevette Karcsi küzdelmét az árral. A parton többen álltak, de senki sem merte megkísérelni a viaskodást az alattomos árral. Csupán Feri bácsi s mögötte egy mozdonyfűtő, aki távolabb úszott, Feri bácsival párhuzamosan. Aki egy ilyen küzdelmet még nem látott, el sem tudja képzelni az ösztönös emberi erőfeszítés nagyságát. Feri bácsi mint óriási hal, csaknem egész testével a víz alatt tört Karcsi felé, aki akkor már erejéből teljesen kifogyva, hol felbukkant, hol alámerült. A parton lévők hangosan kiabáltak Feri bácsira, hogy forduljon vissza, mert már úgysem tudja megmenteni a fuldoklót, és ő maga is befulladás irgalmatlan folyóba.

Én a homokos parton futottam párhuzamosan Feri bácsival, és éreztem, hogy hideg verejték csurog végig az arcomon. Örökkévalóságnak tűnt Feri bácsi torpedószerű előrehaladása a vízben. Aztán egyszer csak oldalt fordult, majd hanyatt fekve, lábaival hatalmasakat rúgva a part felé vette az irányt. Nem bírja tovább, és menekül az árból, szaladt át agyamon, Karcsit nem tudja megmenteni...

De nem, egy hatalmas rúgás nyomán Karcsi félteste is kiemelkedett a vízből, közvetlen Feri bácsi mellett.

A parton állók közül valaki derékig ment a vízbe, és hosszú fűzfaágat nyújtott be. Feri bácsi elkapta, s néhány másodperc múlva már a parton voltak mindketten. Feri bácsi hörögve, lihegve, fáradtan, Karcsi kék-szederjes ajakkal, élettelenül feküdt a homokos parton. Rávettem magam, fületem a mellére szorítottam, és addig még nem érzett félelemmel, izgalommal hallgattam. Gyengén, nagyon gyengén... de dobogott a szíve. – Él! – mondtam olyan hangon, mintha magammal beszélnék, és sírni kezdtem, aztán hevesen hozzáfogtam dörzsölni a szíve táját, paskoltam a mellét, arcát mindaddig, amíg hörgő, fuldoklásos köhögés nem tört ki melléből, és a szemét ki nem nyitotta.

Csepp vizet sem nyelt, mert amikor segítségért akart kiáltani, egy kevés víz ment a tüdejére, s talán ez akadályozta meg, hogy a gyomra megteljen vízzel. A tüdőre ment kevés víz később komoly tüdőmegbetegedést okozott, de ezt már orvosi segítséggel meg lehetett gyógyítani. Megvallom, amikor Feri bácsi elbeszéléseit hallgattam katona korában viselt dolgokról, néha háryjánosinak tűntek fel tettei. De az életmentés után soha nem kételkedtem többé sem bátorságában, sem rendkívüli erejében.

Karcsi még gyengélkedett, amikor egy délben hatalmas robbanás rázta meg a környéket. „Felrobbant a petróleumgyár!” – kiáltották rémülten a lányok, s valóban, szemben a házzal, a túlsó oldalon elterülő gyártelepről tűznyelvek és füstoszlopok törtek az ég felé. Pár pillanat múlva az utca megtelt síró-visítózó gyermekekkel, őrzöngve rohagáló asszonyokkal, akik ijedtükben elbújt gyer-

mekeiket keresték, és ordítózó-káromkodó férfiakkal. S fentről, a magasból hullt az olajeső... A felrobbant nyersolaj-tartályok tartalmát a robbanás több száz méter magasba dobta, ahonnan az olaj szétbomolva tért vissza s több ezer négyzetméteren bepermetezte a házak fehér falát, az embereket és az állatokat. A szomszédasszony kilenc fehér libája lehorgasztott fejjel állt feketebarnára festett, olajtól lucsgó tollakkal. Az emberek arcáról, ruhájáról csurgott az olaj, egyesek üvöltöztek fájdalomukban, mert az olaj a szemükbe ment, és kibírhatatlanul csípett. Mások ökölbe szorított kezekkel átkozták Baruch Jeremiást és társait, amiért ide építették a tűzveszélyes gyárat. Sokan paplant-párnát cipeltek ki a házból, és ordítózva hívták gyermekeiket, hogy meneküljenek a kerteken át a Kövesdombra.

Az ordítózó, kapkodó tömegeből kivált egy kis csoport. A délutáni munkába igyekvő munkások voltak: kevés hanggal, de céltudatosan belekapaszzkodtak a gyár kerítésébe, és pár pillanat alatt ledöntötték, szabad utat teremtve a mentési munkálatokhoz.

Így volt ez mindig, ahol tűzvész vagy árvíz pusztított. Mintha a földből nőttek volna ki, jelentek meg a mentők: ácsok, kőművesek, lakatosok, szerelők, s minden kényszer nélkül, hősiességgel és emberséggel láttak neki a mentési munkálatnak. Nem gondolkoztak azon, hogy a gyártulajdonos, a dolgozók kizsákmányolásából meggazdagodott Baruch Jeremiás vagy az utódló részvényesek most ki tudja hol böfögnek a bőséges ebéd után, és arra sem gondoltak, hogy a mentésben ronggyá szakadt ruhájukért, az égési sebek okozta fájdalmakért, elvesztett délutáni munkanapjukért még köszönetet sem fognak kapni tőlük. Így volt ez 1912-ben is, amikor először gyulladt ki a petróleumgyár. A lángoktól megvilágított óriási térben pokolbeli színjáték panorámáját nyújtotta a tűz. Soha el nem felejttem a gomolygó oszlopokból ki-kicsapó lángnyelveket, s a bennük röpködő, felrobbant égő fahordókat, dongákat (akkor még fahordókban tárolták a kenőolajat). A lakosság megnyugtatóására elhíresztelték, hogy csak az üres hordók égnek, a gyúlékony anyagot egy föld alatti csatornán beeresztették a Marosba. Mindebből persze egy szó sem volt igaz, és csak az ott dolgozók meg az oltásra

sietők áldozatos munkája mentette meg Vásárhelyt a pusztító tűzvésztől.

Karcsi mint a huszárló, ha a trombita hangját hallja, úgy szaladt az udvaron át az égő gyár felé. Felkapaszkodott a kerítésre, átlendítette magát, és füstben, olajpermetben, az ismeretlen gyár udvarán nehezen igazodva, csövek, tartóoszlopok erdejében futott a tűzfészek felé.

Egy olajfinomítóban a tűzoltást nem lehet összehasonlítani egy égő deszkagyár oltásával. (Ezt megtanultam utólag, 1941-ben, amikor néhány hónapig ebben a gyárban dolgoztam.) Az égő petróleumot és olajféléseket nem lehet eloltani, csak lefojtani, de hát hol volt 1922-ben vegyszeres oltó-fojtó felszerelés és anyag a vásárhelyi petróleumgyárban? Amit tenni lehetett, annyi volt, hogy lezárjanak bizonyos tápvezetékeket, vagy a tűz közelében lévő nyersolajat átszivattyúzzák távolabbi, kevésbé veszélyeztetett tartályokba.

Szerencse, hogy a robbanás a nagy tárolóktól elég messze történt, és miután néhány vakmerő fiatal petróleumgyári lakatos – akikhez csatlakozott Karcsi is – a fojtó füstben, a robbanás megrongálta meleg vaslétrákon ügyesen megmászták a felrobbant, de még sok helyen égő toronyszerű épületet, és elzárták a vezetékek zárószelvényeit, a tűz lokalizálódott, és nem terjedt tovább a benzinvezetékek és tartályok felé. Estére a kigyulladt és felrobbant épület teljesen kiégett... földdel és homokkal fojtották el a tűzfészkeket a még füstölgő romok közt.

Amikor Karcsi megérkezett a mentési munkálatokból, olyan volt, mint egy ördögfióka. Ruhája szétszakadt, testét bemocskolta az olajos korom, csak fehér fogai és szeme fehérje csillogott ki olajkormos arcából. A keze fején éktelenkedő jókora égési sebet összemocskolódott zsebkendőjével kötözte be. Füsttől, fojtó gázoktól megviselt tüdeje úgy sípolt, mint egy vékony orgonasíp. Másnapra meghívót kapott, hogy jelentkezzék a petróleumgyár irodájában. Néhány „specialista” és a részvényesek megbízottja megkérdezték, milyen követelése van a tűzoltásban való segédkezésért. Karcsi összeszakadt és kitisztíthatatlan munkaruhájára mutatott.

- Ó, fiatalember – mondotta komoly arccal a részvényesek egyik megbízottja –, az még jó dolgozni. Adunk magának egy veder benzint, mossa ki, foltoztassa meg, hiszen a ruhája nem az alatt a néhány óra alatt ment tönkre, amíg a gyárban segédkezett az oltásnál. Mi, az érdekeltek, értékeljük hasznos fáradságát, és kiutalunk magának száz lejt. Remélem, ez van kétszer annyi, mint elvesztett munkaóráinak összege.

Karcsi, a tizenkilenc éves lakatoslegény, bekötözött sérült kezével eltolta a feléje nyújtott száz lejt, s köszönés helyett csak annyit mondott:

- Máskor tudni fogom, mit kell csináljak... (Mosolyognom kell, amikor ezeket a szavakat leírom, mert én láttam 1939-ben egy magasnyomású gőzvezeték elszakadásánál a cukorgyárban, hogy ő és két-három „öreg” szerelő életük kockáztatásával miként mentették meg a kazánokat a felrobbanástól.)

Nem hiszem, hogy gondolt volna Karcsi vagy valamelyik munkás arra – amikor menteni indult –, hogy a javak, amelyeket mások birtokolnak, tulajdonképpen a mieink, hiszen mitőlünk vették el csalafintással, erőszakkal, törvényes erővel, és hogy mindaz egyszer mégis csak a miénk lesz. Mentek, és életüket kockáztatták mindannak a megmentéséért, amit ember alkotott... még akkor is, ha semmi anyagi vagy erkölcsi elismerést nem kaptak érte.

1922 decemberében Karcsi felvitt a Kossuth Lajos utcai Munkásotthonba egy vigalmi bizottsági ülésre. Azelőtt a Közigazgatási Tanfolyam egykori épületében volt a szakszervezetek és a párt székháza, de rafinált módon és durva terrorral eltávolították onnan mindkettőt, s kényszerhelyzetükben, hogy működhessenek, megvásárolták ezt az épületet, és Munkásotthonná alakították.

A vásárhelyi szakszervezeti mozgalom vezetői úgy akarták elkerülni a szakszervezetek házának mindegyre megismétlődő bezárását, hogy a Munkásotthont formailag nem a szakszervezetek vagyonaként tüntették fel, hanem megalakították a marosvásárhelyi „Munkásotthon Kultúregyesületet”. Ennek a külön jogi személyiséggel működő egyesületnek a Szaktanácstól független, választott vezetősége volt, ebben azonban minden

eshetőségre mintegy fele részben a Szaktanács tagjai is benne voltak.

A Munkásotthon Egyesület keretébe tartozott a híres Összmunkás Dalárda, a Munkásotthon Könyvtár – amelynek sok nem munkás olvasó tagja is volt –, a Munkás Sport Egyesület, valamint az 1924-ben alakult Munkás Műkedvelő Gárda. A Munkásotthon Egyesületet azzal a céllal alakították, hogy ha valamelyik szakszervezet működését ideiglenesen fel is függeszti a terror-rezsim, azért a munkásság találkozóhelye sértetlen maradjon. Evégett a szakszervezetek bért fizettek a Munkásotthonban lévő helyiségeikért. A másik ok meg az volt, hogy a szakszervezetek betiltása esetén a munkásság hozzájárulásából teremtett közvagyon a hatóságok ne kobozhassák el. Sajnos ezek a jogi próbálkozások a burzsoáföldesúri rezsim idején csak ábrándok maradtak. 1929-ben a burzsoázia osztály bírósága felrúgta a munkásság jogi érveit, az Egységes Szakszervezetek lezárása és később feloszlata alkalmával.

A szakszervezetek 1922 végén kezdtek berendezkedni a Munkásotthonba. A nagy gyűlésterem még nem volt kész, javában folyt a „téglajegyek” árusítása. A tagsági könyvekben szépen egymás mellett sorakoztak az önkéntesen vállalt és a tagságival együtt fizetett „téglajegyek”. A vásárhelyi munkásság – miként más városokban is – vállalta a többlet-hozzájárulást közös otthonának megteremtéséhez.

A teremben, ahova Karcsi bevitt, vastag volt a levegő a cigarettafüsttől. Az ülés valóban vígan folyt, látszott, hogy a jelenlévők nem bérharcra készülnek, hanem bált készítenek elő... A gyűlésvezető képzelete csapongott; a belépti díjakon kívül még miből lehetne pénzt bevenni, amelynek egy része a Munkásotthon átalakításának költségeire menne, más része tartalékalapul szolgálna olyan kiadások fedezésére, amikről a hatóságok nem kell, sőt nem is szabad hogy tudjanak.

– Szaktársak! – kiáltotta vidáman a gyűlésvezető – a szépségverseny-jegyekből legalább 1000–1500 lejt kell beszadjunk. Azonban szép tárgyak kellene, hogy ösztökéljék a vetélkedő lányokat hiúságukban, és értékben is valamirevaló emléket kapjanak. Önök tudják, a Vasas-bál

nem akármilyen bál, jó híre van a városban, és ezt meg is kell tartani!

Az első jelentkezők a rézöntők voltak. Vállalták, hogy elkészítik a hagyományos nagy, díszes rézmozsarát, és még valamilyen kisebb bronzszobrocskát öntenek. Valaki vállalkozott – talán a Transylvania gépgyárból – a bronzszobrocskák kidolgozására.

Ezek a vállalások fellelkesítettek. „Én is vállalom” – súgtam oda Karcsinak. Ő kérdően nézett rám: mit tudnék én vállalni, hiszen a vasúti műhelyben még azt sem szabad tudniok, hogy fent jártam a szakszervezetben. A kapitalista üzemekben és a kisiparban a legszigorúbban tiltották és büntették a „fuserálást”, de a Vasas-bálra készülő tombola- és szépségverseny díjtárgyainak elkészítése nem számított „fuserálásnak”. Nem volt olyan szolgalelkű mester, aki be merte volna súgni a gyárvezetésnek, hogy a munkások a Vasas-bálra fuserálnak. Annál is inkább, mert a Vasas-bálra szóló meghívás egy mesternek vagy mérnöknek – bármilyen furcsán is hangzik – megtiszteltetést jelentett. Bármennyire is elszakadt egy mester a munkásoktól anyagi érdekeltségében, azért lelke mélyén magát vasasnak tartotta. Nem küldeni meghívót egy mesternek – erkölcsi kiközösítést jelentett... Az üzemekben tehát „Vasas-bál” előtt vígan folyt a „fuserálás”. De hát az én esetem más volt, azért nézett kérdőleg rám Karcsi: „Mit tudsz te csinálni a vasútnál?”

Szót kértem. Először kértem és először kaptam szót nyilvános összejövetelem.

– Kérem, szaktársak – mondtam halkán –, én srapelhüvelyből készítek két vázát, ha valaki hozzásegít két srapelhülzniehez. – Szívem a torkomban vert, amíg ezt a néhány szót kimondtam. – Helyes! – mondta az ülésvezető szaktárs –, de kicsoda maga, és hol dolgozik? Szervezett munkás a szaktárs? – Már éppen felálltam, hogy válaszoljak; zavaromban kerestem a szavakat, amikor valaki felkiáltott: – Hiszen ez Veress Karcsinak az öccse, inas a vasútnál! – Majd mindenki felém fordult, és úgy néztek, mint egy csodabogarat. *Inas a vasútnál*, és önként vállalkozik dísz tárgy készítésére! Úgy hiszem, Lakatos Albitól kaptam két srapelhüvelyt, ő a Tüzér utcában lakott a katonai raktárak mellett.

Egy lobogó ruhás, szalagos spanyol táncosnőt vertem ki a hüvelyekre... Szépen sikerült, aki látta, el volt ragadtatva. Abban az időben nagy divat volt Vásárhelyen a srapelhüvelyből készült váza. Elég ízléstelenek voltak. Az enyémben mégis mutatkozott valami újszerűség... egy meztelen combú, libbenő ruhás táncosnó dévaj testtartással. Hát igen, ez báli emlék!!

Amikor két hét múlva átadtam a vázákat a Vasas-bál rendezőségének, általános tetszést arattam. Úgy hiszem, Kacsó Feri, akinek a legnagyobb tekintélye volt akkor a vasasok között, indítványozta, hogy az én vázám legyen a szépségverseny első díja. Mindenki elfogadta.

Őszintén szólva, ha most kellene választanom, a réz-mozsarat választanám... Ma egy múlt idők konyhai felszerelésére vadászó sznob elájulna, ha meglátná a régi Vasas-bálok remekbe készült mozsarait... De hát akkor a mozsár használati tárgy volt, minden konyhában nélkülözhetetlen. A giccses virágvázákért meg versenyt futottak a lányok és fiatal asszonyok.

A Vasas-bál előkészítő ideje egyúttal tagtoborzó kampány is volt. Bizony, a férfinem sem ment a hiúságtól, s egy-egy fiatal vasas nem adta semmiért, hogy a neve a báli meghívókon a rendezők közé került. Persze el sem lehetett volna képzelni, hogy a bálrendezők között szervezetlen munkás legyen. Ezért aztán sok fiatal, aki még nem volt „szervezett”, beiratkozott a szakszervezetbe. Én tizenhetedik évemet még nem töltöttem be, amikor a marosvásárhelyi Vasmunkás csoportnak tagja lettem. A szakszervezethez, a munkásság forradalmi mozgalmához tartozónak vallottam magamat már régóta, de most már rendes szakszervezeti tag voltam, tehát eljárhattam a gyűlésekre, részt vehettem az agitációs-szervező munkában. Nagy élmény volt részemre, hogy a bál után meghívtak a szervező bizottság ülésére.

A régi szakszervezeti csoportok életének lényegében két irányítója volt: az egyik a hivatalosan választott vezetőség, amelybe tekintélyes, szakszervezeti múlttal bíró szaktársak kerültek, köztük nem egy becsületes, de nehéz mozgású öreg. A hivatalos vezetőséggel párhuzamosan, annak formailag alárendelve, de sokszor nagyon is önállóan működött a bizalmi testület; ezt nevezték sok helyen szer-

vező bizottságnak. Tagjainak nagyobb része fiatal, vagy ha korban nem is, de lélekben fiatal és harcosabb szellemű munkás volt.

A szakszervezeti vezetőségi gyűléseken hivatalos jegyzőkönyvet vezettek, s azt az akkori törvények értelmében a hatóságok ellenőrizhették. A szervező bizottsági üléseken, ha csináltak is feljegyzéseket, azok nem kerülhettek a hatóságok kezébe, rejtve voltak, és csak emlékeztetőül szolgáltak. A szervező bizottságnak tagja volt a legtöbb bizalmi – azért is hívták sok helyen „bizalmi testület”-nek –, itt tárgyalták meg először a bérmozgalmak és más akciók elindítását, itt dolgozták ki az akció bevezetésének technikai kérdéseit, de főleg a még szervezetlen munkások megszervezésével foglalkoztak. Az ülések sokszor viharosak, a fiatal vasasok harciasak voltak. Kendőzetlenül beszéltek egyesek magatartásáról. Csak úgy röpködtek a „kuli”, „hajcsár”, „sztrájktrő”, „begyepesedett fejű” megjegyzések, amelyekkel előttem akkor még ismeretlen – a gyűlésen jelen nem lévő – személyeket illettek.

Az egyszeri meghívást folytatólagosnak vettem, és rendszeresen kezdtem járni az ülésekre. Először hallgattam és „begyeltem”, igyekeztem a szakszervezeti mozgalom mechanizmusát megismerni és megérteni. Több esetben megtörtént, hogy egyik-másik szaktárs jött valami indítvánnyal, amire Gáll Kálmán, a szervező bizottság vezetője megjegyezte:

– Azt nem lehet a Szaktanács tudta nélkül. – Vagy: – Meg kell kérdeznünk a Szaktanácsot is...

Fogalmam sem volt még, mi a Szaktanács, de nem kellett olyan sok időnek eltélnie, és megtudtam, sőt nagyon fiatalon tagja is lettem. Néhány szervező bizottsági ülés után megismertem a fiatal vasasok legaktívabbjait: Gáll Kálmánt már régebről ismertem, Birtalan Gyulát, Ungvári Misit, Kiss Bandit, Szócs Bélát, Nyisztor Janit, Kovács Károlyt, Benedek Gyulát és másokat... Megismertem még a bál szervezésének idején az „öregeket”: Kacsó Ferit, Ábrahám Bernátot, Görög Albit, Málnási Károlyt, Lakatos Albit, Sütő Pistát, Bozsoki Albit, akik tagjai voltak a vasas szakszervezet vezetőségének.

A vasas szakszervezet fő erőssége 1923-ban a Transyl-

vania Gépgyár, a Schieb-gyár és a Cukorgyár volt. Hónapokon át készítették elő ezeknek a gyáraknak a munkásságát a kollektív szerződés megkötésére. Olyan kollektív szerződés tervezetet állítottak össze, amely alapul szolgálhatott az ország más fémipari dolgozóinak is. Tavasszal kezdődtek a tárgyalások. A Gyáriparosok Országos Szövetségéhez tartozó vásárhelyi gyártulajdonosok központjuk biztatására nem voltak hajlandók kollektív szerződést kötni. A vasasok nem hátráltak meg követelésükkel, és kitört a sztrájk.

A GyOSz presztízskérdést csinált az ügyből. Megéreztek, hogy a vásárhelyi vasasok győzelme esetén a bérmozgalmak lavinája zúdulna a vasipari munkaadókra. Minden eszközt felhasználtak e sztrájk letörésére. Megpróbálták kiéheztetni a vasasokat a tárgyalások elhúzásával. Aradról és más vasipari központokból, félrevezetett vasasokból sztrájk-töröket toboroztak, ezeket jól „leelölegezték”, hogy minden eshetőségre a kezükben tartsák őket, de a sztrájk-török megjelenése, a munka részleges megindítása sem ijesztette meg a vásárhelyi vasasokat.

Noha a sztrájk-töröket rendőrök őrizték, a sztrájkörök találtak lehetőséget, hogy beszéljenek velük, és felvilágosítsák őket a helyzetről. Egy részük azonnal le is állt, s még akkor sem voltak hajlandók dolgozni, amikor a munkaadók a rendőrségre cipeltették őket, követelve a kapott előleg ledolgozását. Nagy részük inkább vállalta a rendőrségi vegzatúrát és a rendőrpofonokat, de sztrájk-törökként mégsem akartak dolgozni. Azok azonban, akik továbbra is vállalkoztak tudatosan a sztrájk-törés szerepére, egy életre szóló leckét kaptak. A munkából hazafelé tartó sztrájk-töröket az őket kísérő rendőr szeme látára körbefogták a sztrájkörök és az erre az akcióra mozgósított és más üzemekből való vasasok, s aki nem volt hajlandó ígéretet tenni a sztrájk-törés azonnali abbahagyására, azt alaposan helybenhagyták, és a gyár mellett folyó Poklos-patak magas partjáról behajigálták a vízbe.

A sztrájkörségben volt Tóth Gyula. Még tíz évvel később is mint legendát mesélték róla: a verekedés hevében olyan rettenetes látvány volt, hogy amelyik sztrájk-törőre ráordított, az nem is próbált védekezni, egyenesen beugrott előle a patakba. Jól ismertem Tóth Gyulát, Vásár-

hely első tanult vasesztergályosát. Elöttem áll hatalmas termete, csontos-markáns férfiarca, ahogyan az esztergapadnak dülve fél szemmel figyel a munkadarabot. A „Madár” – ahogyan nevezték – az egyik legöregebb szervezett vasmunkás volt Vásárhelyen. Szerette a jó bort, és ha szombat este 8 órakor nem ült a Sándor János utcai Kádár-fogadó belső szobájában... a „Béka” (Csiszár Béla) meg a „Zsiráf” (Gáll Kálmán) joggal mondhatták aggódva: „Madárral valami baj történt.” A Madár nevet onnan kapta, hogy amikor megitta – az éveken át megszokott szombat esti – egy liter borát, fejét az asztalon nyugvó két hatalmas karjára hajtotta, s mély baritonján énekelni kezdte a Petőfi-dalt:

Reszket a bokor, mert
Madárka szállott rá,
Reszket a lelkem, mert
Eszembe jutottál...

Madár nem volt vezető ember, az illegális mozgalomba sem kapcsolódott be, de elmesélte jó barátja, a Zsiráf, hogy amikor 1925-ben letartóztattak egynéhány vásárhelyi ifjúmunkást, akik között volt Ábrahám Kati is (kiszivárogtak a hírek, hogy verik őket a szigurancán), a Madár megkérdezte: – Ki az az Ábrahám Kati? – Egy 16 éves diáklány – mondták neki. A Madár eltaszította maga elől a félig kiivott borosüveget, és ordítani kezdett:

– Süljön le a pofánkról a piszkos bőr, itt ülünk mint valami kiherélt ökrök, s azt a leánykát verik helyettünk...

Nem, Madár nem tartott sohasem beszédeket gyűléseken, nem állt az élén tömegtüntetéseknek, csak egyszerű szervezett munkás volt, bizalmi és sztrájkvezető, aki ha kellett, a harc hevében elvert egy tucat sztrájkőröt, de néha mély emberi érzések törtek elő belőle. Ki tud ma már Tóth Gyuláról, Vásárhely egykor híres, első vasesztergályosáról? Ha élne, a szakma első mestere lenne, talán a munka hőse. Azt sem tudom, mikor halt meg, de úgy hiszem, ha valaha e sorokat öreg vasasok olvassák, akik ismerték a „Madárt”, akkor szívesen emlékeznek majd rá, hiszen Vásárhelyen nemcsak Surlott Grádics,

Elekes meg Édes Lyuk vendéglők voltak, ahol kedélyes kispolgárok flekken és Küküllő menti bor mellett egymást heccelték, vagy szidták a kormányt, hanem ott voltak az osztályharcban edzett – hatelemis, négyipolgáris – építőmunkások, a Madár, a Béka, a Zsiráf s a többi ismert és ismeretlen vasmunkás is, akiknek sokkal több közük volt a történelem formálásához, mint a vendéglői heccmestereknek.

A Transylvania és a Schieb gyár sztrájkolóinak magatartása ismertté lett az egész országban. A sztrájk két hónapig tartott, és a vásárhelyi vasasok példát mutattak az ország dolgozóinak a harcosszántaságból és kitartásból. Pedig a harc már nemcsak a munkások és közvetlen munkaadók között, hanem a két gyár dolgozóit és a hatóságok meg a GyOSz között is folyt, akik nem akartak a jól szervezett vásárhelyi vasasokkal külön kollektív szerződést engedélyezni, hanem valamilyen, a kormány által összetákolta, az ország összes vasipari üzemére kötelező „munkarend”-et, egy „bérmegeállapodás” -félért akartak ráerőszakolni.

Két hónap után a GyOSz beadta a derekát, és a vásárhelyi vasasok két vezetője, Kacsó Feri szakszervezeti elnök és Abrahám Bernát titkár a városházán lefolyt utolsó tárgyaláson elégtétellel írhatta alá a harcban szerzett kollektív szerződést. A Transylvania vasasai országos hírre, elismerésre tettek szert, s ez nem volt véletlen. Már az első világháború alatt, az akkor még Kállai-gépgyár nevet viselő üzemben tanúságot tettek öntudatukról, harckész-ségükről. A gránátokat és srapszeleket gyártó hadiüzem dolgozói 1917-ben sztrájkba léptek az alacsony bérek, a rossz ételmiszerellátás, a katonai terror ellen. A háború befejezését követelték. Ámbár tudták, hogy a még erős katonai kormányzat statáriális bíróság elé állíthatja őket, mégis a sztrájk fegyverét választották. A sztrájkot a fegyveres hatalom letörte, a vezetőket büntetőszázadokba osztották és a frontra küldték. Így került büntetőszázadba az akkor alig húszéves Kacsó Feri is, a Vasas Szakszervezet későbbi elnöke. Ilyen harcoss múltból merítették erőt és öntudatot 1923-ban a Transylvania vasasai. Érthető, hogy lelkesedéssel vallottam magam szervezett vasasnak, hozzájuk tartozónak.

A másik nagy jelentőségű munkásmegmozdulás, amely közvetlenül hatott rám, a cukorgyári dolgozóké volt. A kollektív szerződésért vívott harcuk nem jutott el a sztrájkig, de a mozgalom fiatal harcos vezetőinek befolyása alatt lényegében eredménnyel végződött, és egy sok éven át minden évben kibővített-megújított kollektív szerződésnek fektette le alapját.

A vásárhelyi cukorgyárat a múlt század 80-as éveiben alapították. A cukorfőzéshez és a gépek kezeléséhez Szerecs vidéki szlovák munkásokat hoztak. Az idegenbe került specialisták bizonyos privilégiumokat élveztek, s a kiváltságos helyzetet, akárcsak a csoportos elzárkózást a többi munkástól, évtizedekig megtartották. Ez az elzárkózás annál inkább is kialakult, mivelhogy építéskor a cukorgyár messze esett a város központjától, és a specialisták a gyár területén vagy közvetlen közelében kaptak üzemi lakásokat. A „bentlakók” és a városból kijáró munkások közé az igazgatóság – ügyes politikával – évtizedeken át éket tudott verni rafinált megkülönböztetéseivel. A fizetési rendszerrel a cukorgyári dolgozókat apró érdekcsoportokra tagolták, és így bizonyos érdekelletéket hoztak létre.

A legrégebb és legképzettebb „bentlakók” havi fizetést kaptak, és a cukorfőzési kampány után osztalék-félét, amolyan „újévi ajándékot”. Ezenkívül ingyen lakást, fűtést, világítást. Másik kategória volt a heti béreseké, akik már állandósított szakmunkások voltak, és megcsillogtatták előttük a havibéres kategóriába való jutás lehetőségét „hűséges” és „szorgalmas” magatartásuk esetén. Harmadik kategóriába tartoztak az állandó órabéresek, akiket a cukorfőzési kampány leteltével is megtartottak, végül volt az ideiglenesen alkalmazott munkások órabéres csoportja, akiket kampány után elbocsátottak. Ezek az ellentétek és az élelmiszeripari üzemekben a sztrájkot tiltó törvény szigora nagy nehézségek elé állították a fiatal szakszervezeti vezetőket, akik közül akkor a legagilisabb volt Gáll Kálmán, Veress Károly, Balázs Viktor, Ungvári Mihály és Socaci Gyurica.

A gyár vezetősége először hallani sem akart olyan kollektív szerződés megkötéséről, amely minden kategóriájú munkásra érvényes legyen, de egy-két leállás és

viharos gyűlés után tárgyalásra kényszerült, és a Munkaügyi Felügyelőség előtt kénytelen volt aláírni 1923-ban az első kollektív szerződést. Ez biztosította a munkásságnak egy sor követelését és jogait, mint a szervezkedés, valamint a szakszervezetnek mint tárgyaló félnek az elismerését munkakonfliktus esetén. Biztosította május elsejére a munkaszünetet, a fizetést és olyan bérskálát, amely automatikusan lép életbe árdragulás esetén. Volt idő, amikor a vad terror időszakában a szakszervezet csak titokban működött, de a cukorgyárban, ahol hagyománnyá vált a kollektív szerződés kötése, minden évben újra aláírták azt a munkások és az igazgatóság megbízottai. A változott erőviszonyok következtében megnyirbálták ugyan az idők folyamán a szerződésbe foglalt munkásjogokat, de részben mégis érvényben maradtak.

A harc előkészítéséről, a szerződés megkötéséről Karcsi informált. Ő magyarázta meg a kollektív szerződés jelentőségét a munkások és a munkaadók viszonyában. Vele együtt lelkesedtem a sikerért, amelynek elérésében ő is keményen küzdött. Harcos magatartásáért sok éven át a cukorgyári munkások választott bizalmija volt és a Vasmunkás Szakszervezet vezetőségi tagja.

A Vasas Szakszervezetben sok aktív munkással ismerkedtem meg, de ezek már túl voltak az én ifjúkoromon. Mint később megtudtam, Ábrahám Bernát, Kacsó Feri, Gáll Kálmán, Szöcs Béla és sokan mások tagjai voltak az akkor még formailag legális Kommunista Pártnak, de egyik sem hozott össze a Kommunista Ifjúmunkások Szövetségének tagjaival. Pedig ekkor már Vásárhelyen elég népes csoportjuk működött. De nem „találkoztam” munkájukkal, pedig nem volt olyan hét, hogy kétszer-háromszor is ne jártam volna a Munkásotthonban; a vasas szervező bizottság egyik legpontosabb tagja voltam. Az inasiskolában ismertem meg Bajkó Gabit. Ő szervezett be 1926 tavasz utóján a KISZ-be. Ismertem sokakat, akik 1923–1924-ben már KISZ-tagok voltak, de egyik sem próbált beszervezni.

(Több mint negyven évvel később, egy beszélgetés alkalmával megkérdeztem Fuchs Simit, aki 1924-ben már KISZ-tag volt, hogyan lehet, hogy vasas létünkre nem ismertük egymást már 1923–1924-ben a szakszervezet-

ben... – A magyarázat egyszerű – mondta Simi –, mi csak nagyon ritkán jártunk fel a szakszervezetbe.)

És valóban, az inasokkal szemben nem mindenik szakszervezeti vezetőnek volt helyes álláspontja, sokan alábecsülték az ifjak szerepét. Még olyanok is, akik harcos, öntudatos szervezett munkások voltak, nem vették szívesen, ha egy 15–16 éves inasgyerek szaktársnak szólítja.

A párt harmadik kongresszusa komolyan foglalkozott a kommunisták szakszervezeti munkájának és ifjúsági tevékenységének hiányosságaival, különös tekintettel az inasok között végzett munkára. A hatóságok tiltották az inasok szakszervezetbe tömörítését, s bizony egyes szakszervezeti vezetők nem is nagyon próbálták megszegni ezt a tilalmat. Egyetlen vasas inással sem ismerkedtem meg a szakszervezetben. Akiket ismertem, azokkal a tanoncskolában vagy más helyen kerültem össze. Tudtam a pártról, tapasztaltam munkáját, ismertem Konczot, párttag volt, de olyan ifjút, akiről tudtam volna, hogy ifjúkommunista, nem ismertem. Megkértem Konczot, hozzon össze az ifjúkommunistákkal. Egy vasárnap délelőtt elvitt Mihály Jóska bácsi lakására.

A Stalleberg-féle házban lakott a Szondi utca elején. Mihály bácsi nem volt otthon, Antira, a legnagyobb fiúra emlékszem vissza, aki piros zsinórból kötött nyakkendőt viselt. Fiatalabb volt, mint én egy-két esztendővel, rajta kívül 6–7 ifjú volt jelen, akik pokoli cigarettafüstben egy alacsony, ironikusan beszélő ifjút hallgattak. Koncz bemutatott a nagyhangú ifjúnak, Hirsch Márton volt, a kommunista ifjak egyik vezetője, fiatal bádogossegéd. Úgy tűnt, mintha már ismertem volna vasas taggyűlésekről, de a szervező bizottságban vele sem találkoztam.

Mikor Hirsch megtudta, hogy vasutas vagyok, egymás után tette fel a kérdéseket, hány inas dolgozik a vasútnál, hogyan bánnak velünk, milyen a fizetésünk... Éppen akkor volt egy „nagy” sérelmünk. Székely Mihály művezető, aki 1920-ban az általános sztrájk idején megfenyegette az inasokat – mert sztrájkoltak –, most újra az inasokba kötött. Meggyőzte Ignázt főnököt, adjon ki rendeletet, hogy az inasok a hajukat vágják le kopaszra. Felháborodással utasítottuk vissza, és egyik sem

vágatta le a haját. Már nem emlékszem, milyen megoldással ért véget elutasító akciónk, de ezért is rettenetesen haragudtunk a durva szájú Székely Mihályra. Mindent elmondottam, amit sérelemnek gondoltam. Hirsch végighallgatott, aztán kiadta a bölcs utasítást.

– Elvtárs, írja le mindezt cikk formájában, aztán leközljük az Ifjúmunkás lapban. – Ez a már akkor pök-hendi, később renegáttá lett Hirsch egyetlen szóval sem foglalkozott velem, semmit meg nem magyarázott, s a cikkírással úgy elriasztott attól a kis csoporttól, hogy többé nem mentem a Mihály bácsi házában tartott ifjúmunkás-találkozóra. Jó hét év elteltével jártam ismét Mihály bácsinál, amikor is, mint a párt megbízottja, üdvözöltem az öt évi doftánai fogságból szabadult elvtársat.

Ma is sajnálom, hogy Mihály bácsinál a véletlen Hirsch Marcival hozott össze, s nem Grün Dezsővel, vagy valamelyik más ifjúvezetővel. Ők bizonyára először felvilágosítottak volna a KISZ programjáról, szervezeti felépítéséről, megmagyarázták volna, hogyan írjam le a sérelmeket. Mert ha a múltban valaki el akart riasztani egy kezdő munkást a tevékenységtől, elég volt azt kérni tőle, üljön le, és írjon cikket. Úgy hiszem, bármelyik ifjú szívesebben vállalta volna, hogy három éjszaka álljon sztrájkórságban, vagy kenegesse meg az oldalát 2–3 sztrájektörőnek, mintsem hogy papírra vessen egy húsz sorból álló „cikket”. Még ahhoz is mozgalmi múlt és valamelyes gyakorlat kellett, hogy valaki megírjon egy munkáslevelet... Félreértés ne essék, én nem a mozgalom elől hátráltam meg, hanem a „cikkírás” elől, mert ezt akkor még olyasvalaminek tartottam, amihez még csak nem is konyítok.

Ezzel szemben még szorgalmasabban járogattam a Munkásotthonba. Beiratkoztam a könyvtárba, és egyik leghűségesebb látogatója lettem.

A munkásotthon könyvtárának akkor nagy híre volt és népes olvasótábora. A könyvtárat a különböző „szak-egyletek” régi kis könyvtáraiból hozták össze, s állandóan bővítették újonnan vásárolt és adományozott könyvekkel.

Az adományozók között kétségtelen Halász József szocialista gondolkozású bankigazgató adománya volt a leg-

lényegesebb, de nem felel meg a valóságnak az a legenda, mintha a könyvtárat csupán az ő könyveiből alapították volna. Azt most persze senki sem tudná megmondani, hogy a Halász-adomány hány kötetből állott, de az bizonyos, hogy a több ezer kötetből álló munkás-könyvtárnak csak egy hányadát alkotta. Az is igaz azonban, hogy a Halász-féle könyvek nagy része értékes közgazdasági, társadalomtudományi mű volt. A sok klasszikus és modern francia, angol, német, magyar és román írótól származó könyv csábította a kispolgárokat, de főleg az értelmiségieket. A városi könyvtárból elég körülményes, nehézkes volt a könyv kivétele, a Munkásotthon könyvtárából viszont könnyen kiadták a könyveket a munkásoknak a folyamatosan fizetett szakszervezeti tagsági könyv alapján, a kívülállóknak pedig csekély munkásotthoni tagsági járulék fejében.

Először a könyvtáros segítségével kerestem ki a könyveket, később azonban olyan bejáratos lettem a könyvtárba, hogy megengedték, szolgáljam ki magamat. A könyvtárban ismerkedtem meg Kiss Árpád, Csetri János, majd Covrig Ioan elvtársakkal, akik mindhárman tagjai voltak a Munkásotthon Egyesület vezetőségének. A könyvtárosok nemcsak egyszerű könyvkiszolgálók voltak, de egyúttal propagandisták is. Beszédbe elegyedtek a könyvet igénylőkkel, haladó vagy éppen szocialista jellegű műveket ajánlottak (sajnos, szocialista jellegű könyv nagyon kevés akadt). Különösen Csetri Jánost bámultam. Cépész volt, de olvasottságával és még inkább szabados, szép beszédjével túltett nem egy értelmiségin.

A könyvtárban uralkodó szellem jó hatással volt olvasókedvem fokozására. Nehéz volna megmondanom, hogy ebben az időben melyik írónak milyen művét ismertem meg. Arra emlékszem, hogy Zolától a *Munka*, *Germinal*, *Nana*, Balzactól a *Goriot apó*, Anatole France-tól a *Lúd-láb királyné* s talán a *Pingvinek szigete* abban az időben került kezembe. Azután elolvastam Upton Sinclair írásait. Ezek már más természetűek voltak. Zola *Munkájából* teljesen kiábrándultam, amikor átéltem *Szén Őfelségét*. Ez volt a bevezető, azután sorjában tíz éven át minden Sinclair-könyvet elolvastam, ami csak kezemhez jutott, így *Az ács fiának hívnak*, a *Kutató Sámuel*, a *Mo-*

csár, *Petróleum*, *Jimmie Higgins*, a *100%* című munkákat. Kétségtelen, hogy a *Szén Őfelsége* gyakorolta rám a legnagyobb hatást ez ideig – nem beszélve a rövid lélegzetű forradalmi karcolatokról vagy elbeszélésekről, amelyekhez néha-néha hozzájutottam.

A húszas évek végén olvastam az *Azey Harting és társai* című könyvet. Az orosz író pártdokumentumok alapján mutatja be az árulók és provokátorok tetteit és felelőségre vonásukat. Ezeket a könyveket olvasva már túl voltam Jókai szép mesetörténeteinek, de a *Fekete gyémántok*at és a *Politikai divatokat* még mindig nagy érdeklődéssel olvastam el.

Ebben az időben nagy divat volt az eszperantó nyelv tanulása a polgárok, de főleg a képzettebb munkások között, olyannyira, hogy például egy bútorasztalos-műhely az „Esperanto” nevet választotta, és a cégtáblán ott díszelgett két nagy ötágú zöld csillag. A Munkásotthonban is eszperantó nyelvtanfolyamot rendeztek kezdők részére. Mintegy húszan indultunk, de csak kilencen tettük le – két hónap múlva – a vizsgát. Nem volt jó nyelvérzékem, de szorgalommal elég jó eredményt értem el. Nem divathóbortból tanultam az eszperantót. Ma is meg vagyok győződve, hogy egy egyszerű nemzetközi nyelv; különösen a nemzetközi munkásmozgalomban jó eszköz lenne a legkülönfélébb nemzetekhez tartozók érintkezésére egymás között. (Ezt különösen akkor tapasztaltam, amikor 1932-ben Moszkvában oroszok, spanyolok, olaszok, németek, franciák, görögök, kínaiak társaságában voltam több esetben, s az a 250–300 orosz szó, amit ismertem, és a kézzel-lábbal való integetés igazán nem volt elegendő egymás megértéséhez. A könnyen elsajátítható nyelv viszont segítségünkre lett volna mindannyiunknak.)

Ősz végén Katonai Béla inastársam újságolta, hogy Szegedi bácsi tánciskolájában az idén is megszervezik a vasasok tánctanfolyamát.

A korábbi években ezt a tánctanfolyamot a Vasas Szakszervezet támogatásával fiatal vasasok szervezték. Bélával együtt mentünk fel beiratkozni. Senki sem emelt kifogást ellenünk, és Szegedi bácsi beírt a tanfolyam résztvevőinek listájára, miután átvette a 200 lej előleget.

Ma nehezen érthetik meg fiataljaink ezt a különállást

egyed-egy ifjúcsoportok között. Akkor bizony megvolt a maga jó és rossz oldalaival együtt. Jó oldala volt, hogy az ifjak ismerték egymást, és a verekedést, amit a fiatal „kakas-kodók” között oly nehezen lehet elkerülni, ezzel a minimumra csökkentették. Rossz volt, hogy a tanfolyamoknak „elit” jellege volt, és a vezető klikkek egyes kevésbé csiszolt ifjút minden indokolás nélkül nem engedtek beiratkozni.

A vasasokhoz jártak más szakmabeliek is, akik a rendezőség tagjaival baráti kapcsolatban álltak, és mint meghívottak vettek részt. Lényegében a 40–45 ifjú és csaknem ugyanannyi lány majd mind ismerte egymást. A fiúk – mint említettem – vasmunkások és ipariskolások voltak, a lányok többségükben iparosok, munkások lányai, akik a gyenge gyáriparú Vásárhelyen csak varró- és kalaposlányok lehettek.

Olyan izgalommal készültem a tánciskolába, mint egy bakfis. Addig még nem volt alkalmam derékon fogni lányt és hozzásimulni, ahogyan tánc közben történik, karonfogva sem jártam korban hozzám illő lányokkal. Fogalmam sem volt, milyen problémáik vannak, miről lehet velük beszélgetni. Persze hallottam a nagyobb fiúktól, hogy milyen beszélgetést folytattak nőekkel, de azok nem tánciskolás 16–18 éves lányok voltak, hanem olyanok, akiket már „megcsípett a bolha”...

Nem volt probléma az öltözködés. Sötétkék ruhám és fekete nagykabátom volt, fehér ingem is. Annuska – aki akkor varrni tanult a híres „Törökné szalonjában” –, finom selyem maradékokból olyan csokornyakkendőket készített, hogy büszke lehettem rá. (Ki tudja, melyik előkelő hölgy vagy „kitartott szép asszony” blúzából maradt az anyag?) Mindenem megvolt, ami kellett, csak – az unokahúgaim szerint – a cipőm nem volt megfelelő a ruhámhoz és a tánciskolába. Csináltattunk egy pár cipőt. Drága volt, csaknem ezer lejbe került, de soha olyan kényelmes, könnyű cipőt nem viseltem.

Banális dolgot mondanék el, hogyha leírnám a magam és más kezdő félszeg fiatal gátlásos érzéseit, viselkedését a sok kiszépitett, kiöltöztetett lány között. Egy örök – de helytelen – törvény szerint azt kerestem a lányok között, aki éppen úgy botladozott, mint én. Mert az ilyen

jóindulatú mosollyal bocsátotta meg, ha rátapostunk nagy gonddal kikrétaporozott fehér cipőjére.

Néhány este megtanultam már annyira táncolni, hogy nem a lányok cipőjén ugráltam a parkett helyett. Akadt két-három lány – már tudtak táncolni –, aki szívélyes mosollyal adta tudtomra, hogy nem bosszankodik, ha táncra kérem. A lányokkal folytatott beszélgetés örök témája a tánc és a dal. Ha táncolni nem is tudtam, sok népdalt és érzelgős műdalt ismertem. Séta és beszélgetés közben megtanítottam néhány lányt egy akkoriban divatos énekre. Híre ment a lányok között fene nagy nótaismeretemnek, mert egy este „hölgyválaszkor” Károlyi Rózsika, egy szép, csinos lány felkért, és egyenesen azt kérdezte:

- Maga ismeri azt a dalt: „Fekete éjszaka borulj a világra?”

- Ismerem – mondtam. Nagy, csillogó fekete szemével rám nézett, és kérlelni kezdett: leírja nekem?

Másnap ibolyaszínű tintát vettem, és egy négybe hajtott miniszterpapírra leírtam Károlyi Rózsikának a *Fekete éjszakát*. Rózsika varrólány volt. Édesanyja meghalt, az apja vasúti kalauz. Akkor tudtam meg, hogy Károlyi Laji volt inastársamnak a testvérhúga. Okos, reálisan gondolkodó lányka volt, kispolgári életszemlélettel. Beszélgetésünk közben elmeséltem, hogy sokat olvasok, és a Munkásotthon könyvtárából veszem ki a könyveket. Ő is beiratkozott a könyvtárba Bács Ilával – egy másik félárva lánnyal –, és éveken át volt olvasója.

Sohasem gondoltam arra, hogy a tánciskolában agitáljak vagy vitatkozzam a fiatalokkal. Ott nem osztályhelyzetem s az abból következő kollektív felemelkedés módja, hanem egészen más természetű dolgok foglalkoztattak. A lányok karcsú bokája, formás kis mellük, kacér nevetésük, egyszóval maga a nő. A lányok többsége, kispolgári származású lévén, a világon semmi mással nem törődött, mint a szórakozással, esetleg azzal, hogy jó partival találkozzék. A tánciskola azonban baráti kapcsolatok és szimpátiák kialakulásának lehetőségét is elősegítette. A két tánciskolás lány – amint említettem –, és később még egy harmadik az utcájukból, beiratkozott a Munkásotthon könyvtárába, és annak bezárásáig szorgalmas olvasói voltak.

Erre ma bárki csodálkozva megkérdezheti: na és?! De akkor feljárni a Munkásotthon könyvtárába lényegében együttérzést jelentett azzal a mozgalommal, amelyet az otthon képviselt. (Károlyi Rózsikát 1931-ben beszerveztem, hogy anyagilag támogassa a bebörtönzötteket. Aztán sajnos letartóztattak, s megszakadt köztünk a kapcsolat...)

El nem mulaszthatom, hogy meg ne emlékezzem egy kedves tánciskolai ismerősömről, Szilágyi Irénkéről. A bátyját, Dezsőt jól ismertem a későbbi szakszervezeti mozgalomból. Kőműves volt, mint az apjuk, aki kismesterként működött, de a fiú nem dolgozott az apjával. S mivelhogy akkor Vásárhelyen szervezetlen építőmunkás nem dolgozhatott, a fiú is szervezett munkássá vált. Irénkével néhányszor táncoltam a tánciskolában, később a vasbálokon, ahova mindig meghívták, de semmilyen más kapcsolatunk nem volt egymással. 1930-ban Soós Jóska bácsinál laktam, kis bútorozott szobát béreltem. Néhány házzal odébb lakott Szilágyi Irénke, sokszor üdvözöltem ablakában. Egy napon izgatottan megszólított:

– Pali kérem, figyelmeztetni akarom, vigyázzon, mit csinál, mert állandóan detektívek figyelik a szemben lévő házból. Innen, tőlünk akarták figyelni, de apám kijelentette, még az istent sem engedi be a házába spicliskedni. A detektívek megfenyegették, hogy ha elmondja valakinek ezt a dolgot, letartóztatják. Mondtam apámnak, figyelmeztetem magát, hiszen maga olyan becsületes, és most veszély fenyegeti, mire azt mondta, a te dolgoz, lányom... – Meglepődtem a lány magatartásán. Az ember azt hitte volna, hogy ezt az elég jómódban élő lányt – akit 5–6 évvel ezelőtt a táncon, szórakozáson kívül semmi sem érdekelt – ma sem érdekli más, mint egy jó házasság. S lám csak, milyen segédkezet nyújt egy üldözött felé, akit becsületesnek tart és melléje áll.

Szilágyi Irénke a kommunizmusról nem sokat hallhatott, de mégis egy-két kedves tánciskolai emlék elég volt, hogy esetleges gátlásait legyőzze, megszólítson, figyelmeztessen, és ezzel nekem és a mozgalomnak nagy szolgálatot tett. Nem, én igazán nem tudom kárhozatni azt az időt, amit a tánciskolában töltöttem... Kedves-múló barátságot kötöttem ott egy-két lánnyal – már a ne-

vükre is alig emlékszem –, csupán egy-két suttogó beszélgetés emléke maradt meg, amelyet álmatlan éjszakák követtek... Most mosolygok magamban, de akkor mindez halálosan komolynak tűnt, s ez érthető, hiszen már majdnem tizennyolc éves voltam.

A tánciskola s ezt követően a farsang alatt néhány bálon való részvétel után újra visszatértem a mindennapos Otthonba járáshoz. A tavasz folyamán összekerültem egy Katonai Pista nevű fiúval, aki, mint én, még inas volt. Kereskedőinas. Katonai Pista szenvedélyesen hegedült, s mindenkit meg akart nyerni a zenének. Kis csoportot gyűjtött maga köré, együtt cincogtak hegedűiken. Amikor Pista megtudta, hogy tudok egy keveset klarinézni, addig kapacitált, amíg beálltam a „bandába”. Nem volt az komoly zenekar, mindenik tagja el volt foglalva munkájával annyira, hogy próbára alig jutott idő. De szép tavaszi és nyári estéken végigkóricáltuk a várost, és ismerős fiúk szerelmeinek éjjelimumsikát adtunk. Volt a „bandában” egy Balogh Jóska nevű csizmadia, a másodhegedűs. Lehetett talán harmincéves is. Szép bariton hangja volt, sokáig énekelt a vásárhelyi csizmadiák dalárdájában. Érzelgős régi szerelmes dalokra zendített, s mi halkan kísértük.

Az éjjelizene ugyan tiltva volt, de mi fegyelmezetten, halkan játszottunk, hogy nem lett soha baj belőle. Én, aki sohasem ittam, kikötöttem, hogy az éjjelizene előtt egy fröccsnél többet nem szabad lehajtaniok; aki többet iszik, nem jön velünk.

Csoportunknak híre ment, és hozzánk csatlakozott Kozma Béla. Ő maga kereskedő volt és jól hegedült. A cigányzene legismertebb darabjait szépen játszotta; egész csoportosulásunk az éjjelizenére jött össze, másora akkortájt kizárólagosan cigányzenéből állott. Kezdetben ennek a csoportosulásnak nem volt más célja, mint éjjelizenét adni álmodozó fiatal lányoknak, kibékíteni összeveszett szerelmeseket. Még most is emlékszem Soós Jósának, a híres verekedő fiatal mészároslegénynek a békülő szerenádjára.

Nem tudom, a „banda” melyik tagja hozta Soós Jósát hozzánk. Arra kért, adjunk éjjelizenét a szerelmének. A fiúk ismerve Jóska erőszakos, verekedő magatartását,

áthárították rám a Jóskával való beszélgetést. Megmondtam nyíltan, hogy félünk vele menni, mert beleköt valakibe, vagy a rendőrt küldi „melegebb éghajlat” felé, és ha rájön a rendőrség az éjjeli muzsikálásra, többet nem fogunk tudni nyugodtan járni. Jóska először meresztgette a szemét, méregetett: mit csináljon velem? Hirtelen közbevágta, nehogy botrány törjön ki: ha szavát adja, hogy aláveti magát a mi fegyelmünknek, szívesen elmegyünk. Jóskában volt már egy félnyomás, de nem jutott túl a józan ítélőképesség határán. Szavát adta, de kikötötte, hogy jövő szombaton flekkenezni akar velünk s az ő vendégei leszünk.

Az éjjelimumzika jól sikerült. Útközben hozzánk csatlakozott egy Stark Sanyi nevezetű fiatal szabólegény, akinek szép tenor hangja volt. Amikor Dankó Pista nótájából ahhoz a sorhoz ért Sanyi, hogy „Hideg szobor vagy, meg sem értenéd...”, Soós Jóska, a rendőrverő, a rettenetes hírben álló Soós Jóska két hatalmas kezét az arcára szorítva sírt, mint egy gyermek. De sírt bent a szobában a „kőszobor” is. Jóskával jó barátságba kerülünk, s a sűrűvérű legényből később az MTE-nek (Munkás Test-Edző) egyik leglelkesebb szurkolója, támogatója lett. A későbbi mézárasmester, Soós Jóska szimpatizánsként sok füstölt húst és szalonnát juttatott a börtönökben sínylődő kommunista foglyoknak.

SEGÉD LAKKCIPIŐBEN

A három év 1921 és 1924 között úgy elröpült, hogy észre sem vettem, s máris „szabadulás” előtt álló fiatalemberré nőtem, aki kikerül a „tanítók” szakmai-nevelő keze alól, és saját lábán indul el az életbe. Kommunistának éreztem magam, noha Konczon kívül senki sem beszélt velem a pártból. Sajnos, Koncz is elment a vasúttól.

Szimpatizáltam azzal, ami forradalmi és kommunista, de sem engem, sem Karcsit nem vontak be a pártba, illetve az Ifjúsunkás Szövetségbe. A szakszervezet volt lényegében a nevelőnk, s itt bizony csak lassan, nagyon lassan haladtunk előre a kommunista eszme megismerése terén. Kevés ismeretünk ellenére is, mindketten az első felszólításra bekapcsolódtunk a pártmozgalomba.

Az elmúlt évi kellemetlen találkozás óta még csak nem is láttam Hirsch Marcit, mást meg nem ismertem. Senki sem magyarázta meg a párt vezető szerepét, a pártmunka, a párthoz való csatlakozás fontosságát. Már az 1923-as szakszervezeti szakadás után kialakult bennem az a felfogás, hogy mint a forradalmi szakszervezet tagja, én is forradalmár, tehát kommunista vagyok. Ezt különben nyíltan vallottam. Visszaemlékszem egy Szabó Jenővel folytatott beszélgetésre. Amikor átvette a Munkás Kultúrgárda szellemi irányítását, megkérdezte tőlem, mi a politikai meggyőződésem. „Kommunista” – mondtam őszintén, nyugalommal. Attól a naptól kezdve éreztem, hogy foglalkoznak velem. Érthető, vártam, hogy a KISZ-be vagy a pártba bevonjon valaki, hiszen sokan ismertek már.

Amikor 1924 őszén a pártot hatóságilag betiltották, és hallottam az Otthonban, hogy sok szakszervezeti vezetőt letartóztattak, megkérdeztem Kiss Árpád bácsit, magyarázza meg, miért történtek a letartóztatások, és hogyan kapcsolódik egymáshoz a kommunista párt és a

szakszervezet. Kiss Árpád hozzám hajolt, s a fülembé súgta:

– A könyvtárban ne beszéljen ilyen dolgokról!

Kiss Árpád, Csetri János és mások is, akik féltették az Otthont a bezárástól, vagy éppen Makkai – az örök aggodalmaskodó – kommunistáknak tartották magukat; Csetri János a Magyar Párt nagygyűlésén 1924-ben Brassóban a munkásság nevében szólalt fel, erős kritikával illette a mindjobban tért hódító grófi irányzatot, és kifejtette a kommunisták nemzetiségi politikájának lényegét. A harcosabb vezetők állandó zaklatása, sőt tömeges letartóztatása azonban nem egy esetben előtérbe állította a másképpen becsületes, de túl óvatos elemeket, akik bármilyen próbálkozásra, amely osztályharcos megnyilvánulást jelentett, fontoskodva megcsóválták a fejüket: „Csak nehogy baj legyen belőle. Ne felejtsek, elvtársak, a szakszervezetek működéséről, az Otthonról van szó... Mit csinálunk, elvtársak, ha az Otthont újra bezárják?”

Való igaz, hogy 1923-ban és 1924-ben az Otthon majdnem többször volt bezárva, mint nyitva. De hát mit lehetett volna csinálni? Mondjanak le a szakszervezetek a bérmozgalmak, sztrájkok előkészítéséről? Vagy a sztrájkok gyűléseinek megtartásáról? Mert általában az ilyen gyűléseken elhangzott elkeseredett, harcos, a burzsoáziát, a hatósági terrort leleplező felszólalásokkor lógatták meg a fejüket az aggodalmaskodók.

A szakszervezeti egység szétszakításának idején még túl fiatal voltam, hogy kellőképpen megérthessem és értékeljem a szakadás jelentőségét és katasztrofális kihatását a munkásmozgalomra. Nem ismertem és nem is érthettem meg, mi ment végbe a háború kitörésekor és a háború alatt országos és nemzetközi viszonylatban a munkásmozgalomban. Fogalmam sem volt az 1920-as általános sztrájk idején a vezetők között felszínre tört ideológiai és taktikai ellentétekről, a munkásmozgalom vezetői között keletkezett opportunistá és forradalmi csoportosulásról és ezt követően a munkástömegeknek a megosztásáról. Nem láttam még elég világosan, mit jelent a munkásság akcióképessége szempontjából, ha egy városban két szakszervezeti irányítószerv van – a két pártszervezet mellett –, de mit jelent az, amikor egy gyár azonos

szakmájú dolgozói két egymással ellentétben lévő, egymást sokszor durván támadó szakszervezetbe tömörültek, és mind a kettő a maga politikai-taktikai igazát han-goztatva ócsárolja a másikat.

Vásárhelyen és a Maros völgyében viszonylagosan szerencsés volt a helyzet, mert ott a nyomdászokat kivéve az egész munkásság az egységes szakszervezetekhez csatlakozott, és 1929-ig – az egységes szakszervezetek feloszlásáig – semmilyen komoly párhuzamos szakszervezet nem volt. A vásárhelyi nyomdászok a szakszervezeti egységbontás után, a nyomdász-szövetséget követve, az amszterdami irányzathoz csatlakoztak, de ez lényegében csak formai volt, mert a nyomdász szakszervezet bent maradt a Munkásotthonban, képviselőjük, Rittmann Mayer, tagja volt a Szaktanácsnak, és pontosan fizették a szaktanácsi járulékot 1927-ig, amikor is szövetségük többszöri felszólítása után kiléptek a Munkásotthonból.

Mivelhogy Rittmann Mayeren kívül én abban az időben mást nem ismertem, csak rajta keresztül ítélnem meg a szociáldemokratákat – már amennyire egy ifjú reálistan tud ítélni. Bizony, amikor láttam, magamban azt gondoltam: „ronda sárga”... Be kell ismernem, ez nemcsak Rittmann Mayert, az egyént illette, aki önhitt, ellenszenves és erőszakos ember volt, hanem tudat alatt minden szociáldemokratára értettem, anélkül, hogy tisztában lettem volna a szociáldemokrácia lényegével és a szervezett szocdem-munkások magatartásával.

Sajnos, a „sárgák” becsmérlő jelzöt elég gyakran használták az egységes szakszervezetekben, s mi fiatalok átvettük a megbélyegző jelzöt minden gondolkozás nélkül. Pedig azok a vásárhelyi „sárga” nyomdászok nem is voltak olyan *sárgák*, hiszen szövetségük meg-megisméltődő utasításainak ellenére sem léptek ki a Szaktanácsból – ez persze nem Rittmann érdeme volt, hanem a tagoké. Jól később ismerkedtem meg Tollas elvtárral, a Révész nyomda technikusával, Binderrel, Páll Zoltival és több más nyomdással, akik a kommunista párt politikai harcát cselekvően támogatták. Segítségükkel hoztuk ki a Városi és Falusi Dolgozók Blokkjának választási és időközi röpiratait, ők szerezték be nemegyszer a papírt és fes-

téket illegális kiadványainkhoz, és pénzzel is jelentősen támogatták a mozgalmat.

Mindezek ellenére hiba lenne, hogyha a nyomdász szakszervezet összes tagjainak magatartását osztályharcos szempontból egy nevezőre hoznók az építők, fások vagy vasasok harcossá magatartásával. A nyomdászoknál osztályharcos magatartásról csak egy részre vonatkozóan beszélhetünk, azok azonban sokszor befolyásolni tudták a többséget – különösen a szakadást követő első években, 1927-ig. Vezetőiknek harcossá magatartását sem lehetne összehasonlítani – Rittmannról nem is beszélve – az építő Soós József, a famunkás Dán István vagy a vasas Kacsó Feri forradalmi kiállásával.

Nem efféle összehasonlítást akarok csinálni, csupán a becsmérlő „sárga” jelző helytelen és alaptalan tényét akarom hangsúlyozni. Hogy ott, ahol többségben voltak a szocdemek, a jobboldali demagógok, milyen provokáló kijelentéseket tettek, s hogy az egyszerű *bolsi* jelző rá-sütése szakszervezeti tagokra is mennyire elősegítette a hatósági üldözést, azt Vásárhelyen nem tapasztalhattam. Attól a néhány szocdemtől, aki feljárt az Otthonba, effé- lét sohasem hallottunk. Később azonban, amikor egyné- hány Kolozsvárról jött vasas a Transylvania Gépgyárban megalakította az egységes vasas szakszervezettel párhuzamosan az amszterdami irányzatú vasas ellencsoportot, mi is megismertük a testvérharc átkát; ez azonban jóval később történt.

Az osztályharcos, forradalmi magatartásáról közismert kommunista Köblös Elek mellett, aki akkor már nem Vásárhelyen élt, legtöbbet Soós Jóska, Dán Pista és Simó Géza bácsi nevét hallottam. Még nem ismertem őket személyesen, de valahogy róluk formáltam meg a forradalmár arcképét. Simó Géza bácsit, későbbi tanítómesteremet és idősebb barátomat, sem ismertem személyesen. Tisztelettel köszöntöttem, de még egyszer sem beszéltem vele. Nemcsak én, hanem minden szakszervezeti munkás tisztelettel és bizalommal emlegette a nevüket példamutatásukért, bátor, megalkuvást nem ismerő magatartásukért.

Így érthető 1924 végén egy famunkás bizalmi hangos kifakadása az óvatos Makkaival szemben.

- Az isten érti meg ezt az örökös figyelmeztetést a lapulásra... Hát hogyan lehet bérmozgalmat előkészíteni anélkül, hogy ne beszéljünk a sztrájk eshetőségéről?! Csak már jönnének haza Soós Jóskáék, hogy véget vessenek ennek az örökös intésnek! – Tetszettek nekem az ilyen beszédek, nem egy bizalmi szájából hallottam hasonlót. Szokásom volt, hogy a műkedvelő próbákra korán felmentem az Otthonba, és hogy ne lézengjek a füstös billiárdteremben, bementem a gyűlésekre. A más szakmabeliek gyűlésein is sokat tanultam, sőt egyszer a kulisszák mögül végighallgattam a marosvölgyi és vásárhelyi famunkás küldöttek zajos-harcos megbeszéléseit az 1925. évre kötendő kollektív szerződéssel kapcsolatban.

Az elhangzott heves viták, a bátor vezetők harcos kiállása az ingadozó óvatosokkal szemben, a jobboldali szocdem vezetők szakadár politikájának állandó ostorozása, mindez növelte öntudatomat, ismereteimet, és konkrét állásfoglalásra készítetett.

Erre az állásfoglalásra akkor került sor, amikor a már néhány hónap óta megalakított műkedvelő gárda tagjait gyűlésre hívták össze. A kérdés komoly volt, azt kellett eldönteni, milyen irányba működünk.

Megengedhető-e, hogy az előadások anyagában túltengjenek az ostoba kispolgári ízlésnek megfelelő sikamlós-pikáns kuplék, a nyavalygó vagy limonádé-édes operettslágerék, s hülye kis röhhögtető „vígjátékok”?

Először Szabó Jenő és Kahána Jolán, majd Szabó Dénes fejtette ki álláspontját, hangsúlyozva, hogy a „munkásszínjátás” szerepe nemcsak a szórakoztatás, de a nevelés is, méghozzá elsősorban az öntudatra való nevelés. Válaszképpen elhangzott az Otthon-vezetőség küldötteinek óvatossági intelme, ami felbátorította a kispolgári beállítottságú műkedvelőket. Egymás után állottak fel a szereplési viselkedésgégtől megfertőzött fiúk és lányok, akik néhány betanult kuplójuk vagy operettslágerük előadását veszélyeztetve látták, és visszautasították azt a felfogást, amely nevelő vagy éppen forradalmi tendenciát akar az előadásokba vinni.

- A munkás hat napon át dolgozik – mondták. – Vasárnap pihenni akar. Egész héten hallja a „láncsörgést”, az „ostorpattogást” – vasárnap el akarja felejtetni,

vidám akar lenni (a kikapcsolódás szó akkor még nem volt divatban). Miért akarjátok még vasárnap is az idegőrlő gondokra emlékeztetni a munkást, nem elég az egész heti robot? – kérdezte a „nagy műkedvelői múlttal rendelkező” nem éppen fiatal borbély legény.

Én akkor még nem játszottam a műkedvelő gárdában. A zenekarban játszottam, ahova Katonai Pista egész zenekara az én javaslatomra belépett, amikor meghallották, hogy Sárkány bácsi – az öreg állás nélküli tanító – is bekapcsolódott három zenélni tudó fiával. Ismeretlen voltam tehát a sztárok között, és először fitymálva hallgatták fejtegetéseimet. A gyűlés megkezdése előtt Kahána Jolán megkérdezte, fel akarok-e szólalni.

– Nincs gyakorlatom, keveset beszéltem gyűléseken – mondtam.

– Figyelje, hogy miket mondok én, és próbáljon hasonlóképpen beszélni. – Ennyi volt az instruálásom. Megpróbáltam úgy beszélni, s ahogy én is éreztem. Beszédem végén már a szereplőgárda többsége pártomra állt. Ilyen értelemben beszélt Weisz Marci és Ferencsovics Pista is – mindketten a nevelő-tanító jellegű darabok mellett foglaltak állást. Mindannyian hangoztattuk a vidám vagy szatirikus daraboknak, daloknak a szükségét, de aláhúztuk, hogy nem olyan szatírákat akarunk, ahol az egyszerű ember – paraszt, cigány – tudatlanságát, esetlenségét gúnyolják ki, hanem például az úrgazdagot, a kapzsit, a tülekedőt, a talpnyalót, a sztrájkőröt, a gyári besúgót s az erőszakoskodása folytán károsodó kapitalistát.

A gyűlés végső fokon állást foglalt a „tendenciás” darabok mellett, és széles kaput nyitott egy több évig tartó tartalmas forradalmi népnevelő munka elindítására Vásárhelyen. Felszólalásomnak az a következménye lett rám nézve, hogy a műkedvelő gárda tagjai megválasztottak megbízottjuknak a Szaktanácsba.

Attól a naptól kezdve részt vettem a Szaktanács munkájában, képviselve a gárda mintegy 60–70 főt kitevő színjátészó és zenész tagjait.

A Szaktanácsba történt delegálásom új irányt és tartalmat adott életemnek.

1924 kora tavaszán, miután előzőleg 3–4 hónapot dolgoztam a fesmérő és sebességmérő óra javító műhelyben, más munkabeosztást kaptam. Visszahoztak a nagy fűtőházba, és az öreg Rakovszky bácsi mellé osztottak be kiségitőnek. Feladatunk az volt, hogy egy kisebbfajta mozdony leszerelt hosszakazánját átalakítsuk öntökemencévé. Nem szerettem az öreggel dolgozni, mert a vasúti lakatosok közül talán a legrészegebb volt. Fiatal korában megjárta Pestet, Bécset, dolgozott Diósgyőrön és sok más helyen. Sokat látott, tanult, sok mindenhez értett, lehetett tőle tanulni, de lógós volt és a sok italtól bűdös. A fizetést követő napokban mindig kótyagos fejjel jött be. Ilyenkor felment a víztoronyba, és csak ebéd idejékor tért vissza. Rekedt hangja volt, sok szép nótát tudott. Amikor kótyagos volt, mindig énekelt, ha éppen nem aludt a víztoronyban. A dallamot rekonstruálni lehetett, de a szöveget még az úristen sem értette meg, ahogyan az öreg rossz, odvas fogai között köpködté... Volt egy dal, amit az öreg számtalanszor énekelt. Kértem, tanítson meg a dalra; úgy nézett rám, mintha megettem volna az ebédjét.

– Hát hogy gondolod, fiam – mondta nagyokat krájkogva –, csak úgy tanítsalak meg a dalra? Sok üveg bor mellett tanultam én is, sok bankó suhant a cigány tányérjába, amíg megtanultam. – Szabadkoztam, hogy én szívesen fizetnék egy üveg bort, de nem iszom, nem járok vendéglőbe. – Nem baj, öcsém, majd Rakovszky tata talál rá módot – válaszolta. Talált is elég hamar.

Két-három nap elteltével bejelentette, hogy megyünk ki a „rendezőbe”. Egy régi, háborús kocsiról kellett leszerelnünk a gáztartályt. Munkánkat hamar elvégeztük, és egy hajtányon beküldtük a fűtőházba. Az öreg aztán kiadta a parancsot:

– Irány a téglagyári kantin! – Akkor még Megygyesfalva és Vásárhely között más gyárak sorakoztak az országút két oldalán, mint manapság. Ott, ahol most a konzervgyár van, akkor egy kivénhedt, rozoga szeszgyár állt, szemben a szeszgyárral emelkedtek a bőrgyári épületek. A két gyár kilométerekre beszennyezte a levegőt a cefre és a nyersbőr undorító szagával. A szeszgyár közvetlen közelében működött a téglagyár érdekes formájú

négyszögletes-díszes kéményével. A téglagyári kávéház amolyan fél-kocsma és étkező, ahol a téglát szállító fuvarosok és parasztok meg a gyár munkásai falhattak valamit s utána földrészegre ihatták magukat.

Leültünk egy terítetlen asztal mellé. Rendeltem egy üveg bort. Rakovszky bácsi inni kezdett. – Nem rossz ez a bor, csak egy kicsit savanyú, amíg az ember megszokja – mondta halkán, s mosolygott hozzám. Olyan volt ez a mosoly borostás-ragyás arcán, hogy elment a kedvem nótát tanulni tőle, de már nem volt visszakozás. Ott ültem a mocskos kocsmaasztal mellett, s az öreg egymás után üritgette a poharakat. Minden pohárnál koccintott velem, én a számhoz emeltem a poharat, és letettem az asztalra. Már alig volt három ujjnyi bor az üveg fenekén, az öreg félretolta a poharat, és szeméit behunyva énekelni kezdett:

Van nekem két ökröm,
Hegyes villás szarvú
Hófehér két ökröm,
Fehér mint a hattyú...

A dalt ismertem. Nem ezt akartam megtanulni az öregtől. Nem ezért a dalért jöttem el a piszkos kocsmába – ez a gondolat motoszkált a fejemben, amikor az öreg többszöri csámcsogás után belekezdett:

Sűrű erdő legmélyében
Kakukk madárt megkérdeztem...

Halkan, a bortól elázott hangon énekelt, alig értettem, de mégis sikerült papírra vetnem, s leírtam az utolsó versszakot is:

Száz évig él a kedvesem!
Hisz azt mondtad nékem...
S ma délután temették el –
A száz évből nem telt még el
Száz nap sem, azóta...

Én megkaptam, amiért ide jöttem, szerettem volna már kint lenni az italszagú bódéból, de az öreg elénekelt

még vagy két dalt, amelyek nem érdekeltek, megitta a maradék bort, és kérdőn nézett rám.

– Nincs több pénzem, Rakovszky tata – mondtam, pedig lett volna még egy literre való, de akkor az öreget vagy le kellett volna fektetnem a mezőn, vagy a hátamon cipelnem haza.

Ma is eldúdogatom ezt a dalt, ilyenkor eszembe jut az öreg Rakovszky italba fojtott cél nélküli élete, a téglaporos kantine s az undorító büzt árasztó bőr- és szeszgyár – ez utóbbiban 1925-ben mint fiatal gépész két hónapig rontottam a tudómet. Hol vannak ma ezek a gyárak, az iparosodó múlt századi Vásárhely első ipari létesítményei? A mai vásárhelyiek talán kinevetik, aki ilyen gyárak létezését állítja... Pedig voltak! Az általános gazdasági válság a harmincas évek elején mindkettőt halálra ítélte.

Szakszervezeti gyűléseken számtalanszor hallgattam az idősebb szaktársak intelmét: csak az lehet jó szakszervezeti vezető, aki a szakmáját is érti. Való igaz. A gyenge szakmai tudással rendelkezőket a szervezetlen munkások meg sem hallgatták, ellenben amikor egy tekintélyes, ismert, jó szakmunkás ment ki megszervezésükre, nagyobb eredményt ért el – természetesen ha beszélőképeséggel is rendelkezett. De ettől eltekintve, szerettem a szakmámat. A műhelyben mindig folytak a „nagy technikai” viták, noha Baricz Miki, a főtekintély már nem volt köztünk, időközben felszabadult. A „gyémántacél” vitája óta óvatosabb voltam, nem ugrottam ki azonnal a véleményemmel, és igyekeztem megbízható dokumentációk alapján fejteni ki.

A „gyémántacél” vita köztem és Miki között robbant ki. Valahonnan egy gyémántacél esztergakés került a tanműhelybe. Odahaza elújságoltam Feri bácsinak, aki elég könnyelműen kijelentette, hogy a gyémántacél kések nagyon drágák, mert 3% gyémántpor van az acélba keverve. Amikor ezt a Feri bácsitól átvett kohászati ismeretemet kifejtettem, Miki szélesre húzott szájjal kinevetett. – Szóval a gyémántacélban gyémántpor van? Akkor az ezüstacélban ezüstpor van ezek szerint? Na, Coli, mi a véleményed? – Noha az ezüstacélra vonatkozólag nem tudtam semmilyen elfogadható magyarázatot adni, a vitába

beleszóló Győrfi Pista és Illyés Frici mester lekicsinylő kézlegyintésére merészen megjegyeztem:

- Na és a nikkellacéllal, a krómnikkel-acéllal hogy állunk? Vagy talán abban sincsen króm és nikkel? – kérdeztem támadóan. Győrfi Pista bácsi a hatalom birtokosának módszerével oldotta meg a kényes kérdést:

- Seggbe rúglak, ha bölcselkedsz! – Épületes mondásával a gyémántacél problémáját elintézni vélte. A vita azonban köztünk tovább folyt, Miki, a szaktekintély, hogy elvágja a számat, rám kiáltott:

- Coli, légy észnél, a gyémánt szén! Az pedig az olvadt acélban elég. Érted, Coli? Gáz, füst lesz a te gyémántodból!

A gyémánt szén, a szén pedig a magas hőfokon elég – ismétellem magamban. Először megdöbbsentem Miki kijelentésén, aztán teljesen letört a bizonyítottnak látszó igazság. A gyémánt szén, és elég... Csak otthon jutott eszembe, hogy vissza kellett volna vágjak: igen, de az acél olvadási foka és a gyémánt elégséhez szükséges hőfok között óriási a különbség. Másnap a műhelyben újra vitát provokáltam, és Mikinek az orra alá dörzsöltem a hőfok-különbséget – a gyémánt javára. Most Miki döbbsent meg, hogy erre nem is gondolt. Én meg továbbmentem, és elfűjtam a formulát:

- Az acél alkotó elemei: ferrum, kén, mangán, szén. Négy százalék szén van az acélban, Miki, és nem ég el, csak ha nagyon sokszor felhevítik.

Miki mosolygott:

- Coli, amit mondasz, igaz, de a gyémántacélban mégis három százalék gyémántpor...

A vita konklúzió nélkül ért véget. Engem kinevettek, de olcsó nevetés volt, mert a kérdésre senki sem tudott biztos választ adni. Azóta fel évszázad telt el, a nyáron találkoztam Baricz Mikivel. Beszélgettünk ifjúkorunk vas-kos tréfáiról, heves vitáinkról. Állj meg, Miki, hogy is állunk a gyémántacéllal? Mi adja óriási keménységét, a gyémántpor vagy valami más? – kérdeztem tőle. Miki szélesen nevetett.

- A wolfram – mondta egyszerűen, szinte csodálkozva –, négy és fél százalék wolfram, meg a 0,4% króm.

Elhallgattam, ötven év után Miki lezárta a vitát – wolfram és króm! Megvallom őszintén, nem tudtam.

Na de hát más is volt az életutunk, Miki csak a szakmának élt, én meg egy „kicsit” elkanyarodtam tőle. Hűtlen azonban soha nem lettem hozzá.

A felszabadulásomat megelőző hónapokban éppen olyan lelkesedéssel kutattam, tanultam mindent, ami szakmámmal kapcsolatos, mint amilyen lelkesedéssel csatlakoztam a munkásmozgalomhoz.

Egy napon örömmel újságolta Karcsi, hogy az ipariskolában kazánfűtői és gőzgépek kezelésére jogosító tanfolyamot szerveznek. Pár nap múlva elkezdődött a beiratkozás. Amikor Branner Edével megjelentünk, csupa ismerős arc fogadott. Jelen volt a Vasas Szakszervezet egész fiatal aktivista gárdája, bátyám, Gáll Kálmán, Csiszár Béla (a Béka), Kovács Károly, Birtalan Gyula és mások. Amikor a beiratkozásnál ránk került a sor, Edét minden további nélkül beírták, de az én irataimat visszaadták. – Várjon még egy évet, öcsém – mondta a nagyhangú hivatalnok –, majd ha betölti tizennyolcadik életévét. – Kétségbeesve magyaráztam a hivatalnoknak, hogy egy hónap múlva töltöm a tizennyolcadik évemet, s mire a vizsgákra kerül a sor, akkor már annyi idős is vagyok! A hivatalnok oda sem hallgatott, erélyes hangon szólt a várakozókhöz: „A következő!”

Megsemmisülve ültem le a padra, úgy éreztem magam, mint akit mindenéből kifosztották. A fiúk vigasztalni próbáltak egy darabig, aztán vidáman továbbálltak. Eszembe jutott négy évvel azelőtti balsikerem Enyeden, amikor is a gazdám miatt nem iratkozhattam be az elektrotechnikai tanfolyamra. – Üldöz a sors – állapítottam meg magamban. Bánatomban elérzékenyültem, könny szökött a szemembe. Kimentem a folyosóra, kétszer-háromszor nagyot lélegzettem, és megtöröltem a szememet. Nem is vettem észre, hogy egy komoly arcú, óriás termetű ember megáll mellettem, megfogja a vállam, s megkérdezi:

– Mi történt magával, fiatalember? – Olyan jóindulatúnak látszott, hogy elmondtam mindent. Megfogta a vállamat, és mint egy gyermeket, visszavitt a terembe. – Miért nem írta be ezt a fiatalembert? – kérdezte szigorúan a hivatalnoktól. Az, amikor meglátta pártfogómat,

felállott, és dadogott valamit a tizennyolc évről. – Írja be, kérem, most előttem. – Igenis, főmérnök úr – hadarta a hivatalnok, és írni kezdte adataimat. Mire megköszöntem volna a jóindulatát, Trepches Ede főmérnök már elment.

Elment, de viszontláttam minden előadáson, mert ő vezette a tanfolyamot. Kétszer-háromszor felszólított, és feleleteimre csak biccentett.

Branner Edével ketten az egész tanfolyam ideje alatt a műhelyben másról sem beszélgettünk, csak a gőzgépekről. Az öreg lokomobilt, amely a tanműhely és az esztergaműhely gépeit hajtotta, egy vasárnap délelőtt úgy szétszedtük, hogy amikor Gyórfi Pista bácsi meglátta, majd hanyatt esett a méregtől. De össze is szereltük, semmi hiba nem volt abban. Komolyan tanultunk, s az eredmény nem maradt el. A vizsgán mindketten olyan pontos feleleteket adtunk, hogy Schilf főmérnök megkérdezte tőlem, mióta dolgozom mint gépész. Nagyon zavarba jöttem, hogyan mondjam meg a bizottság elnökének, hogy még inas vagyok; de jóakaróm, Trepches mérnök segítségemre sietett, odaszólt az elnöknek:

– Ez az a fiatalember, aki még nem töltötte be tizennyolcadik évét. – Azt hittem, megint baj lesz a fiatalságom miatt, és idegesen közbeszóltam:

– Bocsánatot kérek, éppen ma három hete töltöttem be! – A bizottság tagjai mosolyogtak, de az elnök még egy kérdést tett fel:

– Mondja el, kérem, mi a különbség a Rieger- és a Polonso-tolattyúk között, és magyarázza meg nekünk a működésüket! – Magyarázatba kezdtem, de néhány mondat után az elnök félbeszakított: – Köszönöm, elmehet. – Kilencesre vizsgáztam. Karcsi is kilencest kapott. Híre ment jó vizsgaeredményemnek, és amikor átvettük a bizonyítványt, Gáll Kálmán és Béka, akik nyolcasra vizsgáztak, mogorván néztek reám, s kijelentették:

– Öcsém, ez semmi. Majd meglátjuk a gyakorlatban.

A tanfolyam alatt a szünidőben, a folyosókon sok vita folyt szakszervezeti és bérmozgalmi kérdésekről. A cukorgyáriak a gyártási kampány előtt állottak, és folytak már a bértárgyalások a bizalmiak és az igazgatóság között. A szervező bizottság tagjai kihasználták az alkalmat,

hogy a tanfolyamon résztvevő szervezetlen vasasokat bevonják a szakszervezetbe. Gáll Kálmán volt akkor a szervező bizottság elnöke, és félig tréfásan, félig komolyan szememre vetette, hogy „másfél éve vagy szervezett munkás, de még egyetlen tagot sem hoztál be a vasúttól...” – Próbáltam megmagyarázni: én már többekkel beszéltem, de azt válaszolják, hogy a vasúti alkalmazottaknak tiltja a törvény a szervezkedést, és aki szervezkedik, elbocsátják.

– Mit gondolsz te – kérdezte Kálmán –, más helyen nem bocsátják el a szervezkedőket, csak a vasútnál? Nézd meg a sztrájkoknál! Itt a Maros völgyében s mindenféle nemcsak elbocsátják, de le is tartóztatják és megverik őket, családjukat kilakoltatják a gyári lakásokból, de azért is szervezkednek. Nem húzzák be a fejüket, ha ütik őket, hanem visszaütnek.

Nagyon felvillanyozott Kálmán beszéde. Közvetlen munkatársammal s mesteremmel, az öreg Rakovszkyval nem volt mit kezdenem, mások azonban sajnos csak meghallgattak, de ígéretet a szervezkedésre egyik sem tett. A két évvel azelőtti spontán megmozdulás kudarcát hozták fel példának, amikor két ember egyéni kielégítésével leszerelték a mozgalmat. Mások arra hivatkoztak, hogy nincsen olyan vezető egyéniség a műhelyekben, aki bátran az élre álljon. De voltak, akik tréfával ütötték el a szervezkedés kérdését.

– Ne fárassza magát az agitációval, kicsi kolléga, jobb lesz, ha leül a gombjára. Úgy magába rúgnak, hogy lángot vet a nadrágja. – Angi, a lakatos, Karap Dani, az esztergályos s még egy-kettő az öregebbek közül, akiknek szakszervezeti múltjuk és tapasztalatuk volt, egyetértettek velem, de megmondták őszintén, hogy a kezdeményezést nem vállalják, engem pedig, minthogy még inas vagyok, nem tartanak alkalmasnak arra, hogy kezdeményező legyek.

Próbálkozásomnak nem lett eredménye, de agitációm a fűtőház főnökének fülébe jutott. Szabadulásom előtt néhány héttel behívott irodájába. Először barátságosan megkérdezte, igaz-e, hogy följárok a Munkásotthonba? Félelem nélkül válaszoltam, hogy igaz.

– És miért jársz oda? – kérdezte emeltebb hangon.

– Azért, mert ott van könyvtár és dalárda.

– Igen, de te agitálsz, hogy az emberek szervezkedjenek, te bolsevik agitátor vagy! – ordította magánki-vül. – Megállj, te tekergő, adok én neked! Most meg kellene verjelek, hogy soha el ne felejtsd. De árva gyermek vagy és sajnállak, mert én is árva voltam – mondta hirtelen meglágyult hangon... de ad neked Feri bátyád, a nevelőapád. Művezető úr – mondta erélyesen Székely Mihálynak –, kérem beszéljen Kézel művezető úrral, hogy otthon büntesse meg a fiút. Te pedig ha még egyszer felmész azok közé – mondta lebecsmérlő hangon –, úgy kidoblak innen, hogy meg sem állsz Enyedig...

Mikor elment a főnök, Székely bácsi megpróbált a lel-kemre beszélni:

– Mi az isten akarsz lenni, te Pali? Mozdonyvezető helyett agitátor? Még van két-három hónapod, felszaba-dulsz, három év múlva beiratkozol a mozdonyvezető is-kolába, mozdonyvezető, tekintélyes ember lesz belőled, de ha így haladsz tovább, csak nagyszájú tekergő leszel, aki szégyent hoz a családjára s önmagára...

Noha Székely bácsi barátja volt Feri bácsinak, nem mertem megkockáztatni, hogy vitába szálljak vele. Csú-pán annyit mondtam:

– Én nem tekergéssel foglalkozom, művezető úr, ép-pen most tettem le a vizsgát a félstabil gőzgépekről, de olvasok, tanulok s ezt ezután is megteszem, ha kidobnak a vasúttól, akkor is. – A művezető dühösen mordult rám:

– Önfejű vagy, téged az isten sem győz meg. De ha bajt hozol a fejemre, kicsavarom a nyakadat.

Még aznap felmentem a szakszervezetbe, és megkér-tem Málnásit, a pénztárnokot, hogyha érdeklődnek utá-nam akár a vasúttól, akár a rendőrségtől, tudja hogy mit mondjon.

Otthon Feri bácsi négyszemközt, hogy Margit nénit ne izgassuk fel, csak annyit mondott:

– Vigyázz magadra, Palkó, legalább amíg felszaba-dulsz, azután odaköphetsz nekik, ha akarsz. – Feri bácsi, az 1920-as általános sztrájkban a vasutasok bizalmija, nem is mondhatott mást.

Július elején Győrfi Pista bácsi az öreg Rakovszky mellől visszahívatott a tanműhelybe.

- Na, Pali - kérdezte vidáman -, gondolkoztál-e, mit csinálsz remekbe?

- Gondolkoztam - feleltem, s elmondtam, hogy vagy egy díszes ékszeres ládát, vagy valamilyen komplikált fazon-pászítást csinálnék.

- Ékszeres ládikó - mondta Pista bácsi, és csettintett a nyelvével -, ezt helyben hagyják a nagykuttyák. Mert valamelyik, amelyiknek nagylánya van, hazaviheti. - Így történt, hogy fűtőházi mozdonyserelő-lakatos létemre lényegében iparművészeti darabbal „remekeltem”.

Ez az ötlet persze nem született csak úgy magától. Utolsóéves inas koromban bárhol dolgoztam, mindegyre behívtak a tanműhelybe, s asztali lámpát, éjjeli falilámpát kellett csinálnom. Sőt amikor Ignázt fűtőházi főnök jegyben járt egy gazdag tímár leányával, talpnyalói a menyasszonyjelöltnek kis ékszeres dobozt ajándékoztak. A dobozt ketten készítettük Katonai Bélával, és együtt csináltuk a legalább két tucatnyi asztali és éjjeli lámpát is. Mi több, a sok vontatási és forgalmi inspektor anynyira rákapott a tanműhelyre, hogy papírvágó késeket is kellett csinálnunk a sok potyafráternek. Az egyik papírvágó kést emlékül hordom emlékezetemben, és éles hegyének nyomait a bal tenyeremben. Úgy történt a dolog, hogy Győrfi Pista bácsi enyhén oldalba vágott, és azt mondta:

- Menj, Pali, az öreg Schreimertől (a reszelővágó volt) lopjál el egy keskeny, hosszú, lefogazott, madárnyelű reszelőt, és csinálj belőle a forgalmista nagykuttyának szép papírvágó kést. Vigyázz, szép legyen és fényes, mert az úr és a paraszt a fényest szereti. A nyelét csináld esztergálva, abból a bivalyszarv-végből, amit az enygyárból loptatok a múltkor. (Nem én loptam, én ilyesmire nem vállalkoztam volna, nem erkölcsi meggondolásból, mert egy kapitalista gyárostól „ellopni” egy-két bivalyszarvat, ezt senki sem tekintette körünkben *lopásnak*, de egyszerűen nem értettem a lopáshoz, nem volt hozzávaló lélekjelenlétem... a nagymester ebben is Toto volt.)

Elkészítettem a papírvágó kést, olyan volt, mint egy középkori *olasz gyilok*, vékony, hosszú, éles és hegyes. Szép fényes is volt, és jó formájú. Bizonyára más is úgy

van vele, ha befejez egy tetszetős munkát, gyönyörködik benne. Én legalábbis így voltam, és így vagyok most is. A bal tenyeremhez illesztettem a hegyét, és nézegettem a finom éles-hegyes pengét. De jaj! – valamelyik fiú hátulról meglökött, s a finom hegyes penge úgy szaladt bele a tenyerembe, mintha vajba ment volna. Jó két centiméter mélyen szaladt bele a húsba, és megállt a hüvelykujjam alsó ízületi csontjánál. Olyat ordítottam, hogy mindenki hozzám szaladt. Csurgott a kezemből a vér, én meg mit tehettem mást, a legmocskosabb szavakkal szidtam az ismeretlen inspektort, aki idejön Vásárhelyre néhány napra, és föltétlen valamilyen ajándékkal akar hazatérni Kolozsvárra...

Bekötözték a sebemet, Pista bácsi egy cédulát nyomott a markomba, arra fel volt írva az inspektor neve. Tiltakoztam, hogy én vigyem el a kést, de Pista bácsi rám mordult:

– Nekem ne játszd meg a fiatalurat, mert a lábam véletlenül beleütközik a seggedbe. – S mivelhogy ismerem már Pista bácsi „véletlen” mozdulatait, dühösen elindultam. Locsogó potyafráterre számítottam, ehelyett egy polgári értelemben vett urat találtam. Áadtam a kést, megnézte, megdicsért érte, megköszönte, és a zsebébe nyúlt, hogy valami „baksist” adjon. Elöntött a düh, igazán nem tudom, hogy a tudatom alatt lappangó kispolgári gög vagy az öntudatos munkásönerzet dolgozott-e bennem. Meghajtottam magam, és kijöttem az irodából... Az inspektor utánam szólt, de én, mint egy megvadult növendék bika, vérvörös arccal fújva-morogva csörtettem végig a folyosón. Kint a raktárépületek előtt utolért egy lihegve szaladó hivatalnok, a kezében pénzt szorongatva, azzal, hogy „az inspektor úr egy polt küldött, és nagyon haragszik, amiért nem fogadta el”.

– Mondja meg az inspektor úrnak, hogy én lakatos vagyok, és nem pincér... – válaszoltam. Ma nem vállalom ezt a szakmai gögtől csöpögő önerzetességet... Nem is tudom, miért kellett a szegény pincéreket is sértegetnem, amikor semmi bajom velük nem volt, és illetlenül viselkedtem az inspektorral szemben is, aki 20 lejjel valójában nem kifutófiúnak való borralalót akart adni. De a

sok potyától és a fizikai fájdalomtól (nagyon fájt a kezem) úgy tele volt a lelkem, hogy ki kellett törnöm valahol.

Az inspektor elpanaszolta valakinek vadságomat és gombaságomat. Székely Mihály művezető egyetlen megjegyzéssel hozta tudomásomra rosszallását:

– Nem tudom, mi az istennek képeled magad! – Nem feleltem egy árva szót sem.

Ilyen előzményei voltak szakmai ismereteim terén az ékszerláda-választásnak.

Hozzáfogtam a tervezéshez és szerszámok készítéséhez. Az ipariskola művezetőjétől, Szigeti mestertől is kaptam néhány rajzot. Azokból választottam ki egy szép pávás motívumot, amit én 38X14X18 centi nagyságúra felnagyítottam, de néhány mellékmotívumot a magam elképzelése szerint megváltoztattam. Egy elsőéves inast kaptam segítségül, Petre Pault. Lassan haladt a munka, minden darabból kettőt készítettem. Tudtam, hogy „műve-
met” sohasem látom viszont, és kedveskedni akartam Margit nélinek és Mancinak, a nagylánynak is, egy olyan dísz tárggyal, amely életem egyik nevezetes eseményének emlékeztetője.

Augusztus közepére elkészült az első láda.

Elérkezett a nagy nap, a szabadulás napja. Szépen felöltöztem, hónom alá fogtam a ládikót, és kopogtattam az ipartestület irodájának az ajtaján. Mann kapitány fogadott, „a város bikája”, aki aljas zsarolással sok proli lány szüzességét rabolta el. Mellette ült két lakatosmester; az egyiket ismertem, Both Sándor volt, Marosvásárhely legnagyobb lakatosműhelyének tulajdonosa.

Átnézték az aktáimat, minden rendben volt, aztán kicsomagoltam a vizsgamunkát, a „remeket”, ahogy akkor még hívták. A bizottság tagjai összenéztek, valami nem stimmel – gondoltam magamban. Both mester felém fordult, és elég ironikus hangon azt kérdezte:

– Mondd fiam, ki csinálta neked ezt a remeket?

– Én – válaszoltam határozottan.

– Tedd bolonddá apádat, fiam, de ne minket – és dühösen eltolta magától a ládát, majd hozzátette: – Szóval te mozdonyserelés helyett ilyeneket tanultál a vasútnál? – Az igazságtalan vád és a sértő hang felháborított.

– Édesapám halott, kérem ne háborgassa – mondtam

fátyolos hangon ami pedig a ládát illeti, kérem alkalmazzon három hétre a műhelyében, s ön előtt megcsinálom! – A kapitány felcsattant:

– Na, ne olyan hevesen, fiatalember! – De Both, akit szíven talált a rendreutasítás, nyugodt hangon megkérdezte:

– Hogy hívták édesapádat?

– Veress László.

– Veress László – ismételte szinte önmagának. – Szóval te Veress Laci fia vagy... Tévedtem, uraim – mondta a bizottság tagjainak –, elhiszem, hogy a fiú csinálta. Ismertem apját, nagypapját... elhiszem, hogy ő csinálta.

A „remek” megítélésének kérdésében a döntő szó Both Sándoré volt. Nem is vitáztak többet felette. Kiállították munkakönyvem; Both Sándor diktálta: „mű- és géplakatos-segéd, 1924. szept. 1”.

Segéd lettem, de életem nem nagyon változott. Továbbra is Margit néni gondoskodása alatt maradtam. Nem tettem csak úgy zsebre a fizetésemet, hogy pénzhez jutott ifjú módra legénykedjek. De nem is iparkodtam. Ha venni akartam valamit, kértem pénzt, és a magam ízlése szerint vásároltam. Persze a hozzá nem értés nemegyszer megbosszulta magát. Ilyen volt a lakkcipő bosszúja. Akkortájt gálacipőt nem húzott fel az ember mindennap, pláne én, aki hetenként kétszer-háromszor és vasárnap mentem fel a városba, főleg a Munkásotthonba. Megvolt tehát még csaknem új állapotban a tánciskolai drága, de szép cipőm. Mégis az „ördög” kísértett, hogy vegyek lakkcipőt. Tervemet Margit néni hol helyeselte, hol nem. A lányok biztattak, szerették volna, ha minél jobban öltözködöm. Feri bácsi csendesen megjegyezte, hogy régebben csak bárók és cigányprímások jártak lakkcipőben...

De én sem voltam külön, mint más kakaskodó fiatalember, aki „felnőtt” voltát külsőségekkel is szeretné alátámasztani. Abban az időben kaptam kézhez nagykorúvá válásom nyomán apai-anyai örökségemet az árvaszéktől. A több tízezer aranykorona örökség rám eső része a Gábor bácsi által ruháztatásomra elköltött összeg levonása után, a korona-lej átváltása révén 2300 lejre zsugorodott.

Ebből a pénzből akkor még szép ruhát lehetett csináltatni, finom szövetből. Elmentem Adorján szabóhoz. A szabó mustrálgatott, aztán kivett szekrényéből egy vadgalamszürke „koverkó” öltönyt, és reám próbálta. Mintha rám öntötték volna.

– Palika fiam – mondta Adorján –, ez egy visszamaradt darab, valakinek csináltuk, de szűkre sikerült.

– És mi az ára? – kérdeztem félénken, mert tudtam, hogy a koverkó méregdrága.

– Minthogy visszamaradt darab, 2500 lej – mondta.

– Nekem csak 2300 lejem van testem-lelkem felett – kezdtem az alkudozást, amihez soha életemben nem értettem. – Ennyit örököltem apám-anyám után – magyarázgattam gyermeki őszinteséggel. Adorján gondolkozott:

– Jöjjön vissza holnap – mondta.

Másnap délután visszamentem, a pénzt is magammal vittem. Adorján becsomagolta a ruhát, és én kifizettem érte egész örökségemet. Otthon mindenki meg volt elégedve a ruhával; még Feri bácsi is megjegyezte, ha nem lenne olyan világos, ő is elfogadná.

Volt két rend szép ruhám, ahhoz „kellett” a lakkcipő.

Megvettem a lakkcipőt önállóan, Margit néni segítségével nélkül. Mit mondjak? Úgy állt a lábamon, mint a kaptafán!

Abban az időben udvarolgattam a kisebbik Császár leánynak, azazhogy udvaroltam volna, mert a leányka – észrevettem – fülig szerelmes volt egy jóképű városi hivatalnokba. Sokszor a sors két kézzel szórja az emberre az örömet, boldogságot, máskor pedig úgy nyakon vágja, hogy megindul az orra vére...

Így jártam én is. Egy októberi vasárnap délután kihúztam magam. Galamszürke koverkó ruha, fekete lakkcipő! Így mentem vizitbe. Mire felértem a Fogház utcába – itt lakott a lány –, már éreztem, hogy ég a cipőben a lábam. Aztán az arcom is égni kezdett, mert észrevettem, hogy amíg én beszélek a lánynak, az egy papírdarabra szinte öntudatlanul írja egymás alá: „Karcsi, Karcsi, Karcsi...” Fájt, nagyon fájt, mert tetszett a lány, de be kellett látnom, hogy itt nincs semmi keresnivalóm.

Félórát ültem ott. Nem tudom, mi fájt jobban, a szívem vagy a lábam, amely beledagadt a lakkcipőbe, hogy alig tudtam rajta állni. Megértettem Schneidhoffer bácsi „átkának” lényegét. – „Nem kívánok neki semmi rosszat – szokta mondani, akire haragudott –, csak éjjel a fogfájás gyötörje, s nappal szorítsa a lábát a cipő.”

A fogam nem fájt, vettem fél kiló szőlőt, leültem az egyik főtéri padra, és megpróbáltam pihentetni a lábamat. Kissé kihúztam a sarkamat a cipőkből... Ez lett a vesztem. Amikor vissza akartam dugni, úgy éreztem, hogy millió tűt szúrnak belém. – Nem tudok ebben a cipőben hazamenni – villant át az agyamon. Odavánszorogtam a néhány méterre állomásozó fiákeresekhez, és beültem egy kocsiba.

Megérkezésemtől az egész ház végignézte, hogyan szállok ki a kocsiból és vánszorgok a veranda felé. A mi családjunkban fiákerre csak akkor ültek, amikor valakit orvoshoz vittek, vagy orvost hoztak... Elképzelhető, mi csoda rémüldözés volt a házban, amikor az egyik leányka az ablakból meglátta, hogy fiákeren jöttem haza, és nem tudok járni. – Jaj, mi történt veled? Valaki megvert? – Én a veranda vasrácsának támasztottam a hátamat, gyorsan lehúztam fűzetlen cipőimet, és a ház ámulatára megindultam – most már nem vánszorogva – a lépcsők felé.

Bigi néni kapcsolt leghamarabb:

– Á, a lakkcipő! A szűk lakkcipő! – Ijedt sajnálkozása gúnyos kárörömmé változott, s valaki megjegyezte: – Nem borjúra való a gatyá...

A lányok vizet melegítettek, és langyos vízbe tettem sajgó lábaimat. Azért a lakkcipőt elhasználtam, de előbb kikaptáztattam, és csak hideg időben húztam fel. Ez volt életem első és utolsó lakkcipője. Való igaz, az ember mindig a maga kárán tanul, és a tanulásért tandíjat fizet.

Mikor felszabadultam, újra visszarendeltek a kis fűtőházba.

Voltak napok, különösen télen, nagy fagyok idején, amikor annyi időnk sem maradt pihenni, hogy az otthonról hozott uzsonnát megegyük. A legembertelenebb munka itt is – mint a nagy fűtőházban – a kanálisban végzett munka volt, azzal a különbséggel, hogy itt minden ki-

sebb volt, keskenyebb a kanális, kisebbek a férőhelyek, és ezért nehezebb volt az alkatrészek le- és felszerelése. Az emelő itt is nehéz volt, s nehezek a feszítővasak. Amiért kicsi volt a kanális, éppen úgy húzott, a kőszénfüst éppen úgy fojtogatta a tüdönket, marta a szemünket, a hamuladából aláhulló tüzes perje éppen úgy égetett.

Egy vasárnap délelőtt inspekciós voltam Illyés Frici előmunkással és egy inassal. Hideg volt odakünt, nem akadt sok munka, egy hajtócsapágyat kellett összeszerelni. Az inas vékonypéznű, tizenöt éves fiú volt, megfagyott kezéből mindent kiejtett, mégis, 11 óra tájt készen lettünk a futómunkákkal, s készültünk be a fűtőházba, amikor hívnak, menjek, mert nagy baj van. Surányi bácsi, az öreg kazánmosó ki akarta nyitni az egyik mozdonyon a kazán vízleeresztő csapját, de az úgy be volt szorulva a vízkötől és a rézrozsdától, hogy a fogantyú leszakadt. Le kellett szerelni a tűzszekrény és a víztartály között álló egész csapot, amelyhez csak nagy nehézséggel lehetett hozzáférni... Fél testemmel a kazán és a víztartály közé szorulva dolgoztam, negyedfordulattal engedtem meg a csapot a kazánhoz szorító csavaranyákat. Kínnal-bajjal sikerült. Mellemről csurgott a verejték, mert a kazán még melegített, a hátam meg majd odafagyott a víztartályhoz.

Mielőtt az utolsó csavaranyát is levettem volna, fáradtságtól meggémberedett kezemből kiesett a csavarkulcs, kiütötte a támasztékot, és a nem forró, de még mindig legalább 40 fokos meszes víz vastag sugárban ömlött rám... Mire kibújtam szorult helyzetemből, szemem-szám megtelt. A nyakamnál, csuklóimnál befolyt a víz, s a nadrágom két szárán át a bokámnál csordogált ki. A hirtelen próbálkozásnál, hogy kibújjak a kazán és a tartály közül, megütöttem valamiben az oldalamat és a térdemet. Alig álltam a lábamon a fájdalomtól. Ordítani szerettem volna, ahogyan a torkomon kifér. Lehúzták rólam a ruhát, és egy mozdonyvezető bélelt bundáját adták rám, amíg megszáradok. Kissé megnyugodtam. Most már tudatosan soroltam szidalmaimat a tervező mérnökre, aki ilyen ostoba módon helyezte el az egyes alkatrészeket, a gyárosra, aki próba nélkül kivitelez ilyen rosszul sikerült konstrukciót. Szidtam a mozdonyvezetőt, aki időnként

nem keni meg faggyúval a csapokat, csak leszáll a mozdonyról, és otthagyt mindent, mint „kutya a szarát”. Aztán rámordultam az ijedtségtől összetöpörödött Surányi bácsira:

- Kend is jobban tenné, ha nem azzal hencegne, hogy fiatal korában keresztülvizelt egy 324-es mozdonyt, hanem amikor érzi, hogy a csap nem fordul, szóljon valakinek, hogy az anyát lazítsa meg...

Kinyitottam a bundát, és hagytam, hogy a fene nagy dobkályhából kiáramló meleg átjárja csóré testemet. Az olajos padon ültem, lábamat felraktam egy hasábfára, vártam, hogy a ruhám megszáradjon. Lassan megnyugodtam, s amikor egy félóra múlva Kálmán a csupa bőr és csont fűtő odaszólt Surányi bácsinak, „maga tényleg huszár volt”, már nevetni is tudtam. Ha valaki kételkedett az öreg huszárságában, mindjárt hozzá is fogott a bizonyításhoz... Az öreget szíven érte Kálmán csúfolkodása, no meg a lecke, amit tőlem kapott, ezért hát nagy hangon – ki tudja hányadszor – elkezdte a mesét:

- Én káprár voltam, mű huszárok karddal mentünk vasárnap délután sétálni, a bakák gyíklesővel. Ha bémentem a korcsomába estefelé, s láttam, hogy sok a baka, kihúztam a kardomat és levertem a lámpát, a huszárok erre elkezdték verni a bakákat. Én csak megfogtam egyet-egyét, és megkérdeztem, mi vagy, fíjam? Ha aszt monta, baka, seggberúktam s kidobtam a korcsomából, ha aszt monta: huszár, na üj le fíjam s táncoji...

Surányi bácsi akkor már hetven felé járt, több mint negyven évet dolgozott a vasútnál. Mint napszámos kezdte, majd fűtő lett, öregkorára pedig kazánmosó. Egész életét munkában töltötte el, nem jutott el a jól megérdemelt nyugdíjig. Egy napon halva találták szegényes otthonában.

Nem haragudtam Surányi bácsira, dehogy haragudtam, de hát olyan állapotban, amilyenben én kerültem ki a tűzszekrény és a víztartály közül, még a galamb is vércsévé vált volna.

KÉSZEN A HARCRA

Már jó néhány hónapja tagja voltam a Szaktanácsnak, mint a műkedvelő gárda küldöttje, ami azt jelentette, hogy bizonyos kérdésekben nem volt szavazati jogom. A választott tagokat az összes szakszervezetek vezetőségének ülése jelölte ki. A vásárhelyi szaktanács a „Marosvásárhely és a Maros völgye Szakszervezeti Tanácsa” nevet viselte. A Szaktanácsnak tehát a Maros völgyéből is voltak választott tagjai. Sok ezer munkást képviselt, tekintélyét a burzsoázia képviselői is elismerték, s a munkásság büszke volt rá.

Az első ülésen, amelyen részt vettem, Simó Géza bácsi, a Szaktanács titkára, a megnyitó után bejelentette, hogy egy korábbi határozat értelmében a műkedvelő gárdával való közvetlenebb kapcsolat véget a gárda megbízottja, Veress Károly is részt vesz ezután az üléseken. Hallva Karcsinak a nevét, felálltam, és elnézést kérve a közbeszólásért, megjegyeztem hogy Veress Károly a testvérbátyám, engem meg Pálnak hívnak. Valaki tréfásan ráduplázott – jó ha kettő van a Veressekből, de jobb volna, ha sok-sok Veres lenne, mert seszínű, sajnos, még mindig van elég közöttünk... Többen mosolyogtak, én pedig zavaromból feloldottan ültem le. Elhatározták, hogy a következő ülésen tegyek jelentést a gárda munkájáról, jövőbeli programjáról. A kérdést megtárgyaltam Szabó Jenővel és Szabó Dénessel, s velük egyetértésben formáltam meg mondanivalómat. Egész héten készültem, úgy éreztem, minden kérdést összeszedtem; mégis, amikor Géza bácsi megnyitotta az ülést, az volt az érzésem, ha most nekem adná a szót, csak makognék, semmi értelmeset nem tudnék mondani. Szerencsémre nem én voltam az első beszélő, fontosabb kérdések állottak akkor 1924 végén – a Szaktanács előtt.

Riasztó hírek érkeztek a Maros völgye gyártelepeiről a fabárók túlkapasairól, a kollektív szerződésben biztosított jogok megnyírbálásáról. Be akarják vezetni újra a

tízórás munkaidőt ez eddigi vagy még kisebb bérekkel. A fabárók meg-megújuló támadásait fegyverrel támogatják a csendőrök. Megakadályozták a szakszervezeti gyűlések megtartását, a szakszervezeti csoportok vezetőit beidézték a csendőrségre kihallgatás végett, puskatussal agyba-főbe verték.

Ezekből a szórványos, de egyöntetű hírekből jól ki lehetett hámozni a marosvölgyi fabárók 1925-ös nagy bérletőrő terrorhadjáratának előjeleit. Hosszasan tárgyalták a tennivalókat, de én alig tudtam odafigyelni, ki mit beszél, mert ahogyan közeledett az én sorom, izgalmam egyre növekedett, s amikor szót kaptam és felálltam beszélni, úgy éreztem, túlfűtött kazán a testem, mindjárt széjjelrobban. Szépen elrendezett, kitervelt gondolataim kusza összevisszaságban kavarogtak a fejemben, a szívem pedig akkorákat dobant, mint Zdravits bácsi nagydobja a vasutas zenekarban. De ahogy beszélni kezdtem, nyugalmam lassan visszatért, a vége felé elég értelmesen fejtegettem a gárda osztályharcos szellemű tevékenységének szükségességét s a „csak szórakoztatni” elv elvetését. Géza bácsi homlokára tolvá szemüvegét figyelte beszédemet, néha szemére húzta, és gyorsan papírra vetett egy-két szót. Többen hozzászóltak, és helyeselték fejtegetéseimet. Csupán Makkai elvtárs jegyezte meg:

- Mindennel egyetértek, csak vigyázzunk, az ifjak el ne kalandozzanak...

- Hova ne kalandozzanak? – kérdezte Mózes Pista bácsi. Makkai meglógatta a fejét, és megismételte:

- Csak mondom, hogy el ne kalandozzanak... – Géza bácsi szép csendes beszédével lezárta a vitát, valahogy ilyenformán:

- Jó úton indultak el, nem fognak elkalandozni.

1924-ben már érződött a tőkés osztály viszonylagos megerősödése s ezt követő támadása a munkásosztály jogai és életszínvonala ellen, amit a háború utáni gazdasági fellendülés korszakában a lendületesen szervezkedő és akkor még egységes munkásság kiharcolt. 1925-ben a gyárosok az állam erőszakszerveire támaszkodva általános támadásba lendültek, nemcsak a munkásosztály életszínvonala ellen törtek, hanem – a Kommunista Párt betiltása után – a szakszervezetek szétrombolására is.

Januárban a munkaadók felmondták a kollektív szerződést, hogy bevezessék a tízórás munkanapot. A Maros-völgy munkássága ellenállt. A fabárok 6000 fűrésztelepi munkást kizártak a munkából. Heteken át folyt a hősi, de egyenlőtlen küzdelem. Letartóztatták Dán Istvánt, a famunkás szövetség titkárát, aztán Pecán Antalt, a kerületi titkárt, Simó Gézát, Mihály Jóskát, mindenkit, aki a Maros völgyébe kimerészkedett. Letartóztatták a fatelepi szakszervezetek vezetőit, a munkások választott bizalmiait, láncra verve, csendőrszuronyok között gyalog szállították 50–70 kilométer távolságról a megvert munkásokat a vásárhelyi ügyészségre, de a munkásság mégsem dolgozott napi tíz órát. Marhavagonokba zárták a Máramarosból jött munkásokat, étlen-szomjan toloncolták őket illetőségi helyükre, mégis visszautasították a tízórás munkaidőt. Kilakoltatták az asszonyokat, gyermekeket a gyári lakásokból, s a gyári kintinok, boltok nem adtak élelmet a kizártaknak. Maroshévízen a kerítéshez láncolták a munkásokat, és hozzátartozóik szemé láttára puskatussal, de-rékszíjjal verték véresre őket.

A megkínzott, kiéhezett, vezetőitől megfosztott munkásság ellenállását hat hét után megtörték! A fabárok bevezették a tízórás munkanapot, a hatóságok szétrombolták a szakszervezeteket, elkobozták a szakszervezeti könyvtárak könyveit, börtönbe vetették a vezetőket. Így kezdődött a harc a Maros völgyében, aztán folytatódott a tízórás munkanap ellen Brádon, ahol szeptember elején több mint 2000 bányászt zártak ki a bányabárok, pedig azok az amszterdami szakszervezethez tartoztak. Mindenütt be akarták vezetni a tízórás munkaidőt, vissza akarták venni harcban szerzett jogainkat.

A burzsoáziának ez a fellépése a védelem és a sikeres ellentámadás megszervezésére készítette a munkásosztályt. A tömegek belátták, hogy sikeres ellenállás, új, tartós eredmények, jogok kiharcolása a munkásosztály egységének megvalósítása nélkül nem lehetséges. Nemcsak a kommunisták, de az amszterdami irányzatú szakszervezetek vezetőinek baloldali tagjai is a leghatározottabban vetik fel ebben az időben a munkásmozgalom, elsősorban a szakszervezetek egységének kérdését. Az egység helyre-

állításáért indított mozgalomban a vásárhelyi munkásság és annak szaktanácsa élharcos szerepet töltött be.

A szaktanácsai üléseken Simó Géza bácsi az egység lényegbeli kérdéseit rövid előadások formájában ismertette. A hozzászólások egész szemináriumi formát adtak az egységproblémának.

A Műkedvelő Gárdában foglalkoztak ugyan velem, de mindez csekélységgé zsugorodott össze amellet, amit Géza bácsitól és a Szaktanácsai tagok hozzászólásaiból kaptam. Megismerhettem szakmánként és konkrétan az egység problémáját, és a munkásmozgalom szempontjából fontos mozgalmi eseményeket.

1925 március elején Soós Jóska bácsi beszámolt a Temesváron tartott szakszervezeti szövetségközi ülésről. Megtudtuk, hogy a hatóság az Egységes Országos Szaktanácsot illegális szervnek tekinti, üléseit nem engedélyezi. Az országos mozgalom irányítását és a szakmai szövetségekhez tartozó munkások mozgalmainak egyeztetését szövetségközi ülésekkel próbálják helyettesíteni. A szakmai szövetségek vezetőségében benne volt az országos szaktanács tagjainak többsége, azonkívül meghívhattak bárkit az országos vezetők közül az ülésre, de ez mégiscsak félmegoldás volt. A vásárhelyi szaktanács a jogtiprást felháborodással tárgyalta, és elhatározta, hogy tájékoztatja tagjait és tiltakozó mozgalmat szervez.

Még érdekesebb volt Jóska bácsi információja az egység-tárgyalások kérdésében. Az egység megteremtése olyan tömeghangulatot váltott ki, hogy még a jobboldali vezetők is „hajlandóknak mutatkoztak” a tárgyalások megkezdésére. Ezeket azonban már eleve nem az egyenlőség és főleg nem az őszinte akarat jegyében kezdték meg. A jobboldali vezetők olyan követeléseket állítottak föl, amelyek lényegében fenntartották volna a régi állapotot, hogy minden szakszervezeti tag köteles egyúttal a szociáldemokrata pártnak is tagja lenni; egyes baloldali-kommunista vezetők személye ellen is vétót emeltek. Vagyis a jobboldaliak formailag elfogadták a pártok közvetlen beleszólásának kiküszöbölését, de azt csak a kommunista pártra értették, mert javaslatuk volt „mindennemű kommunista sejt munka megszüntetése a szakszervezetekben”, míg a szocdem párthoz való kötelező tartozás „minden

szervezett munkás erkölcsi kötelessége”. A reményteljes kezdet megfeneklett, és egy tapodtat sem ment előre az egység ügye. Sőt, kiújultak a vádaskodások mind az amszterdami irányzatú szakszervezeti sajtóban, mind az egységeseknél. Közben, amíg folyt ez az áldatlan testvérharc, az erők mindjobban megoszlottak, és a burzsoázia az egység hiányában mind szemérmetlenebből támadott.

1925 augusztusában letartóztatták a hatósági tilalmat tudomásul nem véve üléselő Egységes Országos Szaktanács összes tagjait, és csak 19 napi éhségstrájk után helyezték őket szabadlábra. Az amszterdami szakszervezeti vezetők nem értették meg, hogy az egységes szakszervezeti mozgalom széttúzása után ők fognak következni, de sajnos, az egységes mozgalom vezetői sem tettek meg mindent, hogy ezt velük megértessék. Az is igaz, hogy az egységes mozgalomtól jövő minden őszinte próbálkozást a jobboldali elemek már eleve visszautasították.

A marosvölgyi, vásárhelyi famunkások több mint hat hétig tartó sztrájkja után a szaktanács széleskörű értekezletet hívott össze, amelyre eljöttek a Maros völgye összes fűrésztelepeinek szakszervezeti vezetői. Az ülés elején csak a hivatalosan meghívottak voltak jelen, de a szenvedélyes hangú beszédek kihallatszottak a folyosóra, és lassan megtelt a terem a vásárhelyi szakszervezetek vezetőivel. Ma, 45 év után, nehéz lenne visszaadni a teremben uralkodó hangulatot. A beszélők között voltak a verésekről, a munkából való kidobástól megfélemlített, bátortalan hangú felszólalók is, de a többség hangja harcos és reménykedő volt.

Akkor még nagyon kevés marosvölgyi munkást ismertem, így nem tudom, ki volt az, aki a Maroshévízen vívott harc egyes részleteit elmesélte. Még most is él bennem a kép: a gyári lakások előtt hosszú sorban heverték a kihordott, kidobált szegényes bútorok. A munkások ellenálltak a kiköltöztetési parancsnak, de a csendőrök összefogdosták a férfiakat, egy csoportba terelték az ordító-átkozódó asszonyokat és a síró gyermekeket, majd az egyszerű bútorokat mint hasábfákat hajigálták ki a lakásokból összevívva egy halomba. A férfiakat szürkületkor teherautóra rakták, és be akarták kísérni Vásárhelyre, de az egyik híd gerendáit megbontották a sztrájkolók,

és a vesztegelő teherautóról az összegyűlt fatelepések kiszabadították a letartóztatottakat...

Egy másik elvtárs a „Vigyázat, veszett kutyák!!!” feliratú vagonokba zárt munkáscsaládok kálváriáját ecsevelte.

A kilakoltatásokról szóló beszámoló eszembe juttatta azt a kora tavaszi estét, amikor a műkedvelő gárda próbáján egy kisfiú a teremből síró hangon felkiáltott: – Gyere haza, Rózsi, mert lakoltatnak ki! – A hívás Ötvös Rózsikának szólt. Nem kellett sok magyarázat, hamar megértettük, hogy a „Foresta” telepen a gyári lakásokból való kilakoltatás módszerével akarják letörni a sztrájkot.

Vagy tízen lehettünk fiúk, köztünk Szabó Dénes, a rendező, akik elindultunk a kilakoltatás megakadályozására. Sajnos későn érkeztünk. A gyárat megszállta a csendőrség, a bútorok nagy halomban kidobálva nyúltak el a gyári lakások előtt. A gyermekek sírtak, az asszonyok átkozódtak, az ellenálló férfiak egy részét a csendőrök letartóztatták, mások magukba roskadtan ültek vagy ordítottak, vitatkoztak a kilakoltató csendőrtiszttel. A csendőrök nem engedtek be a telepre, mi meg túl kevesen voltunk ahhoz, hogy valamit is csinálni tudtunk volna. Rózsika egyedül ment be, minket pedig a csendőrök és a rendőrök szétkergettek. Megtelve izzó gyűlölettel a kapitalisták és a hatóságok ellen, bandukoltam hazafelé. Bányai Lajika, aki akkor Ötvös Rózsikának udvarolgatott, egyre azt hajtogatta:

– De hát van ezekben a csendőrökben emberi érzés?

Másnap kétségekkel telten mentem fel a szaktanácsba. Géza bácsit egyedül találtam. Elmeséltem az este látottakat, s nem titkoltam kételyeimet gyengeségünk fellett.

– Vissza kellene ütni, fel kellene lázítani a várost – mondtam Géza bácsinak –, de még olyan gyengék vagyunk.

– Még gyengék vagyunk – nyomta meg a szót Géza bácsi –, még sokszor fogunk ütéseknek kapni, de a társadalom forradalmi átalakulásának a világ valamennyi kapitalistája, csendőre, rendőre sem fog tudni gátat vetni.

Ezekből a vesztes és győztes harcokból tanulunk, és készülünk fel a nagy összecsapásra. A vesztes harcok értékét is fel kell tudnod mérni...

Géza bácsi meghívott a péntek esti szemináriumra, amelyen 12–14-en vettünk részt, mintegy két hónapon át. Ezek voltak az első tudományos-politikai jellegű előadások, amelyeken jelen lehettem. Az előadások anyaga: a társadalmak fejlődésének rövid áttekintése az öskommunizmustól a kapitalizmusig, a kapitalista termelés legfőbb jellemzői; a kapitalizmus belső ellentmondásai; a szakszervezetek keletkezése és szerepük a tőkéssekkel való harcban. Géza bácsi bibliográfiákat is ajánlott, és bevezette, hogy kérdéseket tegyünk fel, amelyekre válaszolva újra magyarázta a meg nem értett részeket. Ekkor lettem valójában Géza bácsi tanítványa, és kezdtem megismerni határtalan hűségét a munkásosztály iránt.

A marosvölgyi 1925-ös sztrájk élményei és tanulságai a munkásmozgalom még odaadóbb hívévé tettek. Úgy éreztem, hogy az adott körülmények között a vasútnál nem sokat tudok csinálni, s elhatároztam, ahogy munkát kapok valahol, elmegyek. Ezt a felfogásomat a munkásmozgalom szempontjából lehet bírálni, s talán ki is lehetne sütni, hogy a „kisebbik ellenállás vonalán” haladtam, de én akkor e felfogásokról nem sokat tudtam, és örömmel mentem volna át a cukorgyárba, a Transylvaniába, vagy akármelyik más üzembe, ahol már szervezetek a munkások, és a mozgalomban aktívan részt vehetek.

Egymást érték a helyi és országos jellegű letartóztatások. 1925-ben újra őrizetbe vették Soós Jóska és Mihály Jóska bácsit, Ábrahám Katit, Fuchs Simit, Tőkés Gábort, Bajkó Gábort és sok más harcost a Maros völgyében.

Az akkor már provokátor Munteanu – aki később, 1929-ben a zsilvölgyi munkások között próbálta megszervezni a munkaadók sztrájkötörő, sárga szakszervezetét – még nem volt leleplezve, de már felmerült a pártban a gyanú hűségét, megbízhatóságát illetően. Mihály Jóska révén – aki összekötő volt a pártközpontnak Vásárhelyen tartózkodó vezetői felé – találgatást kért Köblös Elektől. Mihály bácsi a találgatást a Somostetőn, a Vízművek tartályaitól nem messze határozta meg. Élt azonban a gyanúval

Munteanuval szemben, és kora reggel kiment a Somostető felé terepszemlére. A vízművek tartálytelepe előtt szóba ereszkedett az őrrrel, akitől megtudta, hogy sok idegen kinézésű egyén ment kora hajnalban az erdő felé. Mihály bácsi gyanúját igazolva látta, s megjegyezte, az ilyesmit jelenteni kellene a rendőrségnek, hátha valamilyen gonosz szándékú emberek meg akarják mérgezni a kutakat.

A megijedt őr telefonált is. A vásárhelyi rendőrség nagy apparátussal kiszállt, körbe fogta az erdőt, és letartóztatott sok idegen személyt, azok felháborodottan tiltakoztak. A rendőrségen aztán kiderült, hogy a letartóztatottak a galaci sziguranca ügynökei voltak, akiket nagy-ravagyó főnökük küldött Vásárhelyre. A Román Kommunista Párt letartóztatandó központi bizottsági tagjaiért ők akarták leszedni a „dicsőség babérjait”. Hosszas viták és tárgyalások után a galaci hekusok igazolták magukat, és lógó orral utaztak vissza Galacra.

Munteanu provokációja alapján azonban mégis megindultak a letartóztatások, Soós Jóska és Mihály Jóska bácsi is Galacra került, ahol a póruljárt pribékek embertelenül kínozták meg a vásárhelyieket.

Amikor több hónap múlva Soós Jóska bácsi kiszabadult a hírhedt kisinyovi börtönből, a vidám, szép szál embert mint roncsot láttuk viszont. A háborúban dumdum golyó érte, amely szétroncsolta lapockacsontját. A verések következtében kibomlott a nem teljesen gyógyult seb, és araszos, mély lyukból folyt a genny. Iszonyú fájdalmai voltak, de hazatérése után nemsokára már a Munkásotthonban volt, és jelenlétével bátorított.

Egy este hazakísértem, és sokat mesélt a lebukásokról, a kínzásokról. Elmondta: Mihály Jóska bácsit zsákba kötötték és levitték a Dunához, azzal ijesztgetve, hogy belefojtják a vízbe. Bele is eresztették, aztán 3–4 másodperc múlva kihúzták, és megkérdezték:

– Na, vallasz, vagy utazni akarsz a tengerig? – A borzalmak és kínzások hallatára felkiáltottam, de hiszen meg is fulladhatott volna, mire Jóska bácsi csendesen megjegyezte: – Bizony, öcsém, nem babra megy a játék.

Mozgalmi tevékenységem alapterülete továbbra is a műkedvelő gárda maradt. Jó barátságba kerültem a gárda

irányítóival, Szabó Jenővel, Kahána Jolánnal és Szabó Dénessel, valamint Szabó Erzsikével, aki akkor önkéntes könyvtárosa volt a Munkásotthonnak. Szabó Jenő, a bőbeszédű, sokszor ironikus, de nagyon szellemes ember, nagy hatással volt rám. Csodáltam, hogy ez a lapszerkesztő – az ő révén szerkesztette a párt a *Világ* című hetilapot – milyen természetesen, magától érthetőően ül le az apjuktól maradt suszterműhelyben a bankli mellé, öccsének segíteni. Később megváltoztattam véleményemet róla néhány megbízhatatlan, örökké intrikáló, szemét jellemű emberrel való lepaktálása miatt, de 1924–1929 között, frappáns-szellemes ötleteivel, aktív baloldali kiállásával a vásárhelyi munkás műkedvelő mozgalomnak nagy hasznára volt.

Egyre-másra új, ismeretlen egyfelvonásos darabokat próbáltunk. Karinthy *Bűvös szék* és *Visszakérem az iskolapénzt* című szellemes darabjai mellett előadtunk újhangú darabokat is. Akkor még nem tudtam, ki írta ezeket, de később, Kahána Mózes letartóztatása után, megtudtam, hogy ő a szerző. Rövid, lendületes, gondolkozásra készítő, időszerű kérdéseket fölvető darabok voltak ezek. Az egyik kigúnyolta a kapzsi, reakciós, embertelen fabárót, aki a sztrájkoló gáteres és cirkulás szakmunkások helyébe részeges favágókat alkalmaz, azok azt sem tudják, hogyan kell megindítani a gépeket. Az előleget felveszik, részegen csavargatják, rángatják a gépek kerekeit, s a villanytelep rossz bekapcsolásával felgyújtják a gyárat. (Konkrét tény volt feldolgozva. Az 1925-ös nagy sztrájk alatt – úgy emlékszem, Palotailván – a villamossági gépekhez nem értő sztrájktrörök a rossz kapcsolással tényleg felgyújtották a gyárat, s a tüzet a sztrájkolók oltották el.)

Egy másik darab, melyre visszaemlékszem, monológ volt arról, hogyan járt egy beteges munkás a Betegsegélyzőben, akit a felületes vizsgálat után gyomorrontás ellen akartak kezelni, noha a munkásnak súlyos reumája volt. Az ilyen darabokon sokat kacagtak a hallgatók, de az előadás után gondolkoztak is a hallottak felett, mert életüket, gondjaikat, harcukat ismerték fel.

Eleinte még csak Petőfit, Adyt szavaltuk, s talán Ada Negri olasz költőné *Tűz a bányában* című verséig jutot-

tunk el, de 1925-ben már Oszkár Kanel *Sztrájkra* című lendületes verseit adtuk elő – igaz, csak akkor, amikor a hekusok nem voltak jelen. Szabó Jenőnek féltve őrzött kincse volt a Bécsben kiadott *Mozgalom* című folyóirat egy példánya. Ezt az újságot Kahána Mózsai (Téritő Pál álnév alatt) adta ki, az 1919-es levert magyar proletárdiktatúra után kimenekült kis emigráns csoporttal. Ebből a folyóiratból tanultuk meg az *Építő*k című verset is.

1925 vége felé már nem szerepeltem a gárdában, de időnként szavaltam, rendszerint beugrással. Egy alkalommal valakinek a fegyelmezetlensége miatt ugrottam be, s Ady *Proletár fiú* versét vagy az *Álmodik a nyomort* mondtam el.

Nem voltak igazi szavalóink, és vagy túlzott pátosszal szavaltak, vagy egyhangúan mondták végig a verset. Mégis, emlékszem, Klein Ödi egy alkalommal nagyon szépen adta elő a cseh Petr Bezruc *Szén, szén* című versét. Amikor a vers végére ért, erős bariton hangján szinte harsogta:

Urak, ti mind, kiké a szén s a bánya,
kiknek korbácsa minket nyögni hajt;
Jön egy nap s lángot vet a tárna szája!
Jön egy nap és leszámolunk mi majd!

Olyan elemi erővel tört ki a hallgatókból a lelkesedés, a taps, amilyent addig még nem hallottam a gárda előadásain.

Nagy tetszést arattak a *Világban* megjelenő satirikus írások előadásai is, például *A burzsoázia természetrajza*, *A részeg sztrájkterő monológja*, amelyeket – úgy gyanítom – szintén Kahána Mózsai szerzett. Sikeres előadásaink voltak, ezeket sokszor magas színvonalra emelte az összmunkás dalárda közreműködése.

1925 szeptember elején országos magyar dalosversenyt rendeztek. A vásárhelyi összmunkás dalárda is benevezett. A verseny kezdetét megelőző napokban azonban letartóztatták az Egységes Országos Szakszervezeti Tanács összes tagjait Bukarestben, köztük Simó Géza bácsit is. A szaktanács tagjai éhségstrájkba kezdtek szabadulásukért. Szerre az országban tiltakozó gyűléseken követelték a

munkások a szaktanács tagjainak azonnali szabadlábba helyezését. Polgári demokratikus lapok cikkekben ítélték el a kormány terrorisztikus eljárását.

A Magyar Pártnak – amely magát demokratikus párt-
nak hirdette – szava kellett volna hogy legyen egy ilyen
jogtalan intézkedéssel kapcsolatban. Ehelyett a grófok
pártjának egyik vezetője méltatlankodva jelentette ki:

– Hogyan képzelik el, hogy mi, a rend és osztály-
béke pártja, állást foglaljunk a rendbontó, felforgató kom-
munisták mellett. – A Munkásotthon Egyesület vissza
akarta vonni részvételét a versenyen, minthogy a Magyar
Dalosszövetség a Magyar Párt irányítása alatt állott, de
aztán valamilyen kimagyarázkodások után a dalárda mégis
részt vett a versenyen. El sem tudom mondani, milyen
boldog és büszke érzés töltött el, amikor a konferansz
bejelentette: „A marosvásárhelyi Összmunkás Dalkör...”
Ott álltak fegyelmezetten, fekete ruhában az ismerős elv-
társak: Soós Jóska bácsi, Botos Sándor, Csepán Ödön,
Bárczy Géza, Domahidi Pista, Benke Jóska, Darvas Laji,
Szabó Jóska, a széphangú kicsi suszter, a „Kájszeg”. Ezt
a jeligét választották: „Zengjen dalunk, miként a ferge-
teg. A fél világot ostromolja meg. Legyen dalunk a dicső hir-
detője, a munka népe győzve tör előre.” Utána nagy si-
kerrel a *Párizsi ifjúság* című dalt énekelték.

Gábor bátyám benne volt a verseny zsürijében, s én
több esetben beültem a zsüri melletti páholyba, így alkal-
mam volt hallani a brassói polgári dalárda karnagyának
a véleményét a munkásdalárdáról s dalosairól.

– Ha egy olyan tenoristánk volna, mint Csepán Ödön,
s egy olyan basszusunk, mint Bárczy Géza, nemzetközi
kórusversenyre mehetnénk – mondta lelkesen.

Csepán Ödön kőművesről kedves emlékem maradt meg.
1940 áprilisában mozgósítottak mindkettőnket, de mint
megbízhatatlanokat, hadi munkászászlóaljba osztottak be.
Sok vásárhelyi öreg fiú volt velünk. Bálint Béla, a mé-
száros, Szép Jani, az asztalos, kicsi Balogh, a csizmadia.
Negyven napi sáncásás után boldogan tértünk haza csa-
ládunk körébe. Érthető, hogy a robogó vonatból kihallat-
szó vidám nóta messzi elhangzott a Gyimes-völgyben. A
Lóvészti tetőn pihenőt tartott a mozdonyvezető. Csodála-
tos fenyveserdő közepén vesztegeltünk. Kiszálltunk a va-

gonokból, és beszélgettünk a környékről odagyült csángókkal. Ha igaz az, hogy a legszebb román lányok és menyecskék a szelistyeiek, akkor a legszebb magyar lányok és menyecskék a gyimesvölgyiek. Fekete szemükkel, halvány piros-fehér arcukkal, karcsú derekukkal olyanok voltak, mint csángóruhába öltöztetett erdei tündérek.

A nevetgélő lányoktól kissé távolabb szép fiatal menyecske állt. Nyugtalan fekete szemei végigpásztáztak a vidám öreg fiúkon. Egyszer csak megrezsent a merev, szép arc, s a szemben lévő nyitott marhavagon felé tekintett, ahonnan csengőn-bánatosan tört elő az ének. Csepán Ödön énekelte Fráter Lóránt dalát:

Messze, messze Csíksországban...
Nyílt a havas legfehérebb virága.

Szomorúan szárnyalt az érzelgős dal, a lányok összebújtak, s tágra nyílt szemekkel hallgatták. A szép menyecske szemét félig lehúnyva, kihúzott derékkal állt, hallgatta a dalt. Öregedő, módosan öltözött gazda lépett melléje.

- Menjünk, Amáli – mondta alig hallhatóan. Az élőszobor meg sem moccan. – Menjünk, Amáli, azt mondtam – szólt a gazda parancsoló hangon.

- Menjünk – mondta azután a menyecske is, villogó fekete szemét végigfuttatta még egyszer a nyitott vagonajtón, s lábával alig érintve a puha pázsitot, ringó derékkal megindult a völgy felé. Utána két lépésre, kissé fáradtan, a gazda. Hogy az öregedő férj mellett élő szép Amáli lelkében milyen sebeket tépett fel újra Csepán Ödön éneke, ki tudja.

Bárczy Gézáról legendák keringtek. Fiatal korában Soós Palinál dolgozott. Telt a kőművesmesternek mókára, hiszen a század elejei kisiparosok, ha értették a mestersegüket, az épülő Vásárhelyen megtollasodtak. Soós Pali „Gleich”-jai híresek voltak. Ő csinálta meg azt az ízléstelen tréfát, amit jó húsz évvel később hallottam a Munkásotthon játéktermében, a téli kényszerszünetben sakkozó, szivarozgató kőművesektől, hogy töltött káposztát főzetett a „Gleich”-ra a cigány segédmunkásoknak, de a töltelékbe

őrölt hús helyett egy-egy megkopasztott verebet tétetett. Ordítottak a cigányok, átkozták még haló porában is, de aztán, amikor feltálták a nagy szelet berbécsflekkeneket – most már velük evett Soós Pali is –, megbékültek a gazdával. Soós Palinak a „Gleich”-jain olyan nótázás folyt, hogy a fél utca kicsődült hallgatására. Ilyen alkalommal nem kellett biztatni Bárczy Gézát, hogy énekeljen. Erős basszusa úgy búgott, mint a legmélyebb orgonasíp. Csak annyit kellett mondjon Soós Pali:

– Te Géza, nem ismered azt a nótát, hogy... – s már hallatszott a Bárczy röhögő basszusa:

– Hát hogy az isten fenéjébe ne ismerném, sze nem az apácák neveltek – s már fújta is:

Nem vagyok én barát,
Szeretem a szép lányt,
Eladom, eladom a reverendám.

Egyszer pesti urak jöttek le Soós Palinak valamilyen nagyobb munkáját átvenni. Soós Pali lakomája ez alkalommal sem maradt el. Bárczy Géza a jótorkú cimborákkal ivott és énekelt az asztal végén. Soós Pali produkáltatni akarta Bárczyt, s átkiáltott:

– Gyere ide, Géza, énekelj el az uraknak: „A csap utcán végestelen végig...” – Gézában már volt félnyomás, s visszakiáltott:

– Mondja meg az építész úr a pesti uraknak, hogy én kőműves vagyok s nem énekes kúdos... – Azért mégis meghallgatták a pesti urak Bárczyt, s meg is győzték, hogy menjen fel Pestre, s taníttatni fogják énekelni.

Bárczy Géza kötélnek állt, s fel is ment Pestre. Egy darabig bírta a „regulát”, nem ivott, tornászott, s csak kotta után énekelt. De jaj, egy szép májusi napon a körúton sétálva egy épülő ház mellett ismerős dallamok ütik meg a fülét, s Géza mennydörgő hangján felkiáltott:

– Hé! Van-e köztetek vásárhelyi? – Hát persze hogy volt, a vándorló „fecskék” tavasszal szétszóródtak az ország minden sarkában.

Lejöttek az állásról a vásárhelyiek, velük még mások is, s egy kiskocsmában, annak öröme, hogy Gézával újra

találkoztak, olyan murit csaptak, hogy elment rá a fél heti fizetésük.

– Gyere, Géza, dolgozni – biztatták a földijei. – Gyere, van munka elég, beajánlunk a pallérnak.

Gézát nem kellett sokáig biztatni, s másnap már egy épülő többemeletes palota magas állványáról énekelte kedvenc dalát.

Bárczy Gézából nem lett operaénekes, nem a hangja hiányzott, hanem a kitartása, s könnyen befolyásolható is volt. Na meg igen-igen szerette az itókát. Ki tudja, ha valamilyen erős kéz tartotta volna a gallérját, talán most úgy emlékezhetnék meg róla, mint a „Vásárhelyről elszármazott nagynevű énekesről”. De a vásárhelyi Munkásdalárdának, amíg be nem tiltotta a reakciós kormányzat, Bárczy Géza hűséges, fegyelmezett tagja volt. Most is úgy látom magam előtt, ahogy a kórusban áll. Nagy szöke szőrös-vörös kezeiben szinte elvész a kotta lapja. Hosszú vékony nyakán rozmár bajuszos vörös fejét jobbra-balra forgatja, amikor megszólal türelmetlenül: „Hát legyen már csend!” Nagy ádámcsutkája úgy szaladgál le és fel vékony nyakán, mint egy pingponglabda.

Nyár utóján elérkezettnek láttam az időt, hogy a vasutat elhagyva más helyen keressék magamnak munkát. Noha volt két-három hónapra kitartásom, elég könnyelműen mégis otthagytam munkahelyemet. Meg kell jegyezzem, hogy a vasúttól való elmenetelem oka nemcsak az volt, hogy szabadon vehessek részt a munkásmozgalomban; ösztökélt a szakmai tudásvágy is. Már hónapok óta dolgoztam a kis fűtőháznál. Kanálisban, külső munkán. Könyökig vájkáltam az olaj- és porkeverékben, és mindig csak ugyanazt a munkát osztották ki rám.

Egyéves segéd voltam, látni, tanulni akartam, finomabb, komplikáltabb munkát szerettem volna csinálni. Szívesen dolgoztam volna akár mint esztergályos, akár mint marós, de olyan munkán, aminél gondolkozni kell, mert amit akkor végeztem, ahhoz egy kis szakismereten, gyakorlaton kívül csak emelő, emelőrúd, kalapács, s egy csavarkulcs kellett. Olyan ritkán reszeltem valamilyen pontosabb munkát, hogy féltem, elszokom a reszeléstől, pedig anélkül a lakatos nem lakatos.

Felmondtam hát anélkül, hogy lett volna biztos helyem. Alig három-négy nap múlva találkoztam Orosz Tiborral, egy csendes, jóindulatú, nálam egy évvel idősebb fiúval. Hívott, menjek be a közműhelybe Bakcsihoz, aki lakatost keres. Bakcsi nem sokat alkudozott.

– Álljon be, szaktárs, a munkába, s aztán meglátjuk, mit tud! – Teljesen igaza volt. Egy vasútnál tanult lakatoslegény egy mindennel foglalkozó kismesternél nem állhat elő követelésekkel.

Csodák csodája, Bakcsi meg volt elégedve velem. Az is igaz, mivel nem volt majd semmi szerszámja, én vittem oda néhány vágót, lyukasztót, 2–3 darab reszelőt. Bakcsi félszemmél nézte, mit művelek, és megjegyezte, úgy látszik, hosszabb ideig nála akarok maradni.

– Ezt meglátjuk majd a fizetésnél – mondtam kissé szemtelenül. De Bakcsi nem sértődött meg. Mondtak neki ennél különb dolgokat is, pláne amikor szombat délután elfelejtett bejönni a fizetéshez. Akkor négyen dolgoztunk nála. Bakcsi egész nap szaladgált, mint egy kis egér, olyan is volt, alacsony, sovány fekete emberke. Én azt hittem, munka után és az elvégzett munkáért járó pénze után szaladgál, de kiderült, hogy tévedtem, mert az én „gazdám” egész nap a kocsmákat járta, és a nők után szaladgált. Csak hálni járt már bele a lélek, de ha meglátott egy „könnyűvérű” nőt, otthagyt a csapot-papot, s szaladt utána. Hát Bakcsitól sokat nem tanultam a mesterségben, de annál több tapasztalatot gyűjtöttem a „kócosok” életéről, és megismertem jellemét, amit ugyan nem lehet általánosítani, de sokakra volt jellemző. Hat hétig ettem az ételtem Bakcsi „műhelyében”, ahol egy hosszú satupadra felszerelt három kimustrált kovácsatuban dolgoztunk. Nem is mondtam fel Bakcsinak, úgy mentem el, otthagytam az utolsó heti fizetésem, és az azelőttiből elmaradt részt, megüzenve neki, hogy akadjon a torkán az ital...

Elmenetelemnek nemcsak az volt az oka, hogy gyengén és rendszertelenül fizetett, s már munkája sem igen volt, hanem egy összezőrdülés. Bakcsi, aki a „Csillagköz” és a „Paradicsom” nyilvánosházaknak állandó törzsvendége volt, felvállalta a „Paradicsom” falbaépített külső lámpáinak átalakítását. Mivelhogy a munka árának nagy

részét Bakcsi „természetben” már fölvette, de a befejezést halogatta, a „tulaj” kizárta a „Paradicsomból”, és megfenyegette, hogy kártérítésért be fogja perelni, mivel a diszkrét kis piros lámpák hiánya károsan befolyásolja az „üzlet” menetét.

Bakcsi minden más munkát félretétetett, és vezetése alatt egy pénteki napon befejeztük a lámpákat. Szombat reggel megbízott, hogy a kisinással menjek ki a „Paradicsomba” és szereljem fel a lámpákat. Először tréfára vettem a dolgot, és azt mondtam, aki leszerelte, az szerelje vissza, azt sem tudom, hol van a „Paradicsom”. Erre kissé már ittasan fenyegetni kezdett, és torka szakadtából ordított, hogy megtagadtam a munkát. A nagy kiabálásra odajött Tóth Gyula, a „Madár”, aki egy bérelt esztergapadon dolgozott a közműhelyben. Mikor megtudta, hogy Bakcsi azért ordítózik, mert nem akarom a kupleráj kapujára felszerelni a piros lámpácskákat, megfogta gallérjánál fogva a kis Bakcsit, és mint egy ölebet, megrázta:

– Ne ordíts úgy, Józsi, mert seggbe rúglak. Hát nem szégyelled magad? Ezt a fiút akarod küldeni ilyen mocskos munkára? Menj és szereld fel magad! – Bakcsi úgy félt a Madártól, mint a tűztől. Valamit durmogott, s aztán elment. Én pedig átadtam a megkezdett munkát Tibornak, megüzentem, amit akartam a kis Bakcsinak, akit soha többet az életben nem láttam. „Gazdag” élettapasztalatokkal távoztam Bakcsitól, és kedvetlenül, de a munkanélküliségtől kényszerítve léptem be egynéhány nap múlva a meggyesfalvi szeszgyár kapuján, ahova a gőzgépekről letezt vizsgám alapján mint segédgépészt és lakatost alkalmaztak.

Éppen a szeszgyártási kampány megkezdése előtt álltam munkába. A gyár főgépésze Györfi Pista bácsi volt, aki már több mint fél éve eljött a vasúttól, és a szeszgyárban kapott bentlakásos alkalmazást. Pista bácsi nagy változáson ment át.

Ő, aki minket a munkafegyelemre, a szakma ismeretére, pontosságra, felelősségérzetre, kötelességtudásra, józanságra nevelt, most mindennek az ellenkezőjét csinálta. Észrevettem már az első nap, hogy iszik és felelőtlené vált. Pityókosan járt-kelt a gyárban, ha kérdeztek tőle

valamit, megvonta a vállát, és fejével a szeszmester irodája felé intett:

– Kérdezzétek meg a mindentudót!

Rám bízta a gyár gőzgépének – egy régi nagy stabil gépnek – a szétszerelését, az apróbb javítások elvégzését és összeszerelését. Szerencsére összejegyeztem a tolattyú állását a dugattyúhoz viszonyítva, s így a próbánál tökéletesen ment, de ha nem vagyok elővigyázatos, kínlódhatunk volna a beállítással, mert Pista bácsi oda se hederített a munkának. Hogy mi váltotta ki a fegyelmezett Gyórfi Pista bácsinál ezt a nemtörődömséget, nem tudtam, inkább csak sejtettem azokból a gyűlölködő kijelentésekből, melyekkel a szeszmester Pista bácsit és Pista bácsi a szeszmestert illette. A szeszmester kétségtelen hogy talpnyaló, besúgó alak volt. A gyáros „embere”, aki évtizedeken át vezette műszakilag a gyárat, és valóban kitűnő szeszfőző volt, Pista bácsiban ellenlábast, vetélytársat látott, és áskálódni kezdett ellene. Módszerei aljasak és ravaszok voltak. Noha tudta, hogy Pista bácsinak vagyok a tanítványa, megpróbált ellene hangolni, s rávenni arra, figyeljem Pista bácsi minden lépését, mert lopja a szeszt. Megmondtam, én is tudom, hogy Pista bácsi néha-néha iszik, de nem hiszem, hogy lopott a szeszből. Ettől eltekintve én nem vagyok besúgó...

Természetesen azonnal szóltam Pista bácsinak, hogy figyelteni akarják. Legnagyobb meglepetésemre csak legyintett a kezével. Néhány nap múlva egy éjszaka Pista bácsi megint pityókosan jött be az éjjeli ellenőrzésre. Végigjártuk az egész gyárat, de Pista bácsi nem a gépek működését nézte, hanem azt, hogy a főzők hol tartózkodnak. Ott, ahol a tiszta szesz egy csövön beömlött a mérőszervezetbe, nagyon figyelmesen vizsgálta a csövet, aztán egy szinte hozzáférhetetlen helyet jelölt meg, és azt mondta rekedt, dadogó hangon:

– Pali, ide fúrj egy négycentiméteres lyukat! Vágj bele menetet, csavarj bele egy csavart, de úgy, hogy színeljen a csővel. – Együgyű hangon kérdeztem, minek az, pedig nyilvánvaló volt a lopási szándék. – Próbának, fiam, próbának – mondta hülye vigyorgással.

Kereken megtagadtam a kérését, sőt becipeltem a kis esztergaműhelybe, ahol pihenni szoktam, és élesen a sze-

mére vettem, hogy amit velem akar csináltatni, erkölcsi öngyilkosság mindkettőnknek.

Próbáltam hatni rá, hogy évekkal ezelőtt nem erre tanított, hanem becsületes szakmai tudásra. Először rám kiabált:

– Félsz, hogy elárullak? Vagy sajnálsz a szeszesektől azt az egy-két liter szeszt? Mi? – Megmagyaráztam, hogy nem sajnálok a tőkéseket, s hogy ha módomban volna, elvenném tőlük az egész gyárat, de az ilyenfajta lopás lealázó és erkölcsileg tönkreteszi őt is és családját is. Amikor a családját emlegettem, elkomorodott, aztán a részegek szokásához híven elkezdett sírni, összevissza beszélt mindent, amiből csak annyit értettem meg, hogy ő a legszerencsétlenebb ember a világon. Részeg volt szegény Győrfi Pista bácsi, az én tanítómesterem, akinek a szakmai ismeretek elsajátítása terén oly sokat köszönhettem. Megkértem, menjen haza, feküdjék le, ne legyen semmi gondja, ügyelek én a gépekre. Alig tette ki a lábát, megjelent az „ördög”, így hívta Pista bácsi magunk közt a talpnyaló szeszmestert.

– Mit akart a gépész? Miért álltak annyit a szeszvezeték alatt, mondja, fiam? Mondja meg, mert én mindent hallottam!

– Hát ha hallotta a szeszmester úr, miért kérde tőlem? – feleltem neki. Összevissza beszélt mindent, amiből meggyőződtem, hogy hallott ugyan egyes szavakat – fűrj egy lyukat, vágj menetet –, de nem értette meg az összefüggéseket.

– Konzolt akar csináltatni a szeszvezeték alá, mert mozog a cső – mondtam.

A szeszgyári munka nem nekem való volt, napi 12 órát dolgoztam, de egy géphiba alkalmával 31 órát voltam a gyárban. Csak ritkán tudtam feljárni az Otthonba, meg is kérdezte Géza bácsi:

– Mi az, Pali, begubóztál? Vagy pénzt gyűjtesz valamire? – Egy szabad vasárnap találkoztam Bárczy Bélával, akivel évek óta jó barátságban voltam. Elmondtam, milyen körülmények között dolgozom. Ő ajánlotta, hogy jöjjen át az Arragonit gyárba kősztergályosnak. Megpróbáltam, és fel is vettek. Felmondtam a szeszgyárban, elbúcsúztam Pista bácsitól, aki patetikusan hajtogatta:

- Hát mégis elmész? Mit fogok csinálni? Az istenit annak az ördögnek, mindenkit elüldöz innen. – Nem magyarázkodtam, hogy miért megyek el, úgyis hiábavaló lett volna. Otthon kitörő örömmel fogadták a hírt, hogy ott hagytam a szeszgyárat. Feri bácsi nevetve megjegyezte:

- Na, a fináncok most már nem fogják a környéket figyelni, hogy hol főzik feketén a pálinkát. (Tréfás célzás a cefre- és moslékszagra, amit úgy bevett a ruhám, hogy nemcsak a házban, de kint az udvaron is lehetett érezni, ha hazaérkeztem.)

Az aragonitgyár alig két éve alakult Vásárhelyen. A Parajd község közelében található sokszínű értékes aragonitkövet dolgozták ott fel dísz tárgyakként, kis hamutálatokat, púderdobozokat, formás vázákat, nagy asztali tálat, íróasztalra írógarnitúrákat csináltak a sokszínű kőből. A művezető, a mester és három-négy szakmunkás a székelykeresztúri ipariskolában tanulta mesterségét.

Az aragonitgyárban – noha amikor beléptem dolgozni, senki sem volt még szervezett munkás – mások voltak a munkaviszonyok és mások a kapcsolatok a munkások és a technikai vezetőség között azokhoz a helyekhez viszonyítva, ahol addig dolgoztam. Az igazgató, Vass Jenő, egy játékkereskedés tulajdonosa, majd mindennap bejött a gyárba. Fiákeren érkezett. Hatalmas büszkösárral a szájában járt-kelt a gyáracskában, egyik-másik idősebb munkást előre köszöntötte, hangosan beszélt céljairól, és hangosan panaszkodott a gyár anyagi helyzetéről (a részvények többsége az Agrár Bank birtokában volt, Vass csak igazgató volt). Volt a magatartásában egy kis demagógia, ahogyan nagy pátosszal számtalanszor elmondta:

- Uraim! A vállalat még egy pohár hidegvíz értékének megfelelő hasznot sem realizált. Eddig még csak befektettünk a haszon reményében, most igyekezzünk, uraim, hogy olcsóbbá tegyük áruinkat, s Bukaresttel, Parajddal konkurrálhassunk. Ellenkező esetben be kell csukjuk a kapukat. (A régi parajdi aragonitfeldolgozó műhely mellett Bukarestben is alakult egy kis üzem, amelyeknek konkurenciájától Vass Jenő úgy félt, mint az ördög a tömjéntől.)

A gyárban vidám fiatal társaság dolgozott, hamar összebarátkoztunk. Bárczy Béla, Stoica Ioan, Ötvös Pista, Lukács Zoli, Schönauer Jóska, Imre Sanyi meg én, csaknem mindannyian katonaság előtt álltunk tele életkedvvel, egymás ugratására mindig készen. A fiúk közül nem mindenik volt vasas szakmunkás, így nem mindenik tudott magának esztergakést csinálni, s melyiknek amije volt, úgy őrizte, mint sárkány a tojását. Én új rendszert vezettem be. Kölcsönadtam a szerszámaimat annak, aki kérte, de megköveteltem, hogy időben vissza is adja. Sőt, vállaltam a kések kikovácsolását. A szemben lévő Berger-féle lakatosműhelyben kovácsoltam egy inas segítségével. Ezért a gesztusért a kovácsolni nem tudók hálásak voltak nekem, és amikor később a munkásszolidaritásról, a szervezkedésről beszéltem, a szerzett rokonszenv alapján meghallgattak, nem intettek le. Igaz, hogy még nemigen nyilatkoztak a szakszervezetbe való belépés mellett, de fiatalságom ellenére komolyan vettek.

Sok tréfát csináltunk, amin aztán napokig mulattunk. A tréfamester, a nagy „macher” Schönauer Jóska volt. Egy reggel uzsonnázás előtt hozzám jött Karcsi, a kis inas, és nagy titokzatosan a fülembe súgta, adjam oda a kenyereket pirítani. Először nem értettem, miről van szó, de az egész üzemben terjengő pergelt olajszagból megértettem, hogy olajban akarja megpirítani a kenyereket.

– Honnan van az étolaj? – kérdeztem Karcsit.

– Tessék megkérdezni Schönauer urat, ő tudja – felelte cinkostársi mosollyal.

Tíz perccel később fenyődeszkán hozta kicsi Karcsi az olajban pirított kenyeret. Fúrta az oldalamat, miféle móka az, hogy az inasok sorra pirítják a segédek kenyerét. Jóska aztán elmondta. Ahogy én kovácsoltam a késeket, úgy Jóska karbantartotta a transzmissziót hajtó villanymotort. Persze, abban az időben még nem voltak golyóscsapágyasak a villanymotorok, legalábbis nem mindenik. Bronzperselyben forgott a rotor, és olajozógyűrű olajozta a tengelyt. Jóska minden héten leszerelte a motorcsapágyfedőt (deklit), és friss olajat töltött bele. Már fogytán volt az olaja, és bejelentette az üzemvezetőnek: olajat kell venni! – Hogy a bevásárló a vásárlási jegyzék ama sorait – „villanymotor kenésére bidon olaj” –,

hogyan értelmezte, nem tudom, de csodák csodája, gép-olaj helyett egy kis bődön „oliva Sasso” finom étolajat küldtek. Schönauer Jóska az apja mellett megtanulta a pékmesterséget; félujjnyi olajat töltött egy tepsibe, és a nagy kályhán, ahol a tárgyak csiszolásához a vizet melegítettük, olyan olajban pirított kenyeret készített, hogy a szagára kicsordult az ember nyála.

Hogy mit töltött Jóska a villanymotor csapágyába, nem tudom, de mi elég sokáig lakmározunk a kéthetenként pontosan leküldött étolajból, és a villanymotor is perdült vidáman, baj nélkül. Hiába, Jóska „értette a csiziót”. (Persze, az ilyen olajban sült pirító s kenyeret csak akkor tudta megenni az ember, amikor a mogyorót is feltörte még a fogával.)

Azzal, hogy eljöttem a vasúttól, nem szakadt meg kapcsolatom régi társaimmal. Rudi, az unokaöcsém, mint esztergályos dolgozott a vasútnál. Szorosabb barátságot Gábos Ferivel és Katonai Bélával tartottam. Ferit becsületes, tiszta lelkű, jó fiúnak ismertem, aki a régi Mestitztelepen lakott. Határozott, jellemes fiú volt, de hiába hívtam a szakszervezetbe, csak mosolygott. Mégis nagyon ragaszkodtam hozzá, és egy időben majd minden vasárnap délután náluk voltam. Szobakonyhás, szegényes gyári lakásban laktak. Édesanyja varrással pótolgatta Feri keresztét. Egy délután tűz ütött ki a telepen, s a lángok belekaptak a munkáslakások fedelébe is. Feriékhöz rohantam, senki sem volt otthon, a szomszédok tanakodtak, mit csináljanak.

– Be kell törni az ajtót – mondtam, s nekifeszítve a vállamat, benyomtam a gyenge ajtót. Az asszonyok a párnák, paplanok, ágyneműk megmentéséért kiáltoztak, én a hátamra vettem Gábos néni varrógépét, s átvittem Nyisztor Lajiékhoz, akik vagy háromszáz méterre laktak Gáboséktól. Mindent megmentettünk, s én nagyon boldog voltam, hogy Ferinek ilyen segítséget tudtam nyújtani szerencsétlen helyzetükben. Úgy éreztem, rekompenzáltam azt az erkölcsi segítséget, amit Feri nyújtott nekem jó két évvel azelőtt. A segítség, amit kaptam Feritől, jelentéktelennek tűnhetik, de én akkor úgy éreztem – és úgy is volt –, hogy valami rettenetes dologtól mentett meg, oly finoman, olyan megértően, hogy egy pszicholó-

gusnak is becsületére vált volna. Azon a nyáron múltam ugyanis tizenhét éves, amikor a barátság ápolására a vásárhelyi vasutas fúvószenekar meghívta a kolozsvári zenekart közös térzene és erdei multság rendezésére. Este bált rendeztünk az egyik vendéglőben. Éjfél elmúlt már, amikor a kolozsváriak fiatal, nyurga kisdobosa a pikulás társaságában odajött hozzám, és félrehívott. Aztán minden gátlás nélkül – cinikusan rám kacsintva – azt mondta:

– Nézd, a fiúk mind eltűntek. Gyere velünk a lányokhoz, mert nem ismerjük a várost. – Kérése úgy ért, mintha kő esett volna a fejemre. Mert ha valamelyik idősebb vásárhelyi fiú hívott volna, minden további nélkül vele megyek. Nemcsak kíváncsiságból, hogy megtudjam, mi van ott (százszor hallottam már a hetvenkedő elbeszélésekből), hanem mert úgy éreztem, férfivá értem, és kínzott a vágy, hogy a testi szerelmet megismerjem. Hogy bordélyházban ismerem meg a testi szerelmet? Ezért nem voltak aggodalmaim, milyen más lehetősége lett volna egy fiatal lakatoslegénynek?

Amikor azonban a kisdobos arra kért, hogy vezessem őket, szörnyen megijedtem. Hogy vezessek valakit olyan helyre, ahol még nem jártam, és ahova nekem van szükségem, hogy valaki bevezessen? Kétségbeesve néztem szét, és tekintetem találkozott Gábor Feri tekintetével. Úgy hiszem, Feri kiolvasta a tekintetemből rémületem okát, mert felkelt az asztaltól, odajött hozzánk, és nyugodtan megkérdezte, hova akarunk menni. Feri kérdése zavarba hozta a kisdobost, és csak vigyorgott kajánul, de nem szólt semmit.

– Hagyjátok Palit – mondta határozottan –, ő nem mehet el. Nem látjátok, hogy a rendezők vagy eltűntek, vagy igen jól érzik magukat? Pali és én nem iszunk. Színjőzanok kell maradjunk reggelig, és itt kell ülnünk. De azért gyertek, fiúk – mondta az idősebb főlényével, és karon fogva a kisdobost, megindult a pikulás társaságában az udvar felé. Néhány perc múlva visszajött, és kissé büszkén, megnyugtatóan azt mondta: – Na, elrendeztem őket! Felraktam egy fiákerre; és azt mondtam a kocsinak: Egyenes úton, irány a Csillag-köz!

Feri akkor karonfogott, és megkérdezte:

- Te tényleg nem voltál még a lányoknál?

- Nem – nyögtem tompán, és úgy éreztem, megnyílik a föld alattam a szégyentől. Feri gyengéden oldalba vágott, és gondoskodott, hogy rövid időn belül eltűnjön ilyen irányú szégyenérzetem.

Katonai Bélával a barátságom éppen olyan mély és őszinte volt, mint Ferivel. Együtt jártunk a tánciskolába, együtt jártunk udvarolni. Nagy bácsinak, a vasúti előfűtőnek finomlelkű lányához, a szép Ilonkához, akit aztán Béla később feleségül is vett.

Bélával azonban nemcsak Nagy Ilonkáékhoz jártam. Eljárógattunk a Felméri fiúkhöz is, ahol néha 8–10 magamkorú fiú gyűlt össze. Felméri szíjgyártó és bőrdösmester jólmenő műhelye és szép háza a főtér elején foglalt helyet. A műhely és a ház között nagy, parkszerűen kiképzett udvar volt. Itt gyűltünk össze. Beszélgettünk, légpuskával célba lőttünk, végignéztük Dósa Marcinak telepatikus és szuggeráló mutatványait, amiben senki sem hitt. Egy ilyen szuggeráló próbálkozás alkalmával egy tizenöt éves szíjgyártó inast nem tudott magához téríteni. Kétségbeesve kínlódott. „Parancsolt” a fiúnak, de az csak nézte őt bárgyú képpel, bárhogyan paskolta is az arcát. Nem tudom, nem volt-e benne valami turpisság? Lehet, valamelyik, hogy Marcit megijessze, felbérelte az ügyes-eleven legénykét ennek a cirkusznak a megrendezésére. Tény, hogy Marciról csurgott az izzadság a kínlódástól, a többiek azonban vidáman vették a nem éppen vidám jelenetet. A legényke aztán egy mély sóhajtással kilépett a „transz”-ból. Marcit azonban soha többet nem láttam szuggerálással foglalkozni.

Az aragonit üzemben lassan haladtam a szervező munkával; a viszonylagosan jól megfizetett szakmunkások ha nem is ellenségesen, de visszautasították a belépést a szakszervezetbe.

Hozzájárult ehhez még az is, hogy Vass Jenő igazgató értette a módját, hogyan kell barátkozni a munkásokkal. Amikor a gyár a tizededik darab műtárgyat elkészítette, szombat este meghívta a gyár összes dolgozóit egy kis „eszem-iszomra” az egyik vendéglő tágas kertjébe. Vass igazgató szónoklatára Schönauer Jóska válaszolt, aki Marosújíváron évekkal azelőtt szervezett munkás volt az amsz-

terdamiaknál. Nekem bizony cseppet sem tetsző hangon beszélt. Amolyan „Éljen a jó munkaadó” stílusú beszéd volt. És a népszerű igazgató még egyszer aláhúzta:

– Uraim! A gyár sorsa az önök sorsa. Ha nem tudunk olcsóbban termelni és ízlésesebb kivitelű tárgyakat készíteni, úgy a konkurrenssekkel való versenyben alul maradunk. A gyár becsukja kapuját, és önök kenyér nélkül maradnak.

Ezen az összejövetelen én nem beszéltem. Alig néhány hónapja dolgoztam a gyárban, az igazgató még nem is ismert, de különben is mit mondhattam volna egy olyan munkáscsoport előtt, amely szervezetlen volt, amely még nem formálta meg követeléseit, és vidám poharazgatásra gyűlt össze a gyárigazgatóval. Alig múlt el egy esztendő, és én, az ifjú legény, a gyár mintegy 60 munkásának választott bizalmija, úgy soroltam fel Vass Jenő igazgatónak a követeléseinket, mintha olvastam volna. Igaz, a megmozdulás csak fél sikerrel járt, de Vass Jenő, aki addig még névről sem tudott rólam, nagyon is megismert minden szempontból.

Tavaszz folyamán sok megbízatást kaptam Géza bácsiától. Választások előtt álltunk, első alkalommal lépett önálló listával a választási harcba a baloldali munkásság „Városi és Falusi Dolgozók Blokkja” néven. Nem is tudnám megmondani, milyen minőségben kapcsolak be a választási kampányba, csak azt tudom, hogy ott ültem nap mint nap a Munkásotthon udvarának a végében, az irodában, és hallgattam Simó Géza bácsinak, Szabó Jenőnek a fejtegetéseit a Blokk programjáról, szerepéről. Egy kicsit összetorlódtak a fejemben a hallottak. Géza bácsi fejtegetései szerint: a Blokk a városi munkások és a parasztszövetsége, amelybe be kell vonni a városi kispolgárokat és értelmiségieket is, mindenkit, akik elfogadják a programját.

A Blokk nem a kommunista párt, de elfogadja a kommunista párt vezető szerepét s annak politikai irányítását. Nem egy választási csoportosulás, hanem állandó szervezet kell hogy legyen, a munkásosztály és a parasztság harcoss politikai szervezete. Tele volt a fejem ezekkel a fejtegetésekkel és azokkal a követelésekkel, amelyeket hallottam és olvastam a Blokk választási kiadványaiban.

Úgy éreztem, rengeteget tanultam ezeken a megbeszéléseken, és mindazt, amit tanultam, el is tudnám mondani a gyűléseken, de a vasas taggyűlésen és a szervező bizottsági üléseken kívül nem volt alkalmam elmondani ismereteimet. Nem küldtek ki sehova előadónak, csupán a propagandaanyagot hordoztam megadott címekre, vagy átadtam az érte jelentkező elvtársaknak.

Úgy emlékszem, ebben a választási harcban ismerkedtem meg az öreg Furnya bácsival, a mókás, ravasz fűrészgári munkással, akire a legnagyobb tisztelettel tekintettem, mint volt letartóztatott és börtönt viselt kommunistára. Öreg Furnya bácsitól tanultam meg a „Ballag már a véndiák” dallamára énekelt forradalmi dalt.

Föl hát por népe, rajta hát...
Föl hát, föl hát...
Egyenesítsd ki a kaszát,
Föl hát, föl hát,
Mert ha mi egyszer fölkelünk,
Hiába jösztek ellenünk.
Föl hát, föl hát, föl hát!
Egyenesítsd ki a kaszát.

Furnya bácsi reszelős, hamis hangon énekelt a dalt, az utolsó két sornál a szemeit behunyta, majd kopasz kis fejével bólogatva, mosolyogva megjegyezte:

– Jó kis dal ez. (Furnya bácsi megérte a felszabadulást, és a mindig éhes, kopott, kesernyésen nevető Furnya bácsit láttam jóllakottan, boldogan nevetni is.)

A propagandaanyagok szétosztásánál ismerkedtem meg a hídvégi Marosán Gyurival és a maroskeresztúri Olteanuval is. Mindketten félig falun laktak, nagy befolyásuk volt a Marosvásárhely környéki falvakban. És ekkor ismertem meg Balló Albert fakereskedőt, akinek áldozatkészségéről a Vörös Segély aktivistái sokkal többet tudnának mondani, mint én.

A választási kampány idején nemcsak politikai ismereteimet gyarapítottam, de nagyon sok embert is megismertem, főleg politikai-erkölcsi magatartásukat.

Géza bácsi mindjárt a kampány megkezdése idején összehívta azokat az elvtársakat, akik a múltban mint a munkásság szakszervezeti megbízottjai kerültek vezető állásokba az átszervezett Betegsegélyzőben (volt Munkásbiztosító Pénztár). Ott volt Kiss Árpád, Covrig Ioan, úgy emlékszem, az öreg Lazsárdi bácsi is, és még vagy két öreg „betegsegélyzős”.

Géza bácsi és – úgy emlékszem – Botos Sándor elvtárs fölszólították a „betegsegélyzősöket”, fejtsenek ki propagandát a Blokk érdekében az órák hosszát orvosra váró beteg és lábadozó munkások között. Ha nincs módjuk a szóbeli propagandára, osszanak szét köztük a Blokk röpirataiból.

Legnagyobb elképedésemre, Covrigot kivéve bizonygatni kezdték, hogy a betegsegélyző épületében ezt nem helyes csinálni, és nem is vállalják. Azt ajánlották, hogy terjesszék mások a röpiratokat. Ők igyekezni fognak ezt támogatni.

Nem akarom elemezni a Betegsegélyzőbe bejutott volt „munkásmegbízottak” elvi és mozgalmi hűségét, mert bizony a többségnél ez gyenge lábon állt. Mégis őszinte tisztelettel gondolok vissza a már rég halott Kiss Árpád bácsira, aki annyira félt a nyílt forradalmi kiállástól, de aki nap nap után az Otthon irodájában fáradságot nem ismerve végezte „sziszifuszi” munkáját, s később mint nyugdíjas ragyogó arccal fogadta a karácsonyi kántáló „vörös ifjakat”, őszinte szívből adta, amit adott, pénzt, élelmet a bebörtönzött kommunistáknak. Szocialistának vallotta magát élete utolsó percéig, ha nem is volt forradalmár.

Kora tavasszal történt, hogy letartóztatták Kahána Mózsai és Fónagy János elvtársakat. Nem emlékszem vissza arra, hogy ennek a letartóztatásnak volt-e valamilyen kihatása a marosvásárhelyi mozgalomra. Azt tudom, hogy Kahána Joli, aki lelke volt a műkedvelő gárdának, nem-sokára kislányával együtt elment Vásárhelyről, és ezt a műkedvelés megsínylette. Amíg Joli köztünk volt, el voltunk látva színdarabbal, monológokkal, sőt szavalókórus-sal is próbálkoztunk. Sohasem jártam utána, de úgy hiszem, Joli is írt verseket, verses monológokat; zenei aláfestéssel adtuk elő. Sőt az is lehet, hogy Kormos Éva álnév

alatt éppen Joli rejtőzött (Kormos Éva aláírásával több értékes kis mű jelent meg, sőt emlékszem, Kormos Éva díjnyertese is volt a Temesvári Munkás Kultúra kiadója által hirdetett versenypályázatnak 1926-ban.)

Joli eltávazása nagy veszteség volt, de Szabó Dénes akkorra már annyi tapasztalatra tett szert, hogy mégsem állt be zökkenő vagy érezhető visszaesés a gárda munkájában. Noha már más munkáim is voltak, s főleg a vasas szakszervezetben, ahol állandó előadó és csoportjegyző voltam, a műkedvelő gárdának bizalmija maradtam, és még szorosabb barátságba kerültem Szabó Jenővel, Dénessel és Erzsikével. Amikor felmentem az Otthonba, rendszerint benéztem hozzájuk, és amíg készülődtek, bosszantottam Dénest, az „érettségizett mestert”. Feri bácsitól rengeteg csizmadiaviccet tanultam, s ezeket a legártatlanabb pózával mondtam el Dénesnek a család nagy mulatságára.

Nyár elején hazajött Rudi, a kisebbik Felméri fiú, aki Nagyszebenben tanulta apja mesterségét valamelyik szász rokonnál. Meghívtak egy kirándulásra, ahol csak fiúk voltak jelen vagy húszan. Zenéltek, énekeltek, s kortyolgatták a hideg sört. Rudi mellém húzódott, és lelkes hangon dicsérte a fiatal szebeni szászok ifjúsági egyesületeit, a „Verein”-okat. Rudi tudta, hogy én szervezett munkás vagyok – az ő tudatában ez azt jelentette, hogy kommunista –, „de nem tesz semmit – mondta –, te tudsz szervezni, és segítenél nekem egy ifjúsági Verein megszervezésében”. Távol áll tőlem, hogy azt állítsam, Felméri Rudi tudatosan valamilyen reakciós ifjúsági egyesületet akart létrehozni. Azt hiszem, nagyobb volt a mozgékony fiatal mesterjelöltben a szereplési viselkedés, hogy ő egy ifjúsági egyesület élén elnököljön, mint a tudatosság valamely társadalmi-politikai cél érdekében.

A vitába belekapcsolódtak többen, sőt az erdőből hazafelé tartó Bajkó Gabi és egy társa is közénk telepedtek, és hallgatták fejtegetésemet a munkásifjúságnak a szakszervezeti kultúrgárdában való összefogásáról.

Rudi érvei kifogytak.

– Én nem vagyok munkás, és nem leszek kommunista, tehát nincs mit keressek abban a gárdában – mondta visszavonulóban.

- De mi azok vagyunk, ugye Veress elvtárs? – súgta nekem Bajkó Gabi.

Néhány napra rá találkoztam Gabival a Munkásotthonban. Egy hirtelenszöke, erős nézésű, fiatal asztalos volt vele, Illyésnek hívták. Néhány percig beszélgettünk a kirándulásról s az ott résztvett fiatalokról.

- Ronda kispolgárok – mondta Bajkó Gabi, s én bólintottam rá. Búcsúzáskor a kezembe nyomott egy összehajtogatott, géppel írt papírlapot: – Vigyázz rá nagyon! Aztán add vissza hétfőn...

A kíváncsiság ölt meg, hogy megtudjam, mit adott ide. Siettem haza. Otthon elolvastam a kétoldalas írást. A KISZ körlevele volt, amelyben utasításokat adott a lebukások után szétrombolt szervezetek és helyi vezetőségek újraszervezésére. Az 1925-ös ifjómunkás lebukások alkalmával Bajkó Gabit, a Transylvania gyár fiatal öntőmunkását is letartóztatták, de néhány hónap múlva kiszabadult a börtönből. A párt helyi vezetősége őt bízta meg, hogy foglalkozzék velem. Foglalkozott is! Hétfőn este, amikor találkoztunk, Gabi megkérdezte tőlem: – Elolvastad-e az anyagot, és egyetértés-e vele?

- Elolvastam és egyetérték vele – feleltem komolyan.

- És be is lépnél a Kommunista Ifjómunkás Szövetségébe? – Régóta vártam, hogy valaki ezt megkérdezze tőlem, de senki sem kérdezte. Gabi vállára tettem a kezemet, és merőn néztem a szemébe. Gabi kereste a szavakat. Valami szépet, ünnepélyest akart mondani, de sehogy sem jutott tovább ennél a félbemaradt mondatnál: „akkor hát, elvtárs, vedd úgy, hogy én téged...”, megállt, gondolkozott.

A szívem hevesen dobogott, valami különös érzés járta át egész testemet, olyasmi, mint amikor valaki rátalál arra, akit nagyon szeret, és érzi, hogy viszont szeretik.

- Hát szóval, elvtárs – tördelte Gabi a szavakat –, vedd úgy, hogy mától kezdve a Kommunista Ifjómunkás Szövetség tagja vagy.

1926-ban, azon a langyos nyári estén ragyogtak a csillagok, s minden olyan szépnek, olyan felemelőnek tűnt. Kihalt, csendes volt a régi Sándor János utca, a

kemény aszfalton messze hangzott szapora járásom kopogó zaja. Halkan dúdoltam:

Az osztályháborúra, a gárda készen áll.
Nem rettent minket vissza
Sem börtön, sem halál.

A Kommunisták Ifjúsági Szövetségének egy új, lelkes katonája gyürkőzött keményen az osztályháborúra.

[Vákát oldal]

TARTALOM

Bevezetőül (Balogh Edgár előszava)	5
------------------------------------	---

ELSŐ RÉSZ

1. Zajos udvar	13
2. Családi fénykép	25
3. Eldurvul a játék	43
4. Hadikenyéren	60

MÁSODIK RÉSZ

1. Enyedi diákévek	79
2. Lerongyolódkunk	106
3. Lakatosinasnak megyek!	125
4. Baleset a kócerájban	157

HARMADIK RÉSZ

1. Az első kommunista agitátor	187
2. Kalapács, könyv, muzsika	212
3. Segéd lakkcipőben	249
4. Készen a harcra	271

A könyv szerkesztője: Mikó Imre
Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos
A megjelenés éve: 1972. Alak: 54X84/16
Kiadói ívek száma: 16,56
Nyomdai ívek száma: 19

Întreprinderea Poligrafică Cluj
str. Brassai nr. 5-7
Cluj – Republica Socialistă România
Comanda nr. 91/1972

Lei 12,50